

T.C

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASİ ANTLAŞMALAR ÇERÇEVESİNDE TÜRK-SOVYET
İLİŞKİLERİ
(1919-1939)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf AKTAN

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

EKİM, 2023

T.C
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASİ ANTLAŞMALAR ÇERÇEVESİNDE TÜRK-SOVYET
İLİŞKİLERİ
(1919-1939)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf AKTAN

(Y2012.370005)

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Hakan ÖZÇELİK

EKİM, 2023

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

25/10/2023

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı Y2012.370005 numaralı öğrencisi Yusuf AKTAN'ın *Istanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 9. (1) maddesine* göre hazırlayarak Enstitümüze teslim ettiği **Siyasi Antlaşmalar Çerçevesinde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1939)** adlı tezi, Yönetim Kurulumuzun 14.07.2023 tarihli ve 2023/11sayılı toplantısında seçilen ve **BY02** nolu toplantı odasında biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmelik gereğince ....**70**....dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ..**Oybirliği**.....* ile .....**KABUL**....** kararı verilmiştir.

Danışman
 Doç. Dr. Mehmet Hakan ÖZÇELİK

İşbu tutanak, tez danışmanı tarafından jüri üyelerinin tez değerlendirme sonuçları dikkate alınarak jüri üyeleri adına onaylanmıştır.

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri

1. Üye (Tez Danışmanı:	Doç. Dr. Mehmet Hakan ÖZÇELİK	Başarılı	☒	Başarısız	☐	Düzeltilme	☐
2. Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİLGİN	Başarılı	☒	Başarısız	☐	Düzeltilme	☐
3. Üye	Dr. Öğr. Üyesi Erdal KILIÇ	Başarılı	☒	Başarısız	☐	Düzeltilme	☐

ONAY
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA
Enstitü Müdürü

(*) Oybirliği/Oyçokluğu hâli yazı ile yazılacaktır.

(**) Kabul / Ret veya Düzeltilme kararı hâli yazı ile yazılacaktır

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Siyasi Antlaşmalar çerçevesinde Türk-Sovyet ilişkileri (1919-1939)” adlı tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (25/10/2023)

Yusuf AKTAN

ÖNSÖZ

Jeopolitik konumlarından dolayı önemli bölgelerde bulunan Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı Devleti'nin tarihlerine ve ikili ilişkilerine bakıldığında farklı yönetim anlayışları ve ideolojiler sebebiyle zaman zaman müttefik zaman zaman da birbirlerinin hasımı oldukları görülmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'nın savaştan çekilmesi ile Bolşevik Devrimi sonrasında başa geçen yeni yönetim, Anadolu'daki yeni halk hareketi ile olumlu ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu iki devletin arasında uzun yıllar süren savaşlar olmuş buna bağlı olarak ilişkiler de inişli ve çıkışlı olmuştur. Ancak 1919-1939 yılları, iki taraf arasında savaşların görülmediği gibi siyasi, ekonomik ve askeri birçok antlaşmanın imzalandığı dönem olarak tarihteki yerini almıştır.

Tez konusunu, “Siyasi Antlaşmalar Çerçevesinde Türk-Sovyet ilişkileri (1919-1939)” olarak belirledim. Özellikle iki devletin ilişkilerini siyasi antlaşmalar çerçevesinde inceleyerek, geçmişteki problemleri ve yakınlaşmaları günümüze uyarlamak ve geçmişte yapılan hatalardan ders çıkarmak amaçlanmıştır. Tez konusu belirlenmesindeki bir diğer etkende lisans eğitimini Kazakistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde okumamdır. Beş yıllık lisans eğitimim süresince gerek derse giren hocalarım gerek bölgenin yerli halkı veya Rus vatandaşları ile bu konuları konuşmak, araştırmak ve incelemek her zaman ilgi odağım olmuştur. Tarihte Hitit Uygarlığını dikkate almaksızın, ilk uygarlık olan Sümerlerden günümüzdeki devletlere kadar ortaya çıkan tüm siyasi oluşumlar tarihini ve başka devletlerle olan siyasi ilişkilerini incelersek objektif olmayan, taraflı bir tarih anlayışı ile siyasi tarihlerini yazmışlardır. Hititler tanrılarına hesap verdikleri için anal dediğimiz yıllıklarında tarihi olayları olduğu gibi (Olumlu-Olumsuz) yazmışlardır. Bu yüzden tarihte ilk objektif tarih yazıcılığını Hititlerin başlattığı kabul edilegelmiştir.

Herhangi bir şeyi ifade ederken çağrıştırdığı duygu kastedilen şey gibi aslında tam veya yaklaşık olarak neyi ifade ettiği veya edebileceği üzerinde durmak gerekir. Her şeyin belki de bir yorumdan ibaret olabileceğini şöyle açıklayabiliriz; tarih kelimesine veya kavramına bir yorum yapmak veya herhangi bir şeyin mutlak olarak değerlendirilmesi çok zordur, bundan dolayı bir şeyleri açıklarken aslında başka ne olduğu ne olabileceğini de düşünmek gerekir. Çünkü herhangi bir konuda karar verirken, olaya aidiyet duygusu bazı zorunluluklar (dayatılmışlıklar, öğrenmişlikler,

kabullenmişlikler ve savunma refleksi vs.) gibi pek çok şey etki edeceğinden mutlak bir tarihsel doğrudan da söz edilemeyebilir. Bundan dolayıdır ki olaya tarafsız bakabilmekte zorlaşır. Sözelimi tarih kelimesi üzerinde durursak; olayın etimolojik bir olgu algısı yaratmasından dolayı ve etimoloji de tam açıklayıcı olamayabileceğinden tarih kelimesinin daha çok çağrıştırdığı anlam, verdiği duygu üzerinden hareket etmek gerekir. Tarih; pek çok dilde (daha derin anlamda bakılacaksa) hem tarih, zaman, geçmiş hem de hikâye anlamlarında kullanılmaktadır; sözelimi İngilizcedeki Story-History (hikaye-tarih) olduğu gibi. Aslında her tarihi olay belgeli veya belgesiz aynı zamanda birer hikâyedir ve ancak bir hikâyenin bize sunduğu kadar inandırıcılık verebilir, belgesellik oluşturabilir. Çünkü hiçbir tarihsel belge kendi aidiyet duygusundan kendi öznel bakış açısından ve kendi gerçekliğinden bağımsız değildir.

Kavramları ve ifadeleri kullanırken kendi tarihimiz olsun veya başka ulusların tarihi olsun daha nesnel (Objektif) olmak gerekir. Örnek verirsek; işgal ve fetih sözcükleri kavramsal olarak birbirinin zıttı ifadelerdir. Ancak güç ve otorite sahibi siyasi oluşumlar ele geçirdikleri yerleri fetih ettik diye biliyorlar. Bölgenin asıl halkı ise bunu işgal olarak görür. Tarihi kavramlar bu sebeple milletlerin güç ve otoritesine göre farklı anlamlandırılabilir.

Uluslararası siyasi ilişkileri tanımlarken karşımıza sıkça çıkan ülkelerin çıkar dayalı veya iyi niyete dayalı bir politika gütmeleri olağandır. Bu insan ilişkilerinde de olduğu gibi olumsuz kötü niyetli bir çağrışım yapması ve bazen kendi gerçeğimizi göremediğimizden ve görmek istemediğimizden, yaptığımız iyi niyetli davranışta da bir çıkar olduğunu görmemizi engellemektedir. Örneğin, 1919-1939 yılları arasındaki Türk-Sovyet ilişkileri tam bir çıkar ve siyasi amaç olamayacağı gibi sadece politika ve iyi niyet ve ideoloji olarak ta açıklanamaz. Aynı zamanda bütün kavramlar ve o anki durumun getirdiği konjonktürel zorunluluktur. Türk-Sovyet ilişkileri, ülkelerarası çıkardan çok iki yönetimin birbirine olan ihtiyacından kaynaklanıyor. Özellikle yeni kurulan iki yönetimin birbirini tanıması da uluslararası alanda iki taraf içinde önemli kazanımlardır. Ancak ilerleyen dönemlerde bu iki ülke arasındaki ikili ilişkiler salt çıkar ilişkisine dönüşecektir.

Siyasi Antlaşmalar çerçevesinde Türk-Sovyet ilişkileri, her iki devletin tarihçileri ideolojik ve tek taraflı bir bakış açısıyla bu konu hakkında eserler

yazmışlardır. Türk ve Sovyet kaynakları araştırıldığında, biyografik eserler, dönemin gazeteleri veya devlet adamlarının yazdığı eserlerin hepsi kendi devlet menfaatlerine bağlılık sebebiyle tarafsız yazamadıklarını gözlemliyoruz.

Bu çalışmada Türk-Sovyet ilişkilerini incelerken diplomat anıları, doktora tezleri, siyasi olaylar, siyasi antlaşmalar gibi kaynaklar kullanılacaktır. Bu kaynaklar arasında Sovyet diplomatlarının anıları, Türk-Sovyet ilişkilerini konu alan doktora ve yüksek lisans tezleri, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki siyasi olaylarla ilgili yayımlar, Türk-Sovyet siyasi antlaşmaları ve Türk-Sovyet ilişkilerini analiz eden eserler yer alacaktır. Ayrıca, yabancı tarihçi ve yazarların çalışmaları da kaynak olarak kullanılarak Türk-Sovyet ilişkilerinin siyasi boyutu karşılaştırılacak ve incelenecektir.

Çalışmamızda, Türk ve Rus yönetimlerine isimlendirme yaparken farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Sovyetler Birliği için Bolşevik Hükümeti, Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti, Moskova Hükümeti gibi isimler kullanılmıştır. 1922'den sonra, devletin adı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak değiştirilmiştir. Bu nedenle, çalışmamızda genel olarak Sovyetler Birliği ve Sovyet Rusya adlarını kullanacağız. Millî Mücadele döneminde, Anadolu'daki Millî Hareketin isimlendirmesinde de benzer sorunlar vardır. Temsil Heyeti, BMM, Millî Mücadele Hareketi ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti adı kullanılmıştır. Bu farklı isimlendirmeleri dikkate alarak çalışmamızda kullanacağımız terimleri belirleyeceğiz.

Bu çalışmada Tez konusunun tespiti sınırlandırılması ve yönlendirilmesinde araştırmamın başından beri bana desteğini esirmeyen Tez Danışmanım Doç. Dr. Hakan Özçelik'e bizlere rehberlik eden değerli öğretim üyeleri Prof. Dr. Abdülhaluk Mehmet Çay, Doç. Dr. Elvin Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bilgin, Prof. Dr. İsmail Özçelik, Dr. Öğr. Üyesi Nezihe Selcen Korkmazcan, Doç. Dr. Alev Duran'a ve Yüksek Lisans tezimde fikir alışverişinde bulunduğum değerli arkadaşım Hilal Kılıç'a teşekkürlerimi borç bilirim.

Ekim, 2023

Yusuf AKTAN

SİYASİ ANTLAŞMALAR ÇERÇEVESİNDE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ (1919-1939)

ÖZET

15. yüzyılın sonlarından itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde başlayan karşılıklı ilişkiler, iki dünya gücü için kader belirleyici hale geldi. Ancak en büyük karşılaşma, Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşti. İki millet arasındaki düşmanlık, asırlardır devam eden bir sorundu ve savaş sırasında da kendisini gösterdi. Rusya, Kafkas Cephesi'nde doğu illerinin birçoğunu işgal etti ve sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek için mücadele etti. Ancak Türkiye'nin yardımına Çanakkale Savaşı yetiştirdi ve burada olağanüstü mücadele ile büyük bir zafer kazanıldı. İngiliz ve Fransızlar Çanakkale'yi ne denizden ne de karadan geçemediler. Müttefikleri olan çarlık Rusya'sına yardım gitmedi ve 1917'de Ekim Devrimi ile birlikte Rusya savaştan çekilmek zorunda kaldı. O dönemde Osmanlı Devleti de birçok cephede kayıplar yaşıyordu. 1918'de İtilaf Devletleri ile imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonucu Osmanlı Devleti savaştan çekildi. Ancak bu ateşkesin şartları Anadolu halkı için çok ağır olmasından dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı yeni mücadele Anadolu'daki mazlum ve Müslüman halk için bir kurtuluş yolu oldu. Batılı büyük devletlere karşı yapılacak yeni özgürlük mücadelesinde Anadolu halkının bütünlüğünün yanında dışardan da bazı devletlerin yardımına ihtiyaç duyulmuştur.

Türkiye ve Sovyetler Birliği, emperyalist devletlere karşı verdikleri mücadeleyle ortak bir amaca sahip oldukları için dostça bir ilişki kurmuşlardır ve bu ilişki, her iki devlet için yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Türkiye ile Sovyetler Birliği 1919-1939 yılları arasında ki ilişkileri siyasi antlaşmalar çerçevesinde bu araştırmada incelenecektir. Özellikle Bolşevik Devrimi, Brest Litovsk Antlaşması, 1921 Moskova Antlaşması, 1923 Sovyetler Birliği'nin Lozan Barış Antlaşması Politikası, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1927 Türk-Sovyet Ticaret Antlaşması, 1929 Litvinov Protokolü, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist faaliyetler ve son olarak iki ülkenin İkinci Dünya Savaşındaki durumları ele alınacaktır. Bu çalışmamızda, özellikle siyasi ilişkileri ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Sovyetler Birliği, İttifak-İtilaf, Moskova Antlaşması, Bolşevikler.

TURKISH-SOVIET RELATIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICAL TREATIES (1919-1939)

ABSTRACT

Since the end of the 15th century, the mutual relations that started in the regions north of the Black Sea became fateful for the two world powers. One state was in the Alliance Group, the other in the Entente Group. The enmity between the two nations was an ongoing problem for centuries and showed itself during the war. Russia occupied many of the eastern provinces of the Caucasian Front and struggled to implement its policy of amphibious landings on warm seas. However, the Dardanelles War came to the aid of Turkey, and a great victory was won here with an extraordinary struggle. The British and the French could not pass Çanakkale either by sea or by land. Therefore, tsarist Russia, which was their allies, did not get help, and with the October Revolution in 1917, Russia had to withdraw from the war. At that time, the Ottoman Empire was also experiencing losses on many fronts. As a result of the Armistice of Mudros signed with the Allied Powers in 1918, the Ottomans withdrew from the War. However, since the conditions of this ceasefire were very difficult for the Anatolian people, the new struggle initiated by Mustafa Kemal Pasha became a way of salvation for the oppressed and Muslim people in Anatolia. In addition to the integrity of the Anatolian people, the help of some states from outside was needed in the new freedom struggle to be made against the western great states.

Turkey and Russia have established a friendly relationship as they have a common purpose in their struggle against imperialism, and this relationship marks the beginning of a new era for both states. The political relations between Turkey and Soviet Russia between 1919-1939 will be examined in this study within the framework of the treaties. Especially Bolshevik Revolution, Treaty of Brest-Litovsk, 1921 Moscow Treaty, 1923 Soviet Russia's Lausanne Policy, 1925 Treaty of Friendship and Neutrality, Turkish-Soviet Trade Treaty, Litvinov Protocol and finally Socialist and Communist Activities in Turkey will be examined. Relations between Turkey and

Russia encompass a wide subject area that covers many factors. In this study, we will try to deal with the main lines, especially focusing on political relations.

Keywords: National Struggle, Soviets, Alliance-Entente, Moscow Treaty, Bolsheviks.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ixx
İÇİNDEKİLER.....	xii
I. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ TÜRK- BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ	1
A. Rusya’da Devrimler	1
1. 1917 Şubat Devrimi	1
2. Ekim (Bolşevik) Devrimi	7
B. Osmanlı-Bolşevik İlişkileri	19
C. 1918 Brest Litovsk Antlaşması	22
1. Brest Litovsk Antlaşması Süreci ve Maddeleri	26
D. Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrası Türk-Sovyet İlişkileri.....	31
II. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK-BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ	33
A. Temsil Heyeti ile Sovyet Yetkilileri Arasında Resmi ilişkilerin Başlaması.....	33
B. Mustafa Kemal Paşa’nın Bolşevikler ile Teması	38
C. Millî Mücadele Döneminde Sovyetler Birliği’nin Tutumu	40
D. Millî Mücadele Döneminde Bolşevik Yardımları.....	43
1. Askeri Yardımlar	46
2. Mali Yardımlar	47
E. Mustafa Kemal Paşa’nın Komünizme Bakışı ve Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler	50
III. 1920-1930 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ.....	55

A. 1921 Moskova Antlaşması	55
B. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)	64
C. 1923 Sovyetler Birliği'nin Lozan Politikası	66
D. 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması	71
E. 1927 Türk-Sovyet Ticaret Antlaşması.....	73
F. Litvinov Protokolü	75
G. İsmet İnönü'nün Moskova Ziyareti.....	77
IV. 1930-1939 YILLARI ARASINDA TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ	81
A. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi	81
B. Sovyetler Birliği'nin Montrö Boğazlar Konferansı'na Karşı Tutumu	86
C. Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türk-Sovyet Anlaşmazlıkları.....	89
1. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ndeki Türk Tezi	90
2. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Sovyet Tezi	91
3. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin İmzalanması.....	92
D. Stalin'in Boğazların Statüsünü Değiştirme İsteği ve Şükrü Saracoğlu'nun Moskova Ziyareti.....	93
E. İkinci Dünya Savaşı'nın Ortaya Çıkması	101
F. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'na Karşı Tutumu	107
V. SONUÇ.....	111
VI. KAYNAKÇA.....	117
EKLER	127
ÖZGEÇMİŞ.....	197

I. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ TÜRK- BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ

1917 Ekim Devrim’inden sonra başa geçen Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı ve ülkedeki iç savaş sebebiyle bozulan ekonomisini ve siyasi yapısını sağlamlaştırmak için Rusya’nın komşuları arasında dost aramaya başlamıştır. Bu sırada Osmanlı Devleti’nin de durumu Rusya’da kurulan Bolşevik Hükümetinin durumundan farklı değildi. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’nda başarılı mücadeleler vermiş olmasına rağmen mağlup taraf olmaktan kurtulamamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda İtilaf Grubunda olan Rusya, savaş sonucunda Osmanlı Devleti ile aynı tarafta olmuştur. Artık iki devlette ortak düşmana karşı hareket etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumun ilk somut adımı da 1918 Brest Litovsk Antlaşması ile atılacaktır. Bu Antlaşma ile Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı’nda işgal ettiği Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) şehirlerini Osmanlı Devleti’ne bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak Rusya’da Bolşeviklerin başa geçmesi de kolay olmamıştır. Önce Şubat Devrimi, daha sonra Bolşevik-Menşevik mücadelesi en sonunda Ekim Devrimi ile Bolşevikler Rusya yönetimini ele geçermişlerdir.

A. Rusya’da Devrimler

1917 Ekim Devrimi’nin gerçekleşmesini sağlayan aslında daha önceden Rusya’da meydana gelen devrimlerdir. Özellikle 1905 Devrimi ve 1917 Şubat Devrimi’ni örnek gösterebiliriz. Bunun yanında Rusya’da yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar hukuk alanındaki adaletsizlikler ve 1905 Rus-Japon Savaşındaki yenilgi de Rus toplumunun devrimleri desteklemesine neden olmuştur.

1. 1917 Şubat Devrimi

1917 tarihinde Rus ordularının Birinci Dünya Savaşında olması ve ülkenin içinde bulunduğu sefalet toplumun genelinde tepkilere neden olmuştur. Avrupa’da ve Rusya’da sanayi alanında gelişen makineleşme, Rus köylüsü üzerinde sınıfsal baskı oluşturmuştur. Zaman içinde fabrikalarda çalışan işçiler de bu baskılara karşı örgütlenip ayaklanmıştır. Marksistler ve Lenin, burjuvazilere karşı komünizmi

yaymaya çalışmışlardır.¹ Rusya'da ihtilalin kaynağı olarak hızlı gelişen sanayi ve köylünün-işçinin üzerinden güçlenmek isteyen burjuva sınıfının baskıları da etkili olmuştur.

Rusya'da 1917 Şubat Devrimi gerçekleşmesi için bütün şartlar oluşmuştu. Can çekişen Çarlık Hükümetinin devrilmesi için bir küçük kıvılcım yeterli olacaktı. Başkent Petrograd ve Moskova'da halkın sefaletinin yanında kış soğukluğu da (-40 derece) Rusya'da çekilmez bir hal almıştır. Ülkedeki kıtlık ve Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'na devam etmesi sebebiyle burjuvazi sınıfı, enflasyonu ve hayat pahalılığını kullanarak servetlerini daha da arttırmışlardır.²

1906-1917 yılları arasında Rusya'dan "Meşruti dönem" boyunca anayasal demokrat ya da Kadet Parti tarafından yönlendiren Rusya'nın liberal politikacıları, temsil yeteneği az olan ve hileye başvuran bu meclis, Rus Çar'ının anayasadan daha çok tavizler vermeye ikna edebileceklerini düşünüyorlardı. Rusya'da Şubat 1917'de ekmek ve ringa balığı pazarlar da bulunmaması. İşçi sınıfının ve köylülerin ayaklanmasının bir nedeni olmuştur. O dönemde Rusya'da patates %25, ekmek %15, sosis %25, süt %40 zamlanmıştır. Halk bu zamlar karşısında sokaklara dökülmesine ve ayaklanmasına sebep olmuştur.³

Şubat Devrimi, Petrograd'daki fabrika işçilerinin grev yapması sonucu halkın, kitlesel olarak işçi sınıfının yanında durmasında etkili olmuş ve hem Çar'a hem de sosyo-ekonomik düzene karşı ayaklanmasının başlangıcı sayılmıştır. Ancak Çar, mart ayında meydana gelen bu gösterilere sert karşılık verilmesini emretmiştir. Böylece polis ve askerler göstericilere karşı silah kullanmış ve birçok gösterici öldürülmüştür. 12 Mart'ta ise göstericilerin sayıları daha da arttı ve bazı göstericiler, askerlerin silahlarına el koyup kolluk güçlerine karşılık verdi. Şubat Devrimi'nin başarıya ulaşmasının önemli bir sebebi de ayaklanmayı bastırmaya giden asker ve polislerden 60 bine kadar ayaklanmaya katılmış olmasıdır.⁴

---

¹ Ülker Gürkan, "S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, s. 157-158.

² Marcel Liebman, **Rus Devrimi Bolşevik Zaferi'nin Kökenleri Aşamaları ve Anlamı**, (Çev. Sami Tiryakioğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 108.

³ Geoffrey Swain, **Rus Devriminin Kısa Tarihi**, (Çev. Mert Büyükkarabacak), İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 11.

⁴ Mehmet Bilgin, "Rusya'da Devrimler Süreci (12 Mart 1917 – 6 Kasım 1917) ve Kafkasya'daki Yansımaları", **Turan Akademik, İlim, Fikir ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 38, 2019, s. 11.

23 Şubat (8 Mart)⁵ Dünya Kadınlar Gününde Petrograd yakınlarındaki Viborg Kasabasındaki Putilov fabrikasında çalışan kadınların da greve başlaması sonucunda, kocaları cephede olan ev kadınları da bu grevlere destek vermiştir. Aynı gün Petrograd Sosyal Demokratları, halkı örgütlemek için bir bildiri yayımlamıştır: *‘‘Hükümet, savaşı başlattı ve şimdi bitiremiyor. Ülkeyi mahvediyor, onun hatası yüzünden açlıktan ölüyorsunuz. Kapitalistler suçlu, zira savaş onların kâr etmesi için devam ediyor. Onlara yüksek sesle ‘‘yeter’’ demenin zamanı geldi. Kahrolsun cani hükümet ve onun tüm hırsız ve katiller çetesi ‘‘Yaşasın Barış’’*⁶ bildiriden anlaşıldığı üzere Rus halkının böyle can çekişmesinin sebebi hükümetin gözü kararmışçasına ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na koyması ve savaşta kalmakta ısrar etmesidir. Bu durumun Rusya'nın yararına değil daha çok İtilaf Devletlerinin yararına olduğunu kanıtlamıştır.

Başkent Petrograd meydanında toplanan kadınlarda sloganlar atarak yürüyüşe geçmiştir. *‘‘Ekmek isteriz! çocuklarımız açlıktan ölüyor, yiyecek tek lokmamız kalmadı.’’* diyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Ancak bu protestoların içinde bazı kişilerce *‘‘Kahrolsun zorba rejim’’* diye bağırınca kolluk güçleri göstericilere müdahale etmiştir.⁷ Doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bazı kesimler işçilerin meydanlara çıkıp tepki vermesini kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Rusya'da kaos hâkim olmasıyla yönetimi istedikleri gibi değiştirmeyi amaçlamışlardır.

Çarlık Hükümeti'ne karşı ihtilalci gruplar ekonomik sıkıntıları ve siyasi iktidarsızlığı bahane göstererek halkı isyana teşvik etmiştir. Bunun sonucunda Rusya'da fabrikalarda grevler başlamış ve halk sokaklara dökülmüştür. Şubat ayında şiddetlenen ayaklanmaya bazı askerlerin de destek vermesi ile Rus hükümeti zor durumda kalmıştır. İhtilalciler önemli devlet kurumlarını ele geçirdikten sonra Morinski Sarayı'nı da kuşatmışlardır. Başkent Saint Petersburg'da isyancılar tarafından ele geçirilince ‘‘Şubat Devrimi’’ gerçekleşmesi için uygun ortam oluşmuştur.⁸

⁵ 1 Şubat 1918'e kadar Rusya'da eski Jülyen Takvimi kullanıldı. Bu takvim olayların modern Gregoryen Takvimi kullanan ülkelerdeki tarihlerden 13 gün önce gerçekleştiği anlamına gelir. Eski takvimde 1 Şubat 1918 yeni takvimine 14 Şubat 1918 olmuştur (Swain, a.g.e., s. 11).

⁶ Edward Hallet Carr, **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923**, (Çev. Orhan Suda), C. 1, Metris Yayınları, İstanbul, 1989, s. 307.

⁷ Liebman, a.g.e., s. 110.

⁸ Ramin Sadıkov, ‘‘Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol’’, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 29, S. 8, Ankara, 2010, s.102.

1905 devriminde olduğu gibi Şubat Devriminde⁹ de askerler ayaklanmayı bastıramayıp göstericilerin yanında yer almıştır. Sekiz gün süren ayaklanmalara Petrograd'taki yönetim dayanamamış ve 12 Mart 1917'de yönetim dağılmıştır. 1917 Şubat Devrimini tam örgütleyen bir teşkilat yoktu. Bu yüzden devrim başarıya ulaşmasına rağmen hangi parti ve hangi komite başa geçeceği belirsizdi. Daha sonra gösterilere katılan işçi, köylü ve askerlerin başındaki kişilerce bir Sovyet¹⁰ Şura kurulmuştur. Bu şura ister istemez çok başlılığı beraberinde getirmiştir. İşçi vekillerini temsil edenler Devrimci Sosyalistler (Bolşevikler), Menşevikler ve Duma komitesi temsilcilerinden oluşuyordu. Yeni kurulan bu geçici hükümet arasında da tartışmalar meydana gelmiştir.¹¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya temsilcileri, müttefikleri olan İngiliz ve Fransız temsilcileri ile İstanbul'un ve boğazların savaştan sonraki durumunu ve bu bölgelerin Rus topraklarına katılımını görüşmek için bir araya gelmiştir. Rus Diplomasisi, Çar I. Petro'dan beri Rusya'nın hayali olan bu gelişme Avrupalı Müttefikleri ve kamuoyunun desteği sayesinde başarabileceğine inanmıştır.¹²

Çar II. Nikolay ülkede başlayan ayaklanmalar her defasında sert tedbirlerle bastırmaya çalışmıştır. Ancak Duma Heyetinin ve Çar'ın kendi generallerinin ısrarıyla Çar'ı tahtan çekilmeye ikna ettiler. Çar başta yerine oğlunun geçmesini istemiştir. Ancak hasta olan oğlu yerine, kardeşini halefi olarak belirlemiştir. Hatta Çar bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: *“Yüce iktidarı bırakmanın en iyisinin olacağını düşündük. Sevgili oğlumuzdan ayrılmayı arzu etmediğimizden ve verasetimizi kardeşimiz Grandük Mihail Aleksandroviç'e devrediyoruz.”*¹³ Ancak başa geçen Mihail de basıklara dayanamayacak ve tahtan feragat edecektir. Böylece Rusya'da bin yıllık monarşi, dört yüz yıllık Çarlık rejimi ve üç yüz yıllık Romanov Hanedanlığı devri kapanmış olacaktır.¹⁴ Tarihte birçok devlet kurulduktan sonra topraklarını genişletip

---

⁹ Şubat Devrimi: 12 Mart Tarihinde gerçekleşmesine rağmen şubat olarak belirtmemizin sebebi 1918 tarihine kadar Rusya'da kullanılan Jülyen Takviminden kaynaklanmaktadır. Jülyen Takvimine göre devrim 27 Şubat'ta gerçekleşti. Miladi Takvime göre ise; 12 Mart olarak baz alınır (Bilgin, **a.g.m.**, s.12).

¹⁰ Sovyet: Konsey ya da kurul demek. (Eski adıyla Şura olarak bilinir) Devriminden sonra “Sovyet işçi sınıfı” ekonomik örgütlerine yani işçi, köylü ve asker delegeleri için kullanılmıştır. İki çeşit Sovyet vardır. Her şehrin ve köyün seçtiği yerel Sovyetlerin yanı sıra bölge ya da taşra Sovyetleri de vardır (John Reed, **Dünyayı Sarsan 10 Gün**, (Çev. Rasih Güran), Yordam Kitabevi, İstanbul, 2021, s. 20).

¹¹ Bilgin, **a.g.m.**, s.13.

¹² Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar-Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, İletişim Yayınları, (Çev. Kezban Acar), 3. Baskı, İstanbul, 2019, s. 532-533.

¹³ Carr, **a.g.e.**, s. 308.

¹⁴ Carr, **a.g.e.**, s. 309.

gücünü arttırmıştır. Bu devletlerin biri de çarlık Rusya'sıdır. Özellikle Rus Çarı II. Nikolay, iktidarının son döneminde kendi halkının çıkarlarından çok kendi şahsi çıkarlarını ve kapitalist devletlerin çıkarlarına göre hareket etmiştir. Ancak Çar'ın unuttuğu bir nokta vardı, kendi halkına adalet, huzur ve eşitliği sağlamazsan bir gün halkında zor durumda kaldığında seni desteklemeyecektir. Rusya'daki durumda bundan ibarettir.

1917 kışında Başkent Petrograd da yönetim düşmesi sonucu birçok komite birçok örgüt başı boş kaldı ve halk kendi çıkarlarına göre meydanlara çıkmış gösterilere katılmıştır. Çar II. Nikolay devlet yönetiminde yaptığı bu hatalar sonucunda kendisi ve ailesi, Geçici Hükümet tarafından kurşuna dizildi. Ayrıca atalarından devraldığı Romanov Hanedanlığının sona ermesine neden olmuştur. Rusya'da başa geçen Geçici Hükümet, Rus İmparatorluğunun çift başlı kartal sembolünü resmi binalardan kaldırmıştır. Duma¹⁵ duvarlarında asılı olan II. Nikolay portresi de indirilmiştir.¹⁶

Carr'a göre; Bir ayaklanmanın dünyayı sarsan bir devrime dönüşmesi arkasındaki sebepleri farklı yorumlandığını dile getirmiştir. Tarihçilerin bir kısmı sosyalist propagandanın devrimde etkili olduğunu dile getirse de Petrograd da ki olayların kendi doğası içerisinde gerçekleştiğini dile getirenler de vardır. Hatta devrimin ortaya çıkışını Yahudi komplosu, Alman casusların çalışmaları, ya da gizli mason derneklerin çalışmalarına bağlayanlar olmuştur.¹⁷ Kadın işçilerin grevi ile başlayan sonrada köylülerin, askerlerin ve tüm işçilerin desteğini arkasına alan bir devrimin evrensel bir devrime dönüşmesini sahiplenmek ya da karalamak isteyen birçok kesim ortaya çıkması olağandır. 1917 Devrimi "*kendiliğinden gerçekleşti*" sözü doğrudu ne bir parti ne bir siyasal yönetim kontrollü bir şekilde düzenlemiştir. Rusya'da liberaller devrim istemiyordu. Sosyalist Devrimci liderler ise başkentte değildi. Ya Sibiryada ya da yurt dışında sürgündeydiler.¹⁸ Kısacası Rusya'da gerçekleşen 1917 devrimini "lidersiz bir devrim" şeklinde tarif edebiliriz.

Çarlık Devri sona erince yönetimi ele alan Geçici Hükümette farklı parti, örgüt ve komiteden taraflar vardı: Sosyalist olmayan Oktobristler, bunlar ılımlı

---

¹⁵ Dumalar: "Danışmanlar Kurulu" anlamına gelir. 1917'de Şehir Dumas'ı, Belediye Konseyi manasında kullanılmıştır. Ayrıca "Belediye Özerk İdaresi" de denilmiştir (Reed, a.g.e., s. 21).

¹⁶ Hosking, a.g.e., s. 536.

¹⁷ Carr, a.g.e., s. 305.

¹⁸ Liebman, a.g.e., s. 109.

muhafazakarlardır. Liderleri Alexander Guçkov'dur. Kadetler¹⁹ ise Pavel Milyukov²⁰ liderliğinde liberal kesimi oluşturuyordu. Menşevikler ise ılımlı kesim, Vladimir Lenin liderliğinde ise Bolşevikler radikal kesimi, Marksist Sosyal Demokratlar ve üç sol partiden oluşuyordu.²¹

Yeni kurulan Geçici Hükümet başta yönetim yeri olarak önce Tavrida Sarayını seçti. Daha sonra ise Çar'ın Kışlık Sarayı olarak kullanılan günümüzde Ermitaj Müzesini kullanmıştır.²² Yeni kurulan Geçici Hükümetin yanında Petrograd Sovyet'inin olması ikili yönetimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geçici Hükümetin yeni başbakanı Prens Georgi Lvov'du. Dışişleri Bakanı Kadet Partisi'nin lideri Pavel Milyukov'dur. Oktobrist Partisi'nin başında Savaş Bakanı Guçkov vardı. Adalet Bakanı ise Sosyalist avukat olan Alexander Kerenskiy'di.²³

Petrograd Sovyet'i yeni kurulan hükümete destek vereceğini açıkladı. İktidar Petrograd Sovyet'inin, sorumluluk ise Geçici Hükümetin eline geçti. Petrograd Sovyet Hükümeti'nde; Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve azınlıkta olan Bolşevikler bulunmaktaydı. Ancak güç Menşeviklerdeydi ve en güçlü rakipleri ise Sosyalist Devrimcilerdi. Bolşevikler ise bu geçici hükümette azınlıktaydı. Bunun sebebi Bolşevik liderlerinin yurt dışında ya da yurt içinde sürgünde olmasıdır.²⁴ Daha önceleri Bolşevik sonraları bağımsız solcu sosyal demokrat olan V. Bazarov, Sosyalist Partiler için *“Bolşevik ve Menşevik, Sosyalist Devrimci gibi oluşumlar hatırı sayılır ölçüde tarihi kalıntılardır. Rus sosyalistleri arasındaki gerçek program farklılıkları bize geçmişten miras bırakılan bu bölümlere oturmaz.”* demiştir.²⁵

Şubat Devrimi sonucunda daha da güçlenen Bolşeviklerin liderleri Petrograd ta Vyaçeslav Molotov (çekiş sözcülüğünden türemiş bir takma ad) Molotov o dönemde

---

¹⁹ Kadetler: Anayasal demokratlar kelimesinin kısaltılmış halidir. Partinin adı ise Halkın Özgürlüğü Partisidir. Çarlık döneminde bu parti mülk sahibi kişilerin elindeydi. Başta Çar'ın emperyalist emellerini savundular. Daha sonraları Geçici Hükümetinde politikalarını desteklediler. Temsilcileri Milyukov'dur (Reed, **a.g.e.**, s.15-16).

²⁰ Kasım 1916 tarihinde Tarih Profesörü ve Rusya'nın önde gelen Liberal Partinin Başkanının Milyukov, Birinci Dünya savaşında Çarlık iktidarına destek verdi. Ancak hükümetin Avrupa'daki büyük savaş yönetememesini ağır bir dil ile eleştirilmiştir. Vatansever olan Milyukov Çarlık Rusya'nın hem savaş meydanında hem de ülke içerisindeki başarısızlıklarını sayarak *“Bu aptallık mı yoksa vatana ihanet mi?”* diye seslenmiştir (Barbara A. Engel, Janet Martin, **Rusya Tarihi**, İnkılap Yayınevi, (Çev. Feyyaz Şahin), İstanbul, 2020, s. 111).

²¹ Carr, **a.g.e.**, s. 309.

²² Carr, **a.g.e.**, s. 309.

²³ Carr, **a.g.e.**, s. 309.

²⁴ Bilgin, **a.g.m.**, s.14.

²⁵ Rex A. Vade, **Rus Devrimi 1917**, İletişim Yayınları, (Çev. Ergin Özberk), İstanbul, 2018, s. 87.

Bolşeviklerin yayın organı olan Pravda Gazetesinden sorumluydu. Josef Stalin ise çelik adam takma ismini kullanmıştır. Lev Komenev (taş adam) her iki liderde Çarlık yetkilileri tarafından Sibiry'a'da sürgündeydiler. Ayaklanmalar başlayınca Petrograd'a geri döndüler. Lenin ise; Almanların finanse ettiği ve vize sorulmayan bir trenle Rusya'ya İsveç ve Finlandiya üzerinden ulaşmıştır.²⁶

Bolşevik lideri Lenin, İsviçre'de Sürgün hayatı yaşarken bile kendi partisini mektuplar aracılığıyla yönetmeye çalışıyordu. 20 Nisan'da Pravda Gazetesinde yayımlanan “on tez”de ya da diğer adıyla “nisan tezleri”nde; 12 Mart 1917'de gerçekleşen Şubat Devrimi'ni “*Sosyalist Devrim*” olarak nitelendirmiştir. Ancak Geçici Hükümet temsilcileri Lenin'in yayımladığı on teze karşı çıkmış ve Lenin'in bir Alman ajanı olduğu haberini yaymışlardır.²⁷

Çoğunluğu Devrimci Sosyalistler ve Menşeviklerden oluşan geçici hükümet, Rus burjuva güçleriyle ittifak halindeydiler. Geçici Hükümet, tüm cephelerde taarruz emrini vermesiyle toplumdaki savaş karşıtlığını iyi kullanan Bolşevikler, karşı hamleye geçti. Bolşeviklerin amacı iktidarı ele geçirmektir. Bu olaylar neticesinde 20 Temmuz da Prens Lvov istifa etti, yerine Kerenskiy başbakanlığa seçildi. Diğer bakanlıklarda da değişiklikler gerçekleşti. Ancak gösteriler son bulmadı. Bolşeviklerin halkı kızdırtması ile gösteriler daha da arttı. Cephelerde alınan yenilgiler sebebiyle işçi, köylü ve askerler tekrar sokaklara çıkıp gösteri düzenlediler. Ancak geçici hükümet bu sefer sert karşılık verdi ve olaylardan Bolşeviklerin sorumlu olduğunu açıkladı. Yakalanma kararı çıkarılan Bolşevik liderleri saklanmak zorunda kalmıştır.²⁸

2. Ekim (Bolşevik) Devrimi

1917 yılında Geçici Hükümet, Birinci Dünya Savaşı'na devam etme kararı aldı. Bu kararı almasında iki önemli neden vardı: Birincisi müttefik olan İtilaf Devletleri İngiltere, Fransa ve ABD²⁹ güç kaybetmek istemiyorlardı. Hatta her defasında gizli antlaşmalarla Rusya'ya bırakılan İstanbul, Galiçya ve Karadeniz hakimiyetini gündeme getirmişlerdir. İkinci neden ise; Rusya, savaşa devam ederse ülke içinde

---

²⁶ Carr, **a.g.e.**, s. 313.

²⁷ Bilgin, **a.g.m.**, s.15.

²⁸ Bilgin, **a.g.m.**, s.19-20.

²⁹ Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı zamanındaki müttefiklerinden olan ABD Başkanı Woodrow Wilson Rusya'daki hükümet değişikliğini olumlu karşılamıştır. “Dünyayı demokrasi için daha güvenli bir yer haline getirmeyi amaçlayanlar otokratik müttefikliklerinin yerini kendileriyle aynı zihniyeti paylaşan kişilerin olduğunu görünce sevinmiştir” (Engel, Martin, **a.g.e.**, s. 114).

toplumu bir arada tutmanın kolaylaşacağına inanılmasıdır.³⁰ Geçici Hükümet Birinci Dünya Savaşı'na devam etme kararı tamamen kendi çıkarına göredir. Özellikle ülkede otoriteyi ele geçirmek için toplumun milliyetçi duygularını kullanmak istemiştir.

Lenin, Geçici Hükümetin, Birinci Dünya Savaşı'na devam kararı almasını eleştirmiştir. Hükümetin bu kararı daha çok kapitalist devletlerin işine yarar sağlar, Biz Bolşeviklerin, emperyalist haydutluk savaşı olarak görünen bu savaşın karşısındaki tutumumuz: *“Savaşı, devrimci amaçlarla sonuna kadar sürdürme”* politikasında hiçbir ödün veremeyiz. *“Savaşı, devrimci amaçlarla sonuna kadar sürdürme”* politikasını haklı görerek, bir devrimci savaşa, bilinçli proletarya, ancak şu koşullarla rıza gösterir: *‘İktidarın, proletaryanın ve onun en yakını köylülüğün yoksul unsurlarının eline geçmesi; her türlü ilhakın sözde değil, gerçekten reddi; sermayenin bütün çıkarlarıyla bağların tam ve fiilen koparılması. Devrimci amaçlarla savaşı sonuna kadar sürdürme politikası yanlısı olan geniş yığınların, savaşı toprak fethi için değil de bir zorunluluk olarak kabul eden bu yığınların yad sınılamaz iyi niyeti karşısında ve bunların burjuvazi tarafından aldatıldıkları da göz önünde tutularak, kendilerine, yanılırları özel bir sabır ve özenle anlatılmalı, sermaye ile emperyalist savaş arasındaki çözülmöz bağ açıklanmalı, sermayeyi devirmeksizin, gerçekten demokratik bir barışla ve zorla kabul ettirilmeden, savaşı sonuçlandırmanın olanaksız olduğu gösterilmelidir.’*³¹ Lenin bu konuşmasında Birinci Dünya Savaşının Batılı emperyalist devletlere hizmet olduğunu ayrıca bu savaşta Rusya'nın ekonomisinin daha da kötüye gideceğini dile getirmiştir. Savaş eğer yoksul köylü ve işçilerin iktidara gelmesini amaçlıyorsa mücadele edilmelidir. Bu sayede proletarya iktidarı kurulacağını savunmuştur.

Geçici Hükümet otokratik Çarlık Rusya'dan liberal reform Rusya'sına geçişi hızlandırmıştır. Ayrıca yeni Rusya da parlamenter demokrasi ve yeni ılımlı reformlar için bir başlangıç olmuştur. Geçici Hükümetin isminden de anlaşılacağı üzere, asıl amacı ülkeye bir arada tutmak ve Birinci Dünya Savaşı'na devam etmektir. Kurucu Meclis tarafından oluşturulacak bir hükümet kurulana kadar kamu görevlerini ve hizmetlerini yerine getirmeye çalışmıştır.³²

---

³⁰ Carr, a.g.e., s. 310.

³¹ V. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Eriş Yayınları. 3. Baskı, (Çev. M. Ardos), İstanbul, 2007. s. 10.

³² Vade, a.g.e., s. 74.

Köylüler, askerler ve işçiler başlarda Geçici Hükümet ile işbirlikçi bir şekilde hareket ettiler. Yeni kurulan hükümet onların hayatlarına doğrudan etki edecek ve Çarlık Dönemi yoksullukları sona erdirecek politikaları bir türlü uygulamaya koymuyordu. Özellikle Geçici Hükümet başa geçtikten sonra toprakların hepsini köylülere dağıtmamış ve işçilerin çalışma şartlarında pek iyileştirmelere gitmemiştir. Bu durum köylüler ve işçiler için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur.³³

Moskovalı bir işçi yeni kurulan hükümet için şu cümleleri dile getirmiştir: *“Siz, (Geçici Hükümete sesleniyorum) özgürlüğün geldiğini söyleme cüretini gösterdiniz. Ama halk üzerindeki bugünkü iktidarınız, burjuvazinin size teslim ettiği baskıya dayanan bir iktidar değil midir? Burjuvazi demokratik yönetim biçimleri için çaba gösteriyor. Çünkü en uygun baskı ve sömürü yönetiminin onlarda olduğunu görüyor.”*³⁴

Bolşevik Partinin lideri Lenin,³⁵ Birinci Dünya Savaşı'na başından beri karşı çıkıyordu. Savaşı başlatanların batılı emperyalist devletler olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Rusya'daki devrimci işçilerden silahlarını cephedeki kardeşleri olan Rus askerlerine değil, onları sömüren emperyalist devletlerin askerlerine karşı kullanılmasını istemiştir. Lenin, Karl Marks ve Friedrich Engels³⁶ gibi *“Dünyanın bütün işçileri birleşin!”* sloganını benimsiyordu.³⁷

Lenin'in savunduğu fikirleri “on tez” olarak yayımlamıştır. Lenin'in partisi içinde de bu tezlere karşı bazı eleştiriler olmuştur. Ancak Stalin bu on tezi zor da olsa partiye kabul ettirmiştir. Geçici Hükümetin başını çeken Petrograd Sovyet'i Birinci Dünya Savaşı'na devam kararı almıştır. Ancak Bolşevikler, bu duruma karşı çıkmış nisan tezlerini genişleterek bütün iktidarın Sovyetlere devredilmesini istemişlerdir.

³³ Hosking, **a.g.e.**, s. 545.

³⁴ Carr, **a.g.e.**, s. 310.

³⁵ Lenin, Baba tarafından Almanya, Ukrayna ve Yahudi kökenliydi. Annesi ise İsveç ve Alman kanı taşıyordu. Lenin 1877'de Kazan Üniversitesi'nde okurken öğrenci ayaklanmalarına katılır ve okuldan atılır daha Sonraları ise hayatın Sosyalist devrime adar. Bolşevik adında siyasi parti kurmuştur. Lenin bir teorist olarak tüm mücadelesini Karl Marx fikirlerini Rusya halkına yaymak için vermiştir (Engel, Martin, **a.g.e.**, s. 116).

³⁶ Karl Marx, eserlerinde proletaryanın henüz küçük bir bölümünü sınıf bilincine eriştiğini farkındaydı. Marx ayrıca proletaryayı dağınık ve tekin olmayan bir alt sınıf topluluğu olarak görmüştür. Engels ise *“Burjuva işçi sınıfı”* adını verdiği fikirleri ile İngiltere'de kapitalistlerle birleşme eğilimini gösteren bir topluluğun ortaya çıkışını bildiriyordu. Lenin ise; bu manzarayı farklı okumuştur. *“Ne Yapmalı?”* adlı eserinde fikirlerini şu şekilde dile getirmiştir: *“Devrimcilerden oluşan güçlü bir örgütün liderliği olmaksızın proletaryanın kendiliğinde gerçekleşecek mücadelesi, hakiki bir sınıf mücadelesi haline gelmeyecektir”* (Edward Hallet Carr, **1917 Öncesi ve Sonrası**, Birikim Kitapevi, (Çev. Begüm Adalet), 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 28-29).

³⁷ Engel, Martin, **a.g.e.**, s. 112.

Ayrıca tüm Rusya Sovyetleri Birinci Kongresi'nde barış, toprak ve ezilen milliyetler için özgürlük çağrısında bulunarak katılımcı sayısını iki binden, on altı bine kadar çıkarmışlardır. Bolşeviklere katılan yeni kitlenin içinde köylü, işçi ve askerler çoğunlukta idi. Bunun sebebi ‘*barış ve toprak*’ isteyen halk ve işçileri ‘*Burjuva Devrimi*’ hükümetinden umutlarını kesmiş olmasıdır.³⁸

Lenin ‘‘nisan tezleri’’nde belirttiği gibi; ‘‘*Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmalı, bu Cumhuriyet topraklara el koyup, köylülere dağıtmalı ve böylece proletaryanın yararına olacak şekilde kapitalizmi kontrol altına alarak işçilerin ve yoksul köylülerin desteğini kazanacaktır.*’’³⁹ Mayıs 1917 tarihinde Petrograd vilayetindeki köylüler o dönemin Geçici Hükümetine gönderdikleri mektupta taleplerini şu şekilde dile getirmişlerdir: ‘‘*Toprak tamamen işlerinin olmalıdır. Çünkü topraklar zorla elimizden çekip alındı. O nedenle onu işleyenlere devredilmelidir.*’’⁴⁰ Lenin, Avrupalı Devletlerin işçiler üzerinde emperyalist emellerini gerçekleştirme arzularını fark ettiği için bu devletlere savaş açmıştır. Lenin: ‘‘*Kapitalizmin doğası gereği, emperyalist olduğundan mevcut kapitalist hükümet olduğu sürece demokratik bir barışın imkânsız olacağını savunmuştur. Ayrıca tüm devlet iktidarlarının işçi vekilleri Sovyet'ine devredilmesini gerekli olduğunu savunuyoruz*’’ demiştir.⁴¹

Bolşevik liderler, Rusya’da devam eden savaşa karşı mücadele ederken, köylüler ve askerleri yanlarına çekmek için ‘‘*Harbe son vermek*’’ ve ‘‘*Toprağın hemen köylülere dağıtılması*’’ gibi sloganlar kullanmışlardır. Bu çağrı, savaş yorgunu ve toprak ihtiyacı olan kesimlerde etkili olmuştur. Ancak asıl amacı, kendilerine karşı kullanılabilen Rus ordusunu zayıflatmak ve askerlerin cepheyi terk etmesini sağlamaktır.⁴² Bu propaganda taktikleri sonucunda, Ekim Devrimi’nden önce Rus ordusu tamamen çözülmüştür ve askerler toplu halde siperlerini terk ederek evlerine dönmeye başlamışlardır.⁴³

Moskova’da 400 bin kişinin katıldığı protestoyu Bolşevikler organize etti. Geçici Hükümet artık Bolşeviklerle demokratik alanda değil, askeri alanda mücadele kararı almıştır. Protestolar karşısında Petrograd Sovyet’inde istifalar gerçekleşti ve

---

³⁸ Bilgin, **a.g.m.**, s.16-17.

³⁹ Carr, **a.g.e.**, s. 314.

⁴⁰ Carr, **a.g.e.**, s. 315.

⁴¹ Carr, **a.g.e.**, s. 314.

⁴² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 339.

⁴³ Ahmet Gündüz, ‘‘1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları’’, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C. 6, S. 1, Ankara, 2005, s. 2.

yönetime hapisten yeni çıkan Trotsky getirildi. Geçici hükümet içinde de çalkantılar devam ediyordu. General Karnilov Geçici Hükümeti ve Kerenskiy'i suçluyordu. Bolşevikler, iktidarı desteklediler ve Karnilov güç kaybetti. Bunun sonucunda Kerenskiy üçüncü koalisyonda da başbakan seçildi.⁴⁴

Ekim Devriminin ortaya çıkmasına sosyal-ekonomik nedenlerin yanında siyasi nedenlerine de değinirsek Çarlık Rusya'nın büyük umutlarla Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve başlarda savaşı iyi yürütmesine rağmen Çanakkale Savaşı'nda müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'dan yardım gelmemesi sonucu savaştan hüsrarla ayrılması olarak da gösterilebilir.⁴⁵ Rusya'nın savaştan çekilmesine en çok sevinen Rus halkı olmuştur. Çünkü ekonomik sıkıntılar ile boğuşan Rus halkı bir yandan açlık ile mücadele ederken bir yandan da savaşa destek verememiştir. Savaş sonrası sosyal-ekonomik düzenin tam bozulması ile Ekim Devrimi kaçınılmaz olmuştur.

Bolşeviklerin başını çektiği Lenin ve arkadaşları, Rusya'da Komünist Partiyi bir araya getirmek için VI. Kurultayı eylül ayında gerçekleştirmiştir. Bu kurultayda alınan kararlar, geçici hükümetin ülkeyi yönetememesine ve ikili bir yönetim yapısının oluşturulmasına ilişkindir. Ayrıca, Ekim Devrimi'nin⁴⁶ temelleri atılmıştır. İhtilalciler, 24 Ekim'de harekete geçmiş ve 25 Ekim'de başkent Petersburg'da tüm resmî kurumları ele geçirerek Sovyet yönetimini başkentten başlayarak ülkenin her köşesine yaymışlardır.⁴⁷

1917 Ekim Devriminde Troçki'nin mücadeleleri de yadsınamaz. Özellikle Geçici Hükümet'in cepheye asker göndermelerini engellemek ve Almanların muhtemel saldırılarına karşı Pedrograd Sovyet'i Askeri Devrimci Komitesi kuruldu. Bu komite Bolşeviklerin iktidara gelmesinde etkili olmuştur. Troçki, bu komiteyi kullanarak kızıl muhafızlar için silah fabrikalarından teçhizat temin etmiş ve birçok kuruma Bolşevik olan ajanlar yerleştirmiştir. Troçki, devrimin gerçekleşmesinde

---

⁴⁴ Bilgin, **a.g.m.**, s. 21.

⁴⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s. 2.

⁴⁶ Ekim Devrimi: (Bolşevik Devrimi, Rus Devrimi) Rusya'da Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917'de (Miladi takvime göre 7 Kasım 1917), Petrograd'daki geçici hükümetin devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesini sağlayan ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasına yol açan olay, Bolşevik Devrimi ya da Büyük Ekim Sosyalist Devrimi olarak da bilinmektedir (<https://www.bilgipedia.com.tr/ekim-devrimi/>).

⁴⁷ Laziza Nurpeiis, **Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan'da Rus Hâkimiyeti ve Türkler (1917-1936)**, Yüksek Lisans, Bursa, 2010, s. 22.

fikirleriyle, devriminden sonra da Kızıl Ordu liderliği ile Rusya'daki iç savaşı sonlandıran önemli bir lider olmuştur.⁴⁸

Devrimden iki gün önce 23 Ekim de Troçki, Pedrograd bölgesindeki askeri kuvvetleri, Bolşeviklerin tarafına çekti. Kerenskiy Hükümeti, Bolşeviklerin Basın-yayın merkezlerini ele geçirseler de kısa sürede Bolşevikler bu yerleri de geri almayı başarmıştır. 25 Ekim gecesini Bolşevik güçleri başkent Petrograd'ı tamamen ele geçirmiştir. Bolşevik güçleri, Geçici Hükümetin kendi aralarındaki iletişimini zayıflatmak için demiryolu istasyonu, postane ve telgraf merkezlerini ele geçirdi. 25 Ekim'de (7 Kasım) Askeri Devrimci Komite, Geçici Hükümetin devrildiğini ilan etti. Geçici Hükümetin Başbakanı Kerenskiy ülkeden kaçıp, ABD'ye yerleşmiştir.⁴⁹

25 Ekim 1917 (7 Kasım 1918) Bolşevikler iktidardaki, Menşevikleri devirerek Petersburg'daki yönetimi ele geçirdiler ve Bolşeviklerin başına Lenin geçti. Lenin savaştan tüm taraflara ve halklara "barış" çağrısında bulunmuştur. "Savaşan devletler hiçbir toprak zapt etmeden hiçbir tazminat istemeden demokratik ve adil bir barış yapmalıdır." mesajını paylaşmıştır.⁵⁰

Bolşevik Güçleri, Troçki liderliğinde Kışlık Sarayı (Ermitaj Müzesi), Pavel Kalesi ve Smolny Enstitüsünü kısa sürede ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Troçki Geçici Hükümet için "tarihin çöp tenekesine gidin" devrimci söylemimde bulunmuştur. Bolşeviklerin, Ekim 1917'de iktidarı ele geçirmesi, Rusya'daki işçi köylü, asker, polis ve diğer muhaliflerin destekleri ile gerçekleşmiştir. Bolşeviklerin artık işleri eskiye nazaran daha zordur. Özellikle iktidar oldukları için karşılarında kuvvetli bir muhalefet çıkmıştır.⁵¹

10 Mart 1918'de hükümetin Moskova ya nakli gerçekleştirildi. Bunun sebepleri arasında olası bir Alman saldırısında Petrograd'ın konumunun saldırıya açık olması bir diğer sebep ise güvenlik nedeniyle Moskova'nın Rusya'nın iç bölgelerinde olmasının avantajlı olmasıdır. Rusya'nın yeni bayrağı için yarışma gerçekleştirildi ve kızıl bayrak, üzerinde komünizmin sembolleri orak ve çekiç kabul edildi. Yeni ulusal marş olarak ise Avrupalı sosyalist marşı olan Enternasyonal Marşı kabul edildi. 10

---

⁴⁸ Carr, a.g.e., s. 326.

⁴⁹ Carr, a.g.e., s. 327.

⁵⁰ Bilgin, a.g.m., s. 23.

⁵¹ Carr, a.g.e., s. 326.

temmuzda ise Bolşevikler, devletin adını Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) olarak belirlemiştir.⁵²

Bolşevikler, Geçici Hükümette ılımlı kesimin içinde yer almak eğilimindeydiler. Onların fikirlerine her zaman katılmıyorlardı ancak sayılar az olduğu için ne seslerini yükseltiyorlardı ne de hükümetten ayrılmaya cesaret edebiliyorlardı. Pravda Gazetesinde yazan Molotof adlı genç bir yazar: “Tüm iktidarın devrimci demokrasinin yani Sovyet’in eline geçmesi gerektiğini savunmuştur.” Ancak parti başta buna sıcak bakmamıştır.⁵³ Bolşevikler, 1917 yılında diğer sosyalist partilerine nazaran en zayıf olanlarıydı. Ancak doğru politikalarla hızlı bir şekilde büyüdüler ve iktidarlarını güçlendirdiler. Bu durumun nedenini Rus tarihçisi Rex A. Wade, şu şekilde açıklamıştır: “*Bolşeviklerin kendilerini hem hükümete hem de Sovyet liderliğine muhalif olarak konumlandırmadan siyaset yapmasıdır.*”⁵⁴

Lenin, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Yoldaşlar, Bolşeviklerin gerekliliğini defalarca vurguladığı, köylü ve işçi devrimi gerçekleşmiştir. Bu devrimin önemi nedir? Öncelikle burjuvazinin hiçbir unsurunun katılımının olmadığı bir Sovyet Hükümeti kuracağız. Ezilen kitleler kendi hükümetini kuracak... Önümüzdeki birinci görev savaşa hemen son vermek. Ancak mevcut kapitalist sistemle yakından bağlantılı savaşa son verebilmek için kapitalizmin kendisinin ortadan kaldırılması gerekiyor. Bunu işte dünya emek hareketinin desteğini alarak gerçekleştireceğiz.*”⁵⁵

Ekim Devrimi sayesinde Rusya, Marksist-Leninist teorinin doğrultuları sonucunda sosyalizme geçişin ilk adımını gerçekleştirmiştir. Rusya'da sanayi proletaryası az olmasına rağmen kararlı bir devrimci hareket sonucunda Şubat Devrimi gerçekleşmiş ve az da olsa Rusya'daki burjuva rejimini sarsmıştır. Ancak teorinin ikinci bölümüne baktığımızda sosyalizmin Rusya'da yapılandırması konusunda proletarya eksik kalmıştır. Hatta Ekim Devriminin ardında dört yıl süren kanlı iç savaş, açlık ve kargaşa sonucunda Rus proletaryası eski gücünü kaybetmiş ve dağılmak zorunda kalmıştır. Bolşevik Hükümeti ise sosya-ekonomik sorunlarla uğraşmaktan gerçekleştirmek istediği proletaryayı uygulayamamıştır.⁵⁶ Hatta Bolşevikler, Ekim

---

⁵² Carr, **a.g.e.**, s. 330.

⁵³ Liebman, **a.g.e.**, s. 141.

⁵⁴ Wade, **a.g.e.**, s. 231.

⁵⁵ Engel, Martin, **a.g.e.**, s. 117.

⁵⁶ Paul Sweezy, **Devrim Sonrası Topluluklar**, (Çev. Barış Baysal), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 52-53.

Devriminden sonra eski anti-sosyalist devlet düzenini uygulamaktan geri kalmamışlardır. Amaçları güç ve otoriteyi ellerinde tutarak tüm Rusya ya hâkim olmaktı.

Bolşevikler ve Menşevikler⁵⁷ aynı tarafta olsalar bile aralarında burjuva ve işçi sınıfı konularında büyük farklar vardır. Özellikle Bolşevikler, burjuva sınıfında demokratik devrim ve köylülerin desteklediği proletarya devrimini savunuyordu. Bu devrimin sebebi kapitalist burjuvalara karşı sosyalist bir yönetim kurmaktı. Bolşevikler işçiler için üzerinde durduğu bazı haklar: Günlük çalışma saatini sekiz saate düşürülmek istenmesi, toprağın köylülere dağıtılmak istenmesi, devlet ile kilisenin birbirinden ayrılması yani sekülerizmi getirmek istemeleridir. Lenin savunduğu tez: *“Proletaryayı köylünün gerçek özgürlüğüne giden tek yol”* olarak görmüştür. Ayrıca Lenin, burjuva özgürlüğünü eleştirmiştir. *“Orta Çağ'ın ve Feodalizmin Döneminin kalıntıları olarak görmüştür.”*⁵⁸

Bolşevizm⁵⁹, Rusya'da Marksist fikirleri destekleyen bir ideolojidir. Rusya'da kurulan “Rus Sosyal Demokrat Partisi” Marksist düşüncede kurulan bir partidir. XX. yüzyılın başında Marksistler, Menşevikler ve Bolşevikler olarak ikiye ayrılmıştır. Menşevikler, Marksist parti içinde az olan (azınlıkta kalan) grubu oluştururken Bolşevikler (çoğunlukta olanlar) ise Lenin ve taraftarlarının olduğu çoğunluk grubunu oluşturmuştur. 1912'de yapılan II. Kongre'de Bolşevikler çoğunluğu oluşturup Bolşevik Partisini kurmuşlardır.⁶⁰

Menşevik ve Bolşevikler arasındaki sorunlardan biri de Bolşeviklerin başını çektiği Lenin tarafından savunulan Karl Marx'ın kesintisiz ve aşamalı devrimi Rusya'ya uygulamak ve işçi sınıfı sayesinde bunu başarmak istemesidir. Menşevikler ise buna karşı çıkıp başta liberal ve kapitalist bir rejim kurulmasını böylece üretici

---

⁵⁷ Bolşevikler ve Menşevikler bağlı olduğu parti Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisidir. 1903 tarihinde yapılan toplantı sonucunda bazı sorunlar nedeniyle çoğunluk (Bolşinstvo) ve azınlık (Menşistvo) diye ayrıldı. Bolşevik ve Menşevik kelimeleri bu ayrılıktan dolayı ortaya çıkmıştır (Reed, **a.g.e.**, s. 16-17).

⁵⁸ Catherine Evtuhov, Richard Stites, **1800'den İtibaren Rusya Tarihi Haklar, Efsaneler, Olaylar ve Güçler**, (Çev. Ahmet Cevdet Aşkın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2018, s. 51.

⁵⁹ Bolşevizm: Çoğunluktan yana anlamına gelen Rusça kelime, 1903 yılında düzenlenen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin İkinci Kongresi'nde Vladimir Lenin ve Julius Martov arasında yeni kurulmakta olan partinin üyelik tanımı üzerine başlayan görüş ayrılığı sonucu yaşanan ayrışmadaki taraflardan Lenin yanlısı grup. Kongrede Lenin yanlıları çoğunlukta olduğu için Rusça çoğunluk anlamına gelen Bolşevik olarak, azınlıktaki Martov yanlıları da Menşevik olarak adlandırılacaktır (Cüneyt Uzunoğulları, **Marksist Kuramda Parti Sınıf İlişkisi 1903-1939 Rus Deneyimi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 38).

⁶⁰ Laziza, **a.g.t.**, s. 4-5.

güçlerin iyice geliştirilmesi ile sosyalist bir toplum kurulması kaçınılmazdır. Bolşeviklerin güçlenmesi ile Menşevikler muhalif durumuna düştü. Rusya’da çıkan iç savaş ve yabancı ülkelerin müdahalesi ile kutuplaşma artmıştır. 1922’de Menşevik muhalefeti bastırılmış ve birçok üyesi sürgün edilmiştir.⁶¹

Menşeviklerin,⁶² Bolşeviklerden⁶³ ayrıldığı önemli bir nokta da Burjuva özgürlüğünün sağlanması ile Rusya özgürlüğüne kavuşacağına inanılmış olmasıdır. Bolşevikler ise Proletarya ve köylülerin özgürlüğünü savunmuştur. Bolşevik ve Menşeviklerin arasındaki kesin ayrılık, 1905 Rusya sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin Kongresinde gerçekleşmiştir. Lenin, bu ayrılığı şu şekilde dile getirilmiştir: ‘‘*Ayrılma tam gerçekleşikten sonra maddi olarak Menşeviklerden eksik olduğumuz görülmüyordu. Menşeviklerin daha çok parası, daha çok gazetesi, ajanı, ünlü kişileri, yayın organları ve ulaşım araçları vardı, bu farkı görmemek çocukça olacaktır.*’’⁶⁴ Bolşevikler sayı olarak az olmalarına rağmen Menşeviklere karşı üstündüler. Bu üstünlükleri liderlerinin otoriter şekilde kararlı olmalarından gelmiştir.

Lenin, proletarya ve köylülerin Rusya’da devrimi gerçekleştiren taraf olmasını istemiştir. Bunu şu şekilde dile getirmiştir: ‘‘*Rusya’da başlayan devrim bize Avrupa’ya ayaklandırma imkânı verecek ve burjuva boyunduruğundan kurtulan Avrupa Sosyalist proletaryası, Rusya’daki Sosyalist devrimin tamamlamasına yardım edecektir.*’’⁶⁵ *Sosyalist Avrupa Proletaryası, Rus proletaryasının yardımına koşmadığı takdirde umutsuz bir mücadele olacaktır. Nihai Zafer’in düğüm noktası buradaydı. Avrupalı işçiler bize nasıl yapılacağını gösterecekler. Bizde onlarla birlikte Sosyalist Devrimi gerçekleştireceğiz.*’’⁶⁶

Rusya’da devrimden sonra başa geçen Bolşevikleri hem dışarıda hem içeride yeni bir savaş bekliyordu. Özellikle içeride iktidara karşı muhalif olan kesimler Beyaz

---

⁶¹ F. Keskin, Bolşevik-Menşevik kutusu, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. s. 156.

⁶² Menşevikler: Bu ideolojiye göre işçi sınıfı önce siyasi iktidarı ele geçirmelidir. Toplumun sosyalizme doğal bir gelişme ile ulaşacağına inanılmıştır. Bu parti milliyetçi sosyalist aydınların partisidir. Parti temsilcileri mülk sahibi kişi ve sınıflardan yana olmuştur. Temsilcileri Don, Lieber, Tseretellidir (Reed, **a.g.e.**, s. 17).

⁶³ Bolşevikler: Bugün komünist parti olarak bilinirler. Proletaryanın zaman kaybetmeden ayaklanmasını ve iktidarı ele geçirmesini arzulamışlardır. Ayrıca toprak, sanayi, yeraltı-yerüstü kaynakları, fabrikalar ve mali kurumlar zor kullanarak ele geçirilip sosyalizmin gelişmesi için kullanılmasına inanılmıştır. Bu parti kısa süre içerisinde büyümesinin en önemli sebebi köylü ve işçi sınıfının istekleri olan reformları sürekli gündeme getirmesidir. Temsilcileri: Lenin, Troçki, Stalin ve Lunaçarski’dir (Reed, **a.g.e.**, s. 17).

⁶⁴ Evtuhov, Stites, **a.g.e.**, s. 58.

⁶⁵ Evtuhov, Stites, **a.g.e.**, s. 63.

⁶⁶ Evtuhov, Stites, **a.g.e.**, s. 53.

Ordu bünyesinde bir araya gelip komünistlerin ulusal ordusu olan Kızıl Orduya karşı ayaklanmışlardır. General Kornilov ülkenin güneyine giderek anti-komünist güçleri bir araya getirmiştir. Bolşevikler, bu birliklere kontralar (karşı devrimciler) adını takmıştır. Ancak komünistlere zıt olarak kendilerine “Beyazlar” ismini uygun bulmuşlardır. Beyazlar ordusunun içinde ağırlıklı olarak Çarlık dönemindeki muhafazakâr subaylar vardı ve bunların yanında liberaller, ılımlı sosyalistler az da olsa terörist sosyalistler de vardı.⁶⁷ 1918 yılının sonuna doğru Rusya’da milyonlarca Rus vatandaşının kanına sebep olan iç savaş meydana gelmiştir. Bu iç savaşta iki önemli güç vardır: Kızılılar, yani Bolşevikler ve Beyazlar; Çarlık yanlıları, ılımlı sosyalistler, liberaller ve özgürleşmek isteyen köylülerdir.⁶⁸ Beyazlara yurt dışından da destek büyüktü. Özellikle İngiltere, Japonya, Fransa ve ABD Beyazların liderlerini her alanda desteklemişlerdir. Ancak Rusya’nın merkezi yönetimi yani başkent Bolşeviklerin elinde olması ve Bolşevik liderlerin köylüleri memnun eden yeni reformlar gündeme getirmesi sayesinde yerel halkın çoğundan destek almışlar.⁶⁹

Bolşevikler, sosyalist olmayan gazeteleri kapatmıştır. Ayrıca Çeka veya karşı devrimle mücadele komisyonu denilen polis gücünü oluşturmuşlardır.⁷⁰ Halk Komiseri Troçki, köylüler ve işçilerden oluşan Kızıl Orduyu kurdu. Ordu’da Çarlık dönemi unvanlar ve nişanlar geçersiz sayıldı. Troçki otoriteyi korumak için emir komuta hiyerarşisini yeniden başlattı. Orduda tam bir disiplin için ölüm cezasını tekrar getirmiştir. Bu sayede Kızıl Ordu güçlenerek tüm cephelerde Beyaz Orduyu yenmiştir.⁷¹

Tarihçi Erel Tellal’a göre Lev Troçki’nin Bolşevik Devrimi’nin gerçekleşmesinde ki faydaları azımsanamaz. Troçki, Ekim Devrimi’nin önderlerinden biri olarak Dışişleri Komiserliği yapmış ve Kızıl Ordu’nun kurucusu, komünist kuramcı olarak görülmektedir. Troçki “Sürekli Devrim” teorisini ortaya atmıştır. Bu fikirde; dünyada “Troçkizm Fikri” olarak yayılmıştır. Troçki’ye göre, Rusya’nın Marksist Sosyalist bir devrim için gerekli gördüğü sanayi altyapısına sahip değildir. Rusya’da sosyalizmin gerçekleşmesi için öncelikle “Evrensel Devrim”in gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Rusya’da başlayan devrim Avrupa devrimine

---

⁶⁷ Carr, **a.g.e.**, s. 333.

⁶⁸ Engel, Martin, **a.g.e.**, s. 118.

⁶⁹ Engel, Martin, **a.g.e.**, s. 119.

⁷⁰ Hosking, **a.g.e.**, s. 545.

⁷¹ Hosking, **a.g.e.**, s. 558.

yol açacaktır. Böylece Burjuva Devrimi'nden "Proletarya Devrimi"ne dönüşecektir. Oradan da "Evrensel Devrim"e ulaşılabilecektir. Lenin öldükten sonra başa geçen Stalin, Troçki'nin "Evrensel Devrim" fikrine sıcak bakmamış ve "Tek Ülkede Sosyalizm"i ortaya atarak kendisine karşı olanların hepsini "Troçkistlikle" suçlamıştır.⁷² Lev Troçki, 1917 yılındaki Rus Devrimi sırasında önemli bir liderlik rolü üstlenmiş ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna ve alt yapısının oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Fikirleri ile Marksizmin⁷³ Enternasyonalist yönünü ön plana çıkartmıştır. Kızıl Ordu'nun oluşturulmasında önemli bir payı vardır. Lenin'den sonra Sovyetler Birliği'nin iki numaralı ismi olmuştur. Ancak Lenin'in ölümünden sonra Stalin'e karşı muhalefet yapmış ve bu nedenle ülkeden sürülmüştür. 11 yıl devam eden sürgünde pek çok ülkeye gitmiş 3 seneye yakın İstanbul'da Büyük Ada'da yaşamıştır. Troçkizmi yaymak ve yeryüzünde sosyalist bir düzen kurmak maksadıyla faaliyetlerde bulunmuştur.⁷⁴

Beyazların amacı Çarlığı geri getirmek değildi. Sloganları ise, "*Tek büyük ve bölünmez Rusya*" olarak belirlenmiştir. Amaçları komünist hükümeti devirip liderlerini kurşuna dizmektir. Beyazları daha çok mülk sahibi burjuvalar ve din adamları desteklemiştir. Rusya'da işçiler ve köylüler pek beyazları desteklememiştir. Köylüler ve işçiler daha çok komünistlerin yanındaydı.⁷⁵ Kızıl Ordunun lideri entelektüel bir karaktere sahip Troçkiydi. Zırhlı treni ile ülkenin her yanına yaptığı seyahatlerle Kızıl Orduyu denetliyor ve muhalifleri olan Beyaz Ordu askerlerini yeniyordu. Ancak bu başarıları Stalin başa geçmesiyle tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır.⁷⁶ Özellikle Lenin ölümünden sonra başa geçen Stalin, Troçki'yi vatan haini ilan etmiş ve öldürülmesi emrini vermişti.

Bolşevikler başa geçer geçmez yaptıkları diğer bir iş Çarlık Rusya'nın müttefikleri olan İtilaf Devletleri'nden görüşme talep ettiler. Ancak bu talepleri karşılıksız kalmış bunun üzerine Bolşevikler "*ilhaksız ve tazminatsız barış*" fikrini

---

⁷² Erel Tellal, Troçki ve Sürekli Devrim kutusu, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. s. 155.

⁷³ Marksizm: Marxizm, diyalektik materyalizme dayalı bir siyasal felsefe akımıdır. Bu akım, kapitalizmin Marksist bir çözümlemesi, bir toplumsal değişim teorisi ve insanın özgürleşmesiyle ilgili bir düşünce sistemi olarak da tanımlanabilir. Marx ve Engels'in çalışmalarından türetilen Marxizm, ekonomik ve toplumsal bir dünya görüşüne sahiptir (Uzunogulları, **a.g.t.**, s. 9).

⁷⁴ Burcu Özdemir, "Troçki Muhalefeti ve Komsomol'a Yansımaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** C. 58, S. 1, 2018, s. 284-285.

⁷⁵ Carr, **a.g.e.**, s. 334.

⁷⁶ Carr, **a.g.e.**, s. 335.

ortaya attılar. İtilaf Devletleri bu duruma da yanıtız kalmış ancak İttifak grubunda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nden yanıt gecikmemiş barış fikrini olumlu bulmuşlardır.⁷⁷

3 Mart 1918 yılında Brest Litovsk'ta Troçki liderliğinde Almanya ve Avusturya-Macaristan ile şartları ağır olan Brest Litovsk antlaşması imzalandı. Ancak Almanlar barış şartlarını çok ağır bir şekilde belirlemişti. Baltık Ülkeleri, Ukrayna ve Polonya'nın Rusya'dan ayrılmasını teklif ettiler bu durum yeni hükümette tartışmalara sebep olmuştur. Lenin ise ‘‘Büyük Bolşevik Devrimini’’ kurtarmak için tek seğeneğin barış olduğunu biliyordu ve partisine barış fikrini kabul ettirmiştir. Baltık Ülkeleri, Finlandiya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Polonya'dan çekilmeyi kabul etmişlerdir. Lenin bu toprakları barış için feda etmesinin en önemli sebebi devrimin ayakta kalmasını istemesiydi.⁷⁸

Rusya'da yeni yönetimi devralan Bolşevikler: ‘‘ilhaksız ve tazminatsız barış teklifini’’, diğer İttifak Devletleri gibi Osmanlı Devleti'nde de sevinęle karşılanmıştır. Ayrıca Sovyet hükümetinin, Çarlık Rusya'nın batılı devletlerle yaptığı gizli antlaşmaların bulunduğu ‘‘Sarı Kitap’’ı da⁷⁹ deşifre etmeleri Osmanlı Devleti'nde büyük heyecan yaratmıştır.⁸⁰ Bu kitapta Osmanlı Devleti'nin paylaşımını içeren kısımlar da Bolşevikler tarafından gazetede yayınlanmıştır.

1917 Rus devrimi sonrasında Rusya, Sykes-Picot Anlaşması'ndan vazgeçerek Osmanlı Devleti'nin bölünmesine yönelik gizli paylaşımları açıklamıştır. Lev Troçki, 24 Kasım 1917'de İzvestiya Gazetesi'nde bu gizli anlaşmanın bir kopyasını yayımlayarak dünya kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmiştir.⁸¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli antlaşmaların Bolşevikler tarafından açıklanması ile İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri de açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin petrol yataklarının bulunduğu coğrafyalara göz dikmiş ve bu sebeple müttefikleri olan Çarlık Rusya'sına da bu gizli antlaşmalarla hem İstanbul'u hem de Doğu bölgesini vaat etmiştir. Birinci Dünya

---

⁷⁷ Bilgin, **a.g.m.**, s. 21-22.

⁷⁸ Carr, **a.g.e.**, s. 331.

⁷⁹ Sarı Kitap: Çarlık Rusya'sının yaptığı gizli antlaşmaları içeren kitaba verilen isimdir. Bolşevik Devriminden sonra Sovyet Hükümeti bu isimle yayınlamıştır (Gündüz, **a.g.m.**, s. 10).

⁸⁰ Kurat, **a.g.e.**, s.327-328.

⁸¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Sykes-Picot_Anlaşması.

Savaş'ında bu gizli antlaşmalar uygulanmaya konulmuş ve Mc. Mahon Antlaşması⁸² gibi bazı antlaşmalar da başarıya ulaşmıştır.⁸³ Ancak Osmanlı Devleti'nin önemli topraklarının Rusya'nın eline geçmesine engel olan olay Bolşevik Devrimi ile Rusların savaştan çekilmesi sonucunda olmuştur. Rusya'daki Bolşevik Devrim'i neticesinde daha önce düşman olan iki halk artık uzun bir dönem dost olarak kalacaktır.

Stephan Foye'ye göre Lenin, Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da yaşayan milletlerin siyasi sorunlarını çözmek için önemli bir strateji uygulamıştır. Lenin'e göre milletlerin ayrılma hakkını kabul etmek ayrılıkçı grupların desteklenmesi anlamına gelmiyordur. "Milliyet Politikası" ülkeyi diğer unsurlarla beraber milliyet, özgürlük, dillerin eşitliği, azınlıkların kültürel ve eğitsel haklarının korunması ve özerk birimlere ayrılmasını da içermektedir. Lenin'e göre sosyalizmin inşası ile birlikte bu program aynı zamanda farklı milletlerin proleterlerin bir araya gelmesini ve sonunda birleşmesini öngörmektedir. 1917'den sonra Lenin bu fikrinden vazgeçmiş ve çok etnikli bir devlet için federasyon düşüncesine sıcak bakmıştır. 1918 Anayasası'na göre Rusya'da, federal bir devlet şeklinin kurulacağı karara bağlanmıştır. 1919'da ise Sovyetler Birliği adını alan bir Devlet Federasyonu'na dönüşmüştür.⁸⁴

B. Osmanlı-Bolşevik İlişkileri

1917 Bolşevik Devriminden sonra iktidara geçen Bolşevikler, hem Birinci Dünya Savaşının olumsuz etkileri hem de ülkedeki sosyo-ekonomik sorunlar sebebiyle zor dönemler geçirmiştir. İktidara yeni geçen Bolşevikler kendi yönetimlerini sağlamlaştırmak ve Batılı emperyalist devletlere karşı yeni dost devlet aramaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin de durumu pek iyi sayılmazdı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerine karşı ağır bir yenilgi almış ve Anadolu toprakları da Batılı emperyalist devletler tarafından işgal edilmiştir. Hem Rusya'da yeni kurulan Bolşevik yönetimini yıkmak isteyenler hem de Osmanlı topraklarını işgal etmek isteyenler, Batılı emperyalist devletlerdir. Ayrıca bu devletler

---

⁸² Mc. Mahon Antlaşması: Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Mısır Valisi Mac Mahon ile Hicaz Emiri Şerif Hüseyin bin Ali arasında 1917 de, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma konusunda yapılmış gizli antlaşmadır. İngilizler tarafından Araplara, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile savaşmaları halinde bağımsız bir Arap Krallığını vadedmiştir (Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 99-100).

⁸³ Deniz Doğru, "I. Dünya Harbi sırasında Şerif Hüseyin'in siyasi faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 2, Afyon, 2001, s. 54.

⁸⁴ Sevinç Alkan Özcan, **Bir Sovyet Mirası Rus Azınlıkları**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s.11.

Rus ve Osmanlı devletlerinde yaşayan azınlıkları da kışkırtmaktan geri kalmamıştır. Batılı devletlerin bu amacına Gürcüler ve Ermeniler hizmet ederek hem Osmanlı Devleti'nden hem de Rusya'dan topraklar alarak yeni devletler kurmayı arzulamışlardır. Bu da Osmanlı Devleti ve Bolşevikleri yakınlaştıran ikinci husus olmuştur. Osmanlı Devleti özellikle Doğu sınırlarının güvenliğini sağlayarak kuvvetlerini batıya aktaracaktır. Bolşevikler, emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'nin topraklarına girmesi durumunda Rusya'yı güneyden işgal etmesi de mümkün olduğundan, İngilizler gibi Batılı devletlerin başını çeken düşmanlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, Bolşeviklerin, Türkleri de gelecekteki Bolşevik rejimine katmak ve bu işgali engellemek için Türkler ile olumlu ilişkiler kurmaları gerekmiştir.⁸⁵

Lenin ve Stalin 3 Aralık 1917 tarihinde, Rusya'da ve Doğu'da yaşayan tüm Müslüman emekçilerine yönelik bildiride şu ifadelere yer vermiştir:

“Rusya’da önemli gelişmeler yaşanıyor. Kanlı savaşın paylaşım için başlatıldığı dünyada, sonu yaklaşıyor. Yırtıcıların hükümdarlığı ve saltanatı tüm dünya milletlerini esaret altında tutuyor. Ancak yeni bir dünya, emekçilerin ve özgürlük arayanların dünyası doğuyor...”

Rusya’da işçiler, köylüler ve askerlerden oluşan Sovyetler Birliği güç kazanmıştır. Halkın elinde hakimiyet bulunmaktadır ve emekçi halkın tek bir arzusu vardır: onurlu bir barış anlaşması sağlamak ve tüm dünyadaki baskı altındaki milletlere özgürlüklerini kazanmaları için yardım etmek.

İşte bu olaylar neticesinde biz, Rusya'nın ve Şark'ın emekçilerine başvuruyoruz.

Rusya’da birçok farklı Müslüman halk yaşamaktadır. Bu halklar arasında Volga nehirleri boyunca yaşayan Tatarlar, Kırım Tatarları, Sibiry ve Türkistan’da yaşayan Kırgızlar, Kafkasya’nın ötesindeki Türkler ve Tatarlar (yani Azeriler) ve Kafkasya’nın Çeçenleri ve Dağıstanlıları yer almaktadır. Bu halklar, Rus Çarları tarafından camileri ve minberleri yakılarak, dinleri ve gelenekleri çiğnenerek zulme uğramıştır. Bizler, tüm bu halklara hitap ediyoruz!

Sizlerin inançları ve gelenekleri artık tamamen özgürdür ve herhangi bir saldırıya karşı korunmaktadır. Milli hayatınızı özgür ve engelsiz bir şekilde kurma hakkına sahipsiniz. Unutmayın ki hem sizlerin hem de Rusya’da yaşayan diğer tüm milletlerin hakları, devrimin gücü ve işçi, asker ve köylü temsilcilerinin Sovyetler Birliği tarafından korunmaktadır.

Bu inkalaba ve onun yönetimine destek veriniz.

Sevgili Doğu Müslümanları, Persler, Türkler, Araplar, Hintliler; yıllardır Avrupa'nın düşük tefeci simsarları tarafından ticari meta olarak kullanılan ve savaşların başlatıldığı yağmacılar tarafından vatanları paylaşılmak istenen herkes!

Çar’ın tahtından indirilmesiyle birlikte imzalanan ve devrilmiş Kerenski hükümeti tarafından onaylanan gizli anlaşma, İstanbul’un yağmalanmasına yönelikti. Ancak şimdi, anlaşma yırtılmış ve yok edilmiştir. Rusya Cumhuriyeti ve Halk Komiserleri Sovyeti, yabancı ülkelerin İstanbul’u işgal etmesine karşı çıkmaktadır. İstanbul, Müslümanların kontrolünde kalmalıdır.

⁸⁵ Mehmet Saray, **Atatürk’ün Sovyet Politikası**, Veli Yayınları, İstanbul, 1985, s.9.

Muahede İran'ın bölünmesini öngörüyordu, ancak biz bu anlaşmayı kabul etmiyoruz ve onu yok sayıyoruz. Savaş sona erdiğinde, askerlerimiz İran'dan geri çekilecek ve İran halkı kendi geleceklerini özgürce belirleme hakkına sahip olacaktır.

Bildiririz ki, Türkiye'nin bölünmesine ve Ermenistan'ın ayrılmasına dair yapılan anlaşma da yırtılmış ve ortadan kaldırılmıştır. Silahlı çatışmalar sona erdikten sonra, Ermenilere kendi siyasi geleceklerini serbestçe belirleme hakkı tanınacaktır.

Rusya ve Rusya'nun Devrimci hükümeti, sizin köleliğinizi ve esaretinizi istemiyor. Ancak vatanlarınızı yağmalayan ve sömürgeleştiren Avrupa emperyalizmi sizlere esaret dayatıyor.

Ülkenize kölelik getiren yağmacıları defetmek için harekete geçmelisiniz. Geçmişteki savaş ve yıkımlar, eski dünyanın temellerini sarsarak emperyalist istilacılara karşı dünya genelinde bir nefret ateşi yaktı. İhtilal ise bu kargaşalığın güçlü bir alevi haline geldi. Hatta, Hindistan'da yaşayan Müslümanlar bile, kendi zalim yöneticilerine karşı ayaklandılar. Şimdi susmak yerine, harekete geçme zamanı. Ülkenizi yıllarca sömürenleri omuzlarınızdan silip atmalısınız. Kendi memleketinizin yağma ve talan edilmesine izin vermemelisiniz. Kendi öz yurdunuza sahip çıkmalısınız. Kendi hayatınızı ve geçim kaynaklarınızı kendi arzularınıza ve ihtiyaçlarınıza göre düzenlemelisiniz. Çünkü kaderiniz, kendi elinizdedir ve bu hakkı elde etmek için zaman kaybetmemelisiniz.

Bayraklarımızla dünyanın dört bir yanındaki mazlum milletlere özgürlük getiriyoruz.⁸⁶

Lenin ile Stalin'in, Rusya emekçilerine ve Doğu'daki tüm Müslüman emekçiler için yaptıkları yukarıdaki açıklamalarına değinmek gerekirse; burada gerçek niyetin iyimserlik mi, zamana oynama mı, naiflik mi, siyaset mi vs. uzatılabilir olduğunu tek bir sebeple açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin de sırf belli maddeler halinde ve altında sıralanması da pek gerçekçi olmayacaktır. Örneğin çoğu zaman bireyler veya devletler kendi tarihinden coğrafi konumundan ötürü övünür veya bu konumdan dolayı başka devletlerin kendi saydıkları topraklarda gözü olduğunu söylerler. Oysa ki durum o kadar da basit ve yüzeysel değildir. Coğrafya bazı durumlarda kader olabilir ama bu tek başına açıklama olamaz. Türk-Sovyet ilişkileri, geçmişteki sorunlar ve gelecek korkusu gibi faktörler nedeniyle yeni bir sayfa açmanın zor olduğu bir durumu yansıtır. Devletlerin jeopolitik konumu da bu durumu etkiler ve her durumun kendine özgü olduğu, tarihin tekrar edebileceği bir gerçeğini gösterir.

Bunun sonucunda yapılan tüm antlaşmalarda tam bir amaçtan söz edilemez, her amaç ve antlaşma başka bir süre ve zaman diliminde başka bir amaç şeklinde görülebilir. Örneğin; Araplar, İslamiyet'in ilk yıllarında İslami cihat için sefere çıktıklarında dönemin tanımlamasına göre pek fazla devletleri olmayıp sadece belli

⁸⁶ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 649-652. S. Yerasimos, **Türk-Sovyet ilişkileri: "Ekim Devriminden Millî Mücadeleye"**, (Dokumenti Vneşney Politik SSSR), (SSCB Dış Politika Vesikalarından Türkiye ile İlgili bazı Vesikaların Tercümesi), İstanbul, 1979, s. 35-37.

coğrafi tanımlamaları bulunmaktaydı. Bugün ise harita da 20 küsur Arap devleti bulunmaktadır. Bundan hareketle din ve ulus arasındaki ayrım nasıl yapılabilir? Bu durum tıpkı Musevilik ve Yahudilik ayrımındaki duruma benzemektedir. Aynı açıklamanın bütün ulus ve inanç ya da ideolojiler için de geçerli olduğu söylenebilecektir. Peki emperyalizm, fetih, cihat, siyasi çıkar ayrımına nasıl ulaşılabilir? Bu kavramların ayrımını yapmak biraz zordur. Dolayısıyla en doğal olan amaçlardan başka bir şey çıkabilmektedir, Keza Komünizm örneğinde de olduğu gibi, Türk-Sovyet ilişkilerinin amaçlarından birinin de Rusların Komünizmi yaymak olduğu söyleyene bilir.

Lenin ve Stalin'in başını çektiği Bolşeviklerin, Türkler ve diğer milletler hakkında başta söyledikleri, söylemleri ve düşünceleri ile daha sonra uyguladıkları politika arasında büyük bir farklılığın olduğu kısa zamanda anlaşılmıştır. Sovyetler Birliği'nin yukarıda açıkladıkları beyannamedeki düşüncelerin tersine, kısa zamanda her milletin iç işlerine karışacak ve ele geçiremedikleri ülkelerde kendi fikirlerini savunan çevreleri destekleyecek ve o ülkelerin iktidarlarına karşı muhalefet ettirecektirler. Sovyetler Birliği, aynı politikayı Türkiye üzerinde de uygulamak istemiştir. Başlarda iki devletin düşmanı aynı olması sebebiyle olumlu ilişkiler kurulmuştur. Ancak daha sonraları Sovyetler Birliği kendi rejimini Türkiye'ye ihraç etmek için her yolu denemiştir.

C. 1918 Brest Litovsk Antlaşması

Brest Litovsk Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanmıştır. Rusya'daki yeni Bolşevik Hükümeti ile İttifak Devletleri arasında gerçekleşen önemli bir antlaşmadır. Bu antlaşma, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin lideri Vladimir Lenin önderliğindeki Rusya'nın, savaştan çekilme ve barışı sağlama isteğiyle gerçekleşmiştir. Brest Litovsk Antlaşması, Rus İmparatorluğu'nun toprak kayıplarını ve savaş tazminatlarını kabul etmesini öngörerek, savaşın sonuçlarına dair önemli bir dönüm noktası olmuştur. Antlaşma, Rusya'nın batı cephesinden çekilmesine ve Almanya'nın Doğu Avrupa'da genişlemesine yol açmıştır.⁸⁷

---

⁸⁷ Memmedli, M., Akgüller, H. "Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyetler Birliği Birliği ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)", **Belgi Dergisi 2** (2020): 2713-2734, s. 2714.

1917 yılında, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 18 Aralık 1917'de Erzincan Ateşkesi⁸⁸ imzalandıktan sonra, Brest Litovsk barış görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler, her iki tarafın da çabalarına rağmen sonuçsuz kalmıştır. Bu süreçte, Marksist lider Troçki, İttifak Devletleri'nin Ukrayna ile imzaladığı barışı protesto etmiş ve Rusya'nın savaştan çekildiğini 10 Şubat'ta ilan etmiştir. Bunun sonucunda Rus askerlerini terhis ettirmiştir. Troçki'nin bu ani kararı Osmanlı Devleti'n de sevinçle karşılanmış ve Enver Paşa'nın⁸⁹ 12 Şubat'ta 3. Ordu Komutanı Vehib Paşa'ya⁹⁰ Rusların ilhak ettiği toprakları geri alması için saldırı emrini vermiştir.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin 3. Ordusu kısa sürede Trabzon, Erzincan, Bayburt, Tercan ve Aşkale'yi ele geçirmiştir. 25 Şubat'ta ise Ermeni çetelerini yenerek Erzurum'u ele geçirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Rusya tekrar barış istemiştir. Osmanlı Devleti adına 1 Mart'ta Brest Litovsk'taki müzakerelerini İbrahim Hakkı Paşa⁹² gerçekleştirmiştir.

1917 Ekim Devrimi'ni gerçekleştiren Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşını ve savaşın meydana getirdiği ağır tahribatı sonlandırmak için faaliyete geçmişlerdir. Bolşevik liderler Birinci Dünya Savaşı'nın tüm taraflarını Belarus'un Brest Litovsk şehrine davet ederek barış çağrısında bulunmuştur. İtilaf devletleri yeni Bolşevik

---

⁸⁸ Erzincan Ateşkesi: 15 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan ve Kafkas Cephesindeki savaşları sona erdiren ateşkestir (Resul Yavuz, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2016, s. 20).

⁸⁹ Enver Paşa: Brest-Litovsk'daki görüşmeler başlamadan önce Kafkasya bölgesinde oluşan yeni durumu Osmanlı Devleti'nin lehine çevirmek için bir mücadeleye girişmiştir. Brest Litovsk'ta Bolşeviklerle barış yapılacağına haberini alan Enver Paşa, 12 Aralık 1917'de başkent İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi Lossow ile görüşmüş ve Alman temsilcilerinden 1878 Berlin Antlaşması'yla Rusya'ya bırakılan Kars, Ardahan ve Batum şehirlerinin Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi için yardımcı olmalarını istemiştir. Alman temsilci Köhlmann, 25 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta kaleme aldığı telgrafı bizzat Enver Paşa'ya göndererek Kafkasya'da sınırlar çizilirken Osmanlı Devleti'nin talepleri olumlu karşılanacak ve bunun için çaba sarf edeceğini bildirmiştir.

(<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/brest-litovsk-baris-antlasmasi/?pdf=4193>)

⁹⁰ Vehib Paşa:1897 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayun'nu (İstihkâm, Top.1313-c-1), 17 Ocak 1900 tarihinde kurmay yüzbaşı olarak Erkânı Harbiye Mektebini (52. sınıfı) bitirdi ve Yemen'de bulunan 4. Ordu'ya verildi. 31 Mart Vakasından sonra İstanbul'da Harbiye Nezaretine atandı. 1909 yılında Mahmud Şevket Paşa Harbiye Nazırı olunca Mekteb-i Harbiye Komutanlığına getirildi; 1912 yılına kadar bu önemli göreve devam etti. Avrupa'da kalarak, Kurtuluş Savaşı'na katılmadı. Yurt dışındaki muhalefet gruplarıyla olan yakınlığı yüzünden vatandaşlıktan çıkarıldı. Ömrünün son 22 yılını Türkiye dışında geçirdi (Yüksel Nizamoglu, **Vehib Paşa Kahramanlıktan Sürgüne**, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2013, s. 279).

⁹¹ Selami Kılıç, "Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk (Mart 1918)", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010)**, (Çev. İlyas Kamalov), İrina Svistunova, Ankara, 2011, ss. 23-25.

⁹² İbrahim Hakkı Paşa (d. 1863, İstanbul- ö. 29 Temmuz 1918, Berlin) V. Mehmed saltanatında 12 Ocak 1910- 30 Eylül 1911 tarihleri arasında bir yıl sekiz ay on dokuz gün sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-hakki-pasa>).

Hükümetini tanımadıkları için Brest Litovsk Antlaşması'na katılmamışlardır. 3 Mart 1918 tarihinde Rusya, Osmanlı Devleti, Almanya İmparatorluğu, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer alan Osmanlı Devleti de bu barış görüşmelerine temsilci göndermiştir.⁹³

Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da işgal ettikleri topraklarını Almanya'nın da baskısı sonucunda boşaltmayı kabul etti. Ancak başta 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Ruslara harp tazminatı olarak verilen Kars, Ardahan ve Batum'dan çıkmaya sıcak bakmamışlardır. İbrahim Hakkı Paşa'nın mücadelesi ve Almanya'nın yardımları ile Rusya "Elviye-i Selâse" denilen "Kars, Ardahan, Batum" da halk oylamasının yapılmasını kabul etmiştir. Böylece Brest Litovsk Antlaşması Bolşevikler ve İttifak Devletleri arasında 3 Mart 1918'de imzalanmıştır.⁹⁴

"Elviye-i Selâse" olarak bilinen üç sancak olan Kars, Ardahan ve Batum'un durumu, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması ve Mondros Ateşkesinin imzalanması sonrasında, 1914 savaş öncesi sınırlara geri çekilmesi istenmiştir. Böylece Türk askerleri bu bölgelerden çıkmak zorunda kalmıştır. Ancak, Kars vilayeti ve çevresi, Ermeni saldırılarına maruz kalmıştır. Bu durumun ardından, 1920 yılında kabul edilen Misak-ı Millî belgesinde, Türk tarafı, halkın özgürlüğüne kavuşması durumunda, Elviye-i Selâse'nin (Kars, Ardahan ve Batum) anavatana katılması için gerekirse yeniden halk oylaması yapılacağını ifade etmiştir.⁹⁵

Türk-Sovyet ilişkilerindeki yakınlaşmadan rahatsız olan İngilizler Türkiye'nin doğusundaki vilayetlerinde azınlık durumunda olan Gürcü ve Ermenileri kışkırtarak hem Türklere karşı hem de Sovyetler Birliği'ne karşı kullanmak istemiştir. Hatta bu toprakların, İngiltere'nin yardımıyla Gürcü ve Ermenilere verilmesi teklif edilmiştir. Ancak bölgenin Müslüman halkı Kars'ta "Kars İslam Şurası"⁹⁶ isminde bir hükümet kurmuştur. Kars İslam Şurası'nın yaptığı ilk kongrede alınan bazı kararlar şunlardır:

---

⁹³ Mehmet Saray, (1985) **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, Veli Yayınları, İstanbul, s. 9.

⁹⁴ Serkan Tercan, **TBMM Hükümetlerinin Kafkas Politikası (1920-1923)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s 25.

⁹⁵ Mustafa Gül. "Elviye İ Selâse Nin Osmanlı Devleti Ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", **Atatürk Yolu Dergisi**, C.4, S. 15, 1995, s.368.

⁹⁶ 17-18 Ocak 1919 tarihlerinde Dr. Esat Oktay Bey liderliğinde Kars'ta 131 temsilcinin katılmış olduğu kongre sonucunda kuruldu. Kars Millî İslam Şûrası'nın adı Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmet-i olarak

1-*Osmanlı Devleti, Batum ve Ağrı vilayetlerinin belirlenen bölgelerinden çekilince, bölgenin güvenlik ve yönetim işlerini yürütmek için Milli İslam Şurası adında bir hükümet Kars'ta kurulması,*

2- *Hükümet görevini yerine getirecek 12 kişilik Merkez Temsilciler Heyeti'nin belirlenmesi.*

3-*Hükümete bağlı Milli Şûra Ordusu'nun kurulması.*

4- *İtilaf Devletlerinin isteği ne olursa olsun, halifelîğe ve vatan topraklarına bağlı kalmaya çalışılması, bölgede adli ve idari işler Türk bayrağı altında, Türk kanunlarına göre yürütülmesi.*

Yukarıdaki kararlar sonucunda Kars Milli İslam Şurası Hükümeti kurulmuş ve başkan olarak Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey, yardımcılığına Kepenekçi Emin Ağa seçilmiştir.⁹⁷

Millî şûranın ismi “Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti” şeklinde değiştirilmiştir. Gürcülere ve Ermenilere karşı örgütlenen bölge halkı Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan bölgeleri işgalden kurtarmak için saldırıya geçmiştir. Ancak İngiliz destekli Ermeni güçleri 12 Nisan 1919'da Kars'ta bulunan Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümetinin merkezini basarak, hükümet üyelerini tutuklayıp Malta'ya sürgüne göndermiştir.⁹⁸

Şubat-1917 devriminden sonra Kafkasya'da ilk örgütlenme Bakü'de ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi; Üç Sancak dediğimiz Kars, Ardahan ve Batum şehirlerinin savaş sırasında Rus soykırım ve tahribatına uğramış olmasıdır. Doğu Anadolu bölgesindeki yerleşimlerin tekrardan toparlanması için Bakü İslam Cemiyeti Hayriye'sinin şubelerinin açılmıştır. Daha sonra ise bölgede Milli İslam Şuraları şubeleri açılmıştır.⁹⁹ Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesi ile boşalan bölgelere Ermeni askerleri yerleşmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde Rus desteği gören Ermeniler; Rusların savaştan çekilmesi ile artık en büyük destekçileri İngilizler olmuştur. İngilizler, Ermenileri TBMM'ne karşı desteklemiştir. Ancak Kazım Karabekir önderliğinde Türk ordusu Ermenileri yenerek bölgeden çıkarmıştır. Ermeniler ile Gümrü Antlaşması imzalanmış ve Ermenilerin Sevr Barış Antlaşmasındaki haklarından vazgeçmesi sağlamıştır.

---

değiştirilmiştir (Ahmet Ender Gökdemir, **Cenûb – i Garb – i Kafkas Hükümeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1998, s. 90).

⁹⁷ Seyithan Altaş, **Millî Mücadele'de Elviye-i Selase**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989, s. 25.

⁹⁸ Halil Ersin Avcı, **"Türk-İngiliz İlişkilerinde Ermeni Faktörü"**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 326.

⁹⁹ Mehmet Bilgin, “Doğu Anadolu'da Millî Mücadele'nin Başlangıcı, İstiklal Yolunda Millî Mücadelenin 100. Yılı Ulusal Sempozyum Bildirileri”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları**, İstanbul, 2020, s. 206.

Ardahan, İngiliz destekli Gürcü ordusu tarafından işgal edilmiş ve Türk hükümeti, Doğu'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'yı bu bölgeyi savunmak için görevlendirilmiştir. 15. Kolordu, Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratarak Kars'ı geri almış ve Ermenileri, işgal ettikleri bölgelerden çıkarmıştır. Sonrasında Moskova Antlaşması ve Kars Antlaşması ile doğu sınırları belirlenmiş; Kars, Artvin ve Ardahan sancakları Türkiye'ye bırakılmıştır. Ancak Batum toprakları, Gürcistan tarafından bağımsız bir cumhuriyet olarak kabul edilmiş ve TBMM'nde Misak-ı Millî sınırları içinde kalması hususunda tartışmalar yaşanmıştır. Sonuç olarak, Batum, Misak-ı Millînin ilk tavizi olmuştur ve Gürcistan'a bırakılmıştır.¹⁰⁰

1. Brest Litovsk Antlaşması Süreci ve Maddeleri

Brest Litovsk Antlaşması hem Sovyetler Birliği hem de İttifak Devletleri açısından önemli bir antlaşmadır. Antlaşmaya katılan devletlerin temsilcileri; Almanya'nın heyet temsilcisi Doğu Orduları Komutanı General Max Hoffman olmuştur. Türk heyetinin temsilcisi, Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa olmuş ve baş müşaviri de Berlin'deki Türk askeri ataşesi Zeki Paşa seçilmiştir. Sovyetler Birliği heyetinin temsilcileri ise, Alfred Joffe (Yahudi), Leon Kamenev (Yahudi), Grigori Sokolnikov (Yahudi) ve Leon Karahan (Ermeni) yer almıştır. Dışişleri Komiseri Troçki 31 Aralık 1917 tarihinde Sovyetler Birliği heyetinin temsilciliğini aktif bir şekilde yürütecektir.¹⁰¹

Lenin, Brest Litovsk görüşmelerine gönderdiği heyet ve Alman temsilcileri arasında bazı konularda büyük tartışmalar yaşanmıştır. Bu görüşmeler fazla uzun sürmemiş, Bolşevikler kendi yönetimlerini kabul ettirmek için Almanların isteklerini kabul etmiş ve “3 Mart 1918” tarihinde “Brest Litovsk Barış Antlaşması” imzalanmıştır. Brest Litovsk Barış'ını imzalamaya mecbur kalan Bolşevikler, bu durumu hiç kabullenmediler. Hatta Rus lider Lenin, Brest Litovsk Barış Antlaşması'nı “Huzursuz Barış” olarak nitelendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Almanya ile antlaşma yapmak istemesinin bir diğer nedeni de Alman ordularının Letonya, Estonya ve Ukrayna gibi bölgeleri işgal ederek Sovyetler Birliğinin iç bölgelerine doğru

¹⁰⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/elviye-i-selase>.

¹⁰¹ M. Salih Mercan, **Erzincan Müterakesi'nden Brest-Litovsk'a (Aralık 1917-3 Mart 1918)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991, s. 86-87.

ilerlemesidir. Bunun sonucunda Lenin ve Troçki Alman yetkililere Berlin'in tüm şartlarını kabul ettiklerini bildirmişlerdir.¹⁰²

Brest Litovsk Barış Antlaşması, 14 maddeden oluşan ana metinden ve buna ek bazı protokollerden oluşmuştur. Ayrıca Almanya, Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Sovyet Rusya arasında ayrı ayrı barış antlaşmaları yapılmış ve antlaşma bu devletler arasındaki savaşı resmen sonlandırmıştır.¹⁰³

Brest Litovsk Barış Antlaşması'na Osmanlı Devleti de temsilci göndermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri Rusya'ya karşı her cephede yenilen Osmanlı Devleti, Brest Litovsk Barış Antlaşması ile zafer elde eden devletler safına geçmiş ve Rusya'ya karşı, 1856 Paris Barış Antlaşması'ndan sonra ilk defa Rusya'ya karşı zafer elde etmiştir. Özellikle bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda kaybedilen doğu toprakları ve 1878 Berlin Antlaşmasında kaybettiğimiz Kars, Ardahan ve Batum'u geri alınmasını sağlamıştır.¹⁰⁴

Madde: IV "(İkinci bend) Bolşevikler, Çarlık Rusya'nın işgal ettiği Osmanlı Devleti'nin Doğudaki şehirlerini boşaltması ve bu şehirlerden çekilirken iç güvenliği bozacak faaliyetlerden bulunmayacaktır. Ardahan, Kars ve Batum şehirleri de Rus askerince boşaltılacaktır. Ayrıca Bolşevikler bu bölgelerde idari ve hukuki alanlarda uluslararası hukuka uyacağını ve Osmanlı ile karşılıklı yardımlarda bulunacağını belirtmiştir.

Madde: I Ortak metnin IV. Maddesi ve II. Bendinde geçen bölgenin tahliyesinde ve geri verilmesi hususunda bazı itirazlar olmuştur.

1. Bu niyetle, Rusya Cumhuriyeti söz konusu bölgelerde bulunan tüm askeri kuvvetlerini savaş öncesindeki sınırların bu tarafına geri çekecek ve tüm sivil ve askeri görevliler geri çağrılacaktır. Bu taahhüt, antlaşmanın imzalanmasından sonraki 6-8 hafta içinde yerine getirilecektir.

2. Asya cephesindeki Türk ve Rus güçlerinin başkumandanları, i. bendinde geçtiği şekilde, böyle bir tahliye ve Rus güçlerinin sınırın diğer yanına nasıl geçirileceği ile ilgili yöntem ve prosedürleri ve bu ordunun güvenliğini sağlayacak önlemleri belirlemekle sorumludurlar.

3. İşgal edilen bölgelerin tahliyesi sırasında, Rusya Cumhuriyeti taahhüt eder ki bu yerlerin tekrar Türk kuvvetleri tarafından işgaline kadar güvenliğini sağlayacaktır. Ayrıca, Rusya Cumhuriyeti gerekli önlemleri alarak intikam olayları, yağma, cinayet ve diğer hukuk ve düzeni bozan eylemlere izin vermemek için çaba sarf edecektir.

4. Sınırın korunması için Rusya Cumhuriyeti, her 150 kilometrelik bölge için bir tümen asker görevlendirecektir. Kalan ordu birlikleri terhis edilecek ve ülkenin içine geri gönderilecektir.

5. Rusya Cumhuriyeti, Türk ve Rus tebaası ile işgal altındaki Türk eyaletlerinde bulunan Ermeni çetelerinin terhis edilmesini taahhüt eder ve bu tür çetelerin tamamen dağıtılmasını sağlar.

---

¹⁰² Çetin Küçükayhan, "Osmanlı Basımına Göre Brest Litovsk'tan Mondros'a Kadar Kafkasya", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, s. 61.

¹⁰³ Kurat, a.g.e., s. 396.

¹⁰⁴ Kurat, a.g.e., s. 397.

6. Her iki taraf barış anlaşması ile birlikte, işgal edilen eyaletlerdeki halkın geçim kaynaklarını düzenlemek amacıyla bir anlaşma yapacaklardır, böylece normal koşullar geri kazanılana kadar halkın temel ihtiyaçları karşılanmış olacaktır.

7. Tüm taraflar arasında genel barış anlaşması imzalanana kadar, Rusya Cumhuriyeti, Kafkaslar veya kendi sınırları dahilinde bir bölgede, talim yapmak amacıyla bile olsa bir tümenenden fazla asker bulundurmayacaktır. Ancak, iç güvenlik konuları için böyle bir askeri varlığın gerekliliği durumunda, Dörtlü İttifak devletlerine önceden bilgi vermek zorunludur. Bunun karşılığında, Türkiye, diğer düşmanlarına karşı savaş halinde olduğundan, askerlerini savaş durumunda tutmak zorunda kalacaktır.

Madde: II Anlaşmanın imzalanmasından itibaren üç ay içinde, iki karışık Türk-Sovyet komisyonu kurulacaktır. Birinci komisyonun görevi, Türkiye ve Rusya arasındaki sınırın tespit edilmesidir ve başlangıç noktası, Türk, Rus ve Ermeni sınırlarının kesiştiği yerdir. Bu sınır, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının sınırına kadar uzanır ve komisyon, harpten önceki sınır hattını referans alarak hareket edecektir. İkinci komisyon ise, müşterek barış metninin 4. maddesinin 2. bendine uygun olarak, Rusya Cumhuriyeti tarafından tahliye edilmesi gereken üç sancak ile Rusya arasındaki sınırı tespit edecektir. Bu sınır hattı, 1877-78 Rus-Türk savaşından önceki sınır ile aynı olacaktır.

Madde III Bu antlaşma kapsamında, bir tarafın vatandaşı veya kuruluşuna ait mal veya taşınmaz mülk, sınırın diğer tarafında kalırsa, ilgili şahıs veya kuruluşun bu maldan yararlanma, kiraya verme, işletme veya idaresi hakkı tanınır. Bu şahıslar veya kuruluşların, pasaportlarını ibraz etmek suretiyle sınırı geçmeleri için herhangi bir zorluk çıkarılmaz; pasaportlar yerel makamlarca verilir ve karşı tarafça vize edilir. Yukarıdaki hükümlerde belirtilen ayrıntıları düzenlemek için, taraflar ayrı bir anlaşma yapma hakkını saklı tutarlar.

Madde: IV Antlaşmanın onaylanmasından sonra, tüm limanlar, şehirler veya diğer yerleşim yerlerindeki ilgili başkonsolosluk veya vizyonerlere exequatür (tanıma hakkı) verilecektir. Ancak, bu gibi yerlerdeki yabancıların bırakılması mümkün değilse, bu istisnalar tüm yabancı devletlere uygulanacaktır. Bu kişilerin, 6. maddede belirtilen geçiş dönemindeki ayrıcalık ve yetkileri konusunda, aynı durumda olan kişilere en çok izin verilen milletlerin statüsü uygulanacaktır.

Madde: V İşbu anlaşmanın imzalanmasından sonra, her iki taraf savaş durumunda kendi topraklarında bulunan görevli kişiler veya yerel halk tarafından konsolosluk binalarına veya eşyalarına verilen zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Benzer şekilde, her iki taraf da karşı tarafın resmi temsilcilerine ve konsolosluk personeline verilen zararı tazmin etmeyi taahhüt eder.

Madde: VI Savaş durumunda, akid taraflar arasındaki tüm sözleşmeler, anlaşmalar ve diğer uzlaşmalar otomatik olarak geçersiz hale gelir ve yeni bir konsolosluk anlaşması (convention) ve gerekli gördükleri diğer anlaşmaların Rusya Cumhuriyeti hükümeti ile Osmanlı Devleti hükümeti arasında imzalanması gereklidir. Bu anlaşmalar, ortak ticari ve denizcilik faaliyetlerini kapsayan 5 numaralı ekte belirtilen süre içinde yapılacaktır.

Madde: VII Sözleşmenin imzalanmasından hemen sonra, Rusya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki posta ve telgraf iletişimi yeniden kurulacak ve uluslararası posta ve telgraf birliğinin posta ve telgraf sözleşmelerinde belirlenen kurallar doğrultusunda uygulanacaktır.

Madde VIII Müşterek barış anlaşmasının 7. maddesi gereği, her iki taraf, İran'da nüfuz alanları ve özel menfaatler sağlamak için daha önce yapılan tüm uluslararası anlaşmaların hükümsüz olduğunu kabul ederler. Her iki devlet, kendi askerlerini İran topraklarından çıkaracaklardır. Bunun için İran hükümetiyle temas kurarak, tahliye planı ve tedbirleri üzerinde anlaşmaya varacaklar; böylece, tahliye gerçekleştirilirken İran'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü diğer devletler tarafından da saygı gösterilecek koşulları sağlanacaktır.

Madde: IX Eğer bir tarafın topraklarında savaş sırasında, karşı tarafın vatandaşlarına zarar veren savaş kanunları varsa, bu müşterek antlaşmanın onaylanmasıyla geçersiz olacaktır. Herhangi bir tarafın yerel yasalarıyla, diğer tarafın vatandaşları olarak kabul edilen hukuki şahıslar ve gruplar, o diğer tarafın vatandaşları olarak kabul edilecektir.

Madde: X Tarafların birinde bulunan vatandaşlar, özel kişiler ve gruplar, karşı tarafın arazisindeki statülerine harpten önceki haline döndürülecektir. Her iki taraf, vatandaşlarının borçlu oldukları yükümlülükleri, Brest-Litovsk Anlaşması'nın 2. ve 3. maddelerinde belirtilen hükümlere

uygun olarak yerine getirecektir. Her iki tarafın vatandaşlarından, kendi haklarını savunmak veya savaş nedeniyle ortaya çıkan zararlardan kaynaklanan tazminat talepleri, her iki tarafın anlaşması ile belirlenecektir.

Madde: XI Rusya vatandaşı olan Müslümanlar, kişisel mal ve mülklerini satarak veya yanlarında götürerek Türkiye'ye göç edebilirler.

Madde: XII IX. Madde hükümlerine uygun olarak zarar gören kişilere, imkanları ölçüsünde eski hakları iade edilir. Taraf devletler, bu antlaşmanın kabulünden sonra, askeri kanunlara göre el konulan taşınır veya taşınmaz malların geri verilmesi için çaba sarf edeceklerdir. Müsadere edilen malların geri verilmesi, hacizlerin kaldırılması veya zorla ellerinden alınan mülklerin iadesi nedeniyle zarar gören kişilerin mağduriyetleri de ayrıca tazmin edilecektir. Her iki taraf, bu taahhüdü yerine getirmeyi kabul etmiştir.

Madde: XIII Tüm savaş esirleri, yaralılar veya askeri hizmet için uygun olmayanlar hemen ülkelerine geri gönderilecektir. Diğer tüm esirler veya askeri ve sosyal nedenlerle alıkonmuş olanlar, mübadele için uygun olacak şekilde en kısa sürede serbest bırakılacaklardır. Mübadele işlemi, antlaşmanın onayından hemen sonra, her iki tarafın da atadığı komiserler aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Esirlerin gemiyle nakli için gereken masraflar, esirleri tutan ülkeye aittir. Sivil esirler derhal serbest bırakılacaktır. Bu sivil esirleri tutan taraf, onları tutuldukları yerden alınacakları yere kadar olan nakliye masraflarını üstlenecektir.

Madde: XIV Her bir antlaşma tarafı, kendi topraklarındaki savaş esirlerine ve diğer ülkenin vatandaşlarına karşı, Rusya ve Almanya arasındaki Brest-Litovsk Antlaşması'nın 3 Mart 1918 tarihli tamamlayıcı antlaşmasının genel af hükümlerinde belirtilen esaslara uygun davranacaktır.

Madde: XV Bu tamamlayıcı antlaşma, müşterek barış antlaşmasının imzalandığı tarih olan 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk'ta yürürlüğe girdi ve başka bir karar alınmadığı sürece aynı şekilde kalacaktır. Antlaşmanın onaylanması ve müşterek barış antlaşmasının değişik tokuşu ile aynı anda Berlin'de uygulanması planlanmaktadır.¹⁰⁵

Brest Litovsk Antlaşmasının maddeleri incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin Sovyetler Birliğine karşı siyasi, askeri ve ekonomik bazı avantajlar elde etmiştir. Dördüncü maddeden anlaşıldığı gibi Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan ve 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılması kararlaştırmıştır. Yedinci maddeye göre ise her iki devlet arasında haberleşmenin gelişmesi için posta ve telgraf iletişimi tekrardan kurulacaktır. On üçüncü maddeye göre ise esir vatandaşlar, yaralılar ve esir askerler iki taraf devletin atadığı görevli komiserler tarafından mübadele edilecektir. On Birinci madde ise daha çok Osmanlı Devleti'nin lehine olmuştur; Rusya vatandaşı olan Müslümanlar mal ve mülklerini satarak göç edebilecekleri belirtilmiştir. Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere; Brest Litovsk Antlaşması Osmanlı Devleti için birçok avantaj barındıran bir antlaşma olmuştur. Ancak bu antlaşmada Almanya'nın Sovyetler Birliğine yaptığı baskılarda etkili olmuştur.

Her iki tarafın temsilcileri, bu tamamlayıcı antlaşmanın onaylanması için imzalarını atmışlardır. 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barış Antlaşmasını imzalayan

¹⁰⁵ Kurat, a.g.e., s. 652-657.

Rus ve Türk temsilciler, G. Sokolnikov, L. Karahan, G. Petrovskiv, G. Çiçerin ve İbrahim Hakkı Zeki Paşa'dır.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti açısından Brest Litovsk Antlaşması'nın önemi, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi dışındaki tüm cephelerde Osmanlı Devleti'nin mağlup olduğu gerçeğiyle ilişkilendirilebilir. Bu mağlubiyetler arasında özellikle Kafkas Cephesi ön plana çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, bu cephedeki birçok şehrini Çarlık Rusya'sına kaptırmıştır. Ancak Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrim'i sonucunda Rusya savaştan çekilmiş ve Osmanlı Devleti ile Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sayesinde Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda hem toprak (Kars, Ardahan, Batum) kazanmış hem de yeni bir dost devlet olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirmiştir.¹⁰⁷ Brest Litovsk Antlaşması, Sovyetler Birliği ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ilk resmi antlaşma olması sebebi ile önemlidir. İki devletin bundan sonraki süreçte ilişkileri bu antlaşmaya göre yol almıştır. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya üzerinde çıkarları olan bu iki devletin gelecekte izleyeceği politika, bu antlaşmanın önemini bir kez daha ön plana çıkarmıştır.

Brest Litovsk Antlaşması ile ilgili Atı Gazetesinin 5 Mart 1334 (1918) tarihli nüshasında ise şöyle denmiştir: *“Rusya, Batum, Kars ve Ardahan Sancaklarının Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerini belirlemek üzere yaptığı müzakereler sonucunda, bu sancaklardaki askerlerini geri çekme kararı almıştır. Meclis-i Mebusan'da yapılan konuşmalarında, Hariciye nazırı vekili Halil Beyefendi, müzakereler sonucunda imzalanan anlaşmayı ve sulhun şartlarını açıklamıştır. Anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, 93 Harbi'nde kaybedilen üç sancakta yaşayan halkın kendi kaderlerini belirleme hakkını geri kazanmıştır ve Rusya bu sancaklardaki askerlerini geri çekecektir. Ayrıca, iki devlet arasında ticaret ve konsolosluk anlaşmaları yeniden yapılandırılacak ve iki yıl boyunca yürürlükte kalacaktır. Bu süre boyunca, iki devlet birbirine mümkün olan en yüksek düzeyde muamele gösterecektir.*¹⁰⁸ Atı Gazetesinin haberinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, Brest Litovsk'ta güçlü bir diplomasi örneğini ortaya koymuştur. Hatta 93 Harbinde

---

¹⁰⁶ Kurat, **a.g.e.**, s. 658.

¹⁰⁷ Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler Birliği ile Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleri ile)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.17

¹⁰⁸ Atı, 5 Mart 1334.

kaybettiğimiz Kars, Ardahan, Batum topraklarımızı da anavatana katılmasını sağlamıştır.

D. Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrası Türk-Sovyet İlişkileri

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede olumsuz sonuçlar almıştır. Suriye ve Irak'ı kaybetmesi, İngiliz ve Fransız ordularının İstanbul üzerine yürümesi ve müttefik Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile Osmanlı Devleti'nin savaşta hareket alanı daralmıştır. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır. Harbiye Nazırı Rauf Orbay ve İngiliz Amiral Caltrophe arasında yapılan görüşmelerden sonra 30 Ekim 1918'de İtilaf devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti, Rusya'da başa yeni geçen Bolşevikler ile Brest Litovsk Antlaşması'nı imzalamış ve doğuda kaybettiği topraklarını ilhaktan kurtarmıştır. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Enver Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu daha rahat bir hareket alanı bulmuş ve doğudaki Bakü'ye doğru ilerlemeye başlamıştır. Enver Paşa'nın buradaki gayesi Pantürkizmi (Turancılık) gerçekleştirmektir.¹¹⁰ Başta bu politika başarılı olmuş ancak 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve Pantürkizm¹¹¹ düşüncesi gerçekleşmemiştir.

İtilaf Devletleri ile imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra İstanbul Hükümeti ve Sovyet Hükümeti arasındaki resmi ilişkiler biraz yavaşlamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri BMM'nin açılmasından sonra tekrar artmıştır. Ancak bazı Bolşevik temsilcilerinin zaman zaman Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele liderleri ile görüşmeler yapmışlardır. Millî Mücadele lideri Mustafa Kemal Paşa da Sovyetler Birliği ile görüşmeler yapmak için temsilciler göndermiştir.¹¹²

İtilaf Devletleri, Anadolu'yu dört bir koldan işgal ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa önderliğinde "Millî Mücadele" olarak bilinen, işgal karşıtı halk mücadelesi başlamıştır. Millî mücadelenin iki cephesi vardır. Biri işgalci güçlerle yapılan askeri mücadeledir. Bir diğeri ise Ankara Hükümetinin amansızca verdiği diplomasi

---

¹⁰⁹ Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s.101.

¹¹⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 140.

¹¹¹ Pantürkizm, bütün Türklerin tek vatanda ve tek bayrak altında birleştirilmesini amaçlayan fikir birliğidir (<https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/78/tur>).

¹¹² Perinçek, **a.g.e.**, s. 27.

cephesindeki mücadeledir. Ankara Hükümeti bu işgalci devletlere karşı hem askeri alanda hem de diplomasi alanında Sovyetler Birliği'ni bir müttefik olarak kullanılacaktır.¹¹³

Stefanos Yerasimos'a göre, Mustafa Kemal Paşa Havza'dayken Rus Albayı Budyonni'nin başkanlık ettiği Sovyet heyetiyle bir görüşme yaptığı bilinmektedir. Bu görüşmeler sonucunda Kırım'ın Odessa Liman'ından iki geminin Karadeniz'e açıldığını, Bu gemilerden birinin İstanbul'a bir diğersinin Karadeniz'de başka bir limana gittiğini öne sürmüştür. Ayrıca Yerasimos bu gemideki kişilerin büyük olasılıkla Mustafa Kemal Paşa ile görüştiklerini yazmıştır.¹¹⁴

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Bolşevik ve Türk ilişkileri pek hareketli olmamıştır. Ankara Hükümeti kuruluncaya kadar bu böyle devam edecektir. O dönemde Rusya'da yayın yapan "İzvestia Gazetesi"nin 23 Nisan 1919 günü başyazısı "Türk Devrimi"ne ayrılmıştır. Gazeteye göre; "*Osmanlı coğrafyasında Anadolu halkı tarafından başlatılan bu halk hareketi "Asya'daki ilk Sovyet Devrimi" olarak nitelendirilir.*"¹¹⁵ Ayrıca bu devrim İtilaf Devletlerinin Sovyetler Birliğini kuşatma planını da bozacaktır. Türk Devrimi Türk-Sovyet halklarını yakınlaştıracaktır.

---

¹¹³ Faruk Sönmezoglu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi Türk Dış Politikasının Analizi", **Der Yayınları**, İstanbul, 1994, ss. 36. 33-47

¹¹⁴ Perinçek, **a.g.e.**, s.29.

¹¹⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s.103.

II. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK-BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ

Brest Litovsk Antlaşmasından sonra Erzurum ve Sivas Kongrelerine kadar Sovyet yetkilileri dönem dönem Osmanlı Devleti ile de temas kurmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalaması, Sovyetler Birliği'nin, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini kesmesine neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce, özellikle Millî Mücadele Döneminde birçok Sovyet yetkilisi Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri en iyi seviyeye taşımak için TBMM'de bazı heyetler de Rusya'ya göndermiştir.

A. Temsil Heyeti ile Sovyet Yetkilileri Arasında Resmi ilişkilerin Başlaması

Farklı kaynaklarda, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi öncesinde Sovyet yetkilileri ile bazı görüşmeler yaptığını dair bilgiler yer almaktadır. Atatürk'ün Sovyet temsilcileriyle gerçekleştirdiği görüşme hakkında ise çeşitli görüşler ve anılar mevcuttur. Örneğin, Teşkilat-ı Mahsusa'nın¹¹⁶ o dönem ki başkanı Hüseyin Ertürk bu konu hakkında, Atatürk'ün Albay Budyonni ile bir görüşme yaptığını açıklamıştır.¹¹⁷ Bu görüşme sayesinde Türk-Sovyet müttefikliğinin ilk adımı atılmıştır. Her iki tarafın düşmanlarının bir olması sebebiyle bu görüşmeler doğal karşılanmıştır. Ancak hem İtilaf Devletleri hem de İstanbul Hükümeti bu görüşmeleri sekteye uğratmak için mücadele etmişlerdir. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* adlı eserinde; Hüsrev Gerede'den 7 Haziran 1919 tarihinde bir mektup aldığını ve yapılan Türk-Sovyet görüşmeleri hakkında bilgilendirildiğini yazmıştır.¹¹⁸

---

¹¹⁶ Teşkilat-ı Mahsusa (Özel Oluşum): Enver Paşa'nın liderliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce kurulan gizli bir teşkilattir. 1913-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren istihbarat örgütüdür. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/teskilat-i-mahsusa/>)

¹¹⁷ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası, (Anlatan: Hüsametdin Ertürk)**, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 344. Stefanos Yerasimos'a göre ise bu görüşmede Atatürk ile Mustafa Suphi'nin temsilcileri görüşmüşlerdir. Stefanos Yerasimos, **Ekim Devrimi'nden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri**, Gözlem Yayınevi, İstanbul 1979, s. 107.

¹¹⁸ Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 57.

Odesa'dan yola çıkan gemilerden biri İstanbul'a gelerek, bazı Sovyet yetkilileri "Karakol Cemiyeti"¹¹⁹ ile iletişim kurmuştur. Sovyet yetkililer, Karakol Cemiyeti'nin başkanıyla görüşerek, iki temsilcinin gönderilmesini talep etmişlerdir. Durumu Ali Fuat Paşa'ya bildirmek için bir mektup yazan Sovyet yetkililer, Temsil Heyeti temsilcileriyle görüşme isteğini Erzurum'daki Mustafa Kemal Paşa'ya iletmek üzere Kazım Karabekir'e başvururlar. Ancak Kazım Karabekir, Sovyetler Birliği ile yapılacak görüşmelerin Karakol Cemiyeti aracılığıyla değil, kendisi aracılığıyla Erzurum üzerinden gerçekleştirilmesini önerir. Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'in bu şartını kabul eder. Sovyet yetkililerle görüşme yapmak üzere, Fuat Sabit Beyi Moskova'ya, Ömer Lütfü Beyi ise Bakü'ye gönderir. Erzurum'a dönen her iki temsilci de Kazım Karabekir'e, kayda değer bir ilişki kurulamadığını bildirirler.¹²⁰

Askeri doktor olan Ömer Lütfü Bey ve Fuat Sabit Bey her ikisi önce Bakü'ye geçip Ekim 1919 tarihinde Azerbaycan hükümeti ile görüşmüştür. Daha sonra oradaki Bolşevik liderleri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde ele alınan konu; Bolşeviklerin Anadolu'ya yapacağı yardımların hiçbir karşılık beklenilmeden yapılması ve hemen yapılmasıdır. Bolşevik temsilcileri silah ve cephane yardımı için gerekli yolların olmadığını ancak para yardımını yapabileceklerini belirtmişlerdir. Fuat Sabit Bey bu görüşmeden sonra Moskova'ya geçmiştir. Ancak onunda Bolşevik liderleri ile kurduğu temaslar karşılıksız kalmıştır.¹²¹

Kazım Karabekir, Sovyetler Birliği ile temas kurmanın ve ilişkileri ilerletmenin tehlikeli olduğunu Ankara'ya yazdığı raporda ifade etmiştir. Raporda, "Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurmamız durumunda, onların zaferiyle yok olacağımız" vurgulanmıştır. Ayrıca, Bolşeviklerin zafer kazanmasa bile Anadolu topraklarının İtilaf devletleri tarafından işgal edilebileceği belirtilmiştir. Bu nedenle, tarafsızlığın korunması ve etkili bir dış politika yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca hem İtilaf Devletleriyle hem de Bolşeviklerle ilişkilerin sürdürülmesi gerektiği ifade

---

¹¹⁹ Mondros Ateşkes Antlaşması sürecinde Kocaeli bölgesinde Rum çetelerine karşı kurulan silahlı bir teşkilattir. İttihat ve Terakki üyesi Kara Vasıf Bey'in kurduğu bu teşkilat; ilk milli örgüt özelliğine sahiptir. Teşkilatın ilk başkanı ise; Yahya Kaptan'dır. (Murat Aydoğdu, "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I", **Atatürk Araştırma Dergisi**, C. XXV, S. 75, Kasım 2009, ss. 603-609).

¹²⁰ Karabekir, **a.g.e.**, s. 73.

¹²¹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 359.

edilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa de bu rapora onay vermiş ve Bolşeviklerle anlaşmaya sıcak bakmıştır.¹²²

Bolşeviklerin ordusu olan "Kızıl Ordu",¹²³ Kafkaslardan Azerbaycan'a doğru ilerlemeye başladığında, itilaf devletleri doğrudan müdahale edememiştir. Bu durum, Kazım Karabekir'in tarafsızlık politikasını sonlandırarak Bolşeviklere destek verme kararı almasına yol açmıştır. Trabzon 3. Fıkra Kumandanı Rüştü Bey, Karabekir'e Bolşevikler adı altında Ermenistan'a karşı bir hareket başlatılmasının ve güneye doğru ilerleyen Kızıl Ordu ile birleşmenin uygun olacağını ifade etmiş. Karabekir de bu teklifi uygun bulur, ancak biraz daha beklenilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹²⁴

Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa gönderdiği telgrafta Kızıl Ordu ile birlikte hareket edilmesi gerektiğini bildirir. *"Kızıl Ordu, Kafkasya'ya girerse, bizde Ermenistan topraklarına gireriz ve Azerbaycan'ı ayaklandırıp Komünist bir yönetim kurarız"* diyerek tavsiyede bulunmuştur. Bu amaçla Kazım Karabekir, Moskova'ya heyet gönderilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Kazım Karabekir, Moskova'ya gidecek heyetin dikkat etmesi gereken hususları şöyle beyan etmiştir:

*"Ülkemiz, kapitalist bir yapıya sahip değildir. Tarım işleri ile uğraşan bir çiftçi memleketidir. Endüstriyel fabrikalarımız yoktur. İngiltere ve Fransa gibi emperyalist güçler, İslam dünyasını Asya ve Afrika'da ele geçirmiş ve halkları esaret altına almıştır. Bu nedenle, Bolşevik amaçlarında bir milletin başka bir milletin topraklarını işgal etmemesi ve emperyalizmin tüm halkları kardeşçe bir arada yaşamasına engel olmaması gerektiğine inanıyoruz. Biz, özellikle İngilizlere karşı olan bu emperyalist devletlerin düşmanınız ve bu konuda Bolşeviklerle tamamen aynı fikirdeyiz. Padişahlık ve Hilafet gibi kavramlardan uzak durmalı ve İslam kurallarına uygun bir şekilde tüm insanların özgür ve özerk olmasını sağlamalıyız. Kuranı Kerim'de yoksulların, işçilerin ve emekçilerin haklarına saygı duyulmasıyla ilgili pek çok Bolşevik ilke vardır ve biz bunların hepsini destekliyoruz."*¹²⁵

Kazım Karabekir'in raporundan da anlaşılacağı üzere tarafsızlık politikası son ana kadar terk edilmemelidir. Ne zamanki ülke menfaati ortaya çıkınca Karabekir tarafını seçmiş ve Bolşeviklerle bir olduklarını, İslam'ın ve Bolşevik kurallarının birbirine benzediğini dile getirmiştir. Bu politikayı ileride İkinci Dünya Savaş'ı sırasında İsmet İnönü de başarılı bir şekilde uygulayacaktır. O Dönem Sovyetler Birliği'nin başında Stalin vardır ve ne pahasına olursa olsun Türkiye'yi kendi yanına

¹²² Karabekir, **a.g.e.**, s. 427-428.

¹²³ Kızıl Ordu: Sovyetler Birliği Birliği'nin (SSCB) askeri gücü olarak 1946 yılına kadar hizmet veren Kızıl Ordu veya Bolşevik Ordusu, 1918 yılında Rus İç Savaşı sırasında Bolşeviklerin silahlı kuvvetleri olarak kuruldu ve 1922'de SSCB'nin resmi ordusu haline geldi (<https://belleten.gov.tr/tam-metin/3269/tur>).

¹²⁴ Rüştü Bey'den K. Karabekir'e. 21 Mart 1920, **"Harp Tarihi Vesikaları Dergisi"**, Belge No: 673.

¹²⁵ Mustafa Kemal Paşa'dan K. Karabekir'e. 13 Nisan 1920. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, ss. 584-587.

çekmek istemiştir. Ancak İsmet İnönü'nün uyguladığı şark kurnazlığı politikası işe yaramış ve İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'yi sokmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle yapılacak görüşmelerin Kazım Karabekir'in belirlediği kişiler aracılığı ile yürütülmesini istemiştir. Ancak Kara Vasıf Bey bu bilgidan tam haberdar olmadığı için, Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir'in onayını almadan Karakol Cemiyeti üyelerinden, Yusuf Ziya ve Baha Sait Beyleri 11 Ocak 1919 tarihinde Rusya'ya temsilci olarak göndermiştir. Bakü'de yapılan bu görüşmeler sonucunda bir antlaşma taraflar arasında imzalanmıştır. Ancak bu antlaşma ile Bolşevikler yapacakları yardımlar karşılığında bazı tavizler almıştır. Bu durum Milli bağımsızlıkla çeliştiği için uygulanmamıştır.¹²⁶

İttihat ve Terakki liderlerinden Enver Paşa'nın Bolşevik temsilcileri ile temasa geçmesi BMM'nin girişimlerinden daha önce gerçekleşmiştir.¹²⁷ Enver Paşa Almanya'da yaşadığı sırada, Bolşevik liderlerden Karl Radek ile iletişime geçmiş ve Bolşevik hükümeti ile temasa geçmek istemiştir. Radek, Enver Paşa'nın niyetinin Anadolu'daki millî mücadele için Bolşeviklerden silah ve cephane talebinde bulunacağını bildiği için onun Moskova'ya gitmesini ve Lenin ile görüşmeler yapması için bazı girişimlerde bulunmuştur.¹²⁸ Ancak Enver Paşa'nın Lenin ile görüşmek istemesinin asıl amacı Anadolu'ya yardım götürmek değil, o yapılacak yardımları Türkistan'a geçirip orada Turan İmparatorluğunu kurulmasını sağlamaktır.

Enver Paşa'nın 15 Ağustos 1920 tarihinde Moskova'ya gidip Lenin ile doğrudan görüşmesi, Bolşeviklerinde amaçlarına ulaşmak için bir fırsat doğurmuştur. Özellikle yapılacak olan iş birliği ile Bolşevikler, Enver Paşa aracılığı ile hem Türk dünyası hem de İslam dünyasında güçlü hale gelmek istemişlerdir. Bu sayede Bolşevik ihtilali Rusya sınırlarının dışına çıkacaktı.¹²⁹ Bolşeviklerin Enver Paşa üzerinden hem Türkistan hem de İngilizlerin sömürgesi olan Hindistan'daki Müslümanları kendi taraflarına çekmeyi amaç edinmiş ve düşmanları olan İngilizlerin güç kaybetmelerini planlamışlardır.

---

¹²⁶ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 176.

¹²⁷ Yaver Suphi Bey, **Enver Paşa'nın Son Günleri**, (Haz. Mehmet Kuzu), Çatı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

¹²⁸ Hasan Babacan, "Enver Paşa", **Türkler**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 263-271.

¹²⁹ Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, vd. **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss. 26.

Enver Paşa'da Mustafa Kemal Paşa'nın izni ile Bolşeviklerle temaslarda bulunmuştur. Ancak Enver Paşa, İngilizler ve Bakü'deki Türk Komünist Partisi için bazı girişimlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın bu hareketini eleştirmiştir. Ayrıca Enver Paşa ve arkadaşlarının BMM adına hiçbir girişimde bulunmamalarını Karabekir Paşa'dan istemiştir.¹³⁰

Stefanos Yerasimos'a göre; Temsil Heyetinin, Sovyetler Birliği ile görüşmelerine bakarsak aralarında iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, Mustafa Kemal Paşa'nın başını çektiği Sovyetler Birliği ile beraber hareket etme kararı alanlar diğeri de bunlara karşı İtilaf Devletleri ile yakınlaşmayı düşünen bazı kumandanlardır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Anadolu Harekâtı, Sovyetler Birliği ile beraber olunursa başarılı olacaktır. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmesi, Kızıl Ordu'nun Kafkaslara inmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de Sovyetler Birliği ile görüşmek istemesi ve Ermenistan topraklarını Sovyetler Birliği ile beraber paylaşmak gibi sebeplerden dolayı Anadolu Harekâtı tarafını belirleyip ve Sovyetler Birliği'nin tarafına geçmiştir.¹³¹

Türk ve Sovyet temsilcileri arasında ilk resmi temaslara 1920'lerde Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği ilk Mektubu ve Bekir Sami Bey öncülüğünde Birinci Moskova Heyetinin temaslara ile gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli mektupta: *“Emperyalist hükümetlere karşı bütün ezilen dünyanın kurtuluşu için askeri güçlerin Bolşeviklerle birleştirme”* düşüncesini bildirir. Mustafa Kemal Paşa'nın temaslaraından sonra iki tarafta görüşmelerin resmi ve yetkili kişilerle yapılmasını kararlaştırmıştır. Ankara'dan Moskova'ya gidecek ilk Türk Heyeti 11 Mayıs 1920 de yola çıkmıştır. Moskova'ya gidecek heyetin lideri Bekir Sami (Kunduh) Bey'dir. Heyetin diğer üyeleri ise İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Dr. İbrahim Tali (Öngören), Lazistan mebusu Osman Bey, Erkânıharbiye Kaymakamı Seyfi (Düzgören)'dir.¹³² Türkiye ve Sovyet Birliğinin resmi ilk temaslara dostane bir şekilde olmuştur. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur.

---

¹³⁰ Özlem Çolak, “Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2010, s. 46.

¹³¹ Yerasimos, a.g.e., s. 122.

¹³² Perinçek, a.g.e., s.50-51.

Atatürk, “*Sovyet Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret etmeliyiz. Fakat ne haklarımızdan en küçük bir şey feda etmeliyiz ve ne de oyunlarına kapılmalıyız*” ilkesini şahsiyetli dış siyasetinin temel prensibi addetmiş ve ömrü boyunca da bu prensipten ayrılmamıştır. Neticede Türkiye, Sovyet cephesinden gelen tehlikelere karşı kendini başarı ile koruyabilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın, Millî Mücadele döneminde dış politikada bu kadar etkili kararlar vermesinin sebeplerinden bazıları; askerî, siyasi, tarihî, felsefî ve daha pek çok farklı alanda analitik ve çok boyutlu düşünen bir lider olmasından gelir. Anadolu’nun dört tarafı düşmanla çevrili olmasının yanı sıra içerde de yaşanan sorunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği ile yakınlaşma konusunu her perspektiften ele almış ve liderlik özelliğine yakışan bir karar vermiştir. Bu sebepten dolayı daha önce attığı her adım bugün birçok devlet adamına örnek ve esin kaynağı olmuştur.¹³³

B. Mustafa Kemal Paşa’nın Bolşevikler ile Teması

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919’da IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun’a gitmiştir. Daha sonra 25 Mayıs tarihinde daha emniyetli olan Havza’ya geçmiş, Mesudiye Oteline yerleşmiştir.¹³⁴ Teşkilatı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, hatıralarında Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’dayken Rus Albayı Budyonni’nin başkanlık ettiği bir Rus heyeti ile görüştüğünü belirtmiştir. Stefanos Yerasimos da Odesa’dan yola çıkan iki gemiden birinin 1919 Mayıs ayında Karadeniz’e gelip, içindeki heyetin Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü bildirmiştir.¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın Sovyet heyeti ile yaptığı bu görüşme hem Yerasimos hem de Ertürk’ün eserlerinde mevcuttur. Ancak bazı araştırmacılar görüşmelerin yapıp yapılmadığı ve Rus heyetinin başında Budyonni’nin olduğuna şüpheci yaklaşmıştır. Bu görüşmeye şüpheci bakanlardan biri de Kamuran Gürün’dür. Gürün’e göre; Mustafa Kemal Paşa ile o tarihlerde yapılan hiçbir yazışmada bu görüşmeye değinilmemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın bu görüşmeyi ölümüne kadar sır gibi saklamasının bir sebebi olmayacağını belirtmiştir.¹³⁶

---

¹³³ Saray, **a.g.e.**, s.9.

¹³⁴ Perinçek, **a.g.e.**, s. 28-29.

¹³⁵ Perinçek, **a.g.e.**, s. 29.

¹³⁶ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri, a.g.e.**, s.73.

Ali Kemal Meram'a göre; Mustafa Kemal Paşa, Havza'ya geçtiğinde yanında Hüsrev Gerede, Salih Bozuk dışında 3 yaveri de vardır. Bunlar Cevat Abbas, Muzaffer Kılıç, Mahmut Bey'di. Mustafa Kemal Paşa Havza'da Sovyet delegasyonu ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu delegasyonun başında Sovyet Albayı Budyonni vardır.¹³⁷

Albay Budyonni Mustafa Kemal Paşa'ya Sovyetler Birliği'nin şüphe duyduğu soruları yöneltmiştir. *“Mondros'tan sonra askerlerinizin dağıtıldığı silah ve cephanelerinize el konulduğu bilinmektedir. Böyle bir ortamda düşmanınız olan işgalci Yunanlılar, Ermeniler ve İtilaf Devletleri ile nasıl savaşacaksınız?”* diye sormuştur.

Mustafa Kemal Paşa bu soruyu hemen cevaplamıştır. Albay Budyonni tekrar konuşmasına devam eder; *“Sovyet delegasyonu olarak, eksiklerinizi gidermek için Sovyet hükümetinin hazır olduğunu size bildirmekle görevliyiz. Ancak Anadolu'da kazanacağınız zafer ile kuracağınız yeni hükümet şekli, Sovyet Sosyalist bir rejim olacak mı? Yoksa Yanılıyor muyum? Paşam.”*

Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap kesindir. *“Hayır yanılmıyorsunuz. Devlet sosyalizmini gerçekleştireceğiz”* der. Budyonni bunun üzerine; *“Sosyalizm sadece sosyal alanda kalacak bir reformu kapsar. Oysa komünizm tüm reformları, en önemli türde gerçekleştiren bilimsel bir doktrindir. Bu ideali benimsemeniz çok mümkündür”* der.

Mustafa Kemal Paşa'da cevap olarak: *“Anadolu halkının ve Sovyet halklarının birbirlerine eşit bir kader ve tarih yapısı var. Siz nasıl ki 1917 Bolşevik İhtilali'nin de “Çarlık” düzenine ve batılı emperyalist devletlere başkaldırdınız ve bunu zaferle sonuçlandırdıysanız artık sıra biz Anadolu halkında. Cephanesiz, parasız ve silahsız bir şekilde bunu Yunanlılara, Ermenilere ve Batılı işgalcilere karşı bizde gerçekleştirip, yurdumuzu bağımsızlaştırmak istiyoruz”* der.¹³⁸

Mustafa Kemal Paşa sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *“Özellikle değinmek istediğim nokta, ortak düşmana karşı savaşıyoruz.”* Bu savaşın cephanesiz, parasız ve silahsız bir şekilde olamayacağını bildirmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Anadolu halkına yardımcı olması, Sovyetler Birliği'nin de

¹³⁷Ali Kemal Meram, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s. 235.

¹³⁸ Meram, **a.g.e.**, s. 236.

yararına olacaktır. Aksi takdirde Anadolu emperyalist devletlerce paylaşılırsa ve Sovyetler Birliği'nin güneyine yerleşirlerse, Sovyetler Birliği'nin geleceğinin de tehlikeye gireceğini bildirmiştir.¹³⁹

Lenin, Troçki ve Stalin'in en güvendiği temsilcileri olan Budyonni'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya cevabı: *“Sovyetler Birliği bütün imkanları ile sizinle olmaya karardır. Hükümetimiz, Millî mücadelenizde ve emperyalizme karşı yürüteceğiniz savaşta ihtiyaç duyacağınız her türlü desteği sağlamaya hazırdır. Nakit, silah, mühimmat ve hatta deniz gücü ve malzeme gibi gereksinimlerinizi karşılayacak kapasitede olduğumuzu taahhüt ediyoruz”* şeklinde olmuştur.¹⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa Sovyet temsilcileri ile kurduğu her temasta Türkiye'ye yapılacak yardımların gerekli olduğunu bundan Sovyetler Birliği'nin de fayda sağlayacağını anlatmış ve bunun üzerinde durmuştur. Anadolu'nun güvenliği Sovyetler Birliği'nin güvenliği demektir. Ayrıca Sovyet rejiminin yayılmasına ve güçlenmesine ortam hazırlar. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu yardımlar için Türkler, komünizm rejimini uygulayacak gibi bir taviz de bulunmayacaklarını çevresindeki heyete bildirmiştir.¹⁴¹

C. Millî Mücadele Döneminde Sovyetler Birliği'nin Tutumu

Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, 13 Eylül 1919'da Türk işçi ve köylülere çağrı yaparak şunları söylemiştir: *“Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar topraklarınız tarihin her döneminde istilaya uğramış sizden “Hasta Adam” olarak bahseden Avrupalı devletler sizin gelişmenizi hiçbir zaman istememişlerdir. Boğazları sizden alıp sizi Avrupa kıtasından atmayı ve sizi köleleştirmeyi her zaman düşünmüşlerdir. Sizin Anadolu halkı olarak bu kadar süre ayakta kalmanızın sebebi; Avrupalı Devletlerin sizin coğrafyanızı paylaşmadaki görüş ayrılığıdır. Düşmanlarınız olan İngiltere ve Fransa, Çarlık Rusya'sını savaşa ikna etmek için başkentiniz İstanbul'u gizli antlaşmalarla Rusya'ya verdiler. Sovyet Rusya, bir yandan Çarlık Rusya ve diğer yandan da İngiltere ve Fransa arasındaki tüm bu gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna duyurdu ve uygulanmasına engelledi.”*¹⁴²

---

¹³⁹ Meram, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁴⁰ Meram, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁴¹ Meram, **a.g.e.**, s. 239.

¹⁴² Yerasimos, **a.g.e.**, ss.124.

Konuşmasında tüm ezilen halkların kapitalist, sömürgeci devletlere karşı bir olması gerektiğini belirten Çiçerin ayrıca Sovyetler Birliği'nin yardımlarını her zaman yapacağını dile getirmiştir. Ayrıca Anadolu halkının bu kadar acınacak durumda olmasının sebebinin bir avuç gözü doymaz Türk devlet adamlarına bağlamıştır. Sözlerini; *“Dönemin sadrazamları İngiltere'nin isteğine göre politikalar belirlemişler ayrıca son dönemde bazı paşalar Alman yanlısı politikalar benimsemiştir. Bunlar Anadolu halkını kendi uluslararası hedeflerine alet etmek için sizi Birinci Dünya Savaşı'na sürüklediler. Ülkenizdeki aç gözlü sadrazamlar, paşalar ve İttihat Terakki Partisi üyeleri sizin faydanıza politikalar uygulamadı. Sizi ve kaynaklarınızı İngiliz, Fransız ve Alman politikalarına alet ettiler. Kendi ülkenizin kaderi ellerinizde olması gerekir. Topraklarınızın öz sahibi siz olmalısınız. Yalnız siz ülkenizin çıkarı için kendi yasalarınızı belirlemelisiniz. Siz, emekçi sınıfların içler acısı sefaleti ile ilgili kararları ne sömürgeci devletler ne de toprak sahibi paşalar ne de ilkesiz ve kararsız partiler veremez.”*¹⁴³ diyerek sürdürmüştür.

Çiçerin'in konuşmasından anlaşıldığı üzere, Sovyet Hükümeti, Anadolu'daki işçi ve köylülerin zorlu, tehlikeli ve zor bir dönemden geçtiği bir zamanda, kardeş halklar olarak Avrupalı emperyalist devletlere karşı birlik olup onları ülkeden atmayı ve barış içinde kardeşçe bir yaşam için dost elini uzatmayı amaçladığını bildirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği'nin yapacağı yardımların Heyeti Temsiliye adına gerekli olduğunu şu şekilde beyan etmiştir: *“Özellikle İtilaf devletlerinin kıskırttığı Kafkas Hükümetlerine (Dağıstan, Çeçenistan, Azerbaycan) karşı doğudaki gücümüzü tamamen kullanmalıyız ve Sovyetler Birliği ile anlaşmalıyız. Bunun yanında ülke içinde de örgütlenerek silah, cephane ve malzememizi, arttıracak ve mücadelemize genişletilecek politikalar yürürlüğe koymalıyız”* demiştir.¹⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İstanbul'u işgal etmesi ve Yunanlıların Anadolu içlerine doğru ilerlemesi karşısında, Anadolu savunması için hem silah hem de politik destek sağlamak amacıyla Sovyetler Birliği ile yapılan temasların sonuçlarını almak için 26 Nisan 1920'de Sovyet liderlerine bir mektup göndermiştir. Bu mektubunda: *“Önce milli topraklarımızı işgal altında bulunduran emperyalist*

---

¹⁴³ Yerasimos, a.g.e., ss.125-126.

¹⁴⁴ Yerasimos, a.g.e., s.136.

kuvvetleri kovmak ve ileride emperyalizme karşı meydana gelecek ortak mücadelelerimiz için iç kuvvetlerimizi kurmak üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve karşılaştırılacak sayıda cephane ve diğer savaş makine, aletler ve sağlık malzemesinin ve yalnız doğuda hareket yapacak kuvvetler için yiyeceklerin Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce sağlanması rica olunur.¹⁴⁵ demiştir. Mustafa Kemal Paşa, yeni kurulan TBMM'nin başarılı olması ve emperyalist devletlere karşı verilen milli mücadelenin zaferi için Sovyetler Birliği'nden gelecek yardımları çok önemli bulmuştur. Hatta Mustafa Kemal'in "Gözüm Sakarya'da Kulağım İnebolu'da" demesinin altındaki derin anlam budur.

Ayrıca; Mustafa Kemal Paşa Sovyet ordularına yapacağı bu yardımların bir karşılığının da olacağını dile getirmiştir. Bunu da şöyle ifade etmiştir: "*Emperyalist Hükümetlerin sömürüsü altında ezilen insanların kurtuluşu için Sovyetler Birliği ile çalışmayı ve hareket birliğini kabul ediyoruz. Bunun için başta Sovyetler Birliği'nin İtilaf Devletlerinin kışkırttığı Gürcistan'a girmesinin ardından Türk kuvvetleri Ermenistan'a girip oradan da Azerbaycan'ı Bolşevik Devletler grubuna dahil etme görevini üstlenecektir.*"¹⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuna yanıt olarak, Çiçerin 3 Haziran 1927 tarihinde şu sözleri söylemiştir: "*Sovyet Hükümeti, Türk milletinin bağımsızlığı için yürüttüğü kahramanca mücadeleyi takdir ediyor ve Türk ve Rus halklarının dostluğunun güçlendirilmesi için çalışıyor. Emperyalizme karşı ortak mücadelemizde Türkiye ile birlikte hareket etmeye hazırız.*"¹⁴⁷

Mehmet Saray'a göre; Türk Sovyet ilişkileri ilk defa bu kadar yakın temaslı olmuştur. Bu yakınlaşmanın sebebi, her iki tarafa sağlayacağı faydalardır. Mustafa Kemal Paşa, şayet Sovyetler Birliği'nin yardımları ile doğu sınırının emniyetini sağlarsa oradaki birliklerini batıya aktaracaktır. Sovyetler Birliği de Kafkasya'daki sükuneti sağlarsa buradaki Kızıl Ordu birliklerini ayaklanma çıkan diğer bölgelere aktarabilecekti. Ayrıca Sovyetler Birliği, Türkler sayesinde Kafkaslardaki Bolşevik rejimlerini sağlamlaştırmış olacaktı.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁴⁶ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 232.

¹⁴⁷ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 238-239.

¹⁴⁸ Saray, **a.g.e.**, s. 20.

Başta bu politika iki tarafın çıkarına olmuş gibi görünüyor. Özellikle otoritesini ve nüfuzunu artırmak isteyen bu iki güç için de kaçırılmayacak birer fırsattı. Hem içeride hem dışarıda güçlü olmak için iki taraf birbirine yakınlaşmıştır. Ancak daha sonra iki taraf siyasette kendi ayakları üzerinde yalnız durmayı öğrenince kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda politikalar benimsemiştir. Buna en iyi örnek Boğazlar Meselesidir. Sovyetler Birliği, 1923 Lozan Barış Antlaşması'nda boğazların Türkiye'ye verilmesini istemiştir. Ancak daha sonra 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bu politikasından vazgeçmiş hatta boğazların Türkiye'ye bırakılmasına karşı çıkmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere ülkeler arasında daimî bir dostluk ilişkisi yoktur, çıkara dayalı bir ilişki vardır.

Baskın Oran Türk-Sovyet ilişkilerinde yardımlaşmanın nedenlerini şöyle sıralamıştır:

1. *Her iki tarafın düşmanı bir olduğu için “düşmanımın düşmanı dostumdur” siyaseti.*
2. *Sovyetler Birliği 'in Kafkaslarda Bolşevik yönetimini kurma isteği,*
3. *Ankara'nın da doğu sınırını güvence altına alma isteği.*
4. *Sovyetler Birliği'nin 1921 Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyması ve kapitülasyonları reddetmesi.¹⁴⁹*

Türk güçlerinin elinde Kurtuluş Savaşı'nı yürütecek pek cephanesi yoktur. Ordunun elinde sadece Osmanlıdan kalan cephane ve Fransızların Anadolu'dan çekilmesi ile bıraktıkları askeri malzemeler vardır. Böyle bir ortamda herhangi bir yabancı devletten gelen askeri ve ekonomik yardım teklifi reddedilemezdi. Bu sebeplerden dolayı Ankara Hükümeti, Sovyet yardımlarında ısrarcı olmuştur.

D. Millî Mücadele Döneminde Bolşevik Yardımları

Mustafa Kemal Paşa, yakın çevresine yabancı ülkelerden yardım yardım alınabileceğini dile getirmiştir. Anadolu da başlatılacak yeni bir savaş için silah ve cephane ihtiyacı doğmuştur. Osmanlı Devletinden kalan silahlar yeni bir savaş için yeterli değildi. Anadolu halkı da savaşlardan olumsuz etkilenmiş elinde sermayesi olmayan fakir bir toplum haline gelmişti. Bu sebeplerden dolayı dış yardımların önemi çok büyüktü. Ayrıca düşman bir iki devlet değildi; Doğuda, Ermeniler; Batı

---

¹⁴⁹ Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, C. 1, Baskı 6, İstanbul, 2002. s.161.

Anadolu’da, Yunanlılar, Boğazlar ve çevresinde, İngilizler; Güneyde, İtalyan ve Fransızlar ile mücadele durumu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰

Temsil Heyeti tarafından Erzurum Kongresinde yardım konuları hakkında karar alındı. Sivas Kongresinde de bu kararlar aynen kabul edilmiştir. Ele alınan kararlar: Türkiye’ye yardım edecek devletler, ülkemizin iç ve dış bağımsızlığına ve ülkemizin bütünlüğüne saygılı olmak şartı ile herhangi bir devletin ekonomik, teknik, askeri ve sınai yardımları kabul edilecektir. Ayrıca yardımda bulunacak devletin Misakı Milli Kararlarını tanıması ve Türkiye ile resmi kanalları kullanması gerektiği belirtilmiştir. Yardımda bulunacak devletler sınırlandırılmamıştır. Şartları kabul eden herhangi bir devletten yardım alınacağı açıklanmıştır. Özellikle burada ABD ve Sovyetler Birliği daha çok ön plana çıkmıştır.¹⁵¹

Millî Mücadele yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri karşılıklı çikara dayalı bir yakınlaşma içine girmiştir. Özellikle İtilaf Devletlerinin iki taraf için ortak düşman olması ve iki tarafın yeni yönetimlerini uluslararası alanda tanıtmaya isteği amacıyla bu yakınlaşma, yardımlaşmaya kadar ilerlemiştir. Ancak coğrafi, askeri ve ekonomik olarak Sovyetler Birliği, Türkiye’den daha iyi bir durumdadır. Durum böyle olunca Türk tarafı Kurtuluş Savaşı’nda gerekli askeri ve mali yardımları almak için her platformda durumu Sovyet yetkililerine bildirmiştir.

TBMM, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde tarihi bir adım olan dış politikadaki ilk girişimini Sovyetler Birliği ile gerçekleştirmiştir. Özellikle iki tarafın ortak düşmana sahip olması bu yakınlaşmayı hızlandırmış ve taraflar arasında ekonomik-askeri yardımlarının yapılmasının önünü açmıştır.¹⁵²

Ancak 1919 Mayıs ayında Havza’da Türk-Sovyet taraflarının kararlaştırdığı yardımlar aradan bir yıl geçmesine rağmen henüz yapılmamıştır. 11 Mayıs 1920’de Türk tarafının Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey¹⁵³ liderliğinde İktisat Vekili Yusuf

---

¹⁵⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Basım, Ankara, 2013, s. 502.

¹⁵¹ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 502.

¹⁵² Nezihe Selcen Korkmazcan, “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışının TBMM’nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi”, **Aydın İnsan ve Toplum Dergisi**, 2 (4), İstanbul, 2016. ss. 99-124.

¹⁵³ 11 Mayıs 1920’de yola çıkan Moskova heyetinde olan, Bekir Sami Bey, kaçak gibi Trabzon’a üzerinden Soğuksu’ya gittiklerini orada bir süre gizlendikten sonra bindikleri motor ile 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova’ya ulaştıklarını belirtmiştir. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ:84, C:1, 16-17 Teşrinievvel 1336, 1920 s. 39).

Kemal Tengirşek,¹⁵⁴ Dr. İbrahim Tali (Öngören), ve Fuat Sabit'in bulunduğu Türk komisyonu Türk-Sovyet hükümetleri arasında bir dostluk antlaşmasının ve gerekli yardımların zamanında yapılması için Rusya yolculuğuna çıkmıştır.¹⁵⁵

Moskova'ya giden Türk heyeti ve Sovyetler Birliği heyeti arasında 24 Ağustos 1920 tarihinde bir antlaşma taslağı hazırlanmıştır. Ayrıca Sovyet Birliği'nin Türkiye'ye silah, cephane ve para yardımı yapması kararlaştırılmıştır. Ancak Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Türkiye'den Ermeniler için Doğu bölgesinden toprak talep etmesi karşısında, iki ülke arasındaki olumlu ilişkiler bozuldu ve Moskova görüşmeleri bir antlaşma yapılmadan kesintiye uğramıştır. Çiçerin, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılacak bir antlaşmanın kabul edilmesi ve Anadolu'ya silah, para yardımının yapılmasını, Ermenilere Doğu bölgesinden Van, Bitlis ve Muş gibi şehirlerin bırakılmasını istemiştir.¹⁵⁶ Ancak Türk heyeti Bekir Sami Bey önderliğinde Çiçerin'in bu isteğine karşı çıkmış ve Misakı Milli kararlarına aykırı bazı isteklerde bulunulduğu için görüşmeleri bitirip Türkiye'ye dönmüştür. İki ülke arasında hala güvene dayalı bazı şüphelerin olması nedeniyle Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki Moskova Antlaşması 16 Mart 1921'de mümkün olabilmştir.

Bu durum Türk hükümetinin yardımlara gerçekten ihtiyacının olduğunu göstermektedir. Ancak Sovyetler Birliği yardım konusunda bu kadar ağır hareket etmesinin bazı nedenleri vardır. Birincisi Sovyetler Birliği, Kurtuluş Savaşı'nı Türklerin kazanacağına inanmamasıdır. İkincisi de Türkiye'nin doğusunda kurulacak olan Ermeni, Kürt ve Pontus Rum Devleti sorunudur.¹⁵⁷

Doğuda bu üç devletin kurulması demek Sovyetler Birliği'nin batılı devletler tarafından çok rahat bir şekilde işgali demektir. Bu sebeplerden dolayı Sovyetler Birliği, Türk tarafına yapacağı yardımları ağırdan almaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın zor günlerinde Mustafa Kemal Paşa, Sovyet yardımlarını elde etmek için Anadolu halkına şöyle seslenmiştir: *“Düveli muazzama, yokluk uçurumun kenarına gelmiş olan Türk-İslam kurbanını boğmaktadır. Fakat biz üzerindeki hakları sonuna kadar mücadele edeceğimiz ana-vatanımızda elimizde silah, ölmeye hazırız. Köylülerimiz, bütün halkımız evlerini ve yurtlarını istilacılara*

---

¹⁵⁴ Yusuf Kemal Bey'in Moskova'ya giden heyetin asıl amacının bir ittifak antlaşması imzalamak olduğunu söylemiştir. Ancak Sovyet temsilcilerinin Anadolu'ya yapılacak yardımları geciktirmek istemesi ve Anadolu'dan Ermenilere bazı toprakların tahsis edilmek istenmesi neticesinde bir antlaşma imzalanmadan Türk heyeti ülkeye geri dönmüştür. (TBMM, 1336, s.159).

¹⁵⁵ Meram, a.g.e., s.258.

¹⁵⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Kent Basımevi, 1981, İstanbul, s. 152.

¹⁵⁷ Meram, a.g.e., s. 261-262.

karşı koruyacaktır. Yakında, bütün İslam dünyası Sovyetler Birliği ile birleşerek intikam alacak ve müsterih öleceklerdir."¹⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu halkına bu tarzda bir beyanda bulunmasının asıl amacı sesinin Moskova'da duyulmasını istemesidir. Ortak düşmana karşı savaşıldığını ve tüm İslam aleminin Sovyet mücadelesini hayranlıkla takip ettiğini dile getirmiştir. Anadolu halkı olarak Sovyetler Birliği'nin yanında yer aldıklarını ve gerektiğinde Sovyet ordularına yardım edebileceklerini dile getirmiştir. Bu söylemlerin temel amacı Kurtuluş Savaşı için gerekli yardımları temin etmektir.

1. Askeri Yardımlar

Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet ilişkilerini belirleyen önemli konulardan birisinin de Sovyetler Birliği'nin yapacağı yardımlar olduğunu daha önce belirtmiştik. Ankara Hükümeti tarafının bu yardımlara çok ihtiyacı vardır. Her bir görüşmede Sovyet tarafına bu yardımların gerekliliğini dile getirmişlerdir. Yardımları askeri ve mali olarak ikiye ayırmak mümkündür. Türk Hükümeti'nin ihtiyaçları ile yapılan yardımlar arasında belirgin bir fark vardır. Türk Heyeti Başkanı Bekir Sami Bey, Moskova'ya giden ilk resmi Türk Heyeti olarak, Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu malzemeleri Sovyet yetkililere şöyle aktarmıştır: 200.000 tüfek, 5.000.000 mermi, 350-400 top ve 75.000 top mermisi, 500 mitralyöz ve 7.500.000 mitralyöz mermisi, 200 sahra telefonu, 5 telsiz tertibatı, 200 tayyare, 100 kamyon ve otobüs, 40 otomobil ve 100.000 askeri elbise"¹⁵⁹ Frunze, 22 Aralık 1921 tarihinde Çiçerin'e gönderdiği bir telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın düşmanı yurttan atmak için 100.000 silah (her birinde 1.000 fişek), 600 mitralyöz, 3.500 otomatik silah, 84 sahra topu, 600.000 mermi, 400.000 el bombası ve 100-150 bin askeri elbiseye ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir."¹⁶⁰

Millî Mücadele dönemi boyunca Sovyetler Birliği tarafından yapılan askeri yardımın toplam miktarı, 39.275 tüfek, 327 mitralyöz, 54 top, 63 milyon tüfek mermisi, 150.000 top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi olarak kaydedilmiştir. Sovyet resmi kaynaklarına göre, 1920 yılındaki anlaşmalar ve 16 Mart 1921 tarihli

---

¹⁵⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları (1920-1922)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, ss.77-78.

¹⁶⁰ Perinçek, **a.g.e.**, s. 308.

antlaşmanın gereği olarak askeri yardımların sevkiyatı, Rusya'nın Novorossiysk, Tuapse ve Batum limanlarından 1920-1922 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.”¹⁶¹

Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamalara göre, Millî Mücadele sırasında Sovyetler Birliği tarafından verilen askeri yardımlar şöyle sıralanabilir: 1920 yılında 3.878 piyade tüfeği, 3.964 sandık cephane, 20 adet Lewis hafif makineli tüfek, 2 vagon silah ve 8 adet 7,5'luk sahra topu; 1921 yılında 4076 piyade tüfeği ve cephanesi, 8 adet top ve cephanesi, 1.392 sandık piyade ve 3.820 sandık topçu cephanesi, 200 el bombası, 4 toparlak, 2 cephane arabası, 3 sandık top mermisi, 3 uçak motoru, 4.000 yatak takımı ve 3.500 takım iç çamaşırı olarak verilmiştir. ¹⁶²

Ankara Hükümetinin istediği askeri yardımların sayısal verisi ile Sovyetler Birliği'nin yardımları arasındaki sayısal verilerde farklılıklar vardır. Bu farkın ortaya çıkmasında iki sebep vardır. Birinci sebep: Sovyetler Birliği'nin de kendi coğrafyasında belli kesimlerde savaş halinde olmasıdır. Anadolu için ayırdığı yardımların bir kısmını bu bölgelere aktarmıştır. Ayrıca ekonomik ve askeri olarak iyi bir durumda değildir. İkinci sebep ise Müderrisoğlu'na göre; bu farklılıkların on milyon ruble değerindeki altın ile on milyon rublelik altın veya bunların Türk parasına çevrilmesinde Osmanlı altın lirasının veya Osmanlı kaimesinin ölçü alınmasından dolayı meydana geldiğini açıklamıştır. ¹⁶³

2. Mali Yardımlar

Sovyetler Birliği tarafından Ankara Hükümetine yapılan Mali yardımlar azımsanmayacak miktardadır. Ancak mali alanda yapılan yardımlarda askeri alanda yapılan yardımlar gibi iki tarafın verdiği sayısal veriler birbiriyle örtüşmemektedir. Özellikle Baskın Oran'a göre, Sovyetler Birliği'nin yapmış olduğu mali yardımlar Ankara Hükümetinin ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktır.

Baskın Oran'a göre, Sovyet yardımının Türkiye'nin savunma bütçesindeki payı belirli bir oranda artmıştır. Örneğin, 1920'de 850.000 lira yardım gelirken savunma bütçesi 27.500.000 liraydı. 1921'de ise toplam 4.897.500 lira yardım gelmiş ve savunma bütçesi 54.000.000 liraya yükselmiştir. 1922'de de 2.625.000 lira yardım

---

¹⁶¹ Erel Tellal, **Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Yardımı Kutusu**, (Kaynak: Müderrisoğlu), s. 521-550; Yaman, s. 138-149; Oran, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁶² Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, TBMM Hükümeti Dönemi, C.4, Kısım 1, Ankara, 1984, s. 237-292.

¹⁶³ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 517.

gelirken savunma bütçesi 35.000.000 liradır.”¹⁶⁴ Bu dönemde, Türkiye’ye Sovyetler Birliği tarafından sağlanan diğer maddi yardımlar da vardır. Örneğin, Kazım Karabekir Paşa’nın 400 kilo altın külçe aldığı bilinmektedir. Ayrıca, Yusuf Kemal Bey’in Ankara’ya giderken 1.000.000 altın ruble taşıdığı söylenmektedir.¹⁶⁵ Moskova Antlaşması’nda ise Bolşevik hükümeti, Türkiye’ye her yıl 10.000.000 altın ruble vereceğini taahhüt etmiştir. Ancak, Ali Fuat Paşa’nın 15 Temmuz 1921 tarihli ve 674 sayılı raporunda belirttiği gibi, Rusya’nın vermeyi taahhüt ettiği 10 milyon altın rubleden sadece 4.600.000 altın rublesi kıtlık nedeniyle alınabilmiştir. Bu durumun aslında kıtlıktan değil, Batılılarla yakınlaşan Türkler arasındaki siyasi ilişkilere tepki olarak gerçekleştiği iddia edilmiştir.¹⁶⁶

Kurtuluş Savaşı’nda Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yaptığı yardımın miktarı, farklı araştırmacılar arasında tutarsızlık göstermektedir. Baskın Oran’ın hesaplamalarına göre yapılan yardımın miktarı belirli bir oranda artmıştır. Ancak, diğer araştırmacılar arasında Ergil ve Yerasimos gibi isimler de yer almaktadır.¹⁶⁷ Ergil’in belirttiğine göre, Sovyetler Birliği’nin yaptığı para yardımı, 1921 ve 1923 yılları için mecliste onaylanan Millî savunma giderlerinin toplamı kadardır. Bu miktar, yaklaşık olarak Baskın Oran’ın belirttiğinin on katıdır ve toplamda 81.736.097 Türk lirasıdır. Yerasimos da Ergil ile aynı miktarı belirtmektedir.¹⁶⁸

Sovyetler Birliği’nin Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara Hükümetine sunduğu desteğin oranıyla alakalı bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. Fakat Anadolu’nun o dönemde içinde bulunduğu durum pek iç açıcı değildi. Türk ordusunun elindeki askeri araç-gereçlerin Osmanlı’dan kalan cephaneler ve bir kısmı da Fransa’nın 1921 Ankara Antlaşması ile Anadolu’dan çekildikten sonra bıraktığı silahlardır. Bu sebeple Sovyetler Birliği’nin yaptığı askeri ve mali yardımların, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasında etkisi büyüktür.

Kurtuluş Savaşı’nda yapılan Sovyet yardımlarının Buhara Hanlığı Müslümanlarından mı toplandığı yoksa Sovyet hazinesinden mi yapıldı tartışma

---

¹⁶⁴ Oran, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁶⁵ Kâmuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye 1919-1925**, Bilgi Yayınevi, C. 1, Ankara, 1986, s. 251.

¹⁶⁶ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, T.T.K.B., Ankara, 1991, s.73.

¹⁶⁷ Doğu Ergil, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitapevi, Ankara 1980, s. 419.

¹⁶⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 634.

konusu olmuştur. Bu olayın içyüzünü dönemin Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu şöyle dile getirmiştir:

“Buhara Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk cumhurbaşkanı sıfatıyla ben ve baş vekilimiz Feyzullah Hoca ile Moskova’da Lenin ile görüşmeye gitmiştik. Bu görüşmede Lenin Türkiye heyetinin, Anadolu hareketi için yardımda bulunmamız için bize müracaat da bulundular diye bahsetti. Bu hususta sizin fikriniz nedir?”

Yardım etmenin önemine dikkat çekmiş olsam da Lenin’in Türkiye’ye yardım konusunda ortaya koyduğu iki önemli zorluk vardır. İlk olarak, Türklerin bizden istediği altın ruble miktarı bizim stoklarımızda oldukça azdır. İkinci olarak, Türklere sadece para değil, tüm askeri malzemeleri de sağlamamız gerekmektedir. Ancak, bu malzemelerin güvenli bir şekilde Anadolu’ya ulaştırılması için uygun bir yol gerekmektedir.

Bunu üzerine ben Kremlin’de Sovyet lideri Lenin’e altın meselesini biz rahatlıkla halledebiliriz dedim. Çarlık zamanından kalan altın rublemiz çoktur. Kendi heyetimiz ile yaptığımız görüşmeden sonra tekrar görüştük ve;

100 milyon altın ruble verebiliriz dedim, tekrar etti.

100 milyon mu?

*Evet... derhal verebiliriz dedim.”*¹⁶⁹

Osman Kocaoğlu Lenin ile bu şekilde anlaşarak Buhara’ya geri dönmüştür. İlk iş olarak altın yardımı meselesini Buhara Meclisine götürmüştür. Buhara Meclisinde yapılan oylama sonucunda tek itiraz oy çıkmamıştır. Anadolu halkı için gereken yardım parası Buhara Müslümanları arasında denkleştirilmiştir. Sovyet hazinesine teslim edilmiştir.¹⁷⁰

Ancak Türk tarafına Sovyetler Birliği’nin vermesi gereken 100 milyon altın rublenin tamamı verilmemiştir. Hatta bu altınların onda bir oranını verilmiştir. Sadece bu da 10 milyon altın ruble eder. Altın meselesinde Sovyetler Birliği Anadolu halkına ve Buhara halkına ihanet etmiştir. Bu altınları kendi hazinesine aktarıp az bir kısmını Anadolu’ya göndermiştir. Hatta Buhara Hanlığında toplanan altınların resmi kaynaklarda Sovyet hazinesine verildiğini söylemekten geri kalmamışlardır.

Osman Kocaoğlu’na göre, Lenin’in üzerinde durduğu bir diğer konuda bu yardımların hangi yol güzergahından, Anadolu’ya ulaştırılacak olması konusudur. Kafkaslarda kurulan Cumhuriyetler ile anlaşmak mümkündür. Bu bölgede Müslümanlar çoğunluktadır. Gürcülerde menfaatleri icabı Müslümanlara yakındır. Ermenilerde keza onlarla çalışırlarsa ortak bir yol bulmak mümkün olacaktır.¹⁷¹

¹⁶⁹ Osman Kocaoğlu, “Rus Yardımının İç Yüzü”, **Yakın Tarihimiz**, C. 1, S. 10. 1972, s. 291.

¹⁷⁰ Kocaoğlu, **a.g.m.**, s. 292.

¹⁷¹ Kocaoğlu, **a.g.m.**, s. 293.

Sovyetler Birliği'nin Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye yaptığı yardımların büyük bir kısmı, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının ardından gerçekleşmiştir. Nakdi yardımların miktarları, 1920 yılında 3.066.800 altın ruble ve 100.000 adet Osmanlı altını, 1921 yılında 9.800.000 altın ruble ve 1922 yılında ise 4.600.000 altın ruble olarak belirtilmektedir.¹⁷²

E. Mustafa Kemal Paşa'nın Komünizme Bakışı ve Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesinde Ruslara esir düşen bazı Türkler arasında, komünist ideolojiyi benimseyenler olmuştur. Mustafa Suphi¹⁷³ önderliğindeki bir grup, 10 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuşlardır.¹⁷⁴ Moskova'da yapılan kongreye Mustafa Suphi ve arkadaşları da katılmıştır. Kendi amaçları doğrultusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Türkiye'nin farklı yerlerinden delegeler çağırılmışlar ve Ankara Hükümetine aleyhinde konuşmalar yapmışlardır.¹⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa, BMM'nde yaptığı konuşmada şunları dile getirmiştir: *“Yakın tarihte Bakü'de uluslararası bir kongre yapılmaktadır. Bu kongrede Mustafa Suphi ve arkadaşları, halkımızdan bazılarını bu kongreye davet ediyorlar. Özellikle sınır bölgeleri olan Trabzon, Erzurum gibi şehirlerde faaliyet gösterip belli kişi ve kurumlara davetnameler gönderiyorlar. Daha önce de dile getirdim, biz gücümüzü halkımızdan alıruz hiçbir zaman Bolşevik prensiplerine dayanmadık. Bu prensipleri halkımıza kabul ettirmek için uğraşmadık. Komünizm, Türk halkı için uygun değildir. İleride bize uygun olacak olan “Halkçılık”tır. Kuvvetin, kudretin, hakimiyetin ve idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleri ile bağdaşmaz.”*¹⁷⁶

Kurtuluş Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal Paşa, içeride ve dışarıda zaferler kazanmak için ekonomik ve askeri yardımlara ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçları

---

¹⁷² Sinan Tavukçu, “Rus Yardımı Değil, Buhara Emirlik Hazinesi Altınları”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 2019, s. 1. (<https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/rus-yardimi-degil-buhara-emirlik-hazinesi-altinlari-kose-yazisi-9316>).

¹⁷³ Mustafa Suphi, Türk komünist ve Türkiye Komünist Partisinin ilk Merkez Komitesi Başkanıdır. (Ahmet Kardam, **Karanlıktan Aydınlığa Mustafa Suphi**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 7).

¹⁷⁴ Saray, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁷⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s.17.

¹⁷⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, S. 1, s. 98.

karşılatabilecek en önemli ülke ise o dönemde Sovyetler Birliği'dir. Ancak Sovyetler Birliği'nin tehdidi, kendi rejimlerini Türkiye'ye dayatma istekleri, Mustafa Kemal Paşa'nın, sosyalizm ve komünizm konusunda ülke olarak dikkatli olunması gerektiğini aşağıdaki hususlarla açıklamıştır:

1- Ülke içinde isyan, bölünme ve parçalanmalara engel olup birlik ve beraberliği sağlamak.

2- Padişahın, Enver Paşa ve arkadaşlarının, istilacı ve sömürgeci düşmanların ya da Bolşeviklerin, sosyalizm ve komünizm gibi yıkıcı girişimleri engellemeli.

3- Bolşeviklerin ya da Enver Paşa ve arkadaşlarının yardımcı ve kurtarıcı olarak, doğu sınırimızdan içeri sokmak istedikleri Yeşil Ordu adlı silahlı kuvvetleri engellemek.

4- Anadolu'da yardım bahaneleriyle komünist kurumlarının kurulması ve komünizm propagandası yapılmasını engellemek.

5- Başka ülkelerde ortaya çıkan ve yayılan komünizm faaliyetlerini Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Türkiye'ye sıçramasını önlemek.

6- Türkiye ordusuna Bolşevikler silahlı cephane ve para yardımı yapacaksa bu faaliyetler Millet Meclisi'nin kontrolünde yapılmalıdır.¹⁷⁷

Mustafa Kemal'in komünizme karşı bu kadar tedbir alması Bolşeviklerin dikkatini çekmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye gönderdiği ilk elçi olan Semen İvanoviç Aralov, Ankara'ya gelmeden önce Lenin ile görüşmüştür. Lenin ona Mustafa Kemal hakkındaki görüşünü açıklamıştır. “Tabii, Mustafa Kemal Paşa sosyalist değil, görünüşe göre iyi bir teşkilatçı, liyakatli bir kumandan, Millî bir burjuva ihtilalini idare ediyor, idareci bir adam, akıllı devlet adamı” diye bahsetmiştir.¹⁷⁸

Bolşevik hükümeti komünizmi Türkiye'ye yaymak için Yeşil Ordu aracılığıyla Enver Paşa ve arkadaşlarını kullanmıştır. General Ali Fuat Paşa hatıralarında Enver Paşa ile arasındaki konuşmada şuna değinmiştir: “Bolşevikler siz İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini seçmesinin nedeni; sizin Osmanlı devletinde önemli Paşalar olmanız, ayrıca Orta Asya coğrafyasında Panislamizm ve Turanizm siyaseti ile İslam aleminde bir hareket başlatıp, Hindistan'dan Emperyalist İngiltere'ye kadar bir karşı hareket oluşturmayı amaçlıyorlar. Bunun yanında Azerbaycan ve Kafkaslarda kurulan Türk Komünist Partisi teşkilatına bağlı, askerleri Anadolu'ya sokarak Ankara Hükümeti arasında bir kaos çıkartıp, Anadolu'da Komünist Türk Şuralar Hükümetini kurmayı amaçlıyorlar.”¹⁷⁹

¹⁷⁷ Tevetoğlu, a.g.e., ss.124-125.

¹⁷⁸ Tevetoğlu, a.g.e., s.128.

¹⁷⁹ Tevetoğlu, a.g.e., s. 130-132.

Enver Paşa'nın, Fuat Paşa'yı cevabı ise; “Çok iyi söylüyorsunuz ve anlatıyorsunuz benim vatan aşkım ile ne kadar dolu olduğumu bilirsiniz. Memleketimizin içinde bulunduğu bu acı günlerde ben memleketimin yardımına gitmesem, vicdanım nasıl rahat yaşarım. Ayrıca Yeşil Ordu bünyesinde olduğum doğrudur. Anadolu'daki ölüm kalım savaşına müdahil olmak içindir” olmuştur.¹⁸⁰

1920 senesi Ankara Hükümeti için ülke içinde ve dışında komünist faaliyetlerin en yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde kurulan komünist düşünceli teşekküller: Türkiye Komünist Partisi, Yeşil Ordu, Halk Zümresi ve Türkiye Halk Fırkası'dır. Bunların bazıları Enver Paşa ve Mustafa Suphi'nin kurduğu oluşumlarla bağlantısı vardır.¹⁸¹

Ali Fuat Paşa Komünist düşünceli teşekkülleri şöyle sıralamıştır:

- 1- *Türkiye Komünist Partisi (14 Temmuz 1920)*
- 2- *Türkiye Komünist Partisi- Bakü'de Mustafa Suphi'nin kurduğu (10 Eylül 1920)*
- 3- *Türkiye Komünist Fırkası- Mustafa Kemal'in kurduğu (18 Ekim 1920'de)*
- 4- *Türkiye Halk İştirakiyon fırkası (7 Aralık 1922)*¹⁸²

18 Ekim 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile kurulan Türkiye Komünist Fırkası, danışıklı şekilde kurulmuş komünist faaliyetleri kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Burada asıl amaç Bolşeviklerin vadettiği mali ve askeri yardımları yapmalarını kolaylaştırmaktır. Yani Bolşeviklere iyi görünmektir. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere karşı bu oyunu iyi oynamıştır. Komünist olmadıklarını ancak onlar gibi davranabileceklerini belirtmiştir. Buradaki bir diğer amaç komünizmi ülkeye yaymak isteyenlerin kontrol altında tutulmasıdır.¹⁸³

Bolşevikler her ne kadar biz Türkiye ile dost birer ülkeyiz deseler de gizliden ülkeye komünizmi yaymaya çalışmışlardır. Bunu kendi diplomatları aracılığıyla ve Türk vatandaşları aracılığı ile açık bir şekilde yapmışlardır. Enver Paşa ve Mustafa Suphi bunlara örnektir. Anadolu'da düşmana karşı savaşmak için Bolşevikler, “Kırmızı, Yeşil ve Birleşmiş İslam Bolşevik Orduları” adı altında yeni bir ordu

---

¹⁸⁰ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 130-132.

¹⁸¹ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁸² Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 200.

¹⁸³ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 303.

kurmuştur. Ordu'nun Başkomutanlığı Sovyetler Birliği Türk Şuraları Cumhuriyeti Başkanı Mustafa Suphi yoldaşa verilmiştir.¹⁸⁴

Bolşeviklerin bu girişimden beklentileri büyüktür. Askeri yardım adı altında Anadolu'da komünist düşüncede bir ordu kurmak ve ilerleyen zamanlarda Anadolu Türk Şuraları Cumhuriyeti'ni kurmayı amaçlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, ise Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi'ne şu açıklamayı yapmıştır: *“Türkler Anadolu'da batılı emperyalist devletlere karşı amansız bir savaş veriyor. Bu savaşı eninde sonunda kazanarak başarı elde edecektir. Daha sonra da Türkiye'de devrimler yapılacak, Osmanlıdan kalan halifelik kaldırılacak, Osmanlı yönetim şekli olan saltanata son verilecek ve yerine cumhuriyet yönetimi getirilecektir. Ancak savaşı ve bütün bunları Türkler yapacaktır. Ne “Yeşil ne de Kızıl Orduların” silahlı yardımlarına, Türk halkı razı gelemez. Başka devletin ordusunun yardımını arzulamaz ve buna müsaade edemeyiz.”*¹⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki açıklamasıyla uyumlu olarak, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi'ne de askeri güç almak veya talep etmek ile ilgili net bir açıklama yapmıştır. Bir ülkeden askeri ve ekonomik yardım almak ile o ülkenin ordusunu talep etmek arasında fark vardır. Başka bir ülkenin ordusunun Anadolu'ya gelip savunma görevini üstlenmesi, Millî iradeyle çelişmektedir. Bu nedenlerle Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği'nden gelecek askeri güce karşı çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki komünizm çalışmalarını böyle düzensiz bir şekilde yapılmasını eleştirmiştir. Komünizmin, Anadolu halkı için uygun olmadığını dile getirmiştir. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan dolayı sert tepkiler vermemiştir. Özellikle Sovyetler Birliği gibi büyük bir dosta ihtiyacı vardır. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması için Sovyet yardımları da önemlidir. Bu sebeplerden dolayı Mustafa Kemal Paşa, komünist faaliyetlerini ülkede daha kontrolü yapılmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, komünist parti çalışmalarını daha kontrolü yapılması için 18 Ekim 1920 tarihinde Türkiye Komünist Fıkrasının kurulmasına karar vermiştir. Ancak bu parti de zamanla Bolşeviklerin ve İttihatçıların ilgi odağı olduğu için Mustafa Kemal Paşa, rahatsız olmuştur.¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ Meram, a.g.e., s. 295.

¹⁸⁵ Meram, a.g.e., s. 296.

¹⁸⁶ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, s. 335.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara’da Büyük Millet Meclisi’ndeki konuşmasında; *“Sovyetler Birliği ile bizim aramızdaki yakınlaşma komünizm odaklı değildir. Ortak düşmanlarımız olduğu için iş birliği içindeyiz. Ancak bazı kendini bilmezler bir hayale kapılmışlardır. Anadolu’yu komünist yapmaya çalışıyorlar ve Anadolu’ya ajanlar gönderiyorlar.”* demiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu cümleleri Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde yer alan bazı milletvekillerine yönelik söylemiştir.¹⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın mecliste yaptığı bu konuşma zararlı komünist faaliyetlere karşı olduklarını göstermektedir. Ancak millet olarak müttefik ve dost olan komünist Sovyetler Birliği’ne karşı olmadıklarını bildirmiştir. Komünist faaliyetler Anadolu’da olacaksa bunun Büyük Millet Meclisi’nin gözetiminde olması gerektiğini bildirmiştir. Onun dışındakilere müsaade edilmeyeceğini söylemiştir. Ankara’da kurulan Türkiye Komünist Fıkrası da kontrolden çıktığı için 1921 ortalarında kapatılmıştır.

Ayrıca komünizm davası Türkiye’de hemen sona ermemiştir. Bazı kesimler Büyük Millet Meclisi’nde, Sovyetler Birliği temsilcisinin Havza’da Mustafa Kemal Paşa’ya komünizmin dayatılmış olduğunu dile getirmişlerdir. Hüsamettin Ertürk’e göre Mustafa Kemal Paşa’ya yönetilen bu suçlamalara karşı Büyük Millet Meclisi’nde Sovyetler Birliği’nin böyle bir talebinin olmadığını bildirmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca dönemin Dışişleri Bakanlarından olan Ahmet Muhtar Bey, mecliste yaptığı konuşmada: *“Komünist Sovyet hükümeti bizimle yaptığı hiçbir görüşmede komünizmi bir ön şart olarak ortaya atmamıştır.”* diye bahsetmiştir.¹⁸⁹

Sovyetler Birliği ’de bilhassa ortak düşman için önemli bir müttefik ile anlaşmış olmakta, güney sınırlarının kontrolünü sağlamaktadır. Ayrıca böyle bir ortamda Sovyetler Birliği’nin Anadolu’ya kendi rejimlerini ihraç etmek gibi bir önceliği yoktur. Bu nedenle yapılan yorumların çoğu Türk-Sovyet ilişkilerinin gerçeğinden haberi olmayanlar ve Mustafa Kemal Paşa’yı karalamak isteyenlerin çıkardığı gerçek dışı haberlerdir.

---

¹⁸⁷ Saray, **a.g.e.**, s.40-41.

¹⁸⁸ Perinçek, **a.g.e.**, s.39.

¹⁸⁹ TBMM’nin Gizli Celse Zabıtları, **TBMM Basımevi**, C. 1, Ankara, 1980, s. 380.

III. 1920-1930 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile 1930 yılına kadar olan Türk-Sovyet ilişkilerini kronolojik olarak değinilecektir. TBMM'nin açılışından önce de Türk-Sovyet temsilcileri görüşmeler yapmıştır. Ancak meclisin açılması ile Türk Millî mücadelesinin kurumsallaşmış ve resmi görüşmeler başlamıştır. İkili ilişkilerde siyasî ve askeri olaylar üzerinde durulacaktır. 1921 Moskova Antlaşması detaylı bir şekilde incelenecektir.

A. 1921 Moskova Antlaşması

Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği mektuba cevap olarak Çiçerin bir mektup kaleme almıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinde diplomatik safha başlamasına rağmen doğrudan bir ittifak taraflar arasında yapılmamıştır. Sovyetler Birliği'nin böyle bir ittifaktan kaçınma nedenleri: Sovyet Birliği bu dönemde İngilizlerle bir ticaret antlaşması yapmak için çaba sarf ediyordu. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki bir ittifak bu ticaret antlaşmasını sekteye uğratabilirdi. Sovyetler Birliği, komünizmi benimsemeyen devletler ile bir ittifakı uygun görmemişlerdir. Sovyetler Birliği, Gürcistan bölgesindeki Menşevik milisleri ile uğraşmaktaydı. Türkiye ile ittifak yaparlarsa, Sovyet askerlerinin de Anadolu da Yunanlılara karşı Türk ordusunu desteklemeleri gerektirebilecekti. Bu sebeplerden dolayı Sovyetler birliği Türkiye ile doğrudan bir ittifak yapmamıştır.¹⁹⁰ Ancak dost bir Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarını İtilaf Devletlerine karşı tampon bölge olarak koruyacaktı. Ayrıca Bolşevik rejimini Türkiye üzerinden diğer Müslüman ülkelerine ihraç etme durumu vardı.

1921 Moskova Antlaşmasından önce, Türk-Sovyet ilişkileri değişkenlik göstermiştir. Türk heyetinin, Sovyetler Birliği'nde temaslarda bulunması sonucunda iki ülke arasındaki siyasi yakınlaşma olumlu bir şekil almıştır. Bu amaçla Mustafa

---

¹⁹⁰ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/?pdf=3464>

Kemal Paşa, Bekir Sami Bey (Kunduh)¹⁹¹ liderliğinde bir heyeti Moskova'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu girişimdeki amacı 1919-1920 yıllarında Moskova hükümetiyle dayanışma içinde olmak, Millî Mücadele için askeri ve mali yardımlar sağlamaktır. Moskova Hükümetinin amacı ise, Rusya'nın güneyindeki Kafkas coğrafyasındaki milletleri Bolşevik yönetimine dahil etmektir. Ayrıca Sovyet hükümeti, Türkiye'nin batılı güçlere yenilmesi sonucunda Sovyetler Birliği'nin güneyinde (Kafkaslar) güvenliğinin tehlikeye düşeceğinin farkındadır. Bu nedenle Millî Mücadelenin önemini çok iyi biliyorlardır.¹⁹²

1920 yılına gelindiğinde yeni kurulan iki hükümetin temsilcileri arasında bir antlaşmanın ön görüşmesi yapılmıştır. Fakat Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Türkiye'nin doğusundaki bazı bölgelerin Ermenistan'a verilmesi gerektiğini söylemesi üzerine antlaşma imzalanmamıştır.¹⁹³

Türk-Sovyet ilişkilerinin siyasi ayağının başlangıcı olarak Çiçerin'in, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup baz alınmaktadır. Çiçerin'in, burada değindiği iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi; iki taraf arasındaki ilişkilerin geciktirilmeden başlatılması önerisidir. İkincisi ise; boğazlarla ilgili kararların Karadeniz'e kıyısı devletlerin bir araya gelmesi ile sonuçlandırılması isteğidir.¹⁹⁴

Moskova Antlaşması imzalanmadan önce her iki hükümet diplomatik kanalları güçlendirmek için birbirlerine büyükelçiler atamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Yunanlılara karşı savaşan Batı Cephesi Komutanı, Ali Fuat (Cebesoy) Bey'i 21 Kasım 1920 tarihinde Moskova elçisi olarak atamıştır. Sovyet Hükümeti de 20 Ekim 1920'de Budi Medivani'yi Ankara elçisi olarak atamıştır.¹⁹⁵

Türk-Sovyet ilişkilerinin başlamasının her iki taraf için de gerekliliği daha önce de belirtilmiştir. Yeni kurulan iki hükümetin ayakta kalma mücadelesi ve ortak düşmanları, milletlerin kardeşliği ilkesi ve kendi geleceklerini özgürce tayin etme hakkı gibi faktörler, daha yakın temasların ve ilişkilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Sovyetler

---

¹⁹¹ Bekir Sami Bey, Türkiye'nin ilk dışişleri bakanı olma unvanını taşıyan siyasetçi ve diplomattır (https://www.mfa.gov.tr/sayin-bekir-sami-kunduk_un_-ozgecmisi.tr.mfa).

¹⁹² Oral Sander, Cem Sar vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 27.

¹⁹³ Sander, Sar, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁹⁴ Soysal, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁹⁵ Soysal, **a.g.e.**, s. 29.

Birliği Hükümeti arasında karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 16 Mart 1921 tarihinde imzalanması kararı alınmıştır.¹⁹⁶

Taraflar, bu antlaşmanın imzalanması için temsilciler belirlemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilcileri Kastamonu Milletvekili ve Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey, Sinop Milletvekili ve Millî Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur Bey, Ankara Milletvekili ve Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'dır. Sovyetler Birliği hükümetinin temsilcileri ise Dışişleri Halk Komiseri ve Rusya Merkez Yönetim Kurulu üyesi Jorj Çiçerin ile Rusya Merkez Yönetim Komitesi üyelerinden Celal Karamazof'tur.¹⁹⁷

1921 Moskova Antlaşması'na Sovyetler Birliği temsilcilerinden Hariciye Komiseri Muavini Karahan katılmamıştır. Katılmamasının nedeni Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Aslen Ermeni olan Karahan'ın görüşmelere katılmaması için önceden Sovyetler Birliği Hükümetine bildirmesidir. O dönemde Ermeniler ile ilişkilerin iyi olmaması ve Karahan'ın taraf tutacağı şüphesi ile görüşmelere katılması engellenmiştir.¹⁹⁸

1921 Moskova Antlaşması görüşmeleri başlarken bu görüşmeleri tehlikeye düşürecek iki olay gerçekleşmiştir. Birincisi; İttihat ve Terakki Partisinin liderlerinden olan Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'ya geçmiş, oradan daha sonra Moskova'ya gitmiştir. Turancı hedefleri olan Enver Paşa, TBMM'ne danışmadan kendini Türkiye'nin temsilcisi olarak Bolşevik yetkililerine tanıtmıştır. Enver Paşa, Moskova'dayken Lenin ve Çiçerin ile ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bolşevik liderlerinin amacı ihtilali Türkistan'a ve İslam Dünyasına yaymada, Enver Paşa onlar için uygun bir liderdi. Ancak Enver Paşa'nın amacı Rus İhtilalini yaymak olmadığı kısa sürede anlaşılınca Sovyetler Birliği temsilcileri onu saf dışı bırakmışlardır.¹⁹⁹

İkincisi ise Komüntern'in girişimi ile Bakü'deki Doğu Milletleri Kongrelerinin toplanmasıdır. Millî Mücadele döneminde, Bakü'de Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki kongre yapılmıştır. Her iki kongreye de Cevat Bey (Dursunoğlu)²⁰⁰ katılmıştır. 1-8

---

¹⁹⁶ Soysal, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁹⁷ Soysal, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁹⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s.46.

¹⁹⁹ Tuğrul Özcan, "Enver Paşa'nın Bolşeviklerle Görüşmeleri (1919-1920)" History studies 5/4 2013

²⁰⁰ Cevat Bey: 2 Temmuz 1892'de Erzurum'da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda farklı cephelerde görevler aldı. İstanbul'da kurulan "Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin

Eylül 1920 tarihlerinde yapılan kongre, birinci Kongredir. Mustafa Suphi liderliğinde 10-15 Eylül tarihleri arasında toplanan ve bu kongrede Türkiye Komünist Partisi'nin kurulduğu “Türkiye Komünist Teşkilatı”nın Birinci kongresidir. Bu iki kongrenin yegâne amacı Türkiye’yi Sovyet rejimine dahil etmek olmuştur. Asya’da, Kafkasya’da ve Türkiye’nin doğusunda Komünizmin yayılması amacını taşıyan bu kongrelerinin hedeflerine ulaşamamıştır. Ancak Bakü Kongre başkanı Zinoviev, kongrede Mustafa Kemal Paşa’ya yönelik şu eleştirilerde bulunmuştur: “*Biz, bize katılmayan kitlelere bile sabırla yardım ediyoruz. Bu insanlar, düşünceleriyle bile bize karşı çıkabilirler. Örneğin, Şura Hükümeti’nin Türkiye’ye, Mustafa Kemal Paşa yardım ettiğini biliyorsunuz. Ancak, Anadolu hareketinin komünist bir hareket olmadığını ve Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde olduğunu biliyoruz*” demiştir.²⁰¹

Zinoviev’in, bu konuşmasından anlaşıldığı gibi Bakü Konferansı’nın amacı Moskova görüşmelerini sekteye uğratmak ve Sovyet Hükümetinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne yapacağı yardımları engellemektir. Ayrıca Zinoviev, Ankara da komünist bir hükümetin başa geçmesini açıkça dile getirmiştir.

Tüm bu olumsuz ithamlara rağmen Sovyetler Birliği “iki kardeş” halkın emperyalist devletlere karşı verdiği askeri ve siyasi mücadelenin, bir dostluk antlaşması ile üst safhaya taşımak istemişlerdir. TBMM’nin kurduğu düzenli ordunun Kurtuluş Savaşı’nda elde ettiği başarıların da etkisiyle iki ülke arasında başlayan yakınlaşmanın bir sonucu olarak 16 Mart 1921 tarihinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 16 madde ve 1 ek’ten oluşan bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma, 20 Temmuz 1921’de Sovyetler Birliği, 31 Temmuz 1921’de ise TBMM tarafından onaylanmıştır. Türk-Sovyet tarafları onaylama belgelerini takdimini 22 Eylül 1921’de Kars şehrinde gerçekleştirmiştir. 1921 Moskova Antlaşmasının maddeleri şu şekildedir:²⁰²

Madde 1- *Taraflar, zorla kabul ettirilmeye çalışılan barış antlaşmalarını veya diğer uluslararası antlaşmaları kabul etmeme kararı aldıklarını kararlaştırmıştır. Sovyetler Birliği Hükümeti, mevcut Türk hükümeti tarafından tanınmayan hiçbir uluslararası antlaşmayı tanımama konusunda anlaşmıştır. İki ülke arasındaki sınır, Sarp köyünden başlayarak Karadeniz kıyısında, Hedis Meta ve Şavşat dağlarındaki su bölümünden geçerek Kani dağına ve ardından Ardahan ve Kars sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini takip ederek Aşağı Kara Suyun döküldüğü yere kadar uzanmaktadır.*

---

toplantılarına katılarak cemiyetin Erzurum’da bir şube açma yetkisini almıştır (Tolga Başak, **Millî Mücadele Günleri’nde Cevat Dursunoğlu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s. 230).

²⁰¹ Sander, Sar, **a.g.e.**, s.28.

²⁰² Gürün, **a.g.e.**, s. 68-69.

Sınırın detayları ve ilgili işler için, taraflarca imzalanan haritaya bakılması gerekmektedir. (1 (A) ve 1 (B) eklerine bakınız).

Madde 2- Türkiye, Antlaşmanın birinci maddesinde belirtilen sınırın kuzeyindeki Baturu Livası toprakları ve Batum Limanı üzerindeki egemenlik hakkını, aşağıdaki koşullarla Gürcistan'a bırakmayı kabul etmektedir.

Söz konusu yerlerdeki halkın kültürel ve dini haklarını koruyacak şekilde geniş bir özerklik sağlanacak ve tarım toprakları rejimi halkın isteklerine uygun bir şekilde düzenlenecektir.

Batum Limanı'ndan Türkiye'ye giden veya oradan gelen ticaret malları ve diğer nesnelere, gümrük vergisine tabi olmadan serbest transit hakkı ile Türkiye'nin özel harcamalarından ayrı olarak, vergi ve ücretlerden muaf bir şekilde Batum Limanı'ndan geçişleri sağlanacaktır.

Madde 3- Taraflar, Antlaşmanın 1 (C) Eki'nde belirlenen sınırın içinde yer alan Nahcivan bölgesi için anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya göre, Nahcivan bölgesi Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge olacak ve koruyuculuk hakkı üçüncü bir devlete bırakılmayacaktır. Nahcivan topraklarının Aras nehri talveg çizgisinin doğusu ile Tağna Dağı (3829)-Veli Dağ (4121)-Bağırsak (6587)-Kömürlü Dağ (6930) çizgisi arasındaki üçgen kesiminde ise sınır çizgisi, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan yetkililerinden oluşacak bir Komisyon tarafından belirlenecektir. Bu çizgi Kömürlü Dağ'dan başlayarak Saray Bulak (8071)-Ararat İstasyonu arasından geçecek ve Kara Suyun Aras nehrinde sona erecektir.

Madde 4- Taraflar, Doğu uluslarının ulusal kurtuluş hareketleri ile Rusya'daki işçilerin yeni bir sosyal düzen için mücadelesi arasındaki benzerliği dikkate alarak, bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve kendi seçecekleri hükümetlerle yönetilme haklarını açıkça ifade ederler.

Madde 5- Taraflar, Boğazların tüm ülkelerin ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması amacıyla, Karadeniz ve Boğazların bağlı olduğu rejimin kesin bir şekilde hazırlanması konusunda kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşacak bir konferans yapılması gerektiği konusunda anlaşmışlardır. Ancak, bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin egemenliğine ve özellikle İstanbul'un güvenliğine zarar vermeyecek şekilde olması gerektiği konusunda da mutabık kalmışlardır.

Madde 6- Taraflar, önceden yapılan tüm antlaşmaların kendi çıkarlarına uygun olmadığını kabul etmektedir. Sovyetler Birliği Hükümeti, Türkiye ile eski Çarlık Hükümeti arasında yapılan uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan finansal ve diğer yükümlülüklerden Türkiye'ye karşı ayrı bir muamele yapılması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

Madde 7- Taraflar, Kapitülasyonların ülkelerin özgürce gelişimine ve tam egemenlik haklarının kullanımına uygun olmadığını kabul ederek, Türkiye'deki herhangi bir ilişkiyi bu yöntemle kullanmanın geçersiz olduğunu ve kaldırdığını kabul ederler. Sovyetler Birliği Hükümeti özellikle, Türkiye'de bu tür bir ilişkinin uygulanmasıyla ilgili herhangi bir yetki veya hak iddiasını reddeder.

Madde 8- Taraflar, kendi topraklarında karşı tarafın hükümetinin veya ona bağlı toprakların örgüt veya gruplarının kurulmasını veya diğer ülkeye karşı savaş amaçlı grupların yerleşmesini kabul etmeyeceklerini açıkça belirtirler.

Madde 9- Taraflar, iki ülke arasındaki bağlantıların kesintiye uğramadan devam etmesini sağlamak amacıyla, demiryolu, telgraf gibi ulaşım ve iletişim yollarını korumayı ve geliştirmeyi taahhüt ederler. Ayrıca, kişi ve malların serbest geçişini sağlamak için gerekli tedbirleri birlikte alacaklarını beyan ederler. Ancak, yolcu ve ticari eşya taşımacılığı sırasında, her iki ülkede yürürlükte olan yasalar tamamen uygulanacaktır.

Madde 10- Taraflar, birinin diğer Tarafın topraklarında ikamet eden vatandaşlarının, yerleştikleri ülkedeki yasalara uygun hak ve görevlerine saygı gösterilirken, ulusal savunma yasalarına uymaları gerektiğini kabul eder. Ailevi ve miras hakları ile ehliyet konularında ise, Tarafların vatandaşlığı bu maddede belirtilen hükümlerin dışında kalacaktır. Bu hususlar özel bir anlaşma ile çözümlenecektir.

Madde 11- Taraflar, her iki ülkenin topraklarında oturan diğer ülkenin vatandaşları için en çok gözetilen ulus işlemi uygulanmasına izin verirler. Ancak, bu madde hükümleri Türkiye'nin Müslüman müttefiklerinin vatandaşları ile Sovyet Cumhuriyetleri'nin müttefikleri olan uyruklarına uygulanmayacaktır.

Madde 12- İş bu antlaşmayla kabul edilen topraklarda, 1918 yılından önce Rusya'ya bağlı olan ancak şimdi Türkiye'nin egemenlik hakkı altında bulunan halk, istedikleri takdirde Türkiye'yi özgürce terk edebilir ve yarılarında eşyalarını, mallarını ve paralarını götürebilir.

Madde 13- Sovyetler Birliği Hükümeti, bu antlaşmanın imzalanmasından itibaren üç ay içinde Kafkasya ve Avrupa Rusya'sında bulunan tüm savaş esirleri ve sivil tutukluları, Asya Rusya'sındakiler ise altı ay içinde Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına geri göndermeyi taahhüt eder. Bu geri gönderme işleminin tüm masrafları Rusya tarafından karşılanacaktır. Türkiye'de bulunan Rus savaş esirleri ve sivil tutukluları için de Türkiye benzer bir işlem uygulayacaktır.

Madde 14- Taraflar, bir Konsolosluk Sözleşmesi ile iki ülke arasındaki ilişkileri ve bağları güçlendirmeyi, ekonomik, parasal ve diğer gerekli işleri düzenleyici anlaşmalar yapmayı taahhüt ederler. Söz konusu anlaşmaların en kısa sürede yapılması için çalışmalar yapılacaktır.

Madde 15 – Bu Türk-Sovyet Antlaşması kapsamında, güneydeki Kafkasya Cumhuriyetleri ile ilgili hükümlere uyulması için, Türkiye ve bu cumhuriyetler arasında yapılacak anlaşmalarda bu hükümlere uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Rusya, söz konusu Kafkasya Cumhuriyetleri ile gerekli temasları kurarak bu hükümlerin yerine getirilmesini sağlamalıdır.

Madde 16- Bu antlaşma onaylanacaktır ve onay belgeleri Kars'ta en kısa zamanda verilecektir. 13. maddesi ayrı tutulmak kaydıyla, antlaşma onay belgelerinin verildiği günden itibaren yürürlüğe girecektir.

Yukarıdaki hükümlere tam inanca, yukarıda adı geçen yetkili temsilciler bu Antlaşmayı imzalamış ve mühürlemiştir. Bu Antlaşma, iki kopya halinde, 16 Mart 1937'de Moskova'da hazırlanmıştır.²⁰³

1921 Moskova Antlaşması'nda imzası olan Türk ve Sovyet temsilcileri: Yusuf Kemal, Dr. Rıza Nur, Ali Fuad Paşa Georges Tchitcherine, Djelal Korkmassoff arasında imzalanmıştır.²⁰⁴

Moskova Antlaşmasının Türk-Sovyet ilişkilerine etkisi değerlendirildiğinde: Birinci maddesi; özellikle yeni kurulan iki yönetim birbirini tanımış ve daha önce İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne dayattığı Sevr Barış Antlaşmasını Sovyetler Birliği tanımayacaktır. Ayrıca Moskova Antlaşması sonucunda Misakı Millî sınırlarını ve TBMM'ni tanıyan ilk büyük Avrupa devleti Sovyetler Birliği olmuştur. Beşinci maddesine göre, Karadeniz ve boğazların bağlı olduğu rejim, Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin de katılacağı toplanacak bir konferansta belirlenmesini ele aldılar. Ayrıca bu konferansta Türkiye'nin egemenliğine ve İstanbul'un güvenliğine hiçbir şekilde zarar verilmeyeceği üzere karar alınmıştır. Altıncı madde, Türk-Sovyet ilişkileri açısından siyasi alanda önemi büyüktür. Çarlık Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan eski antlaşmalar geçersiz sayılmış ve Türkiye'nin Çarlık Rusya'sına olan borçları ortadan kaldırılmıştır. Yedinci madde, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı için önemlidir. Bu madde ile Osmanlı Devleti tarafından 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'ya ilk kez verilen kapitülasyonlar Sovyetler Birliği tarafından geçersiz kılınmıştır. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Sovyetler Birliği

²⁰³ Soysal, a.g.e., s. 32-34.

²⁰⁴ Soysal, a.g.e., s. 35.

yeni kurulan dost devlet olan Türkiye'ye her alanda yardımcı olmuştur. Mehmet Saray'a göre iki taraf arasında tam bir güven sağlanamamıştır. Bunu sekizinci maddenin hükümlerine göre açıklamıştır. Sekizinci madde de bu durum şöyle ifade edilmektedir; *“Taraflar, kendi ülkeleri de dahil olmak üzere, diğer devletin hükümetini devirmeyi ve yıkmayı amaçlayan teşebbüslerin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmeyeceği konusunda anlaşmışlardır.”*²⁰⁵ Bu maddenin amacı iki tarafın da kendi güvenliğini düşünmesidir. Özellikle Türkiye'nin doğusu ve Kafkaslar, komünistlerin nüfuzuna girmiş ve buradan Türkiye'ye bir saldırı veya muhalif bir oluşum olmamalıdır. Sovyetler Birliği için ise onun egemenliğinde yaşayan milyonlarca Türk-Müslüman topluluğunun, Türkiye'nin nüfuzuna girmeleri veya bağımsızlık mücadelesine girmelerini engellemek amacı taşır.²⁰⁶ Dokuzuncu madde, Türk-Sovyet ilişkilerinin daha sağlıklı ilerlemesi için ulaşım ve iletişim kanallarının iyileştirilmesi kararı alınmıştır. İki ülkede ticari faaliyetlerde bulunan kişi ve mallarının serbest dolaşımını sağlamak için gerekli tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. On beşinci maddesi ile; Sovyet Rusya, daha önce Bekir Sami Bey ve Heyetine kabul ettirmek istediği bir maddeyi kabul ettirmiştir. Bu madde, Kafkas cumhuriyetleri ile yapılacak olan antlaşmaların, Moskova Antlaşması hükümleri ile aynı olmasını kabul etmektir. Böylece Gümrü antlaşması, hükümsüz hale getirilmiştir. Sovyetler Birliği bu madde ile Türkiye'nin doğusundaki cumhuriyetleri kendisinde bağlı hale getirmeyi planlamıştır. Bu cumhuriyetlerle yapılan antlaşmalar bilhassa Sovyet hükümetinin gözetiminde ve onun arzuladığı şekilde yapılmalıdır. Sovyet hükümeti, TBMM'nin doğu sınırını belirlemesi için Kars Antlaşması'nı Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanmasını uygun bulmuştur.²⁰⁷ TBMM Hükümeti ile Sovyetler Birliği Hükümeti arasında imzalanan bu ilk antlaşma, tarafların buldukları siyasi ortamın zorluğuna rağmen başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Ayrıca bütünü ile 1921 Moskova Antlaşmasının bu maddeleri iki ülke arasındaki ilişkileri daha ileriye taşıdığı ve ortak düşman olan batılı emperyalist devletlere karşı ülkelerinin sınır güvenliğini korumuş ve dış politikada daha güçlü hale gelmişlerdir.

---

²⁰⁵ Mehmet Saray, **Makaleler 1**, Berikan Yayınevi, (Yay. Haz. Farika Gedikli Berber , E. Semih Yalçın), Ankara, 2013, s. 309-310.

²⁰⁶ Saray, **a.g.e.**, 311.

²⁰⁷ Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953, a.g.e.**, s.70.

Moskova Antlaşma maddelerinde geçmese de mektuplaşmalarda geçtiği şekli ile Sovyetler Birliği hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne her yıl 10 milyon altın ruble verecek ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yardımcı olacaktır. (10.000.000 atın ruble 1.200.000 Osmanlı altını eder.) Bu yardımlar daha öncede bahsi geçen mali yardımlardır. Sovyetler Birliği Hükümeti bu yardımları yapmak için öncelikle Türk-Sovyet ilişkilerinin diplomatik safhasının başlamasını beklemiştir. Bu safha Moskova Antlaşması'nın imzalanması ile yürürlüğe girmiştir.²⁰⁸

Moskova Antlaşması Türkiye ve Sovyetler Birliği taraflarınca önemli karşılanmıştır. Özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Yunanlılara karşı kazandığı Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra imzalanmış ve diplomatik alanda da bu olumlu havayı devam ettirmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin bazı şüpheleri vardır. Sovyet Hükümeti, Anadolu'daki Millî Mücadelenin başarıya ulaşip ulaşmayacağını kestiremediği için taahhüt ettiği yardımları bir türlü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne göndermemiştir. Ancak TBMM'ne bağlı düzenli ordunun, Yunanlılara karşı kazandığı İkinci İnönü Savaşı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ulusal ve uluslararası alanda güveni artmıştır. Siyasi alanda müttefiki olan Sovyetler Birliği de bu durumdan mutlu olacak ki vadettiği yardımların bir kısmını Türkiye Büyük Millet Meclisine göndermeye başlamıştır.²⁰⁹

Moskova Antlaşması, TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Sovyetler Birliği lideri Lenin tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Lenin Moskova Antlaşması ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Moskova’da Türk delegeleriyle başlayan görüşmeler özellikle memnunluk uyandıran bir olgudur. Çünkü Türk hükümetinin temsilcileriyle aramızda dolaysız görüşmelerin başlaması, birçok engelle karşılaşmıştı... Türkiye, emperyalist devletlerce yağma edilmeye öyle bir şiddetle karşı koydu ki, içlerinde en kabadayı olanı bile elini ondan çekmek zorunda kaldı. Türk hükümetiyle yaptığımız görüşmeleri büyük bir başarı saymamızın nedeni budur.”*²¹⁰ derken, aynı konuda Mustafa Kemal Paşa ise Moskova Antlaşması'nın ikinci senesinde 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nde şu konuşmayı yapmıştır: *“Efendiler, Rus Şûralar Cumhuriyeti'yle mevcut iyi münasebetlerimiz ve bağlarımız bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette gelişmeye devam etmiştir. 16 Mart'ta*

---

²⁰⁸ Gürün, a.g.e., s. 69.

²⁰⁹ Saray, a.g.e., 17.

²¹⁰ Coşkun Topal, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 4/6, 2018, s. 322.

Moskova'da bir dostluk antlaşması yaptık. Bu antlaşma ile, emperyalizmin ihtiraskâr saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu. Yakında ekonomik ve ticari işler ile konsolosluk sorunlarını düzenleyecek olan antlaşmaların imzalanmasına da karar verildi. Türkiye- Rusya anlaşması, Rusya'nın müttefil olan diğer devletlerle yaptığımız mutlu antlaşmaların birincisidir.'²¹¹ sözleri ile memnuniyetini açıklamıştır. İki liderin açıklamalarından anlaşılacağı üzere 1921 Moskova Antlaşması iki ülkenin hem iç hem de dış siyasette bazı kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Özellikle her iki ülke yeni kurulan yönetimlerinin uluslararası alanda tanınmasının önünü açmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşmasının sonucundan memnun kalmıştır. Mecliste yaptığı konuşmanın devamı şu şekildedir: *'Bu yıl dış ilişkilerimiz sonuçlarına göre, bizce hayırlı birçok güzel olayla doludur. Genellikle dış ilişkilerimizi iki kısma ayırmak mümkündür. Rusya dahil Doğu devletleri ve Batı devletleri.'*²¹² demiştir. Ayrıca *'Sovyetler Birliği'nin yakın bir dost devlet olduğunu, ilişkilerinin ise tabii nedenlerin etkisinde olarak, Rusya ve Doğu devletleriyle ilişkilerimizin bu günkü durumu, dünyanın ekonomik ve politik durumundan doğan değişmesi mümkün olmayan birtakım tabii nedenlerin etkisinde hepimizin yararına, emeline uygun bir biçimde gelişmekte ve sağlamlık kazanmaktadır. Bu yıl doğu devletleriyle olan ilişkilerimizde daha önceki yıla oranla, daha iyi gelişmeler bekliyoruz'*²¹³ demiştir. Yukarıda Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nde yaptığı konuşma ile Moskova Antlaşmasının gerekli ve yerinde bir antlaşma olduğunu dile getirmiştir. İki ülke arasındaki gelişmelerin ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda daha da artırarak batılı emperyalist devletlere karşı doğuyu temsil eden iki güçlü devlet durumuna gelmeyi ümit etmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk resmi adımı sayılan 1921 Moskova Antlaşması daha sonraki süreçte iki ülke arasında birçok antlaşmaya da gebe olmuştur. Örnek verirsek; 1921 Kars Antlaşması, 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1927 Türk-Sovyet Ticaret Antlaşması ve 1929 Litvinov Protokolü gibi antlaşmalar ön plana çıkmaktadır.

---

²¹¹ TBMM Tutanak Dergisi D. 1, C. 18, s. 8.

²¹² TBMM Tutanak Dergisi, a.g.e., s. 9.

²¹³ TBMM Tutanak Dergisi, a.g.e., s. 10.

B. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

TBMM'nin kurduğu düzenli ordu, 23 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde zafer elde ettiği Sakarya Meydan Muharebesi sonucunda uluslararası bazı siyasi, ekonomik başarılar kazanmıştır. Sakarya Meydan Savaşı, Batı Cephesinde gerçekleşmesine rağmen kazanılan zafer sayesinde doğu ve güney sınırlarımızı belirleyen antlaşmaların imzalanmasını sağlamıştır.²¹⁴ Özellikle Sovyetler Birliği'ne bağlı üç Kafkas Cumhuriyeti olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Sovyetler Birliği'nin isteği sonucunda 1921 Kars Antlaşması ve Güney sınırlarımız ile ilgili Fransa ile 1921 Ankara Antlaşması²¹⁵ imzalanmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin isteği sonucunda 2 Ocak 1922 tarihinde Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması²¹⁶ imzalanmıştır. Sakarya Meydan Savaşı sonucunda anlaşılıyor ki içeride kazandığımız bir zafer

²¹⁴ Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010**, Ankara, 2011, s.75.

²¹⁵ Birinci İnönü Savaşı sonucunda İtilaf Devletleri Şubat 1921 tarihinde Londra Konferansı düzenlemiştir. Konferansın toplanma amacı Yunanlılara zaman kazandırmak ve Sevr Barış Antlaşmasını TBMM'ne imzalatmaktır. Ancak TBMM'nin temsilcisi Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in konferansta Misakı Milli kararlarını açıklaması üzerine konferansta bir netice alınmadan toplantı sona ermiştir. Ancak bir İtilaf Devleti olan Fransa, TBMM'nin başarılarından dolayı bazı diplomatik temaslarda bulunmuştur. Fransa, Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi için Ankara'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde bu görüşmeyi şu şekilde açıklamıştır: "*Belirttiği üzere bu gelişmelerde Türkiye için hareket noktası Misak-ı Milli olmuştur. Millî Mücadele'den amacın, Sevr Antlaşması'nın şu ya da bu maddesini değiştirmek değil, Türk milletine millî sınırlar içinde Fransız ve İngiliz milletlerinin sahip oldukları bütün hakları sağlamak olduğunu anlatmak olanağı doğmuştur. Kapitülasyonların kaldırılması ve tam bağımsızlıkla ilgili konular üzerinde Franklin Bouillon'un tutum ve ısrarı nedeniyle bir anlaşma, uyuşma söz konusu olmamış, Fransız temsilcisi Ankara'dan ayrılmıştır.*" Ancak Batı Cephesinde Yunanlılara karşı, Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla, Türk-Fransız görüşmeleri 24 Eylül 1921 tarihinde tekrar başlamıştır. 20 Ekim 1921 Ankara'da Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon ve TBMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey arasında 13 maddelik Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu antlaşma için şu şekilde açıklama yapmıştır: "*Millî emellerimiz ilk kez Batılı devletlerden biri tarafından onaylanmış ve dile getirilmiş oluyordu. Bu antlaşma ile iki devlet arasında savaş durumunun sona ereceği açık olarak belirtiliyor, esirler karşılıklı olarak değiştiriliyor, İskenderun ve Antakya Sancağında özel bir yönetim biçimi oluşturuluyor, Türk dili resmî bir niteliğe kavuşuyor, Türkiye-Suriye sınırı çiziliyor.*" Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında bir itilaf devleti olan Fransa ile Sakarya Meydan Savaşı sonucunda imzalanan Ankara Antlaşması Sovyetler Birliği cephesinde olumlu karşılanmamıştır. Çünkü iki kadim dost devletin ortak düşmanları İtilaf Devletleriydi. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-tilafnamesi-1921/?pdf=3847> ve TBMM Tutanak Dergisi, **a.g.e.**, s. 11-12.)

²¹⁶ Ukrayna ile imzalanan Kardeşlik ve Dostluk Antlaşmasını, Mustafa Kemal Paşa mecliste şöyle açıklamıştır: "*Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 Ocak'ta, Ankara'da yine Moskova Antlaşması esasları içinde bir antlaşma imzaladık. Bu antlaşmayı imzalamak üzere, şehrimize gelen olağanüstü delege ve değerli asker: Frunze yoldaşın pek içten ve dostça davranış ve tutumuyla, aramızda ne kadar iyi bir izlenim ve anı bırakmış olduğunu söylemek isterim.*" (TBMM Tutanak Dergisi, **a.g.e.**, s. 10)

beraberinde ulusal ve uluslararası alanda birçok kazanımı ve birçok dostluk antlaşmasını beraberinde getirmiştir.

1921 Moskova Antlaşmasından sonra Sovyetler Birliği'nin isteği ile Kafkas Cumhuriyetleri'nin katılımı sonucunda Kars'ta toplanan konferans neticesinde 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma'da Türkiye'yi temsil eden Kazım Karabekir Paşa, Sovyetler Birliği'ni Büyükelçisi Yakov Ganetsky, Ermenistan Dışişleri Bakanı Aşkanaz Mravyan ve iç işleri bakanı Bogos Makinçyan ile Azerbaycan Devlet Bakanı Behbud Şahtahtinski ve Gürcistan Savunma Bakanı Şalva Eliava ve Dışişleri bakanı Aleksandr Svanidze'nin temsil etmiştir. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın, diplomatik başarısı sonucunda doğu sınırimız artık güvence altına alınmış ve Ermenilerin toprak istekleri son bulmuştur.²¹⁷ Kars Antlaşmasının imzalanmasını kolaylaştıran en önemli etken ülke içinde kazanılan Sakarya Meydan zaferidir. Bu Antlaşma ile Türk-Sovyet ilişkileri iyi yönde gelişme göstermiştir. Bu Antlaşma sayesinde Doğu sınırimız kesin olarak belirlenmiştir.

13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması birçok yönüyle 1921 Moskova Antlaşmasına benzetilmektedir. Özellikle bu benzerlik Türkiye'nin doğu sınırları ile ilgili olması ve Sovyetler Birliği'ne bağlı Cumhuriyetler ile yapılmış olmasıdır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri Türkiye'nin doğu sınırlarını tanımış, Sevr Antlaşması'nı reddetmiş, Misak-ı Millî sınırlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığını bitiren kapitülasyon rejiminin de kaldırılmasına onay vermişlerdir.²¹⁸

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nde Kars Antlaşması ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: *'Bu antlaşma, Doğuda hukuki bir biçim alan fiili durumumuza Sevr Antlaşmasının uygulanamaz olduğunu gösteren bir olaydır. Ermeni sorunu denilen ve Ermeni milletinin gerçek olmayan isteklerinden çok, dünya kapitalistlerinin ekonomik yararlarına göre çözülmek istenilen sorun, Kars antlaşması ile, en doğru şekilde çözüme ulaştırılmış oldu. Yüzyıllardan beri dostluk içinde yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri memnuniyetle yeniden kuruldu.'*²¹⁹ 1878 Berlin Antlaşması ile gündeme gelen Ermeni Meselesi, Birinci Dünya Savaşı'nda

---

²¹⁷ Erhan Büyükakıncı, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, (Ed. Haydar Çakmak), Ankara, 2008, s.125.

²¹⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/?pdf=3542> a

²¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, **a.g.e.**, s. 10.

Rusya'nın doğudaki Ermenileri ayaklandırması ile hat safhaya ulaşmıştır. 1918 Brest Litovsk Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan ayrılmak zorunda kalan Rusya'nın görevini İngiltere devralmış ve Ermenileri TBMM'ne karşı ayaklandırmıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı'nda Kazım Karabekir önderliğinde Doğu Cephesinde Ermeniler ağır bir şekilde mağlup edilmiştir. Gümrü Antlaşması ile işgal ettikleri Kars ve çevresini teslim ederek bölgeden çekilmişlerdir. 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile Ermeniler Sevr Barış Antlaşmasındaki tüm haklarından vazgeçmişlerdir. Böylece Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki büyük bir problem olan Ermeni Meselesi çözülmüştür. İki ülke arasındaki ilişkiler daha güçlü hale gelmiştir.

C. 1923 Sovyetler Birliği'nin Lozan Politikası

Lozan Barış Antlaşması, Türk Millî mücadelesinin İtilaf Devletlerine karşı kazandığı askeri başarılarından sonra imzalanmıştır. Büyük Taarruz Savaşı'nın kazanılması ile millî mücadelenin askeri safhası sona ermiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması ile diplomatik safha başlamıştır. Millî mücadelenin askeri ve diplomatik mücadelesi 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile taçlandırılmıştır.

Lozan Barış Antlaşması yapılmadan önce çözülmesi gereken üç konu vardır: Birincisi antlaşmanın nerede yapılacağı konusudur. İkincisi ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Lozan'da kim temsil edecek ve üçüncüsü TBMM, Lozan Barış Konferansının tüm oturumlarına Sovyetler Birliği'nin de katılmasını istiyor olmasıdır. Birinci konu; Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti Lozan Konferansı'nın İzmir'de olmasını istemişlerse de yeterli haberleşme ve altyapı sorunlarından dolayı bu konu İtilaf Devletleri'nce kabul görmemiştir. Konferansın yeri olarak tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan şehri belirlenmiştir.²²⁰ İtilaf Devletlerinin konferans yeri olarak İzmir'i kabul etmeme sebepleri; Mustafa Kemal Paşa'nın şahsen konferansa katılabileceğini düşünmüşlerdir. Ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ın konferansta temsil edecek olan eski Başbakan Eleftherios Venizelos'un duygularını incitebileceği korkusuyla toplantı yeri olarak İzmir olmasını istememiştir. Lord Curzon, Konferans, herhangi bir Türk şehrinde yapılırsa, Türkler, çok haklı olarak bu konferansa başkanlık edeceklerini bildirmiştir.²²¹ Bu sebeplerden

---

²²⁰ Oran, **a.g.e.**, s. 215.

²²¹ Salahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922 — Ağustos 1923)", **Bellekten**, S. 38, 1974, s. 42.

dolayı ve İtilaf Devletlerinin çıkarları gözetilerek konferans yeri İzmir olarak seçilmemiştir.

İkinci konu ise; Lozan Barış Antlaşması'nda TBMM'yi kim temsil edeceği sorunudur. Mustafa Kemal Paşa, hem İnönü savaşlarında ki askeri yeteneği hem de Mudanya Ateşkes antlaşmasındaki diplomatik yeteneği sebebiyle İsmet Paşa'yı göndermek istemiştir. Bu sebeple dönemin TBMM Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Bey istifa ederek Dışişleri Bakanlığına İsmet Paşa geçmiştir.²²² Böylece İsmet Paşa'nın heyet başkanlığı için hiçbir engel kalmamıştır. Doktor Rıza Nur ve Hasan Bey diğer delegeler olarak belirlenmiş ve Lozan'a gidecek olan heyet kesin şeklini almıştır.²²³

Üçüncü konu ise; TBMM'nin Sovyetler Birliği'nin de Lozan Barış Konferansı'nın tüm oturumlarına katılmasını istemiş olmasıdır. Türk-Sovyet ilişkileri açısından önemli olan bu konferansta iki dost ülke düşman emperyalist devletlere birlikte daha güçlü cevap vereceklerini düşünmüştür. Özellikle bu teklif Sovyetler Birliği'nden de gelmiştir. Türklerin zaferinden sonra, Ankara'nın İtilaf Devletleriyle bir anlaşmaya varmasından ve Sovyetler Birliği'nin bu anlaşma dışında bırakılmasından kaygılanmışlardır. Ancak Lord Curzon tarafından ne TBMM'nin ne de Sovyetler Birliği'nin isteği kabul edilmemiş ve engellenmiştir.²²⁴ İtilaf Devletleri Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda konferansa katılmasını uygun bulmamıştır.

Lozan Konferansı'na katılan devletler; Konferansa çağrı yapan devletler: İngiltere, İtalya, Fransa ve Japonya'dır. Genel görüşmelere çağrılan devletler: Yunanistan, Sırbistan, Romanya Hırvatistan, Slovenya Devleti ve Türkiye'dir. Gözlemci devlet: ABD'dir.²²⁵ Boğazlar için katılan devletler: SSCB ve Bulgaristan'dır.²²⁶

Lozan Konferansı'na katılan devletlere bakıldığında Sovyetler Birliği daha çok kendisini ilgilendiren Boğazlar konusu için davet edilmiştir. Rusların tarihi emeli olan boğazlara kavuşma mücadelesi, Lozan Barış Antlaşması ile son bulacaktır. Ancak TBMM konferansta, Boğazlar Meselesi ile ilgili konularda Sovyetler Birliği'nin desteğinden faydalanmak için katılmasını istemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi her

---

²²² Oran, **a.g.e.**, s. 216.

²²³ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Maarif Matbaası, İstanbul,1943, s. 39.

²²⁴ Sonyel, **a.g.m.**, s. 41.

²²⁵ ABD: Görüşmelere katılmış ancak oy kullanmamış bir gözlemci olarak davranmıştır. İdari bir görev üstlenmemiş ve antlaşmayı veya eklerini imzalamamıştır. Türkiye ile resmi ilişkileri ancak 1927 yılında kurulmuştur. (Oran, **a.g.e.**, s. 217)

²²⁶ Soysal **a.g.e.**, s.69.

iki devlette de başa geçen yeni yönetimler, eski menfaatleri ve antlaşmaları bir kenara bırakmışlardır. TBMM’de Sovyetler Birliği’ne güvendiği için Boğazlar meselesinde yanında görmek istemiştir.²²⁷

Sovyetler Birliği tezine karşılık veren Lord Curzon, bu tezin devletler hukuku prensiplerine uygun olmadığını ileri sürerek şu açıklamayı yapmıştır: ‘*Rusya’nın esas gayesinin Karadeniz’i bir Rus gölü haline getirmek ve Türkiye’yi de sadık bekçi yapmak olduğu şeklinde özetlenmiştir.*’ Çiçerin ise: ‘*Evvelce tecavüz gayeleri besleyen bir Çarlık Rusya’sı olduğunu, şimdi ise her türlü emperyalist gayelerden vazgeçmiş ve şark milletlerine karşı dostluk ve kardeşlik duyguları besleyen bir Sovyet Rusya mevcut olduğunu söyleyerek, yakın doğuda sulhun ancak Türkiye’nin hakimiyet ve hürriyeti üzerine kurulabileceğini ileri sürmüştür. Hür ve hâkim bir Türkiye’nin, Avrupa sulhu için elzem olduğunu ilave etmiştir.*’²²⁸

Sovyetler Birliği’nin Lozan politikasının temelini Boğazlar Meselesi oluşturur. Çünkü Sovyetler Birliği XIX. yüzyıldan itibaren boğazlara ve sıcak denizlere hâkim olmaya çok yaklaşmıştır. Bu hedefini gerçekleştirmediği için Sovyetler Birliği bu sefer düşmanı olan İngiltere ve diğer batılı devletlerin Karadeniz’e geçişini engellemek istemiştir: Bunun için de Türkiye’nin bu konuda elinin güçlendirilmesi mücadelesine girmiştir.²²⁹

Ali Naci Karacan’a göre Lozan Barış Konferansında Türk-Sovyet ilişkilerinin gündemi boğazlar konusu olmuştur. Lozan’da Rus görüşünü iki açıdan ele almıştır: Birinci; Çarlık Rusya siyaseti, ikinci ise; Sovyetler Birliği’nin siyasetidir. Karacan’a göre; ‘*Çarlık Rusya’sının Boğazlar siyaseti, İstanbul’a ve Boğazlara sahip olmak; sahip oluncaya kadar da Türkiye’yi Boğazların bekçisi yapmak, yani Boğazlar Rus harp gemilerine açık, başka devlet harp gemilerine kapalı tutmaktır. Sovyetler Birliği’nin siyasetini ise şöyle açıklamıştır: “Çarlık Rusya’sının bu ihtiras ve istila siyasetinden vazgeçildiğini belirten Sovyetler Birliği, Ankara Hükümeti ile yaptığı 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının altıncı maddesinde, Çar Rusya’sının Osmanlı Devleti’yle imzalamış olduğu bütün antlaşmaların hükümsüz olduğunu kabul*

---

²²⁷ Feridun Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkiler ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 67.

²²⁸ Ali Naci Karaca, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, T.C Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Daire Başkanlığı, Ankara, 1973, s. 50.

²²⁹ Oran, **a.g.e.**, s. 221.

etmiştir. ’²³⁰ Ruslar, Lozan Barış Konferansında hazır bulunmuşları, Türk tezini için faydalı olmuş ise de kendi tezlerinden de vazgeçmemişlerdir.

Lozan Konferansında Çiçerin, Rus görüşünü şu şekilde açıklamıştır: ‘*İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında ve Marmara Denizinde ticaret gemilerinin mutlak geçiş serbestisi, bu bölgelerde sulhu temin gayesiyle, Türkiye hariç bütün devletlerin harp gemilerine Boğazların kapatılması; ayrıca Türkiye ye Boğazlarla Marmaray her türlü vasıta ile teçhiz ve tahkim etme yetkisinin tanınması.*’ Çiçerin, Devletler Hukukundaki eşitlik prensibine değinerek tezlerinin; ‘*Boğazlarda sağlayacağına inandıkları eşitliğin, zaten devletlerce daha evvel benimsenmiş olduğunu, aksi durumun, yani Boğazların açılmasının, sadece en kuvvetli denizci devlet lehine bir durum yaratacağı mütalaasını ileri sürmüştür.*’²³¹

Türkiye, yeni kurulan dünya düzeninde batılı devletlere yakın politikalar güttüğü için İngiltere’ye yakın durmuştur. Sovyetler Birliği’nin İngiltere’yi boğazlardan uzak tutma girişimi böylece başarısız olmuştur. Bu da Sovyetler Birliği’nin Boğazlar Sözleşmesini imzalamamasına neden olmuştur.²³²

Lozan Barış Antlaşması’nda Boğazlar Sözleşmesi sonucunda Boğazlar Komisyonu kurulmuştur. Boğazlar sözleşmesinin ikinci maddesine göre komisyon bir Türk temsilcisinin başkanlığında Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Slovenya Devleti temsilcilerinden kurulu olacaktır. Sovyet Rusya, Boğazlar Meselesini 1921 Moskova Antlaşması’nda belirlediği şekilde çözümlenmesini istemiştir. Kıyı ülkelerin yetkisine bırakılması tezini savunmuştur. Ancak İngiltere, Boğazlar Komisyonu’nun kurulması ve Birinci Dünya Savaşı’nda galip devletlerin bu komisyonda olmasına kabul ettirmiştir.²³³

Boğazlar meselesine, Türkiye açısından bakıldığında, Türk tarafının tam bağımsızlığını engelleyen durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi; başkanı Türk olmasına rağmen bu komisyonun varlığı ulusal bağımsızlığa ters bir yapıdır. İkincisi ise boğazlardan bütün devletlerin serbestçe geçmesi ve boğazların her iki yakasının askerlerden arındırılmış olmasıdır. Ancak boğazlar meselesi Sevr Antlaşmasındaki konjonktür ile karşılaştırıldığında Lozan Barış Antlaşması Türkiye için tam bağımsızlık olmasa da daha avantajlı hale gelmiştir.²³⁴

---

²³⁰ Karaca, **a.g.e.**, s. 49.

²³¹ Karaca, **a.g.e.**, s. 50.

²³² Soysal **a.g.e.**, s.63.

²³³ Oran, **a.g.e.**, s. 235.

²³⁴ Erkin, **a.g.e.**, s. 70.

İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı'nda boğazlar ile ilgili şu demeci vermiştir: “Boğazlar Meselesi ile ilgili olarak, Misak-ı Millîde ve daha önce yapılan tüm uluslararası belgelerde yer aldığı üzere, ticari gemilerin her zaman serbest geçiş hakkına sahip olması gerektiği ve Türkiye'nin haklı olduğu nedenlerden dolayı boğazların serbestliğinin kabul edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.”²³⁵

İsmet Paşa, boğazlar meselesinde Sovyetler Birliği'nin oyununa gelmemiş, ülkesinin çıkarlarını gözeterek o dönemin konjonktürel yapısına uygun bir çözüm bulmuştur. İlk etapta Lozan Barış Antlaşması'ndaki boğazlar meselesine bakıldığında Türkiye'nin bağımsızlığı ile çelişen kararlar alınmıştır. Hatta Misakı Millîye ters olan bir durumdur. Ancak Lozan Barış Antlaşması'na gelmeden önce Sevr Barış Antlaşması'na bakmak gerekir. Sevr'de boğazlarla ilgili Türkiye'nin adı bile geçmemiştir. Boğazların tüm devletlere açık olması ve Türkiye'nin olmadığı bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktır. Lozan'da ise bu durum biraz daha Türkiye'nin lehine olmuştur. Boğazlar Komisyonu kurulacak ve başkanı Türk olacaktır. Ayrıca Savaş gemilerinin geçişi kısıtlanacaktır. Lozan'da belirlenen boğazlarla ilgili durum Türkiye'nin hakimiyetini tamamen yok etmemektedir. Hatta ileride boğazlarla ilgili değişikliğe Türkiye rahatça gidebilecektir. Bilhassa Türkiye bazı batılı devletlerin saldırgan politikalarını sebep gösterip 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile bu hakkını kullanacaktır.²³⁶

İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda Boğazlar Komisyonu devam ederken Rus mevkidaşı Çiçerin ile boğazlar meselesini açık bir şekilde görüştiklerini beyan etmiştir. Özellikle İsmet Paşa, İngilizlerin boğazların kendileri için her şekilde açık olmasını istediğini bildirmiştir. Çiçerin ise Sovyet Tezini savunmuştur. Bu tez Boğazların batılı devletlere kapalı olmasıdır. Boğazların açık olması durumu barış yapma ihtimalini zorlaştırmakta ve yeni bir savaşın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Çiçerin ayrıca “Bizde Barış taraftarıyız, ancak boğazların açık olması Karadeniz'i feda etmek olur” diyerek bunun da Sovyetler Birliği çıkarlarıyla örtüşmeyen bir politika olduğunu açıkça dile getirmiştir.²³⁷

---

²³⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, Ankara, 1988, s. 68-69.

²³⁶ Erkin, **a.g.e.**, s. 98.

²³⁷ Gürün, **Türk-Sovyet ilişkileri, a.g.e.**, s. 97.

D. 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

1925 yılına gelmeden önce Türk-Sovyet ilişkilerine bakıldığında her iki devletin birbirine yakınlaştığı bazı durumlar görülmektedir. Özellikle iki tarafın dış politikada kendilerini yalnız hissettiği bir döneme girilmiştir. Türkiye Lozan Barış Antlaşması'nda önemli başarılar elde etmişse de Lozan'da çözülemeyen bazı konular hatta çözüldüğü halde problem olarak masada duran bazı meseleler olmuştur. Örneğin İngiltere ile yaşadığı Musul Meselesi (Irak Sınırı), Fransa ile Suriye sınırının belirlenmesi meselesi ve Yunanistan ile yaşanan nüfus mübadelesi sorunları Türkiye'nin elini bu dönemde dış politikada zayıflatmıştır. Bu meselelerden bazıları Milletler Cemiyeti'ne götürülmüş ise de büyük devletlerin istediği şekilde kararlar alınmıştır. Ayrıca 1924 yılında İtalya lideri Mussolini'nin Anadolu'yu kendi "Hayat Alanı"²³⁸ olarak adlandırması da Türkiye'nin yeniden dış politikada güçlü bir devlete yakınlaşması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu dost devlet de Sovyetler Birliği olacaktır.²³⁹

Sovyetler Birliği de Türkiye'den farklı bir durumda değildir. Sovyetler Birliği'nin dış politikada iki önemli hususu vardır. Bunlardan birincisi emperyalist batılı devletlere karşı kendi sınırlarını korumak için komşu devletlerle barış antlaşmaları imzalamaktır. Sovyetler Birliği bu konuda başarılı olmuştur ve Türkiye ile de 1921'de Moskova Antlaşması imzalamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dış politikasının ikinci hususunu oluşturan Almanya'ya yakınlaşma politikası olmuştur. Sovyetler Birliği, batılı devletlere karşı denge unsuru olarak Almanya'yı görmüştür. Hatta bu sebeple Almanya ile 1922 yılında Rapallo Antlaşması'nı²⁴⁰ imzalamıştır.²⁴¹

1924 tarihine gelindiğinde Almanya ve Fransa aralarındaki sorunları çözmüş ve diğer Avrupalı devletlerin katılımı ile Lacorno Antlaşması'nı imzalamışlardır. Böylece Sovyetler Birliği'nin belirlediği ikinci dış politika hedefi başarısız olmuştur.²⁴² Dış politikada yalnız kalmamak için Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında

---

²³⁸ Hayat Alanı: Benito Mussolini liderliğindeki faşist yönetim, İtalya'da iktidara gelmesiyle toplumsal hayatın her alanını kontrol altına alırken, dış politikada saldırgan bir tutum sergilemiştir. İtalya, Balkanlar'da etkisini artırmak için Arnavutluk'un hamiliğini üstlenmiş, Doğu Akdeniz ve Anadolu'yu kendi etki alanı içinde görmüş ve bu politikalar doğrultusunda hareket etmiştir (<https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/757/tur>).

²³⁹ Aygün Attar, **Türk-Sovyet saldırmazlık Antlaşması**, Atatürk ansiklopedisi.gov.tr.

²⁴⁰ Rapallo Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrasında 16 Nisan 1922 tarihinde Sovyetler Birliği ve Alman Weimar Cumhuriyeti arasında İtalya'nın Rapallo kentinde imzalanan antlaşmadır (<https://belleten.gov.tr/tam-metin/349/tur>).

²⁴¹ Aygün Attar, **Türk Sovyet saldırmazlık Antlaşması**, Atatürk ansiklopedisi.gov.tr.

²⁴² Sander, Sar vd., **a.g.e.**, s. 82.

Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanması kaçınılmaz olmuştur. 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği Dışişleri komiseri Çiçerin ile harici vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey arasında Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır.²⁴³

Bu antlaşma 3 maddeden ve 3 protokolden meydana gelmiştir:

Madde 1: *Eğer bir taraf, üçüncü bir devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğer taraf tarafsız kalacağını taahhüt eder.*

Madde 2: *Her bir taraf, diğerine karşı herhangi bir şekilde saldırganlıkta bulunmaktan kaçınmayı taahhüt eder. Taraflar, diğer bir devlete karşı herhangi bir ittifaka, askeri örgüte veya düşmanca bir eyleme katılmamayı kabul ederler.*

Madde 3: *Taraflar, Antlaşmanın süresinin 3 yıl olduğunu ve bu sürenin bitiminden 6 ay önce fesih edileceğini bildirmezlerse, sürenin 1 yıl uzatılacağını kabul etmişlerdir.*²⁴⁴

1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile iki devlet müteakip kaldığı bu antlaşma maddeleri ile ortak hareket edip ortaya çıkabilecek olumsuz durumları düzeltmek istemişlerdir. Antlaşmanın birinci maddesi ile; iki komşu devletin gerekliliği ve ortak düşmanlara sahip olmalarından dolayı kendi ülkelerini yabancı saldırılara karşı güvence altına almıştır. Antlaşmanın ikinci maddesi ise; Türkiye ve Sovyetler Birliği yeni kurulan devletler oldukları için birbirlerine karşı saldırgan bir politika gütmeyeceklerdir. Ayrıca taraf devletlerin biri için tehdit oluşturan herhangi uluslararası kuruluşlara üye olmamayı kararlaştırmışlardır. Ancak uluslararası bir kuruluşa taraf devletlerden biri dahil olmak isterse bir diğerini bilgilendirmek mecburiyetindedir. Özellikle Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılması veya 1939 Türkiye, İngiltere ve Fransa Paktı imzalanması sürecinde Sovyetler Birliği bilgilendirilmiştir. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması her iki devlet için uluslararası alanda ve ikili ilişkilerde daha güvenilir bir ortam yaratmıştır. Her ne kadar Türk-Sovyet ilişkileri olumlu şekilde başlamış olsa da her iki devlet batılı devletler ve sınır komşusu olan devletlere karşı kendilerini korumak istemiş ve kendi ülke çıkarlarını ön planda tutmuşlardır.

Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı Litvinov, 24 Aralık 1925 tarihinde Pravda gazetesinde yaptığı bir açıklamada: '*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın hiçbir ülkeye karşı yapılmadığını belirtmiştir. Antlaşmanın tamamen barışçıl amaçlarla imzalandığını, Milletler Cemiyeti ve diğer antlaşmaların da barışı korumak için var olduğunu vurgulamıştır. Antlaşmanın Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında*

²⁴³ Gürün, Türk-Sovyet ilişkileri, a.g.e., s. 111.

²⁴⁴ Gürün, Türk-Sovyet ilişkileri, a.g.e., s. 112.

dostluğu ve tarafsızlığı korumak amacıyla imzalandığını ve benzer şekilde Milletler Cemiyeti'nin de barışı korumak için var olduğunu ifade etmiştir.'²⁴⁵

Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Çiçerin, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e gönderdiği mektupta, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan antlaşmanın 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması ile başlayan samimi dostluk ilişkilerini daha da güçlendireceğini ve herhangi bir savaş durumunda taraflar arasındaki ilişkilere temel olacağını belirtmiştir. Antlaşmanın bütünleyici nitelikte olduğuna dikkat çeken Çiçerin, dostluk ve barışın korunması için gereken tedbirlerin alınmasının önemine vurgu yapmıştır.²⁴⁶

E. 1927 Türk-Sovyet Ticaret Antlaşması

Türk-Sovyet ilişkilerinin merkezinde başlarda her ne kadar siyasi görüşmeler etkili olduysa da ilerleyen dönemlerde bu ilişkiler ticaret antlaşmalarına dönüşmüştür. Özellikle 1921 Moskova Antlaşması, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması sonucunda siyasi ilişkilerin uygun bir seviyeye gelmesi ile artık iki ülke arasındaki ilişkilerin odağını ticaret antlaşmaları belirlemiştir.

İlerleyen dönemlerde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ticaret nezdinde bazı problemler de ortaya çıkmıştır. Bu problemlerin ana sebebi, Sovyetler Birliği'nde ticaretin devlet eliyle yapılması; Türkiye'de ise tüccarlar aracılığı ile yapılmasıdır. Bu yüzden Sovyetler Birliği ticaretle uğraşanlar için diplomatik dokunulmazlık istemektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği 1926 yılında Türkiye'den gelen bazı mallara sınırlandırma getirmiş ve Odesa Limanı'nı Türkiye'ye kapatmıştır. Bu sorunu çözmek için Odesa'da Çiçerin ve Tevfik Rüştü Bey bir araya gelip 11 Mart 1927 yılında Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasını imzalamıştır.²⁴⁷

1927 Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın maddeleri şu şekildedir:

1: Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk Antlaşması kapsamında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki temsilcileri için diplomatik dokunulmazlık sağlanmıştır. Bu temsilciler arasında ticari temsilciler ve yardımcıları da yer almaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği, İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir gibi şehirlerde ticari temsilcilikler açmıştır.

2: İki ülkeden biri 3. başka bir ülkeye mallarını gümrüğe tabi olmadan, kendi ülkelerini Transit olarak geçmesini kabul etmiştir.

*3: Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne ihracatına yıllık değer sınırlandırılması getirilmiştir.*²⁴⁸

²⁴⁵ Sander, Sar vd., **a.g.e.**, s. 82.

²⁴⁶ Soysal, **a.g.e.**, s. 278.

²⁴⁷ Gürün, Türk-Sovyet ilişkileri, **a.g.e.**, s. 105.

²⁴⁸ Oran, **a.g.e.**, s. 316-317.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan 1927 Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nın maddelerine bakıldığında bu antlaşma daha çok Sovyetler Birliği'nin işine yaramaktadır. Özellikle geniş bir coğrafyaya hâkim olması ile Sovyetler Birliği, Türkiye'ye daha çok ihracat yapacak ve daha karlı olacaktır. Sovyetler Birliği'nin avantajlarından biri de Türkiye'deki temsilciliklerine ve çalışanlarına diplomatik dokunulmazlık da sağlanmış olmasıdır.²⁴⁹

İki ülke arasında 1927 yılında imzalanan bu ticaret antlaşması bir bakıma siyasi ilişkilerin ticari antlaşmalarla tamamlanmasıdır. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan ticaret antlaşması her iki ülke için bir dönüm noktası olmuştur. Bu antlaşma ile Türkiye; İzmir, İstanbul, Konya, Erzurum, Eskişehir ve Trabzon gibi yerlerde Sovyetler Birliği'nin ticari temsilcilik açmasını kabul etmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği gibi büyük bir Avrupalı devletle ticaret antlaşması imzalayarak bazı kazanımlar elde etmiştir. Özellikle ülkede ulaşılması zor olan bazı ürünlerde gümrük indirimi elde etmiştir. (Canlı hayvan, işlenmemiş deri, peynir, tereyağı, ipek kozası ve pamuk gibi.) Bunun karşılığında; Türkiye, Sovyetler Birliği'ne İstanbul, ofisinde diplomatik dokunulmazlık hakkı verecektir. Ankara'daki ticari temsilcilik ofisi de elçiliğin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu antlaşma sonucunda 1923 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticaret hacmi, 20,500,000 ruble iken 1928 yılından sonra 101,900,000 rubleye çıkmıştır. Daha sonraki süreçte iki ülke arasındaki ticaret hacmi iki katına çıkmıştır.²⁵⁰

Ancak iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının²⁵¹ çıkması ile bir dönem durma noktasına gelmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi tekrardan düşüşe geçmiştir. Bu ekonomik bunalımda sadece Türkiye ve Sovyetler Birliği değil hemen hemen tüm devletler olumsuz etkilemiştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ticaret alanında ortaya çıkan bir diğer sorun ise sınır hayvancılığı ve su kaynaklarının kullanılmasıdır. 11 Mart 1927 yılında Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasından daha önce, 8 Ocak 1927 tarihinde Türk-Sovyet temsilcileri Kars'ta bir araya gelerek Sular İtilafnamesi ve Serdarabat Barajının kurulması için bir protokol imzalanmıştır. Bu protokole göre, Türkiye ve Sovyetler Birliği ortak su kaynaklarını eşit şekilde kullanmayı, su yolların üzerinde ticari

---

²⁴⁹ Gürün, Türk-Sovyet ilişkileri, **a.g.e.**, s. 106.

²⁵⁰ Atatürk döneminde imzalanan antlaşmalar, Atatürk ansiklopedisi.gov.tr.

²⁵¹ 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı: 1929 yılında başlayan ve 1930'lu yıllar boyunca devam eden Dünya Ekonomik Bunalımı, özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'yı etkilemesine rağmen dünya genelinde ciddi yıkımlara sebep olan bir ekonomik krizdir.

faaliyetleri gerçekleştirmeyi ve su kaynakları üzerinde kurulacak baraj vb. faaliyetleri taraf devlete bildirmeyi ve iş birliği içinde kalmayı kararlaştırmışlardır. Türkiye adına Fahriye, Vehbi, Hasan ve Cemal Beyler; Sovyetler Birliği adına Kraklin, Kalandatse ve Sadunts'un katılıp imzaladığı bu antlaşma ile sınır hayvancılığı ve su kaynaklarının kullanılması meseleleri de çözülmüştür.²⁵²

F. Litvinov Protokolü

Tanınmış bir diplomat ve Yahudi asıllı Rus devrimci olan Litvinov bankacı bir ailede yetişmiştir. 1918'de İngiltere'de hapsedilmiş daha sonra İngiliz Diplomat Bruce Lockhart²⁵³ karşılığında takas edilmiştir. Litvinov daha sonra Sovyetler Birliği'nin gezici büyükelçisi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinin normalleşmesi hatta Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği'nin resmen tanınmasında kilit isim olmuştur.²⁵⁴

Sovyetler Birliği'nin önemli bir diplomat olan Litvinov; İngiltere, Fransa ve ABD ile ilişkilerin normalleşmesi sağlamıştır. Dış politikada da Sovyetler Birliği'nin elini güçlendiren önemli adımlar atmıştır. 1931 yılında Türkiye'ye, Sovyet Dışişleri komiseri olarak gelen Litvinov Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin menfaatleri için Briand-Kellog Paktı'na karşı Sovyetler Birliği'nin sınırdaş ülkeleri ile Litvinov Paktı'nın imzalanmasını sağlamıştır.²⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı sonucunda, dünya barışını korumak için Milletler Cemiyeti kurulmuştu. Ancak Milletler Cemiyeti'nin baş aktörü olan İtilaf Devletleri birçok meselede kendi menfaatleri doğrultusunda kararlar çıkarttıkları için dünya barışını korumakta ve devletlerin silahsızlanma mücadelesinde başarısız olmuştur.²⁵⁶

27 Ağustos 1928 tarihinde ABD ve Fransız Dışişleri Bakanlarının bir araya gelip savaşın millî siyaset aracı olarak kullanılmasının önüne geçmek için Briand-

²⁵² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti'nin antlaşmaları**, s. 637-647.

²⁵³ Bruce Lockhart, (2 Eylül 1887- 27 Şubat 1970) bir İngiliz diplomat, gazeteci, yazar, gizli ajan ve futbolcuydu. 1932 tarihli Bir İngiliz Ajanının Anıları adlı kitabı uluslararası alanda satışı yüksek oldu. 1918'de Devrimci Rusya'da rejim değişikliğini gizlice desteklemek için bir darbenin başlangıcı olarak Lenin'e suikast düzenleyerek başarısız oldu. Yakalandı ve bu olay onu dünyanın dikkatini üzerine çekmesine neden oldu.

²⁵⁴ Ömer Erdem, “Cumhuriyet Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Çerçevesinde, Sovyetler Birliği Birliği Hariciye Komiseri Litvinov Türkiye ziyareti”, **dergipark.org.tr**. s. 90.

²⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1931.

²⁵⁶ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918 -1994**, İmge Kitapevi, Basım 7, Ankara, 1996, s. 82-83.

Kellog Paktı'nı imzalamışlardır.²⁵⁷ Briand-Kellog Paktı'na, ABD ve Fransa'nın dışında Almanya, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ve Japonya dahil olmuştur. Bu antlaşma, devletler arasındaki anlaşmazlıklar durumunda savaşa başvuran devletleri kınamayı ve savaşın millî çıkarlar açısından bir araç olarak kullanılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu devletlerin uluslararası alanda barış parolası ile yola çıktıkları Briand-Kellog Paktı silahlanmaya ve savaşlara engel olmamıştır. Birçok devlet (ABD-Sovyetler Birliği, Almanya-Fransa gibi) birbirinden çekindiği halde bu pakta üye olmuştur.²⁵⁸

Sovyetler Birliği 31 Ağustos'ta Türkiye ise 8 Eylül 1928'de bu pakta üye olmuştur.²⁵⁹ Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin batılı menşeli bu pakta üye olmasının sebebi, daha önceden düşmanca tavırlar içinde olan batılı güçlerle daha barışçıl bir dönemde ilişkileri devam ettirmeyi amaçlamalarıdır. Yeni kurulan bu iki yönetim uluslararası alanda barışın tahsis edilmesi için ellerinden geleni yapmaya hazır olduklarını göstermiştir. Özellikle Briand-Kellog Paktı batılı güçlerin tekelinde olmasına rağmen Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin bu pakta katılmasının ana sebebi öncelikle kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak ve dış güçlerden herhangi bir saldırının olmasını engellemektir.

Briand-Kellog Paktı'nın yürürlüğe girmesindeki gecikme nedeniyle Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkeleriyle bir araya gelerek 1929'da Moskova'da Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile benzer bir anlaşma olan Litvinov Protokolü'nü imzalamıştır. Ayrıca, Sovyetler Birliği, Litvinov Protokolü'ne Türkiye'nin de katılmasını istemiştir. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Surits, 26 Şubat 1929 tarihinde protokol metnini bir mektupla Tefik Rüşti Bey'e vermiştir. Protokol, TBMM tarafından 1 Nisan 1929 tarihinde onaylanmıştır.²⁶⁰

Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Surits, 26 Şubat 1929 tarihinde protokol metnini şu şekilde ele almıştır:

“Savaşın milli siyaseti aleti olarak kullanmasından vazgeçilmesine ilişkin 27 Ağustos 1928 tarihli Paris misakının yürürlükte olan hükümleri hakkında Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği, Letonya Polonya, Romanya ve Estonya tarafından 9 Şubat 1929'da Moskova'da imza edilmiş olan protokolün metnini hükümetimin emri

---

²⁵⁷ Perinçek, **a.g.e.**, s. 179.

²⁵⁸ Perinçek, **a.g.e.**, s. 366.

²⁵⁹ Perinçek, **a.g.e.**, s. 367.

²⁶⁰ Perinçek, **a.g.e.**, s. 179.

gereğince ekte sunmaktan gurur duyuyorum.'' İşbu protokol Sovyetler Birliği Merkezi İcra Komitesi tarafından 13 Şubat 1929'da onaylanmıştır.²⁶¹

Türkiye 10 yıllık Kısa bir dönemde uluslararası alanda Mustafa Kemal Paşa Paşa'nın "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" sözünün gereği olarak komşu veya komşu olmayan devletler ile ikili antlaşmalar yapmıştır. Ayrıca uluslararası paktlara üye olmuştur. Litvinov Paktı da bunlardan biridir. Türk-Sovyet ilişkilerinde dönüm noktası sayılan 1921 Moskova Antlaşması, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması sonrasında Litvinov Paktı'nın imzalanması her iki devlet için dış politikada başarı olarak görülmüştür. Bu protokol Türk-Sovyet ilişkilerinin diplomatik alanda ne kadar sağlam temellere dayandığını göstermektedir.²⁶²

G. İsmet İnönü'nün Moskova Ziyareti

İsmet İnönü ilk yurtdışı gezisini 1932 yılında Yunanistan'a yapmıştır. İsmet İnönü hem askeri başarıları hem politikadaki başarıları sayesinde cumhuriyet tarihinin ilk başbakanı olmuştur. Daha sonraki yıllarda cumhurbaşkanlığı yaparak Türkiye için önemli konularda kararlar alan bir devlet adamı olmuştur.

İsmet İnönü, "Hatıralarım"²⁶³ adlı eserinde Sovyetler Birliği'nin Yunanistan ziyaretinden haberdar oldukları için İsmet Bey'in yurt dışında bir ziyaret gerçekleştireceği takdirde bu ziyaretin Moskova'ya yapılması gerektiğini söylediğini aktarmıştır. Sovyetler Birliği, İsmet Bey'in Moskova'yı ziyaret etmesinde ısrarcı olmuştur. Bu nedenle, İsmet Bey'in ikinci yurtdışı gezisi Nisan 1932'de Moskova'ya gerçekleşmiştir.²⁶⁴

Türk-Sovyet ilişkileri 1921 Moskova Antlaşması ile önemli bir ivme kazanmıştır. Hatta Sovyetler Birliği'nin vaat ettiği ekonomik yardımlar yapılmaya başlanmıştır. İki ülke arasındaki dostluk uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler sebebiyle daha da iyi bir seviyeye gelmiştir. Özellikle batılı devletlerin kendi aralarında imzaladığı 1925 Lacorno Antlaşması'ndan iki hafta sonra Paris'te Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır.

---

²⁶¹ "Litvinof Protokolüne İltihak Ettik", Ayın Tarihi, No: 61, Şubat 1929, s.4406.

²⁶² Gürün, Türk-Sovyet ilişkileri, **a.g.e.**, s. 118-119.

²⁶³ Hatıralarım: 1985 yılında İsmet İnönü'nün kendi anlattıklarını, Sabahattin Selek tarafından teybe yapılan ses kaydı sonucu kitaplaştırılmıştır.

²⁶⁴ İnönü, **a.g.e.**, s. 203.

Ayrıca iki ülke 1928 tarihinde Briand-Kellog Paktı'na üye olmuştur. Bu paktın yürürlüğe girmesi uzar diye Litvinov Protokolü iki devlet arasında imzalanmıştır.²⁶⁵

Son Posta Gazetesinin 25 Nisan 1932 tarihli nüshasında “*Başvekil Paşa ve Maiyeti Odesa Yolunda*” başlıklı haberde heyetle giden gazetecinin seyahat intibalarını günü gününe bildireceğini yazmıştır.²⁶⁶ Başvekil İsmet İnönü ve yanındakilerin Sovyetler Birliği'ne şekilde gittikleri şöyle kaleme alınmıştır:

*“Başvekil İsmet Paşa ile Hariciye Vekili Teyfik Rüştü Bey ve Rusya seyahatine iştirak edecek olan diğer zevat dün saat altıda Gruzia Vapur'u ile Odesa'ya müteveccihen hareket etmişlerdir. Başvekil Paşa ve maiyetindeki zevat kalabalık bir halk kütlesi tarafından rıhtımda teşyi edilmişlerdir. Başvekil Paşaya hükümet erkânından birçok zevat, gazeteciler ve mebuslar iştirak etmektedir.”*²⁶⁷

1930 tarihine kadar Türk Sovyet ilişkileri olumlu yönde ilerlemiştir. Ancak bu tarihten sonra Türkiye Avrupalı devletlerle olan ilişkilerini iyileştirmeye başlayınca Sovyetler Birliği bundan rahatsızlık duyacaktır. Doğrudan bunu dile getirmese de farklı şekilde bunu Türkiye'ye hissettirecektir. Özellikle İsmet İnönü'nün Moskova ziyaretinde bu kadar ısrarcı olma sebebi bundan ötürüdür.

Başbakan İsmet İnönü, 25 Nisan-10 Mayıs 1932'de Sovyetler Birliği'nde Odesa, Moskova, Leningrad ve Harkov şehirlerini kapsayan resmi bir ziyarette bulunmuştur. İkili görüşmelerde ele alınan konular;

1. Kültürel iş birliğinin artırılması.
2. Uluslararası alanda iş birliğinin sürdürülmesi.
3. Türkiye'nin Balkan Paktı'na dahil olması ve Milletler Cemiyeti'ne katılması durumu.
4. Sovyetler Birliği Türkiye'ye faizsiz 8,000,000 dolar Kredi 20 yıl içerisinde geri ödemeli şekilde Türkiye'ye ödemeyi kabul etmesidir.²⁶⁸

İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezide iki taraf için de cevaplanmak istenen soruların karşılığı bulunmuştur. Öncelikle Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden almak istediği mali yardım meselesi çözülmüştür. Stalin'in devreye girmesi ile 20 yıllığına 8,000,000 dolar faizsiz kredi verilmiştir. İsmet İnönü'nün Sovyet liderlere açıkça ifade ettiği konulardan biri Balkan Paktı'nın durumudur. İnönü, bu Paktın sınırlarımızı batılı devletlere karşı korumak amacıyla oluşturulacağını ve Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi olumsuz bir etkisinin olmayacağını belirttiği için bu durumda herhangi bir sorun oluşmamıştır.²⁶⁹

²⁶⁵ İnönü, **a.g.e.**, s. 204-205.

²⁶⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 204-205.

²⁶⁷ Son Posta, 25 Nisan 1932.

²⁶⁸ Oran, **a.g.e.**, s. 319.

²⁶⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 207-208.

İsmet İnönü'nün Moskova ziyaretinin diğer bir nedeni, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılma konusudur. İsmet Paşa, siyasi alanda müttefiki olan Sovyetler Birliği ile bu konuyu açık bir şekilde görüşmüştür. Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı şüpheleri vardır çünkü bu cemiyet, batılı devletlerin başını çektiği bir yapıdır.²⁷⁰

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin şüphelerini gidermek amacıyla 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu sırada bir çekince koymuş ve bu şekilde Sovyetler Birliği 'ne güvence vermiştir. Milletler Cemiyeti'nin 16 maddesinde belirtilen misakına göre, Türkiye Sovyetler Birliği'nin saldırgan bir taraf olmadığı sürece üçüncü devletlerin Sovyetler Birliği'ne yönelik yaptırımlarına dahil olmayacaktır. Bu güvence sonucunda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasını onaylamıştır. Hatta 1934 yılında Sovyetler Birliği de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.²⁷¹

İsmet Paşa'nın Moskova ziyareti oldukça samimi ve görkemli bir şekilde gerçekleşmiştir. Sovyet liderleri büyük ilgi gösterdiler ve İsmet Paşa'ya ikramlarda kusur etmemişlerdir. Başlangıçta Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasına soğuk bakmış olsa da İsmet Paşa'nın girişimleri sonucunda Sovyet liderleri ikna olmuş ve kendi ülke çıkarları doğrultusunda 1934 yılında kendileri de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşlardır. İsmet Paşa'nın çözdüğü bir başka konu ise Türkiye'nin Balkan Paketi'ne katılmasıdır. Sovyetler Birliği, bu girişimin Sovyetler Birliği 'ne karşı bir hareket olmadığını anladığı zaman buna onay vermiştir.²⁷²

İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretinin ekonomik kazanımı ise Sovyetler Birliği'nin vereceği 8.000.000 faizsiz kredidir. Ekonomide devletçilik²⁷³ politikası güden Türkiye, Sovyetler Birliği 'den aldığı bu meblağ ile sanayi yatırımları yapıp, fabrikalar kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin birinci beş yıllık Sanayi Kalkınma planının hazırlanmasında Sovyet uzmanlarının yardımı büyük olmuştur.²⁷⁴

Türk-Sovyet ilişkileri, 1921 Moskova Antlaşması ile önemli bir ivme kazanmıştır. Ancak bu ilişkiler, sadece antlaşmalarla sınırlı kalmamıştır. İsmet İnönü ziyareti ile iki ülke arasındaki bireysel ilişkiler de siyasi, ticari ve kültürel alandaki

---

²⁷⁰ Gürün, **Türk-Sovyet ilişkileri, a.g.e.**, s. 129.

²⁷¹ Oran, **a.g.e.**, s. 320.

²⁷² Ersin Müezzinoğlu, “İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet ziyareti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, S. 2, Eylül 2018 ss. 249-260.

²⁷³ Devletçilik: Ekonomik hayatın belli bir düzeyde devlet kontrolünde olması gerektiğini savunan ekonomik bir doktrin olan devletçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaklaşık 50 yıl boyunca uygulanmıştır.

²⁷⁴ Oran, **a.g.e.**, s. 320.

antlaşmaları sağlamlaştırmıştır. Moskova ziyareti, iki ülke arasında var olan sorunların çözümüne yardımcı olmuş ve daha yakın ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu ziyaret, ayrıca iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin önünü de açmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye faizsiz kredi vermiş ve Türkiye'nin sanayi yatırımlarına destek olmuştur. Bu ziyaret, Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

IV. 1930-1939 YILLARI ARASINDA TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ

Millî Mücadele döneminden itibaren Türk-Sovyet ilişkileri oldukça karmaşık bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından, Sovyetler Birliğinin desteğine ihtiyacı kalmaması dolayısıyla batı ülkeleri ile arasını tekrar düzeltmek istemesi iki ülke arasında zaman zaman gerginliklere yol açmıştır. Bu süreçte 1921'de imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında sınırların belirlenmesini ve bazı siyasi ve ekonomik konulardaki iş birliği sağlaması açısından önemli gelişmelerden olmuştur. 1930'a gelindiğinde ise, Türk-Rus ilişkileri istikrarlı bir seyir izlemiş olsa da aralarında çıkan bazı farklılıklar ve jeopolitik çıkarlar, ilişkilerin zaman zaman gerilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin dünya barışını koruma çabası ve tarafsızlık politikası, özellikle Milletler Cemiyeti'ne giriş, Boğazlar meselesi ve İkinci Dünya Savaşı gibi konularda, zaman zaman Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliklere neden olmuştur.

A. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi

Birinci Dünya Savaşı'nda yenen devletler yani itilaf devletleri bu savaşın acı olaylarını öne çıkararak, dünyada ileride yeni çıkacak olan savaşların önünü kesmek, devletler arası sorunları barış çerçevesi içinde çözmek, hukuka uygun biçimde, uluslararası birlikteliği geliştirmek yani sosyal etkileşim sonucu güvenli bir ortam sağlamak amacı ile bütün insanlığı ilgilendiren bir örgüt olan Milletler Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Tarihte ilk kez bu amaçlarla kurulan uluslararası cemiyet, Milletler Cemiyeti'dir. İttifak Devletleri ile yapılacak barış antlaşmalarının şartlarını belirlemek ve savaş sonrası yeni dünya düzenini sağlamak için İtilaf Devletleri'nin teşebbüsü ile 25 Ocak 1919'da Paris'te bir toplantı sonucunda kurulmuştur.²⁷⁵

Milletler Cemiyeti'nin kurulmasının asıl amacı her konuda dünyada barışı sağlamaktır. Ancak bu cemiyetin kuruluşunda başrol oynayan devletler birer sömürgeci devlet olduğu için yeni gelen barış ortamı pek uzun sürmeyecektir.

---

²⁷⁵ Soysal, a.g.e., s. 405.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen devletlerle yapılan barış antlaşmalarının şartları çok ağır olduğu için İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına engel olamayacaktır. 1923 Lozan Antlaşması'na Milletler Cemiyeti kanunu koyulmamıştır. Bununla beraber Lozan Anlaşması'nda Milletler Cemiyeti'ne belli konularda yetkiler tanınmıştır.²⁷⁶

Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını isteyen, dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson'dur. 8 Ocak 1918 tarihinde ABD kongresinde yaptığı konuşmada Wilson ilkelerine değinmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya düzenin sağlanması için ilan edilen bu ilkelerden bir tanesi de Milletler Cemiyeti'nin kurulması ile ilgilidir. Wilson bu ülkelerin yeni kurulacak olan uluslararası düzenin temeli ve açık diplomasi yoluyla dış politikada demokratik dönemi başlangıcı olacağını savunmuştur.²⁷⁷

Wilson, Milletler Cemiyeti'ni bir dünya örgütü yapma mücadelesindedir. Ancak ABD'de yapılan seçimleri kaybetmesi sonucu ABD'nin Avrupa üzerindeki etkisi pek kalmamış ve bu yüzden Milletler Cemiyeti, Avrupalı devletlerin (İngiltere-Fransa) tekeline girmiş ve daha çok bir Avrupa örgütü olarak hareket etmiştir.

İsmail Soysal'a göre 10 Ocak 1920 günü yürürlüğe giren, Cenevre'de çalışmalarına başlayan bu örgütün en önemli temsilci devletleri İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dır. ABD ise Barış Antlaşması maddeleri Amerikan kongresinde onaylanmayınca Milletler Cemiyeti ile pek ilgilenmemiştir. Japonya'da Doğu Asya'da olması sebebiyle cemiyete pek müdahale edememiştir. Bir diğer büyük devlet olan Rusya'da 1917 Bolşevik Devrimi sonucu başa geçen yeni yönetim batılı devletlere zıt bir politika güttüğü için bu devletinde cemiyet üzerinde bir etkisi olmamıştır. Bu sebeplerden dolayı cemiyette en çok İngiltere ve Fransa etkili olmuştur.²⁷⁸

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne geç katılmasının bazı sebepleri vardır. İlk olarak, İngiltere ile arasındaki Musul Sorunu, Milletler Cemiyeti Kurulu'nun İngiltere'nin etkisiyle Türkiye'ye olumsuz bir tutum içinde olmasına neden olmuştur.²⁷⁹ İkinci sebep, o dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in 15 Temmuz

---

²⁷⁶ Soysal, **a.g.e.**, s. 406.

²⁷⁷ Sander, *Siyasi Tarih 1918 -1994*, **a.g.e.**, s. 32-33.

²⁷⁸ Soysal, **a.g.e.**, s. 405.

²⁷⁹ Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000. s. 323.

1931 tarihinde TBMM Meclisi'nde duyurduğu üzere, Türkiye'nin zorlayıcı önlemlerin alınabileceği bir madde olan Milletler Cemiyeti Yasası'nın 16. maddesine, Türkiye'nin konsey üyesi olmaksızın katılım göstermek istememesidir.²⁸⁰ Özellikle o dönemde Milletler Cemiyeti'ne katılmak istemeyen Sovyetler Birliği'ne karşı böyle bir önlemin uygulanma olasılığı, Türkiye için politik olarak dezavantajlı bir durum oluşturabilirdi. Türk-Sovyet Hükümetleri zaten Milletler Cemiyeti hakkında danışma ve görüşmelerde bulunuyordu. Bu şekilde, Lozan Antlaşması'nın yapılmasından bir süre sonra Türkiye, Fransa ile 1926 yılında Türk-Suriye dostluk ve iyi komşuluk sözleşmesini ve aynı yıl içinde İngiltere ile Musul Antlaşması'nı yapmıştır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılmadan önce, Milletler Cemiyeti'nin teşvikiyle düzenlenen 1928 silahsızlanma konferansına Sovyetler Birliği'nin yardımıyla katılmış ve bu barış çalışmalarında rol almıştır.²⁸¹

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmaya yönelik bir isteği olmamıştır. Bu süreçte, İspanya'nın çağrısı ve Yunanistan'ın desteği önemli rol oynamıştır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşımı da karar sürecinde belirleyici olmuştur. Tefik Rüştü Aras, Mustafa Kemal Paşa'yı Milletler Cemiyeti'ne katılmaya yönelik davet üzerine bilgilendirdiğinde, Mustafa Kemal Paşa “Davet ederlerse bakarız” şeklinde temkinli bir yaklaşım sergilemiştir.²⁸² Nihayetinde, TBMM, 9 Temmuz 1932 günü bir “Heyeti Umumiye” kararı sonrası Milletler Cemiyeti'ne katılmayı kabul etmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası arenada önemli bir aktör olarak yer almasına ve dünya barışına katkı sağlama amacına olan bağlılığını vurgulamaktadır.²⁸³

Dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine gönderdiği mektupta; “*Milletler Cemiyeti'nin genel kurulu adına bize yaptığınız çağrı üzerine, biz ülke olarak Milletler Cemiyeti'ne üye olmaya hazırız. Türkiye'nin başka devletlerle yaptığı antlaşmaların hiçbiri Milletler Cemiyeti amaçları ile çelişmemektedir. Daha önce imzaladığımız antlaşmalar, Paris Antlaşması çerçevesinde yapılmıştır*” demiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Türkiye'nin durumunu genel kurula sunmuş, genel kurul da 18 Temmuz 1932 günü 43 üyenin oy birliği ile Türkiye'nin üyeliğini kabul etmiştir.²⁸⁴

---

²⁸⁰ Soysal, **a.g.e.**, s. 406.

²⁸¹ Soysal, **a.g.e.**, s. 407.

²⁸² Semih Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, 2000, s.217.

²⁸³ Soysal, **a.g.e.**, s. 407.

²⁸⁴ Soysal, **a.g.e.**, s. 408.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması Sovyetler Birliği'ni biraz gücendirmiştir. Çünkü Milletler Cemiyeti Ruslara göre Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin ortak düşmanı olan devletlerin tekelinde olan bir örgüttür. Türkiye bu adım karşısında Sovyetler Birliği'nin şüphe duymaması için Milletler Cemiyetinin 16. ve 17. maddelerinde öngörülen zorlama tedbirlerin uygulanmaması için teminat istemiş ve bu teminatı almıştır.²⁸⁵ Aşağıda ilgili maddeler detayları ile verilmiştir:

MADDE 16. 1. Cemiyet üyelerinden biri, 12., 13. ya da 15. maddelerdeki yükümlülüklerine aykırı olarak savaşa başvurursa, Cemiyet'in bütün öteki üyelerine karşı, bu davranışıyla ipso facto bir savaş eyleminde bulunmuş sayılır. Bu üyeler onunla, ticaret ya da maliye ilişkilerini hemen kesmeği, kendi uyruklarıyla Misak'a aykırı davranan Devletin uyrukları arasında her türlü ilişkileri yasaklamağı ve Misak'a aykırı davranan bu Devletin uyrukları ile, Cemiyet üyesi olsun ya da olmasın, başka herhangi bir Devletin uyrukları arasında ticaret, maliye ilişkileriyle kişisel ilişkileri kesmeği yükümlenirler.

2. Bu durumda, Konsey, ilgili çeşitli Hükümetlere, Cemiyet yükümlülüklerine saygı göstermeği sağlayacak Silâhlı Kuvvetlere Cemiyet üyelerinden her birinin katacağı kara, deniz ve hava birlikleri konusunda öğütlemelerde [tavsiyelerde] bulunmakla görevlidir.

3. Cemiyet üyeleri, bundan başka, işbu madde gereğince alınacak ekonomik ve malî önlemlerin uygulanmasında, bunlardan doğabilecek zararları ve sakıncaları en az [minimum] düzeye indirmek için, birbirlerine karşılıklı yardımda bulunmağı kabul etmektedirler. Bunun gibi, Üye Devletler, Misak'a aykırı davranan Devletçe içlerinden birine yöneltilen herhangi bir özel önleme karşı direnmek için de, birbirlerine karşılıklı yardımda bulunacaklardır. Üye Devletler, Cemiyet'in yükümlülüklerine saygı gösterilmesini sağlamak için ortak eyleme katılan her Cemiyet üyesinin kuvvetlerinin kendi ülkesinden geçmesini kolaylaştırmak üzere gerekli önlemleri alacaklardır.

4. Misak'tan doğan yükümlülüklerden herhangi birine aykırı davranmaktan suçlu olan her Üye, Cemiyet'ten çıkartılabilir. Bu çıkartmaya, Konseyde temsil edilen bütün öteki üyelerin oybirliğiyle karar verilir.

MADDE 17. 1. Yalnız biri Cemiyet üyesi olan ya da hiçbiri Cemiyet üyesi olmayan iki Devlet arasında bir anlaşmazlık çıkması durumunda, Cemiyet üyesi olmayan Devlet ya da Devletler, anlaşmazlığı çözmek için, Konseyin uygun göreceğı koşullar altında, Cemiyet Üyeleri için uyulması zorunlu olan yükümlülüklerle bağı olmaya çağırılırlar. Bu çağın kabul edilirse, 12. maddeden 16. maddeye kadar olan maddeler, Konseyin gerekli göreceğı değişikliklerle, uygulanır.

2. Bu çağında bulunur bulunmaz, Konsey, hemen anlaşmazlığın çeşitli yönleri üzerinde bir soruşturma açar ve bu özel duruma, kendisine en uygun ve en etkin görünen önlemi önerir.

3. Çağırılan Devlet, anlaşmazlığın çözümü için Cemiyet üyelerine düşen yükümlülükleri kabul etmeyerek, Cemiyet'e Üye Devletlerden birine karşı savaşa başvurursa, bu Devlete, 16. Madde hükümleri uygulanır.²⁸⁶

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği, Sovyetler Birliği'ni bazı endişelere sevk etmiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılım sürecinde, Sovyetler Birliği'nin kuşkularını gidermeye yönelik adımlar atmıştır. Antlaşmanın 16. maddesi, bir üyenin savaşa başvurması durumunda alınacak yaptırımları içermektedir. Türkiye, kendi tarafsızlığını ve bağımsızlığını koruma amacıyla Sovyetler Birliği'nin kaygılarını gidermek için, bu maddelerin kendi aleyhine uygulanmaması konusunda güvence

²⁸⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl siyasi tarihi 1914-1918, s. 337.

²⁸⁶ Milletler Cemiyeti Antlaşması, erişim adresi: <https://hukukbook.com/milletler-cemiyeti-antlasmasi/>

istemiştir. Milletler Cemiyeti'ne üye olma çabası sırasında, Türkiye, Sovyetler Birliği ile olası gerginlikleri engellemek amacıyla girişimde bulunmuştur. Bu bağlamda, Antlaşmanın 16. ve 17. maddeleri, bir üyenin diğer üyelere karşı savaşa başvurması durumunda alınacak önlemleri ve anlaşmazlıkların çözümü için çağrı yapma mekanizmasını belirlemektedir. Türkiye, bu maddelerin uygulanmaması için Sovyetler Birliği'nden güvence alarak, dostane ilişkilerin korunmasına ve barışçıl bir tutum sergilemeye önem vermiştir.

Hakimiyeti Millîye Gazetesinin 18 Temmuz 1932 nüshasında “*Milletler Cemiyetine Girmemiz ve Rusya ile Münasebetimiz*” başlıklı haberde geçen, Hariciye vekilimizin Sovyetler Birliği maslahatgüzarına yazdığı mektuba yer vermiştir. Habere göre Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey, Sovyetler Birliği'nin Ankara Sefareti Maslahatgüzarı M. Aştakof'a şu mektubu göndermiştir: “*Maslahatgüzar Cenapları, 10 Temmuz 1932 tarihli mektubuma zeylolmak üzere Türkiye Hükümeti namına aşağıdaki hususları size beyan ile şeref kespeylerim: “Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki bağımsızlık mücadelesi sırasında samimi bir dostluğun gelişmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılımı, bu dostluk ilişkilerine bir engel oluşturmayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 17 Ocak 1925 tarihinde Paris'te imzalanan anlaşma ve 17 Ocak 1929'da imzalanan protokolün karşılıklı taahhütlerinin önemini herhangi bir şekilde azaltmayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bu taahhütleri açıkça teyit ederek mutludur.*”²⁸⁷

Tefik Rüştü Bey Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyetine dahil olması sonucu dost ülke Sovyetler Birliği 'ne bir açıklama yapmak durumunda kalmış ve bu açıklamada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına karşın Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan daha önceki antlaşma maddelerinin geçerli olduğunu bildirmiştir. Bu sayede iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da iyileştirilmesi arzulanmıştır.

Türkiye'nin bu teminatı vermesinin sebebi, Sovyetler Birliği ile 17 Aralık 1929 yılında gerçekleştirdiği protokol maddesi gereğidir. Bu protokolde sözleşme taraflarından birine komşularını ilgilendiren antlaşmalara girerken diğer devletin

---

²⁸⁷ Hakimiyeti Millî ye, 18 Temmuz 1932.

onayını alması gerekmektedir. Bu yüzden Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girince Sovyetler Birliği'nin onayını almış ve onun tepkisinden çekinmiştir.²⁸⁸

Sovyetler Birliği ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ile kendisinden uzaklaşarak batılı devletlerle iş birliğine girmesinden rahatsız olmuştur. Ayrıca Avrupa'da Nazi Almanya'sının doğuşu, İtalya'da faşistlerin başa geçmesi ve Japonya'nın Mançurya'ya saldırması karşısında Sovyetler Birliği 'de 1934'te Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ndeki macerası kısa sürmüştür. Sovyetler Birliği'nin 1939 yılında Finlandiya'ya saldırması üzerine Finlandiya, Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş ve bunun sonucunda cemiyetin maddelerini ihlal ettiği için Sovyetler Birliği, 14 Aralık 1939 tarihinde Milletler Cemiyeti'nden ihraç edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nden çıkarılan ilk ve son devlet Sovyetler Birliği olmuştur.²⁸⁹

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasının gecikmesinde Sovyetler Birliği ile olan ilişkisi etkilidir. Çünkü Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması durumunda, konsey tarafından alınabilecek zorlayıcı kararlara katılmak zorunda kalması söz konusu olacaktır. Bu durumda Türkiye, Sovyetler Birliği için alınan kararlara uymak zorunda kalabilecektir. Ancak Türkiye, Sovyetler Birliği ile politik olarak uyum içinde olma politikası nedeniyle anlaşmazlığa düşmekten çekinmektedir.

B. Sovyetler Birliği'nin Montrö Boğazlar Konferansı'na Karşı Tutumu

Boğazlar meselesi tarihte birçok dönemde gündeme gelmiştir ve birçok antlaşmanın konusu olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'nın arasında yapılan antlaşmalarda sıkça ele alınmıştır. Ayrıca, İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclis-i, 28 Ocak 1920 tarihinde kabul ettiği “Misak-ı Millî Kararları”nda²⁹⁰ boğazlarla ilgili önemli bir maddeye yer vermiştir: “*Boğazlar ticaret gemilerine açık olacak ve Marmara ile İstanbul'un güvenliği sağlanacaktır*”²⁹¹ Bu madde, Misak-ı Millî kararları arasında yer almaktadır. Ayrıca Küçük Kaynarca

---

²⁸⁸ Cenk Şen, “Stalin Döneminde Türk-Sovyet ilişkileri 1923-1953”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s.77.

²⁸⁹ Doğan Şafak Polat, “Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 19, S. 76. s.15.

²⁹⁰ Misak-ı Millî Kararları: İstanbul'da 28 Ocak 1920 tarihinde toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclis-i tarafından oy birliği ile kabul edilmiş ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda imzalanacak barış antlaşmasında Türkiye'nin kabul edilmesini istediği barış şartlarını içerir.

²⁹¹ Erkin, **a.g.e.**, s. 70.

Antlaşması, Hünkâr İskelesi Antlaşması, Berlin Antlaşması, Sevr Barış Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması ve son olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi de boğazlarla ilgili antlaşmalardır.

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye, Lozan'da çözülemeyen bazı konularla mücadele etmektedir. Nüfus mübadelesi, Hatay meselesi, Musul meselesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.²⁹² Ayrıca, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları boğazları tehdit eder hale gelmiştir.²⁹³ Türkiye, Boğazlar Komisyonu ve boğazların her iki yakasının silahsızlanması konularını Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır.²⁹⁴ Lozan Antlaşması'nın yetersizliği ve küresel konjonktürün zorluğu altında, Türkiye, uluslararası platformda güvenliği ve egemenliği korumak için kararlı bir duruş sergilemektedir. Antlaşma gereği boğazlar, Türk sularının tamamını kapsayan askeri ve ticari gemilere açıktır, ancak Türkiye, Boğazlar üzerinde tam egemenlik hakkına sahip olamaz. Boğazlar Komisyonu, boğazların güvenliğini sağlamak ve rejimi denetlemek için oluşturulmuştur. Bu durum, Türkiye'nin tam kontrolünü sağlamadığı bir alanı kapsamaktadır. Boğazlar konusu, Türkiye'nin milli güvenliği için kritik bir öneme sahiptir ve uluslararası konjonktüre bağlı olarak tehditler ortaya çıkabilir. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları yükselişe geçmiştir ve Türk boğazlarının güvenliği tehdit altındadır. Bu durum, Lozan Antlaşması'nın Boğazlar konusundaki eksikliklerini gösteren önemli bir örnektir.

Türk Dışişleri Bakanlığı, 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış olan devletlere, Türkiye'nin yeni dünya düzeninde ülke ve boğazların güvenliğini sağlamak için değişiklikler yapma ihtiyacını içeren bir nota göndermiştir. Bu yeni durumu Sovyetler Birliği'ne de iletmekle birlikte, diğer ülkelerin de görüşlerini dikkate almak istemiştir. Türkiye, bu talebini "Rebus sic stantibus"²⁹⁵ ilkesine dayandırarak yapmıştır, zira bu ilke, şartların değişmesi durumunda kuralların da değişebileceğini ifade etmektedir. Bu talebe olumlu bir yanıt veren Fransa, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi desteklemesi nedeniyle Sovyetlere yakınlaşma fırsatı

---

²⁹² Fahir Armaoğlu, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 106.

²⁹³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 107.

²⁹⁴ Erkin, **a.g.e.**, s. 71.

²⁹⁵ Rebus sic stantibus: Bir uluslararası antlaşmalar hukuku ilkesidir. Şartlardaki esaslı değişiklikler, antlaşmanın akıbeti üzerinde etkilidir (Ayhan Halis, **Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Rebus Sic Stantibus İlkesi**, Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 6.).

olarak görmüştür.²⁹⁶ İngiltere, Türkiye'yi yanında olmasını sağlayarak Akdeniz'de müttefik elde etmek istediği için de notaya olumlu cevap vermiştir. Romanya ise zaten I. Dünya Savaşı ardından akdedilen sözleşmelerin değiştirilmesine inanmadığı için talebe olumsuz yanıt vermiştir. Ancak, İtalya Habeşistan'a saldırısı sonrası Milletler Cemiyeti tarafından uygulanan yaptırımlara Türkiye'nin destek vermesi nedeniyle Türkiye'nin bu talebine karşı çıkmıştır.²⁹⁷

Ancak Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında daha önce görüşülen Boğazlar meselesine Sovyetler Birliği artık şüpheyle bakmaktadır. Sovyetler Birliği'nin temsilcisi Karahan, Türkiye'ye gelerek Türk Dışişleri Bakanlığı ve İsmet Paşa'yı ziyaret etmiş ve Moskova yönetiminin yeni direktiflerini iletme üzere gelmiştir. Karahan, *"Sovyet hükümeti, bu koşullarda boğazlarla ilgili bir sözleşme taslağının kendilerine danışılmadan hazırlanmış olmasını kabul edemez"* demiştir.²⁹⁸

Oysaki Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, daha önce Litvonov ile görüşerek 25.000 tonluk gemiler için önceden müsaade almak şartını teyit etmişlerdir. Ayrıca Savaş gemilerinin boğazlara sahildar olmayan devletlere tamamen kapatılması ve sahildar devletlere ise herhangi bir kısıtlama olmadan geçiş serbestliğinin tanınması gerektiğini bildirmişlerdir. Ayrıca sahildar ülkeler en yüksek tonajın 25.000 ton olması ve ön müsaadeye tabi tutulmasında anlaşmıştır.²⁹⁹

Sovyetler Birliği, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde kendi tezini kabul ettirmek için Türkiye ile mücadele etmiştir. Sovyetler Birliği'nin yeni tezi, Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Halk Komiseri Litvinov tarafından Montrö Boğazlar Konferansı'nda 23 Haziran 1936 tarihinde açıklanmıştır. Sovyet tezine göre, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine kısıtlama getirilmesi, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ise savaş gemilerine serbest geçiş hakkına sahip olması savunulmuştur. Ayrıca Sovyetler Birliği, Lozan Barış Antlaşması'ndaki tutumunu sürdürmüş ve boğazların her iki yakasının silahlandırılması gerekliliğini Türkiye'ye ait olduğunu savunmuştur.³⁰⁰

---

²⁹⁶ Gürün, a.g.e., s. 148.

²⁹⁷ İnan Yüksel, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 1995, s. 46.

²⁹⁸ Gürün, a.g.e., s. 149.

²⁹⁹ Gürün, a.g.e., s. 150.

³⁰⁰ Oran, a.g.e., s. 321.

Sovyetler Birliği'nin boğazlar üzerindeki bu tezi ne Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ne de Türkiye'nin çıkarlarına yönelik değildir. Tamamen kendi ülkesinin güvenliği ve çıkarları için ortaya konulmuştur. Ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Sovyet tezine karşı İngiltere, kendi tezini gündeme getirmiştir. İngiliz tezi, Türkiye'nin boğazlara asker yerleştirebileceğini savunmuş, ancak sadece Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine açık olamayacağını belirtmiştir. Eğer bir hak tanınacaksa, bu hakkın tüm ülkelere tanınması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰¹

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki tezi, öncelikle kendi ülkesinin güvenliği ve çıkarlarına odaklıdır. Buna karşılık İngiliz tezi, Türkiye'nin boğazlara asker yerleştirebileceğini savunmuş, ancak sadece Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine açık olamayacağını belirtmiştir. Bu iki tez arasında bir çatışma bulunmaktadır. İngiltere Birliği'nin tezi, boğazların tamamen uluslararası bir statüye sahip olmasını ve tüm ülkelere açık olmasını öngörmektedir. Sovyet tezi ise Türkiye'nin kontrolünde olan boğazların sadece Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine açık olması gerektiğini savunmaktadır. Bu durum, Montrö Boğazlar Sözleşmesi müzakerelerinde karmaşık bir konunun ele alındığını ve farklı ülkelerin kendi güvenlik ve çıkarları doğrultusunda farklı tezler sunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Türkiye bu süreçte dengeleyici bir rol üstlenmiş ve Boğazlar konusunda uluslararası hukuka uygun, adil ve tüm tarafların çıkarlarını koruyacak bir çözüm arayışına girmiştir.

C. Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türk-Sovyet Anlaşmazlıkları

1930'lu yıllara gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen devletlerle yapılan barış antlaşmaları sebebiyle daha önceki başlıklar altında da bahsedildiği üzere pek çok sorun çıkmıştır. Türkiye böyle bir ortamda ülke güvenliği ve boğazların akıbeti için 1936 yılında Lozan Konferansı'na katılan devletlere (SSCB, İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Japonya) bir nota göndermiştir.³⁰²

---

³⁰¹ Perinçek, **a.g.e.**, s. 225-226.

³⁰² Soysal, **a.g.e.**, s.502.

Bu durum Türkiye'nin egemenlik ve güvenlik meselesini ilgilendirmektedir. Türkiye, boğazlarla ilgili olarak “Rebus sic stantibus” (Şartlar değiştiğinde hükümler değişir) prensibine dayanarak, boğazların yönetimiyle ilgili yeni bir sözleşme yapılmasını ve bu sözleşmede boğazların askerlerden arındırılmış durumuna son verilmesini talep etmiştir.³⁰³

Boğazlarla ilgili yapılacak olan konferansın yeri olarak İngiliz dışişleri bakanı ve Sovyet Dışişleri Halk Komiseri, İsviçre'nin Montrö şehrinde anlaşmışlardır. İtalya, dışında Lozan'da imzası olan 9 devlet Montrö Boğazlar Konferansına temsilci gönderir. Ancak konferansta İngiltere ve Sovyetler Birliği kendi menfaatleri doğrultusunda çatışma yaşamışlardır.³⁰⁴

Türkiye, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında, 24 kişilik heyetle konferansa katılmıştır. Montrö Boğazlar Konferansı İtalya dışında 9 ülkenin katılımı ile 22 Temmuz 1936'da imzalanmıştır.³⁰⁵

1. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ndeki Türk Tezi

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, uluslararası ilişkilerde kritik bir dönemeç olarak Türkiye'nin önemli bir rol üstlendiği bir anlaşmadır. Boğazlar, stratejik konumu ve uluslararası ticaretin geçiş güzergahlarındaki kilit rolü nedeniyle tarihsel olarak büyük öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye, boğazların güvenliği ve statüsü konusunda çeşitli öneriler sunarak bölge barışına ve istikrarına katkıda bulunmak amacıyla önemli bir tez ortaya koymuştur. Bu kapsamda şu talepleri gündeme getirmiştir;

- 1- *Boğazların yeniden silahlandırılması gerekir.*
- 2- *Boğazlar Komisyonu kaldırılmalı ve Türkiye'de egemenliğine verilmeli*
- 3- *Boğazlar barışta ve savaşta ticaret, hastane ve balıkçı gemilerine açık olacak.*
- 4- *Karadeniz'e kıyısı olsun veya olmasın bütün devletlerin savaş gemileri belli şartlar altında geçebilecek.*
- 5- *Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri 28.000 tonu geçmeyecek ve 15 gün süreyle Karadeniz'de bulunabilecek. Ancak bu süre zarfında savaş gemileri taşıdıkları savaş uçaklarını kullanamazlar.*
- 6- *Karadeniz dışında bir devletin boğazlardan geçebileceği en yüksek tonaj bir kruvazör ve iki torpidodan mürekkep azami 14.000 tonla sınırlandırılacaktır.*
- 7- *Savaş zamanında Türkiye savaşta ise savaş gemilerinin geçişini yasaklayabilecektir.*³⁰⁶

---

³⁰³ Perinçek, **a.g.e.**, s.224.

³⁰⁴ Perinçek, **a.g.e.**, s.225.

³⁰⁵ Soysal, **a.g.e.**, s.503.

³⁰⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.70-72.

Türk tezi, Boğazlar'ın silahlandırılmasını öngörmekte ve böylece Boğazlar'ın güvenliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu noktada, Boğazlar'ın silahsızlandırılması değil, silahlandırılması gerekliliği üzerine odaklanılmaktadır. Bu tez, Türkiye'nin Boğazlar'ın statüsü ve güvenliği konusunda önerilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak bölge için uygun bir çözüm arayışına girdiğini göstermektedir. Türkiye'nin egemenlik hakkını güçlendirmeyi ve Boğazların güvenliğini sağlamak amacıyla silahlandırma seçeneğini öne çıkarmaktadır. Aynı zamanda, Boğazların barış ve ticaret gemilerine açık olması, deniz trafiğinin sorunsuz bir şekilde devam etmesine olanak sağlamaktadır. Ancak bu açıklığın yanında, Boğazların güvenliğinin korunması amacıyla belirli sınırlamalar ve kısıtlamalar da önerilmektedir. Bu tez, Montrö Boğazlar Sözleşmesi müzakerelerinde Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun, adil ve çıkarlarına uygun bir duruş sergilediğini göstermektedir.

2. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Sovyet Tezi

Sovyetler Birliği'nin boğazlara yönelik önerileri, bölgenin stratejik önemini ve Sovyetler Birliği'nin güvenlik çıkarlarını dikkate almaktadır. Bu bağlamda, Sovyet tezi, diğer ülkelerin boğazları kullanımı ve güvenliği konusundaki düşüncelerini yansıtmakta ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi müzakerelerinde önemli bir tartışma noktası olmuştur.

- 1- *Boğazlar Komisyonu kaldırılmalıdır.*
- 2- *Boğazların her iki yakasında Türkiye'nin asker bulundurmasına izin verilmelidir.*
- 3- *Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin geçişine izin verilmemelidir.*
- 4- *Karadeniz'e gönderilecek gemilerin tonaj ve adeti sınırlandırılmalıdır*
- 5- *Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri boğazlardan serbestçe geçişmelidir.*³⁰⁷

Türk ve Sovyet tezlerini karşılaştırdığımızda her iki devletin çoğu isteklerinin istenilen şekilde çözüldüğünü görüyoruz. Her iki taraf da Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını ve boğazların askeri birliklerle donatılmasını istemiştir. Sovyetler Birliği'nin itiraz ettiği nokta ise Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişidir. Ancak Sovyetler Birliği, Türkiye'yi bu konuda uyardığı için bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin 15 gün içinde geri çekilmesi ve askeri tonaj uygulamasının getirilmesi, Sovyetler Birliği'ni bir dereceye kadar rahatlatmıştır.³⁰⁸

---

³⁰⁷ Erkin, a.g.e., s.73-74.

³⁰⁸ Perinçek, a.g.e., s. 226.

3. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin İmzalanması

Montrö Boğazlar Sözleşmesi kapsamında Sovyetler Birliği, Dışişleri Komiseri Litvinov ve Mustafa Kemal Paşa arasında önemli konuşmalar gerçekleşmiştir. Litvinov, konferansın kapanış oturumunda Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluğun sadece geçici bir uzlaşma olmadığını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa ise *"Bu vesileyle, kara ve denizde, güçlü ve büyük komşumuz olan Sovyetler Birliği ile aramızdaki ilişkiler, 15 yıldan fazla süredir her türlü zorlukları aşmasına rağmen ilk günkü gibi samimi ve güçlüdür"* diye belirtmiştir.³⁰⁹

Ulusal Birlik Gazetesi'nin 21 Temmuz 1936 tarihli sayısında yer alan *"Dün gece yarısı Türk tarihi altın kelimelerle imzalanmış şerefli bir belge daha kazandı"* başlıklı haberin devamında, Cumhurbaşkanımız Atatürk'ün Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması vesilesiyle aldığı tebriklere şu beyanatla cevap verdiği ifade edilmektedir: *"Milletimin yüce seviyesine, ordusunun sağlam temellerine ve medeni insanlık değerlerine dayanan, barış ve huzuru tüm insanlığın ihtiyaç duyduğu yolu sağlama potansiyeline sahip olan zekâ, liyakat ve enerjinin önemli sonuçlar doğurabileceğini gösteren Montrö Boğazlar Konferansı gerçekten kutlanmaya ve kutlamaya değer bir olaydır. Tebriğiniz için teşekkür ederim ve sizleri tebrik etmekten büyük bir mutluluk duyarım"*³¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı sonrasında elde ettiği Kurtuluş Savaşı zaferleriyle ve Mudanya ve Lozan müzakereleriyle dış politikada başarılı bir çizgi izleyerek, dönemin koşullarını iyi analiz etmiş ve taviz vermeden diplomasi yoluyla Boğazlar Meselesini, Montrö Sözleşmesi ile çözmüştür. Bu başarıda en büyük payı ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa Atatürk'e aittir.³¹¹

Son Posta Gazetesinin 21 Temmuz 1936 tarihli nüshasında, yazar E. Talu Montrö zaferi için *"Montrö zaferi kutlu olsun"* başlıklı haberin devamında şöyle demiştir: *"Atatürk Türkiye'si şan dolu tarihine bir sayfa daha kattı. Önce harp, top, tüfek, süngü... İnönü, Sakarya Dumlupınar, İzmir... sonra siyaset; Mudanya, Lozan ve bugün de Montrö Boğazlar. Bu melahirden hiçbiri yeryüzünde yaşayan hiçbir*

³⁰⁹ Perinçek, a.g.e., s. 227.

³¹⁰ Ulusal Birlik, 21 Temmuz 1936.

³¹¹ Ulusal Birlik, 21 Temmuz 1936.

millete bu türlü nasip olmamıştır. Nasıl olsun ki Atatürk bir tanedir ve onu yetiştirmek biz Türk milletine nasip olmuştur.”³¹²

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Barış Antlaşması'nın aksine süresiz değildir. Montrö'nün süresi yirmi yıldır. Ancak taraflardan herhangi biri sözleşmenin feshini talep etmesi sonucu sözleşme iki yıl daha yürürlükte kalacaktır. 1956 yılı sona erdiğinde taraflardan fesih ile ilgili herhangi bir girişim olmadığı için Montrö Boğazlar Sözleşmesi hala günümüzde yürürlüktedir.³¹³

Türkiye, boğazlar meselesinde kendi ülke çıkarlarını gözeterek dönemin siyasi ve askeri karışıklığından yararlanarak önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu kazanımlar arasında Boğazlar Komisyonunun kaldırılması, savaş gemilerinin geçişinin belirli şartlara bağlanması ve boğazların her iki yakasının silahlandırılması yer almaktadır. Bu sözleşmeden 86 yıl geçmesine rağmen Türkiye, boğazlar üzerinde tek hâkim güç konumundadır. Özellikle günümüzde Ukrayna-Rusya Savaşı sırasında Türkiye'nin boğazlar üzerindeki rolü, Avrupa ülkeleri dahil savaşan devletler tarafından hayranlıkla karşılanmaktadır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk-Sovyet anlaşmazlıklarına değinmeden önce Lozan Barış Antlaşması'nda boğazlarla ilgili üç tez bahsedilmelidir:

D. Stalin'in Boğazların Statüsünü Değiştirme İsteği ve Şükrü Saracoğlu'nun Moskova Ziyareti

1939 yılına gelindiğinde Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikası yeni bir dünya savaşının ayak seslerinin habercisi olmuştur. Birçok Avrupalı devlet kendi aralarında askeri, siyasi ve yardım antlaşmaları yapmıştır. Türkiye'de İngiltere ve Fransa ile bir yardımlaşma paktı imzalamıştır. Türkiye'de bulunan Sovyetler Birliği'nin Dışişleri komiser yardımcısı Potemkin, Şükrü Saracoğlu ile görüşerek Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı yardım Antlaşması'na benzer bir antlaşmayı Sovyetler Birliği ile yapılması gerektiğine değinmiştir.³¹⁴

Potemkin, Sovyetler Birliği lideri Stalin tarafından Türkiye'ye gönderilmiştir. Buradaki amacı; İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye'yi batılı devletlerden

---

³¹² Son Posta, 21 Temmuz 1936.

³¹³ Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 499.

³¹⁴ Erkin, **a.g.e.**, s. 135-136.

uzaklaştırma ve paktlarla Sovyetler Birliği ne yakınlaştırmaktır. Buradaki amaç Sovyetler Birliği sınır güvenliğini sağlamak, en önemlisi de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk-Sovyet çıkarlarına göre değişiklik isteğidir. Sovyetler Birliği temsilcileri bu isteklerini açıkça dile getirmişlerdir. Yeni Asır Gazetesi'nin 28 Nisan 1939 tarihli sayısında: “*Sovyet hariciye komiser muavini Potemkin bu sabah saat 7.25 te Ekspresle Sofya'dan şehrimiz İstanbul'a gelmiş ve istasyonda vali ve belediye reisi Lütfü Kırdar, Emniyet direktörü, Sovyet konsolos ve kolonisi tarafından karşılanmış ve bir polis müfrezesi selam resmini ifa etmiştir. Sovyet hariciye komiser muavini Potamkin, Pera palasa inmiştir. Öğleden sonra Boğazda bir gezinti yapmış, şehirde abideleri gezmiştir. Akşam Ankara Ekspresi'ne bağlanan hususi vagonla Ankara'ya gitmiştir. Yarın akşam harici vekilimiz Şükrü Saracoğlu tarafından dost misafirimiz şerefine bir akşam ziyafeti verilecektir.*”³¹⁵ haberini vermiştir.

25 Eylül 1939 tarihinde Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu liderliğinde, genel sekreter yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi Birinci Daire Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Özel Kalem Müdürü Zeki Polar'dan oluşan bir heyet, Moskova'ya seyahat etmiştir. Sovyetler Birliği temsilcisi Molotov ile gerçekleştirilen müzakereler başlamıştır. Bu görüşmenin açık amacı, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmaktır. Ancak asıl neden, Stalin'in talimatıyla Sovyet temsilcisi Molotov'un görüşmeler sırasında dile getiremediği, ancak görüşmelerin ardından Şükrü Saracoğlu'na uzattığı bir mektup şeklindeki belgede gizlidir. Bu belgede özellikle boğazlar meselesinin incelenmesi ve bir sonraki görüşmede bu konunun tartışılmasının istendiği ifade edilmektedir.³¹⁶

Şükrü Saracoğlu, uzatılan bu kâğıdı alıp almayacağı konusunda tereddüt etmiştir. Moskova'da boğazlarla ilgili bir karar almanın mümkün olmadığını ve bu meseleyi zor durumda bırakabileceğini fark etmiştir. Bu nedenle, Sovyet temsilcileri ne kadar ısrarlı olursa olsun, Şükrü Saracoğlu boğazlar meselesinde kararlı ve geri adım atmamıştır. Şükrü Saracoğlu, Moskova ziyareti sırasında Stalin ile görüşmüştür. İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmaya atıfta bulunarak, Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa ile bir savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin tarafsız

---

³¹⁵ Yeni Asır Gazetesi, 28 Nisan 1939.

³¹⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.140.

kalacağını ve bu devletlere yardım etmeyeceğini teminat altına almasını talep etmiştir.³¹⁷

Ulus Gazetesinin 27 Eylül 1939 tarihli nüshasında, “*Hariciye Vekilimiz Kremlin’de Molotof ve Kalinin ile görüştü*” başlıklı haberde “*Moskova Garı Türk ve Sovyet bayrakları ile donatılmıştır.*” denilmiştir. Şükrü Saracoğlu’nun yanındaki heyet ve onu karşılayan Sovyetler Birliği heyetini de şöyle açıklamıştır: “*Türkiye Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu’nun yanında Hariciye Umumi Kâtip Muavini B. Cevat Açıkalın, birinci daire reisi B. Feridun Cemal Erkin ve hususi kalem müdürü Zeki Polar olduğu halde dün Moskova’ya vardı. Onu karşılayanlar ise Hariciye Komiser Muavini B. Potemkin ile Hariciye Komiser Muavini B. Dekanozof ve Moskova Sovyet Reisi Muavini B. Korolof, harici umumi kâtabi Bogomolof, protokol müdürü B. Barkof, Moskova Merkez Kumandanı Albay Suvarov, Türkiye Büyükelçisi Haydar Aktay ve Sefaret Erkanı, İran Büyükelçisi B. Saet, Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Bulgaristan Orta Elçisi B. Antonof, Yunanistan Orta Elçisi Maketti ve Romanya Orta Elçisi tarafından İstikbal edilmiştir.*”³¹⁸

Stalin, görüşmeler devam ederken daha önce Molotov tarafından gündeme getirilen Montrö Boğazlar Sözleşmesi maddelerinin incelenmesi konusunu açmıştır. Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş durumunda boğazlardan geçişinin kısıtlanması için Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Montrö’ye ilişkin şu maddelerin değiştirilmesini önermiştir:

1-Barış veya savaş zamanlarında Türkiye savaşa girmiş veya girmemiş olsun Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin gemilerini geçiş hakkını Türkiye ve Sovyetler Birliği Beraber karar vermelidir.

2- Türkiye bundan sonra 30.000 tonluk gemilerin beşte birini aşan bir tonajın geçişine izin vermeyecek.

3- Türkiye Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin insanı yardım için savaş gemilerini yollamalarına izin vermeyecektir.

4- Milletler Cemiyeti’nin kararı ile de olsa bazı devletlerin Savaş gemilerini geçişi Türk-Sovyet ortak kararına bağlı olacaktır.

*5- Türkiye ve Sovyetler Birliği önce kendi aralarında anlaşmadan Boğazlar rejiminde değişikliklerle ilgili müzakerelere katılmayacaklardır.*³¹⁹

Bu tekliflerin karşısında zor durumda kalan Şükrü Saracoğlu hem Molotov hem de Stalin’e gereken cevapları vermek için mücadele etmiştir. Sovyetler Birliği

³¹⁷ Erkin, a.g.e., s.141.

³¹⁸ Ulus, 27 Eylül 1939.

³¹⁹ Erkin, a.g.e., s.142.

temsilcilerine şu açıklamalarda bulunmuştur: “Birçok devletin katılımı ile imzalanan Montrö Boğazlar sözleşmesinin Sovyetler Birliği istiyor diye değişiklik yapılmasını Türkiye hükümeti hiçbir koşulda uygun görmeyecektir. Sovyetler Birliği’nin amacı eğer Hünkâr İskelesi Antlaşması’na benzer bir antlaşmayı imzalamayı düşünmek ise bunun tekrarlanmayacağını söyleyebilirim.”

Stalin’e karşı son sözü “Şayet, Stalin yoldaş boğazlar rejiminde değişiklik talebinde ısrarcı olursanız benim memleketime gitmeme izin vermeniz gerekir” demiştir. Daha sonra Stalin, Saracoğlu’nun ciddiyetini anlayınca şu konuşmayı yapmıştır: “Saracoğlu yoldaş, tamamen haklıdır, bu taslak kabaca kaleme alınmıştır” diyerek boğazlar meselesinde geri adım atmıştır.³²⁰

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1930’lu yıllara gelindiğinde dünyanın genel siyasetinde bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle Lozan Barış Antlaşması’nda ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde Türkiye’nin yanında duran Sovyetler Birliği, artık bu politikasından vazgeçmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde bazı değişikliklere gidilmesi gerektiğini Türk hükümetine bildirmiştir. Boğazlar ile ilgili artık Türkiye ve Sovyetler Birliği’nin karar vermesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak Türkiye Dışişleri Bakanı Moskova’da hem Stalin’e hem de Molotov’a boğazlar meselesi ile ilgili gereken cevapları vermiş ve bu konunun mümkün olmayacağını açıklamıştır. Sovyetler Birliği’nin bu teklifi son bulmayacak özellikle İkinci Dünya Savaşı’nda boğazlar meselesi ile ilgili Türkiye’yi tehdit etmekten geri kalmayacaktır.

Cumhuriyet Gazetesi’nin 18 Ekim 1939 tarihli sayısında “Türk-Sovyet Müzakereleri” başlıklı haberde, Başbakan Dr. Refik Saydam’ın beyanatına yer verilmiştir. Saydam, Moskova’da 23 gündür devam eden görüşmelerin sonuçlanmadığını belirtmiş ve Sovyetler Birliği’nin tekliflerinin Türkiye’nin güvenliği açısından verilen garantilere denk düşmediğini ifade etmiştir. Bu ifadeyle, Saydam, Sovyet tekliflerinin Türkiye’nin ulusal güvenliğine zarar verebileceğini ima etmiştir.”³²¹

Cumhuriyet Gazetesi’nin 18 Ekim 1939 tarihli sayısında “Hariciye Vekilimiz Ankara’ya Dönüyor” başlıklı haberde, Başbakan Dr. Refik Saydam’ın Ankara- C.H. Partisi B.M. Meclisi Grubu’na yaptığı konuşmaya yer verilmiştir. Saydam, Hariciye

³²⁰ Erkin, a.g.e., s.143.

³²¹ Cumhuriyet, 18 Birinci Teşrin (Ekim) 1939.

Vekil'inin Moskova'da Sovyetler Birliği ile yürüttüğü müzakereler hakkında bilgi vermiştir. Saydam, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılabilecek anlaşmaların iki hkmet tarafından görüşüldüğünü belirtmiş ve müzakerelerin bu esaslar dahilinde devam ettiğini söylemiştir. Ancak, Sovyet hükümetinin yeni teklifler sunmasıyla müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlandığını açıklamıştır. Sovyetler Birliği'nin yeni teklifleri, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmalardan farklıdır ve Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından endişe vericidir. Ayrıca, Boğazlar zerinde Türkiye'nin uluslararası taahhütlerine uygun olmayan bir politikanın Sovyetler Birliği tarafından benimsenmesi kabul edilemezdir. Bu nedenle, Türkiye-Sovyetler Birliği müzakerelerinin Moskova'da başarısız olduğunu belirtmiştir. Ancak, Saydam, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki dostane ilişkilerin devam edeceğini vurgulamıştır.”³²² Başvekil Dr. Refik Saydam, şükrü Saracoğlu'nun 23 günlük Moskova ziyaretini ve bu ziyarette ele alınan konuları değerlendirmiştir. Ayrıca Sovyet temsilcilerinin boğazlar meselesini görüşmelerin ana konusu yapması şükrü Saracoğlu'nu zor durumda bırakmıştır. Boğazlar ile ilgili kararların sadece Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin belirlediği şekilde çözümlenmesini istemişlerdir. Ancak Saracoğlu buna karşı çıkmış ve boğazlar uluslararası antlaşmalarda geçtiği şekilde idare edileceğini bildirmiştir. Görüşmelerden bir netice alınmadan Ankara'ya geri dnmştir.

Son Telgraf Gazetesi'nin 18 Ekim 1939 tarihli nüshasında, şükrü Saracoğlu'nun Moskova ziyaretinin önemi şu şekilde vurgulanmıştır. “*Hariciye Vekili Saracoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne iade-i ziyaret için geldiğini ve Moskova'da bulunduğu süre boyunca Türkiye ve Sovyetler Birliği hükümetleri arasında samimi bir fikir alışverişi yapıldığını belirtmiştir. Bu fikir alışverişi, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesine ve barışçıl çözümler arayışına katkı sağlamıştır. İki hkmet, ortak meselelerin İstikbal'de de birlikte ele alınması için temasın sürdürülmesi konusunda anlaşmıştır.*”³²³

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler uzun bir süre boyunca olumlu seyretmiştir. İki lke arasında karşılıklı destek ve antlaşmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde Türkiye, uzun yıllardır yakın ilişkiler içerisinde olduğu Sovyetler Birliği'nin

³²² Cumhuriyet, 18 Birinci Teşrin 1939.

³²³ Son Telgraf, 18 Birinci Teşrin (Ekim) 1939.

Boğazlarda üs kurma ve doğu bölgelerinde toprak talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle Türkiye, batının güçlü devletleri olan İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Çünkü yeni kurulmuş bir cumhuriyetin böyle bir tehditle karşı karşıya gelmesi hem batı hem de genç Türkiye için olumsuz bir durumdur.³²⁴

Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, Türkiye'yi batılı devletlerden uzaklaştırarak Sovyetler Birliği'ne yaklaştırmak için 28 Nisan 1939'da Türkiye'ye gelmiştir. Yeni Asır Gazetesi'nin 28 Nisan 1939 tarihli sayısında: *“Sovyet hariciye komiser muavini Potemkin bu sabah saat 7.25 te Ekspresle Sofya'dan şehrimiz İstanbul'a gelmiş ve istasyonda vali ve belediye reisi Lütfü Kırdar, Emniyet direktörü, Sovyet konsolos ve kolonisi tarafından karşılanmış ve bir polis müfrezesi selam resmini ifa etmiştir. Sovyet hariciye komiser muavini Potamkin, Pera palasa inmiştir. Öğleden sonra Boğazda bir gezinti yapmış, şehirde abideleri gezmiştir. Akşam Ankara Ekspresi'ne bağlanan hususi vagonla Ankara'ya gitmiştir. Yarın akşam harici vekilimiz Şükrü Saracoğlu tarafından dost misafirimiz şerefine bir akşam ziyafeti verilecektir.”*³²⁵ haberini vermiştir.

Sovyetler Birliği, dışişleri komiser yardımcısı Potemkin, Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile görüşerek onu *“İki devleti alakadar eden konularda görüşmek”* için Moskova'ya davet etmiştir. Bu davetin amacı Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanacak paktır. Ayrıca Sovyetler Birliği de Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktını Türkiye'ye açıklamak istemiştir. Çünkü iki ülke arasında daha önce imzalanan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması gereği taraflar birbirine danışmadan başka devletlerle ittifak yapmayacaklardır.³²⁶

Uluslararası ilişkilerin tamamen değiştiği bir dönemde, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir. Türkiye'nin teklife olumlu yanıt vermesi üzerine, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve heyeti 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir. Saracoğlu'nun Sovyet yetkilileriyle yapacağı görüşmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.³²⁷

---

³²⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 114.

³²⁵ Yeni Asır Gazetesi, 28 Nisan 1939.

³²⁶ Sander, Sar, **a.g.e.**, s. 151.

³²⁷ Erkin, **a.g.e.**, s.140.

Sovyetler Birliği, 1939 başlarında Türkiye'ye karşı istekçi ve tehditkâr bir tutum sergilemiştir. Türkiye ise kendi çıkarları doğrultusunda tarafsız bir tutum benimsemiştir. şükrü Saracoğlu, resmi olarak Moskova'ya davet edildiği 15 Eylül 1939 tarihinde yola çıkmıştır. Ancak, Saracoğlu'nun henüz yoldayken, 19 Ekim 1939 günü Türkiye, daha önceden İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan Üçlü İttifak'ı onaylamıştır. Bu anlaşma, 23 Eylül'de imzalandıktan sonra Moskova görüşmelerinden sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.³²⁸

Ulus Gazetesinin 27 Eylül 1939 tarihli nüshasında, “*Hariciye Vekilimiz Kremlin’de Molotof ve Kalinin ile görüştü*” başlıklı haberde “*Moskova Garı Türk ve Sovyet bayrakları ile donatılmıştır.*” denilmiştir. şükrü Saracoğlu’nun yanındaki heyet ve onu karşılayan Sovyetler Birliği heyetini de şöyle açıklamıştır:

“*Türkiye Hariciye Vekili şükrü Saracoğlu’nun yanında Hariciye Umumi Kâtip Muavini B. Cevat Açıkalin, birinci daire reisi B. Feridun Cemal Erkin ve hususi kalem müdürü Zeki Polar olduğu halde diün Moskova’ya vardı. Onu karşılayanlar ise Hariciye Komiser Muavini B. Potemkin ile Hariciye Komiser Muavini B. Dekanozof ve Moskova Sovyet Reisi Muavini B. Korolof, harici umumi kâtibi Bogomolof, protokol müdürü B. Barkof, Moskova Merkez Kumandanı Albay Suvarov, Türkiye Büyükelçisi Haydar Aktay ve Sefaret Erkanı, İran Büyükelçisi B. Saet, Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Bulgaristan Orta Elçisi B. Antonof, Yunanistan Orta Elçisi Maketti ve Romanya Orta Elçisi tarafından İstikbal edilmiştir.*”³²⁹

Türk Dışışleri Bakanı şükrü Saracoğlu, Stalin tarafından 1939 yılının sonlarında Moskova’da kabul edildiğinde, Stalin ona “*Umarım Boğazların anahtarlarını getirmişsinizdir.*” şeklinde bir açılış yapmıştır. Saracoğlu ise “*Anahtarları Mustafa Kemal Paşa’nın yanına aldığını dile getirmiştir.*” Böylece Saracoğlu, Türkiye’nin Boğazlar konusundaki tavrını ve özgürlüklerine sahip bir millet olduklarını vurgulamıştır. Bu olay, Türk-Sovyet ilişkilerinin gerilimli dönemlerinden biridir.³³⁰

Türk heyeti, Ankara'dan aldığı görev doğrultusunda Moskova'ya gitmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı yardım ve iş birliği antlaşması

³²⁸ Erkin, **a.g.e.**, s.135.

³²⁹ Ulus, 27 Eylül 1939.

³³⁰ Çetin Çetiner, Haber Türk'teki “Boğazların Anahtarı Hala Ankara’da”, 8 Nisan 2021.

<https://www.sonkoseyazilari.com/haberturk/cetiner-cetin/8-Nisan-2021/bogazlarin-anahtari-hala-ankarada/641708>

imzalamak için müzakereler yürütmekle görevlendirilmiştir. Aynı zamanda, Türkiye-İngiltere-Fransa arasındaki Üçlü İttifak'ın imzalanması ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı noktası arayışı da Saracoğlu'nun diğer bir hedefidir.³³¹ Sovyetler Birliği ise, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek ve aynı zamanda Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak amacındadır. Ancak müzakerelerin ilk gününde, Saracoğlu'na sunulan bir kâğıtta Sovyetler Birliği'nin Montreux'de yapılmasını istediği değişikliklerle ilgili olarak anlaşmazlık yaşanmış ve bu durum müzakereleri gerginleştirmiştir. Saracoğlu, kâğıda bile el sürmeyi reddetmiş ve bu durum müzakerelerin seyrini olumsuz etkilemiştir.³³²

Bu toplantılarda, Türkiye ile SSCB arasında imzalanması planlanan Türk-Sovyet iş birliği antlaşmasının, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki talepleriyle bağlantılı olduğu ve Sovyet taleplerinin reddedilmesi durumunda iş birliği antlaşmasının da yapılamayacağı Saracoğlu'na aktarılmıştır. Çeşitli kaynaklar incelenerek özetlenirse, Moskova'da Türk-Sovyet ittifak antlaşmasının yapılabilmesi için Türkiye'den beklenen talepler şunlardır:

1. *Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması,*
2. *Montreux Boğazlar Rejimi'ne, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin boğazlardan geçemeyeceği garantisinin eklenmesi,*
3. *İngiltere ve Fransa ile girilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi,*
4. *İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz sayılması.³³³*

Bu toplantılarda, özellikle Montreux Konvansiyonu'nun değiştirilmesi konusunda Sovyetler Birliği'nin ortaya attığı talepler, Türkiye'yi rahatsız etmiş ve Türkiye, Millî Mücadele yıllarından beri iyi ilişkiler ve iş birliği içinde olduğu Sovyetler Birliği'nden uzaklaşarak Batılı devletlere yakınlaşma ve Batılı devletlerin desteğini arama eğilimine girmiştir.³³⁴

Moskova görüşmesi, Türk-Sovyet ilişkileri açısından büyük bir öneme sahiptir. Stalin'in talepleri, Türkiye'nin kabul edemeyeceği istekler olduğundan dolayı olumsuz bir şekilde sonuçlanmıştır. Bu durum ileride Sovyet-Türk ilişkilerini krize sokabilecek veya savaş sebebi olarak sunulabilecek potansiyele sahiptir. Türkiye, bu

---

³³¹ Sander, Sar, **a.g.e.**, s. 151.

³³² Erkin, **a.g.e.**, s.139-140.

³³³ Erkin, **a.g.e.**, s.142.

³³⁴ Sander, Sar, **a.g.e.**, s. 152.

görüşmelerin ardından Sovyetler Birliği'nin taleplerinin artabileceğini ve daha sert bir tutum sergileyebileceğini göz önünde bulundurmıştır. Bu durum, Türkiye için büyük bir tehdit oluşturabilecektir. Sonuç olarak, bu görüşmelerin sonucunda Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesiyle ilgili hedefleri karşılıksız kalmıştır.³³⁵

Sonraki toplantılarda Stalin, katılmama kararı almıştır. Molotov ise Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki yardımlaşma paktının maddelerini konuşmak yerine konuyu tekrar boğazlar meselesine getirmiştir. Bu sefer açıkça Montrö Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesini istediklerini açıklamıştır. Dışişleri Bakanı Saracoğlu, bunun mümkün olmadığını belirterek görüşmeleri sonlandırmıştır. Türkiye'de 25 Eylül 1939'da gittiği Moskova'dan 17 Ekim 1939'da ayrılarak 20 Ekim 1930'da Ankara'ya varmıştır. Şükrü Saracoğlu ve heyeti daha yoldayken 19 Ekim 1939'da Türk hükümeti İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardımlaşma Paktı'nı imzalamıştır.³³⁶

Son Telgraf Gazetesi'nin 18 Ekim 1939 tarihli nüshasında, Şükrü Saracoğlu'nun Moskova ziyaretinin önemi vurgulanmıştır. Gazete, *‘‘Hariciye Vekili Saracoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne iade-i ziyaret için geldiğini ve Moskova'da bulunduğu süre boyunca Türkiye ve Sovyetler Birliği hükümetleri arasında samimi bir fikir alışverişi yapıldığını belirtmiştir. Bu fikir alışverişi, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesine ve barışçıl çözümler arayışına katkı sağlamıştır. İki hükümet, ortak meselelerin İstikbal'de de birlikte ele alınması için temasın sürdürülmesi konusunda anlaşmıştır’’*³³⁷

E. İkinci Dünya Savaşı'nın Ortaya çıkması

Birinci Dünya Savaşı sonucunda Paris Barış Konferansı'nda yenilen devletlerle yapılan barış antlaşmalarının şartları ağır olmuştur. Özellikle Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması, Almanya'nın birçok alanda (ekonomik, askeri, sanayi ve siyasi) nefes almasını kısıtlamıştır. Almanya'nın başına geçen yeni hükümetin ilk işi Versay Antlaşması'ndan kurtulmak olmuştur. Bu sebeple Almanya kendi güvenliği ve yeni yayılcı politikası için bazı paktlara dahil olmuştur.³³⁸

³³⁵ Sander, Sar, **a.g.e.**, s. 153.

³³⁶ İmren Arbac, *‘‘Türk-Sovyet İlişkilerinde Şükrü Saraçoğlu'nun 26 Eylül-16 Ekim 1939 Moskova görüşmelerinin önemi’’*, **Türk-Rus Kongresi UTRAK 2018 Ankara Bildiri Kitap**, 2018, s.150.

³³⁷ Son Telgraf, 18 Birinci Teşrin (Ekim) 1939.

³³⁸ Armaoğlu, Türk Dış Politikası Tarihi, **a.g.e.**, s.108.

Özellikle Almanya, İtalya ile Roma Berlin Mihverini kurmuştur. Daha sonrada bu iki ülke yayılcı politikalarını yürürlüğe koymuşlardır. Önce 1937 Avusturya'yı daha sonra 1939 yılında ise Çekoslovakya'yı işgal eden Almanya. 1 Eylül 1939'da Polonya'nın Danzig Bölgesini işgal ederek İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır.³³⁹ Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında etkili olan bir diğer ülkede İtalya'dır. İtalya 1936'da Habeşistan'ı işgal etmesi ve daha sonra da Akdeniz'de kendi kendine verdiği hareket serbestisi politikası, diğer ülkelerin sert tepkilerine neden olmuştur. İtalyan lider Mussolini, göreve geldikten kısa süre sonra 1923 yılında İtalyan Senatosu'nda yaptığı konuşmada, "Bizim Deniz" olarak adlandırdığı Akdeniz'den bahsederken cesur bir ifade kullanmıştır. Onun görüşüne göre, İtalya sadece Adriyatik Denizi'nde değil, Akdeniz'in diğer bölgelerinde de var olmalıdır. Mussolini'nin politik stratejisi, güçlünün haklı olduğuna inanmaya dayalı saldırgan bir milliyetçilik anlayışıdır. Siyasette başarı elde etmenin, çoğu zaman provokatif bir tarzda hareket etmek ve düşüncelerini kabul ettirmekle mümkün olduğuna inanmıştır. Bu nedenle, dış politikada pasifist bir anti-emperyalizm yerine daha saldırgan bir yaklaşım benimsemiştir. Mussolini'nin cesur ve iddialı söylemleri, İtalya'nın uluslararası alandaki rolünü şekillendirmede önemli bir etkiye sahip olmuştur.³⁴⁰ Bu dönemde Avrupa'yı karıştıran bir diğer olayda İspanya İç Savaşı'dır. Avrupalı devletler, İspanya İç Savaşı'nda kendi rejimleri olan tarafları desteklemişlerdir.³⁴¹

1936'da İspanya'da başlayan iç savaş, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık yapan devletlerin silahlarını ve güçlerini denemek için bir fırsat olmuştur. Almanya ve İtalya, İspanya'da aşırı Milliyetçi ve faşist General Francisco Franco liderliğindeki isyancılara açık destek vermiş ve silah yardımıyla bulunmuştur. Sol görüşlü cumhuriyetçilere ise sınırlı miktarda yardım Sovyetler Birliği tarafından sağlanmıştır. İngiltere ve Fransa ise silah yardımı yapmamışlardır. Alman silahlarıyla donatılan Franco, Guernica Şehrini³⁴² hava saldırısıyla yerle bir etmiştir. Bu sayede Almanlar, gelecek bir savaşta üstünlüğü ele geçirmek için silahlarını deneyimleme fırsatı

---

³³⁹ Armaoğlu, Türk Dış Politikası Tarihi, **a.g.e.**, s.109.

³⁴⁰ Abdül Çelikçi ve Can Kakışım, "İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, s. 91.

³⁴¹ Gürün, **a.g.e.**, s.169.

³⁴² Guernica Şehri: İspanya iç savaşında en çok tahrip edilen şehirdir. 26 Nisan 1937 günü İspanya'nın Guernica şehrinde gerçekleşmiş olan trajik olaylar, Pablo Picasso tarafından Guernica tablosuna resmedilmiştir.

bulmuşlardır. İngiltere ve Fransa ise Birinci Dünya Savaşı'nda kullandıkları taktikleri ve silahları yenileyememişlerdir.³⁴³

İspanya İç Savaşı sırasında Akdeniz'de, milleti belli olmayan korsan denizaltıları İspanya ticari gemilerini batırmıştır. İspanyollar, bu olayda faşistleri destekleyen İtalya'yı sorumlu tutmuştur. Ayrıca, tarafsız olan İngiliz ve Fransız gemilerine karşı yapılan saldırılar nedeniyle bu iki devlet, 10 Eylül 1937 tarihinde İsviçre'nin Nyon kentinde bir konferans düzenleneceğini açıklamıştır. Konferansa davet edilen devletler ise Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, İtalya, Mısır ve Almanya'dır. Ancak İtalya ve Almanya, konferansa katılmamışlardır.³⁴⁴

Almanya ve İtalya, 1937 yılında Akdeniz'in güvenliği için düzenlenen Nyon Konferansı'na katılmama nedenlerinin başında yayılmacı dış politikalarını benimsemeleri gelmektedir. İlerleyen dönemde, bu iki devlet Roma-Berlin Mihverini imzalayarak bu politikalarını kanıtlamışlardır.³⁴⁵ Almanya ve İtalya arasında 22 Mayıs 1939'da "Çelik Paktı"³⁴⁶ olarak adlandırılan bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. İtalya lideri Mussolini, bu ittifaktan aldığı güçle Arnavutluk'u işgal etmiştir. Ardından Yunanistan'a saldırı yapılacağı öngörülmüştür. Almanya ise "Hayat sahası"³⁴⁷ politikasını uygulamaya başlayarak işgal hareketlerine devam etmiştir.³⁴⁸

İsmail Soysal'a göre Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yandan Nyon Konferansı'na katılma gerekçesi şöyledir: "*Türkiye, Akdeniz'de genişleme politikası olan İtalya'nın korsanlık olaylarına karıştığını biliyordu. Ayrıca İtalya'nın 1936 yılında Habeşistan'a saldırması ile Türkiye Barış ve Ortak Güvenlik için İngiltere ve Fransa gibi statükocu devletlerin yanında durmuştur. Ayrıca sınır güvenliği için de Sovyetler Birliği ve Balkan devletleri ile paktlar imzalanmıştır.*"³⁴⁹

---

³⁴³ Oran, **a.g.e.**, ss,406-407.

³⁴⁴ Gürün, **a.g.e.**, s.171.

³⁴⁵ Armaoğlu, Türk Dış Politikası Tarihi, **a.g.e.**, s.110.

³⁴⁶ Çelik Paktı, Almanya'nın Adolf Hitler liderliğindeki Nazi rejimi ile İtalya'nın Benito Mussolini liderliğindeki Faşist rejimi arasında yapılan bir ittifak anlaşmasıdır. Çelik Paktı, 22 Mayıs 1939'da Berlin'de imzalandı ve iki ülke arasında askeri ve siyasi iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır (Figen Atabey, "Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler" **Belgi Dergisi**, 2020, s, 2587.).

³⁴⁷ Hayat sahası: (Yaşam alanı) Almanya sınırları dışında yaşayan Alman halkının Almanya'nın hakimiyetinde birleştirilmesi ve yeni toprakları ele geçirme politikasıdır.

³⁴⁸ Sander, **a.g.e.**, s.59.

³⁴⁹ Soysal, **a.g.e.**, s.528.

İngiltere ve Fransa, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı önlem almak zorunda kalmışlardır. İngiltere, bu iki yayılmacı devlete karşı taviz vermeyeceğini göstermek amacıyla 31 Mart'ta Polonya'ya ve daha sonra Romanya ile Yunanistan'a askeri güvence vermiştir.³⁵⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının nedenlerinden biri de Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) politikalarıdır. ABD, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren bir ülke olmasına rağmen, “Yalnızlık politikası”³⁵¹ nedeniyle kendi kıtasına çekilmiştir. Ayrıca, 1935 ve 1937 yıllarında uyguladığı tarafsızlık yasalarıyla ülkeyi dış politikadan izole etmiştir. ABD Kongresi, önceden Versay Antlaşması'nı onaylamıştır. Ancak Milletler Cemiyeti'ne katılmayarak revizyonist devletlerin işini daha da kolaylaştırmıştır.³⁵²

İkinci Dünya Savaşı'nın kıtalar arasında yayılmasında etkili olan bir diğer devlet Japonya'dır. Japonya, 1931 yılında Çin'in Mançurya bölgesini işgal ederek sömürgeleşmesini artırmıştır. Çin'in Milletler Cemiyeti'nden yardım talebi hem ABD hem de Milletler Cemiyeti tarafından karşılıksız bırakılmıştır. Bu durumdan güç alan Japonya, “Lytton Raporu'nu”³⁵³ reddederek Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır. Bu durum, İtalya ve Almanya'nın dikkatini çekerek Japonya'yı kendi yanlarına çekme girişimlerine yol açmıştır. Ayrıca, Almanya Ekim 1933'te Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır.³⁵⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında etkili olan devletleri sayarken birçok devlet ismi söylenebilecektir. Ancak bir kişi veya liderden bahsedecek olursak bu şüphesiz Adolf Hitler'dır. 1933 yılında Almanya'nın başına geçen Hitler, Mein Kampf (Kavgam) adlı eserinde 3 temel amacının olduğunu yazmıştır:

---

³⁵⁰ Mustafa, Metintaş, "İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)", **Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi** 4.7, 2020, s. 54.

³⁵¹ Yalnızlık politikası: Monroe doktrini olarak ta bilinir. ABD, Uluslararası sorunlara aktif olarak katılmamayı ve diğer devletlerle diplomatik ve ticari ilişkileri asgari düzeyde tutmayı öngören bir dış politikadır (Kenan Özkan, **Türkiye-ABD ilişkileri (1918-1923)**, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Ankara, 2007, s.4.).

³⁵² Oran, **a.g.e.**, ss. 403-404.

Japonya'nın Mançurya bölgesini işgaline yol açan olaydır. 1932 Lytton Raporu tarafından işa edildi ve Japonya'yı diplomatik izolasyona ve Milletler Cemiyeti'nden çekilmesine yol açtı.

³⁵³ Eylül 1932'de Lytton Komisyonu'nun hazırladığı rapor Milletler Cemiyetine sunulmuştur. Rapora göre; Japonya, herhangi bir savaş ilanı olmaksızın Çin'e ait olan toprakların büyük bir bölümüne el koymuş ve işgal etmiş olduğu belirtilmiştir. Bölgede kurulan Mançukuo devletinin tanınmaması ve Kwantung ordusunun bölgeden çekilmesi önerilmiştir. (Mustafa Hamdi Seyhan, “1923-1938 Türkiye, 1918-1941 Japonya Dış Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, s. 57.).

³⁵⁴ Oran, **a.g.e.**, ss. 404-405.

- 1- Almanya'yı Versay Antlaşması'ndan kurtarmak için ilk adım olarak 1935'te ülkesinde zorunlu askerliği tekrar getirmiştir.
- 2- Hitler, "Ein Volk, Ein Reich" ilkesine dayanarak tüm Almanların tarihi Alman toprakları sınırları içinde bulunmasını politika olarak benimsemiştir.
- 3- Bu politika en iyi şekilde "Anschluss" (Birleşme) yoluyla uygulanmıştır. 1939'da Sudetenland'ı ve Avusturya'yı topraklarına katması, Anschluss Politikası'nın en somut adımı olmuştur.³⁵⁵

Anschluss (Birleşme), Nazi Partisi lideri Hitler'in Avusturya Şansölyesi Schuschnigg'i Almanya'ya davet ederek, Avusturya'nın Almanya'ya bağlanması gerektiğini bildirmiştir. Ancak Avusturya Şansölyesi, ülkesinde oylama yapılması için Hitler'den zaman istemiştir. Oylamadan bir gün önce, Alman orduları Avusturya'ya girerek ülkeyi işgal etmiştir. Avusturya ordusu karşılık vermeden teslim olmuştur. Böylece Hitler'e göre Alman "Dualizmi" yani Almanya ve Avusturya'nın ayrı ülkeler olması sona ermiş ve tek devlet haline gelmiştir. Avrupa'daki bazı devletler bu duruma tepki göstermişlerdir, ancak Almanya'nın Avusturya toprakları ile yetineceğini düşündükleri için olayı büyütmemişlerdir. Böylece Anschluss politikasının ilk ayağı gerçekleşmiştir.³⁵⁶

İkdam Gazetesinin 4 Eylül 1939 tarihli nüshasında "İngiltere-Fransa Dün Resmen Almanya'ya Harp İlan Etiler" başlıklı haberde "İngiltere Kara Sularından Geçen Bremen Transatlantiğini Tevkif Etti" diye belirtmiştir. Londra, Radyo ile neşredilen nutkunda Çemberlayn hülasaten şöyle demiştir: "Size buradan sesleniyorum. Bu sabah İngiltere'nin elçisi Alman hükümetine son bir bildiri sundu. Bildiride, Alman kuvvetlerinin Polonya'dan çekilmesine dair saat 11'e kadar bir teminat verilmediği takdirde İngiltere'nin Almanya'yla savaşa gireceği belirtiliyordu. Şu ana kadar herhangi bir yanıt alınmadı. Bu nedenle, ülkemiz şimdi Almanya ile savaş halindedir. Bu tür bir açıklama yapmanın ne kadar zor bir şey olduğunu anlayacağınızı düşünüyorum."³⁵⁷

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere İngiltere, Adolf Hitler liderliğindeki Almanya Devletine 4 Eylül 1939 da harp ilan ettiğini açıklamıştır. İngiltere'nin Almanya ile harbe girmesinin ana sebebi Almanların Polonya topraklarını 1 Eylül de işgal etmesidir. Bunun yanında Almanya'nın daha önce Avusturya, Macaristan gibi devletlere saldırması da harbin nedenlerindedir.

³⁵⁵ Oran, (M. Aydın) a.g.e., ss. 406-407.

³⁵⁶ Oran, a.g.e., s.407.

³⁵⁷ İkdam, 4 Eylül 1939.

Görüldüğü üzere, Almanya, İngiltere'nin harp notasına karşı pek şaşırmamış ve ilk başta sadece durumu açıklamakla yetinmiştir. Ancak daha sonra İngiltere'yi tamamen işgal etmek için hem hava hem de denizden ülkeyi kuşatacaktır.³⁵⁸

İkdam Gazetesinin 4 Eylül 1939 tarihli nüshasında “*General Gamelin Fransa'nın Harp Kararı*” başlıklı haberde: “*Paris, Fransa'nın Berlin büyük elçisi Coulondre, saat 12.30 da Von Ribbentrop tarafından kabul edilmiştir. Büyük elçi, Hariciye Nazarından, 1 Eylül tarihli notasına memnuniyet bahş bir cevap verecek vaziyette olup olmadığını sormuştur. Von Ribbentrop, menfi cevap vermiştir*” diye belirtilmiştir.³⁵⁹

Fransa Birinci Dünya Savaşı'nda dost bildiği İngiltere ile her daim birlikte hareket etmiştir. İngiliz Hükümetinin Almanlara Savaş ilan etmesini memnuniyetle karşılamış ve aynı şekilde kendileri de Almanya'ya aynı gün savaş ilan etmişlerdir.³⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin anlaşması sonucunda iki ülkenin Polonya topraklarını işgal edip aralarında bölüşmeleriyle gerçekleşmiştir.³⁶¹ Daha sonra Sovyetler Birliği, Letonya, Litvanya, Estonya ve zor da olsa Finlandiya'yı işgal etmiştir. Batı Avrupa'da ise İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Ancak hızla ilerleyen Alman birlikleri Norveç, Hollanda ve Belçika'yı işgal ederek ele geçirmiştir. Fransızların kurduğu ‘Maginot Hattı'nı’³⁶² yarmak için Belçika topraklarını kullanarak Fransa'yı 20 Haziran'da işgal etmişlerdir. Fransa, teslim antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Almanya, yönünü ve gücünü İngiltere'ye doğrultmuştur. Ada ülkesi olan İngiltere'yi Hitler, denizaltılarıyla ablukaya almış ve hava saldırılarıyla İngiltere'nin büyük şehirlerini yok etme emrini vermiştir. Ancak Alman denizaltılarının ABD ticaret gemilerini batırması sonucu ABD, savaşa dahil olmuştur. Alman ordularının, Sovyetler Birliği'nin topraklarını da işgal etmesiyle eski dost devlet Sovyetler Birliği de Almanlara savaş açmıştır. İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği üç koldan Almanya'ya saldırmıştır.

---

³⁵⁸ Metintaş, **a.g.e.**, s. 79.

³⁵⁹ İkdam, 4 Eylül 1939.

³⁶⁰ İkdam, 4 Eylül 1939.

³⁶¹ Armaoğlu, **Türk Dış Politikası Tarihi, a.g.e.**, s.114.

³⁶² Maginot Hattı: Fransa'nın Almanya tarafından işgalini önlemek amacıyla yapılan savunma hattı olan Maginot Hattı, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından inşa edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Hitler'in ordusu, hattın çevresindeki ağaçlık bölgeyi yıkarak savunmayı aşmayı başarmıştır. Bu nedenle Fransa, Almanya'nın istilasına karşı başarısız olmuştur. Hitler'in ordusu, Maginot Hattı'nın çevresinden Belçika ve Hollanda üzerinden Fransa'ya saldırarak ülkenin üçte ikisini ele geçirmiştir.

Almanya ve müttefikleri olan İtalya ve Japonya'nın yenilmesiyle İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.³⁶³

F. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'na Karşı Tutumu

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda belirli bir taraf içinde olmaması en önemli politik hamlelerden sayılabilir. Hem müttefik hem mihver devletlere karşı sulh yönelimiyle hareket eden Türkiye, her iki tarafa da anlayışlı ve kararlı, sınırlarını çizmiş bir biçimde yaklaşmıştır. Sovyetler Birliği de yaklaşmakta olan harpte Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok anlaşmaya vardığı devletlerden biridir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Millî Mücadele dönemindeki katkısı da Türk-Sovyet ilişkilerini kaçınılmaz kılmış ve ilişkilerin daha samimi ilerlemesini kolaylaştırmıştır.³⁶⁴

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile sürdürdüğü anlaşmalar, Sovyetler Birliği'nin de bu irtibattan geri kalmamak için adımlar atmasına neden olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Vladimir Potemkin'in Balkan Devletlerine ziyareti sırasında başkent Ankara'ya uğrayıp Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile görüşmesi barış ve huzur ortamı yaratmaya dair önemli bir adım sağlamıştır. Siyasi açıdan kritik bir hareket olan bu ilerleyişle Sovyetler Birliği bir bakıma Türkiye tarafından güvence almıştır.³⁶⁵

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan dersini almış bir şekilde dikkatli ve emin adımlarla savaşın yaklaşımına karşı hazırlıklarını yapmıştır. Önceden yapılan yanlış stratejiler ve olumsuz sonuçlar nedeniyle bu sefer olası etkilere karşı zararı en aza indirmek için çaba göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin başında bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu gibi devlet adamları özverili çalışmalarlarıyla öne çıkmışlardır.

Sovyetler Birliği'nin Romanya topraklarına ilgisi ve aynı zamanda Bulgaristan'ın da Romanya üzerindeki talepleri ve hırsları, Potemkin'in Türkiye'den destek alıp almayacağı konusunda şüpheleri ortaya çıkarmıştır. Şükrü Saracoğlu ise belirsiz bir gidişat karşısında Türkiye'nin herhangi bir eylemde bulunamayacağı

---

³⁶³ Oran, **a.g.e.**, ss.409-414.

³⁶⁴ Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri, a.g.e.**, s. 223.

³⁶⁵ Sander, Cem, **a.g.e.**, s.135.

önemine dikkat çekerek kesin olmayan bir cevap vermemiş ve bu duruşunu açıkça göstermiştir.³⁶⁶

Türkiye, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve ardından cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla tarihin en önemli olaylarından biriyle karşılaşmıştır. Önceleri Osmanlı'ya verilen kapitülasyonlardan dolayı Osmanlı'nın zayıflamasından yeterince ders alan Türkiye Cumhuriyeti, bu sefer İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu zamanlarda geçmiş hatalarını tekrarlamamak için belirli tutumlar sergilemiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin istekleri, Türk-Sovyet ilişkileri açısından bir sorun olmasa da Türkiye'nin Batı'ya, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelme politikasına neden olmuştur. Bu sayede tarafsız bir yaklaşım sergileyen Türkiye ne savaşa girmiş ne de Sovyetler Birliği 'den gelebilecek bir saldırı tehdidine karşı kendini güvence altına almıştır.³⁶⁷

Almanya ve İtalya'nın Avrupa'da giderek artan yayılcı politikası sonucunda öncelikle Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir pakt imzalamıştır. Daha sonra Sovyetler Birliği, Türkiye'yi benzer bir paktı imzalamak için kendileriyle müzakerelere girişmeye teşvik etmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmanın gerekliliğini bu üçlü pakt müzakereleri sırasında daha iyi anlamıştır.³⁶⁸

Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile imzalanacak pakta önemli bir mesele ortaya çıkarmıştır. Alman yayılcılığına karşı kendini korumak amacıyla “ortak cephe” ya da “barış cephesi” kavramını gündeme getirmiştir. Sovyetler Birliği askerleri, Almanya'ya karşı Polonya topraklarına girecek ve burada bir cephe oluşturacaklardır. Polonya bu duruma tepki göstermiştir ve topraklarında tek bir Sovyet askerini kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır. Polonya, bu tepkileriyle haklıdır, çünkü Sovyetler Birliği'nin askerlerinin topraklarına girdikten sonra bir daha çıkmayacaklarından emindiler. Bu korkularında da haklı çıkmıştır. Stalin ileride politikasını değiştirerek Almanya ile birlikte Polonya topraklarını paylaşacaktır.³⁶⁹

Türkiye, İtalya ve Almanya'nın yayılcı politikasına karşı önlem almak amacıyla 1 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa ile bir barış paktı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre, eğer Türkiye bir Avrupalı devletin saldırısına uğrarsa, İngilizler ve

---

³⁶⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 110-111.

³⁶⁷ Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk Sovyet İlişkileri 1939-1947”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 11, 2010, s. 252.

³⁶⁸ Gürün, a.g.e., s.169.

³⁶⁹ Sander, a.g.e., s.55.

Fransızlar yardım edeceklerdir. Bu dönemde Sovyetler Birliği de Türkiye ile bir pakt imzalamak girişiminde bulunmuştur. Özellikle Karadeniz güvenliği paktı konusunda anlaşmaya varılmış gibi görünmüştür. Ancak, Bulgaristan ile Romanya'nın isteksizliği ve İngilizlerin yeterince istekli olmaması nedeniyle bu pakt imzalanmamıştır.³⁷⁰

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etme politikası, krom meselesi nedeniyle zor bir duruma düşmüştür. Türkiye, savaş henüz başlamadan önce yayılcı devletlerden Almanya gibi ülkelere krom satmıştır. Bu, ticaret hacminin düşmemesi için yapılan bir adımdı. Ancak savaşın yoğunlaştığı dönemde hem Almanya hem de İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin rakiplerine krom satmaması için baskı yapmışlardır. Türkiye, tarafsız bir ülke olduğunu belirterek, İngiltere ve Fransa'ya 27.000.000 sterlin kredi taahhüdünde bulunarak krom satışı yapacağını bildirmiştir. Almanya'nın baskıları arttığı için 1940 yılında Türkiye ile kromu içermeyen bir yıllık ticaret antlaşması imzalanmıştır.³⁷¹

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğünü koruyarak tarafsızlık politikası izlemeyi hedeflemiştir. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle savaş başlamıştır ve Türkiye zorlu bir dönemle karşı karşıya kalmıştır. Ancak Türkiye, kendisini doğrudan savaşa sokabilecek paktlara ve ülke dostluklarına sıcak bakmamıştır. Dış politikasını Mustafa Kemal Paşa'nın önceden belirlediği "Yurtta sulh, cihanda sulh" parolası doğrultusunda yürütmüştür. Atatürk, bu sözü ilk kez 20 Nisan 1931 tarihinde seçim dolayısıyla dile getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası yurt içinde ve dünya genelinde barış odaklı bir şekilde devam etmiştir. Milletler Cemiyeti'ne katılım, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin barışçıl yollarla çözümünü ve İkinci Dünya Savaşı'nda yürütülen barış yanlısı politikalar öncelikli göstergeleridir.³⁷²

Türkiye Barış yanlısı dış politikasının temelini daha önce imzaladığı paktlar ve antlaşmalarla atmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- 1- 1928 Briand-Kellogg Paktı
- 2- 17 Aralık 1925'te Türk Sovyet dostluk ve tarafsızlık Antlaşması
- 3- 25 Mayıs 1928 Türk Afgan Dostluk ve tarafsızlık Antlaşması
- 4- 30 Mayıs 1928 Türk İtalyan tarafsızlık ve uzlaştırma Antlaşması
- 5- 17 Aralık 1929 1925 Türk-Sovyet Antlaşması'nın uzatılması protokolü

---

³⁷⁰ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, (Çev. Petek Demir), İstanbul, 2003, s. 62

³⁷¹ Oran, **a.g.e.**, s. 424.

³⁷² Uğur Baysal, **Atatürk'ün Avrasya Politikasında Mazlum Milletlerin Yeri**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 23.

- 6- 5 Aralık 1932 Türk-Yunan Dostluk, Güvenlik, Ekonomik ve Tarafsızlık Antlaşması
- 7- 9 Şubat 1934 Balkan Paktı
- 8- 8 Temmuz 1937 Sadabat Paktı³⁷³

Almanya'nın Sovyetler Birliği ile dostluk Antlaşması imzalamasına ve hatta her iki ülkenin kendi aralarında Polonya topraklarını paylaşmasına rağmen, Alman lider Hitler'in Sovyetler Birliği 'ne saldırma kararı değiştirmesinin sebepleri arasında Birinci Dünya Savaşının sonrası yaşanan gelişmelere değinmiştir. Hitler, bu sebepleri şu şekilde açıklamıştır: *"Yahudilerin dünyayı Bolşevikleştirme girişimleriyle mücadele etme çabası, Sovyet Rusya'ya karşı net bir tutum almayı gerektiriyor. Pan-slavist Rusya'nın Almanya'ya karşılığı savurduğu yüzlerce tehditleri unutmuyorum. Tek gayesi Almanya'yı kalitesizce zorlamaktan ve harekete geçirmekten ibaret olan, sürekli seferberlik manevralarını hiç aklımdan çıkaramıyorum. Savaştan önce ırkımıza ve imparatorluğumuza karşı Rusya'da kamuoyuna her an kini artan hücumlarını unutmam. Rus baskınının Fransa lehindeki muhabbeti ve bize karşı gayet farklı durumunu hatırdan çıkaramam. Savaştan önce ikinci bir yol daha vardı: Rusya'ya yanaşılabilir ve İngiltere aleyhine dönülebilirdi"* demiştir.³⁷⁴

Adolf İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'ne karşı bu düşünceleri gerçekleştirmiş, önce dost olarak yaklaşmış, sonra Sovyetler Birliği'nin topraklarını işgal etmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, savaş sırasında ve sonrasında dış politikasında önemli stratejik adımlar atmıştır. Bu dış politikanın şekillenmesinde ve yürütülmesinde en önemli rolü oynayan devlet adamı İsmet İnönü'dür. Türkiye, savaşa girmemekle birlikte savaş ülkenin her yanını sarmıştı. Ancak kimin dost, kimin düşman olduğunun belirsiz olduğu bir dönemde Türkiye, tüm ülkelerle seviyeli bir politika yürütmeyi başarmıştır. Balkan ülkeleri, Sovyetler Birliği, İtalya, İngiltere, Fransa ve hatta savaş sırasında Almanya ile antlaşmalar imzalanmıştır. Ülkenin savaşa girmemesi, büyük darbeler ve yaralanmalardan kaçınmasını sağlamıştır. Dış politikayı en iyi şekilde yürüten İsmet İnönü, ilerleyen zamanlarda mecliste muhalefet kürsüsüne geçse bile eleştirilerden kaçınmamıştır. İnönü, savaş döneminde "Millete çayı şeker yerine kuru üzümle içirtmekle" suçlayan birine şu cevabı vermiştir: *"Çayı kuru üzümle içmiş olabilirsiniz, ama çocuğunu babasız bırakmadım"*.³⁷⁵ İsmet İnönü, savaşın ölümcül ve korkutucu yüzünü Türkiye halkının yaşamasına engel olmuştur.

---

³⁷³ Oran, a.g.e., s. 399-400.

³⁷⁴ Adolf Hitler, **Kavgam**, Mavi Çatı Yayınları, (Çev. Salman Uğurlu), Baskı 3, İstanbul, 2019. s.635.

³⁷⁵ Oran, a.g.e., s. 398.

V. SONUÇ

Bolşevik Devrimi sonrasında Rusya'da ortaya çıkan gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiştir. Bolşevikler tarafından açıklanan gizli antlaşmalar, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarına olan emellerini açığa çıkarmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti ile Bolşevik Hükümeti arasında bir yakınlaşmaya ve iş birliğine zemin hazırlamıştır. Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. İki halk arasında ortak düşmanlara karşı ortak çıkarlar doğmuş ve uzun bir süre dostluk ilişkisi sürmüştür.

Her iki taraf da emperyalist güçlerin baskısına karşı direnme amacıyla ortak çıkarlara sahiptir. Bolşevikler, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve İstanbul'un Müslüman kontrolünde kalmasını desteklemiştir. İki devlet arasındaki ilişkilerdeki olumlu başlangıç, zamanla Bolşeviklerin kendi ideolojilerini diğer ülkelere ihraç etme çabalarıyla bozulmuştur. Bolşevikler, Türkiye üzerinde politik etki kurma ve kendi rejimlerini yayma amacıyla çeşitli müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu durum, başlangıçta olumlu bir yönde ilerleyen ilişkilerin gerilmesine ve karmaşık bir hal almasına neden olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerdeki değişkenlik ve çelişkiler, uluslararası ilişkilerin karmaşıklığını ve dönemsel amaçların sürekli evrilen doğasını göstermektedir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyen bir diğer unsur da Brest Litovsk Antlaşmasıdır. Bu antlaşma Osmanlı Devleti ile Bolşevik Hükümeti arasında gerçekleşen barış görüşmeleri sonucunda imzalanmıştır. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıktığı ve sınırlarının yeniden belirlendiği bir dönemde imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucunda Kars, Ardahan ve Batum gibi bölgelerin durumu belirlenmiştir. Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmış, ancak 1921 Moskova Antlaşması ile Batum, Gürcistan'a bırakılmıştır. Bu durum, Misak-ı Milli'nin ilk tavizi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde uluslararası ilişkilerin dinamikleri, coğrafi ve politik faktörlerle birleşerek karmaşık bir şekilde

etkileşim içinde olmuştur. Böylece, antlaşmaların ve politikaların tek bir amaca hizmet etmediği ve zamanla değişebildiği anlaşılmaktadır.

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası ise Türk-Sovyet ilişkileri daha karmaşık bir döneme girmiştir. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin savaşta aldığı ağır yenilgiler ve işgalci güçlerin İstanbul'a yaklaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte Türkler, Bolşeviklerle olan ilişkilerini kullanma ve destek alma stratejisi izlemiştir. Bolşeviklerle olan ilişkiler, Brest Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin doğuda kaybettiği toprakları geri almasını sağlamıştır.

Millî Mücadele döneminde Türkler, Sovyetler Birliği'ni askeri ve diplomatik anlamda bir müttefik olarak kullanma stratejisini benimsemiştir. Ankara hükümeti, işgalci devletlere karşı hem askeri hem de diplomatik mücadelede Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmayı hedeflemiştir. Türk Devrimi olarak nitelendirilen Millî Mücadele, Türk-Sovyet halklarını yakınlaştırmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinin ilerideki dönemlerdeki gelişmelere zemin hazırlamıştır. Millî Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkileri, Ankara hükümeti ile Sovyet yetkilileri arasında resmi ilişkilerin başlamasıyla yeni bir aşamaya geçmiştir.

Millî Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkileri, hem Türk halkının bağımsızlık mücadelesine destek arayışı hem de Sovyetler Birliği'nin kendi çıkarları doğrultusunda politikalar belirleme arayışıyla şekillenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerle temasları ve Sovyetlerin yardım teklifleri, Türk halkının Avrupalı emperyalist devletlere karşı birlik olma çabasını ve bağımsızlık mücadelesindeki ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Ancak bu ilişkilerde çıkarlar temel alındığından, ilerleyen dönemlerde Türk-Sovyet ilişkilerinde değişiklikler olmuştur. Örneğin, Boğazlar Meselesi gibi stratejik öneme sahip konularda Sovyetler Birliği'nin politikalarında değişiklikler görülmüştür. Bu durum, ülkeler arasında daimî bir dostluk ilişkisi yerine çıkarlara dayalı bir yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın komünizme bakışı, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı dönemindeki politik atmosferinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Mustafa Suphi liderliğindeki Türkiye Komünist Partisi'nin kurulması ve Bakü'deki kongreye katılan bazı delegelerin Ankara hükümetine karşı eleştirel konuşmalar yapması, Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalarda komünizmin Türk halkı için uygun olmadığını ve Türkiye'nin

gücünü halkından aldığını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği ile yapılan iş birliğinin komünizm odaklı olmadığını ve ortak düşmanlara karşı iş birliği içinde olduklarını belirtmiştir. Ancak Anadolu'da zararlı komünist faaliyetlere karşı mücadele edilmesi gerektiğini ve bu faaliyetlerin Büyük Millet Meclisi'nin gözetiminde olması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye Komünist Fırkasının da kontrol dışına çıkması üzerine kapatılmasına karar verilmiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerinde bir diğer önemli dönüm noktası da Lozan Barış Antlaşması'dır. Antlaşma, Sovyet Birliği'nin Lozan politikasının temelinde Boğazlar Meselesi yer almıştır. Rusya, Boğazlar ve sıcak denizlere hâkim olma hedefini gerçekleştiremediği için Türkiye'nin bu konuda güçlendirilmesini ve İngiltere'nin Karadeniz'e geçişini engellemeyi amaçlamıştır. Ancak Türkiye, batılı devletlere yakın politikalar izleyerek İngiltere'ye yakın durmuş ve Sovyet Birliği'nin bu girişimi başarısız olmuştur. Bu nedenle Sovyetler, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamamıştır.

1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan bir diğer antlaşmadır ve uluslararası alanda güvenilirlik ve karşılıklı dostluk ortamı oluşturmuştur. Her iki devlet de batılı devletlere ve komşu ülkelere karşı kendilerini korumak istemişlerdir. Antlaşma, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki samimi dostluk ilişkilerini daha da güçlendirmiş ve herhangi bir savaş durumunda ilişkilere temel oluşturmuştur.

1927 Türk-Sovyet Ticaret Antlaşması ve 1929 Litvinov Protokolü ise Türk-Sovyet ilişkilerinin ticaret ve diplomatik alanlarda önemli bir aşama kaydettiğini göstermektedir. Ticaret antlaşması, her iki ülke arasındaki ticari ilişkileri düzenlemiş ve Sovyetler Birliği'nin ticaret konusundaki avantajlarını ortaya koymuştur. Türkiye, bazı ürünlerde gümrük indirimleri elde etmiş ve Sovyetler Birliği'nin temsilciliklerine diplomatik dokunulmazlık sağlamıştır. Litvinov Protokolü ise Briand-Kellog Paketi'ne karşı kurulmuştur. Türkiye, Sovyetler Birliği ile imzaladığı bir antlaşmadır. Bu protokol, Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası alanda barışın sağlanması için ortak çaba gösterdiklerini göstermiştir. Bu anlaşmalar, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde etkili bir aktör olarak barışın korunması için çaba harcadığını göstermektedir.

İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti ise Türk-Sovyet ilişkilerinde bir diğer önemli dönüm noktası olmuştur. Ziyaret sırasında ele alınan konular ve alınan kararlar,

Türkiye'nin ekonomik ve politik açıdan güçlenmesine katkıda bulunmuştur. İsmet İnönü'nün girişimleri sayesinde Türkiye, Sovyetler Birliği'nden mali yardım almış ve sanayi yatırımları için önemli bir kaynak elde etmiştir. Ayrıca Balkan Paktı ve Milletler Cemiyeti konularında da anlaşmalar sağlanarak uluslararası ilişkilerdeki pozisyon güçlendirilmiştir. İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki iş birliğini derinleştirerek, iki ülke arasındaki dostluğu ve güveni pekiştirmiştir.

1930-1939 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkilerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması ve bu durumun Sovyetler Birliği ile ilişkilerine etkisi önemlidir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne geç katılmasının sebepleri arasında İngiltere ile yaşanan Musul Sorunu ve Türkiye'nin zorlayıcı önlemlerin alınabileceği bir madde olan Milletler Cemiyeti Yasası'nın 16. maddesine karşı çekinceleri yer almaktadır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile uyum içinde olma politikası da bu durumu etkilemiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girdiği zaman, daha önce imzalanan antlaşmaların geçerliliğini koruduğunu ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini daha da iyileştirmek istediğini açıklamıştır. Türkiye'nin bu teminatı vermesi, Sovyetler Birliği ile arasında güven inşa etmeyi amaçlamaktadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ndeki macerası kısa sürmüştür. Sovyetler Birliği'nin 1939 yılında Finlandiya'ya saldırması ve Milletler Cemiyeti'nin tepki göstermesi sonucunda Sovyetler Birliği, cemiyetten ihraç edilmiştir.

Türkiye ile Sovyetler arasında anlaşmazlıklara neden olan bir diğer olay da Montrö Boğazlar Konferansı sürecidir. Sovyetlerin konuya ilişkin tezi, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine kısıtlama getirilmesini ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ise savaş gemilerine serbest geçiş hakkına sahip olmasını savunurken, Türkiye'nin ve diğer Karadeniz sahildar ülkelerin çıkarlarına ters düşmüştür. Türkiye ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde daha önce belirlenen prensiplere bağlı kalmayı ve boğazların silahsızlanmasını talep etmiştir. Bu durum, Montrö Boğazlar Konferansı'nda tartışmalara ve mücadeleye sebep olmuştur. İngiltere'nin tezi ise, Türkiye'nin boğazlara asker yerleştirebileceğini ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine açık olmaması gerektiğini savunmuştur. Ancak Türkiye, tüm ülkelere eşit hakların tanınması gerektiğini vurgulamıştır. Montrö Boğazlar Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin ve diğer ülkelerin farklı tezleri çatışmıştır. Türkiye'nin boğazların güvenliği ve çıkarlarına odaklanan tutumu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin temel

premsiplerini korumayı hedeflemiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin kararlılığı ve çabaları, Boğazlar meselesinde uluslararası alanda etkisini göstermiştir. Türkiye'nin boğazların kontrolü ve güvenliği konusunda aldığı önlemler, bölgesel ve uluslararası istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu sözleşme sayesinde Türkiye, boğazlar üzerindeki tek hâkim güç konumuna gelmiştir. Türkiye, 1936 yılında yapılan konferansta elde ettiği kazanımları günümüzde de koruyarak boğazlar üzerindeki kontrolünü sürdürmektedir. Bu durum, Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve çıkarlarını koruma konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır.

Şükrü Saracoğlu'nun liderliğindeki heyetin Moskova ziyareti, Sovyet temsilcilerinin boğazlar meselesinin gündeme getirmesiyle karmaşıklaşmıştır. Saracoğlu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde belirlenen statüyü değiştirmek isteyen Sovyet tekliflerine karşı kararlı bir duruş sergilemesi, Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve çıkarlarını koruma konusundaki kararlılığını göstermiştir. Müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Türkiye, ulusal güvenliğini ve bağımsızlığını koruma konusunda taviz vermeden, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde belirlenen prensipleri savunmuştur. Bu durum, Türkiye'nin dış politika kararlılığını ve güçlü duruşunu yansıtmaktadır.

1 Eylül 1939 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin de içinde bulunduğu 22 Haziran 1941 gününe kadar geçen 22 aylık dönem içinde, Türk-Sovyet ilişkileri açısından iki önemli konu vardır. Birincisi, Sovyetler Birliği'ne karşı bir askeri saldırı planıdır. İkincisi ise; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin dış politikasında tarafsız olmasını istemesidir. Sovyetler Birliği aleyhinde bir pakta girilmemesi ve haber verilmeden bir uluslararası bir antlaşma dahil olmamasını açıkça belirtmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı 19 Ekim 1939 tarihli ittifaka karşı çıkmak istemesi ve Boğazlar üzerinde söz sahibi olmak amacıyla Türk-Sovyet ilişkileri İkinci Dünya Savaşı öncesinde zorlu bir sürece girmiştir. İki ülke arasında tansiyonu düşürmekte taraf devletlerinin dışişleri bakanlarına kalmıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na karşı tutumu ise belirsizliklerle dolu bir dönemde şekillenmiştir. Türkiye hem müttefik hem de mihver devletlere karşı tarafsız bir politika izlemiştir. Bu politika, Türkiye'nin ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğünü koruyarak savaşın olası etkilerini en aza indirmeyi hedeflemiştir.

Türkiye'nin tarafsızlığı ve belirli bir eylemde bulunamama duruşu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye güvence almaya yönelmesini sağlamıştır. Yine de Türkiye, liderleri İsmet İnönü ve Şükrü Saracoğlu'nun özverili çalışmalarıyla savaşın ölümcül etkilerinden kaçınmayı başarmış ve ulusal çıkarlarını korumuştur.

VI. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ARMAOĞLU, F. (2019). **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, Kronik Kitap.
- ARMAOĞLU, F. (2019). **Türk Dış Politikası Tarihi**, İstanbul, Kronik Kitap.
- BIYIKLIOĞLU, T. (1981). **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, İstanbul, Kent Basımevi,
- BÜYÜKAKINCI E., (2008). **“Sovyetler Birliği ile İlişkiler”**, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ed. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Platin Yayıncılık.
- CARR, E. H. (1989). **Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi 1917-1923**, Çev. Orhan Suda, Cilt 1, İstanbul, Metris Yayınları.
- CARR, E. H. (2017). **1917 Öncesi ve Sonrası**, Çev. Begüm Adalet, 3. Baskı, İstanbul, Birikim Kitapevi.
- CEBESOY, A. F. (2002). **Moskova Hatıraları (1920-1922)**, İstanbul, Temel Yayınları.
- ENGEL, B. A. Ve MARTİN, J. (2020) **Rusya Tarihi**, Çev. Feyyaz Şahin, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- ERGİL, D. (1980). **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, Turhan Kitapevi.
- ERKİN, F. C. (1968). **Türk Sovyet İlişkiler ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası.
- EVTUHOV, C. Ve STITES, (2018). **1800'den İtibaren Rusya Tarihi Haklar, Efsaneler, olaylar ve Güçler**, Çev. Ahmet Cevdet Aşkın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÖKDEMİR, A. E. (1988). **Cenûb – i Garb – i Kafkas Hükûmeti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

- GÖNLÜBOL, M. ÜLMAN, H vd. (1996). **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- GÜRÜN, K. (1986). **Savaşan Dünya ve Türkiye 1919-1925**, Cilt 1, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- GÜRÜN, K. (1991). **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara, T.T.K.B.
- HALE, W. (2003). **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, İstanbul, Mozaik Yayınları.
- HİTLER, A. (2019). **Kavgam**, Çev. Salman Uğurlu, 3. Baskı, İstanbul, Mavi Çatı Yayınları.
- HOSKING, G. (2019). **Rusya ve Ruslar-Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, Çev. Kezban Acar, Baskı 3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- İNAN, Y. (1995). **Türk Boğazlarının Siyasal Rejimi**, Ankara, Turhan Kitabevi.
- İNÖNÜ, İ. (1998). **Hatıralar**, Ankara, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık.
- KARABEKİR, K. (1969). **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi.
- KARACA, A. N. (1973). **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, Ankara, T.C Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Daire Başkanlığı.
- KARACAN, A. N. (1943). **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, Maarif Matbaası.
- KARDAM, A. (2020). **Karanlıktan Aydınlığa Mustafa Suphi**, İstanbul, İletişim Yayınevi.
- KESKİN, F. (2002). **Bolşevik-Menşevik kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KURAT, A. N. (1990). **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- LENİN V. (2007). **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, 3. Baskı, Çev. M. Ardos, İstanbul, Eriş Yayınları.
- LİEBMAN, M. (2017). **Rus devrimi Bolşevik Zaferi'nin kökenleri aşamaları ve anlamı**, Çev. Sami Tiryakioğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

- MERAM, A. K. (1969). **Türk-Sovyet İlişkileri Tarihi**, İstanbul, Kitap Yayınları.
- MÜDDERİSOĞLU, A. (2013). **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, 2. Basım, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- NİZAMOĞLU, Y. (2013). **Vehib Paşa Kahramanlıktan Sürgüne**, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları.
- ORAN, B. (ed.) (2002). **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÖZCAN, S. A. (2005). **Bir Sovyet Mirası Rus Azınlıkları**, İstanbul, Küre Yayınları.
- PERİNÇEK, M. (2005). **Atatürk'ün Sovyetler Birliği ile Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleri ile)**, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- REED, J. (2021). **Dünyayı Sarsan 10 Gün**, Çev. Rasih Güran, İstanbul, Yordam Kitabevi.
- SANDER, O. (1996). **Siyasi Tarih 1918 -1994**, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi.
- SANDER, O. ve SAR, C. vd., (1969). **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965**, Ankara, Sevinç Matbaası.
- SARAY, M. (1985), **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul, Veli Yayınları.
- SARAY, M. (2013), **Makaleler 1**, Yay. Haz.: Farika Gedikli Berber , E. Semih Yalçın, Ankara, Berikan Yayınevi.
- SONYEL, S. R. (2014). **Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SOYSAL, İ. (2000). **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945**, Cilt 1, Baskı 3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- STAHEL, D. (2009). **Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East**. Cambridge University Press.
- SWAIN, G. (2019). **Rus Devriminin Kısa Tarihi**, Çev. Mert Büyükkarabacak, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SWEEZY, P. (2006). **Devrim Sonrası Toplumsal**, Çev. Barış Baysal, İstanbul, Kalkedon Yayınları.

- TANSU, S. N. (1969). **İki Devrin Perde Arkası, anlatan: Hüsametdin Ertürk**, İstanbul, Ararat Yayınevi.
- TELLAL, E. (2002). **Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Yardımı Kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İstanbul, İletişim Yayınları.
- TELLAL, E. (2002). **Troçki ve Sürekli Devrim kutusu**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- TEVETOĞLU, F. (1967). **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Ankara, Ayyıldız Matbaası.
- VADE, R. A. (2018). **Rus Devrimi 1917**, Çev. Ergin Özberk, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- YALÇIN S. (2000). **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, Berikan Yayınlar.
- YALÇIN, D. ve AKBIYIK, Y. Vd. (2014). **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- YAVER S. B. (2010). **Enver Paşa'nın Son Günleri**, Haz. Mehmet Kuzu, İstanbul, Çatı Yayınları.
- YERASİMOS, S. (1979). **Türk-Sovyet ilişkileri: "Ekim Devriminden Millî Mücadeleye"**, İstanbul, Gözlem Yayınevi.
- YERASİMOS, S. (2000). **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, İstanbul, Boyut Kitapları.

MAKALELER

- ARBAC, İ. (2018). "Türk-Sovyet İlişkilerinde Şükrü Saracoğlu'nun 26 Eylül-16 Ekim 1939 Moskova Görüşmelerinin Önemi", **Türk-Sovyet Kongresi UTRAK 2018**, Bildiri Kitap, ss. 147-172.
- ATABEY, F. (2020). "Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler", **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 20. ss. 2579-2594.

- AYDOĞDU, M. (2009). “Kocaeli Yarımadası’nda Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I, **Atatürk Araştırma Dergisi**, Cilt XXV, Sayı 75, Kasım, ss. 603-609.
- BABACAN, H. (2002). “Enver Paşa”, **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 13, ss. 263-271.
- BİLGİN, M. (2020). “Doğu Anadolu’da Millî Mücadele’nin Başlangıcı, İstiklal Yolunda Millî Mücadelenin 100. Yılı Ulusal Sempozyum Bildirileri”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları**, ss. 180-230.
- BİLGİN, M. (2019). “Rusya’da Devrimler Süreci (12 Mart 1917 – 6 Kasım 1917) ve Kafkasya’daki Yansımaları” **Turan Akademik, İlim, Fikir ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 38, İstanbul, ss. 11-32.
- ÇELİKÇİ, A. ve KAKIŞIM, C. (2013). “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”. **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 83-99.
- DOĞRU, D. (2001). "I. Dünya Harbi sırasında Şerif Hüseyin’in siyasi faaliyetleri." **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Afyon, ss. 51-57.
- ERDEM, Ö. (2016). “Cumhuriyet Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Çerçevesinde, Sovyetler Birliği Hariciye Komiseri Litvinov Türkiye Ziyareti”, **dergipark.org.tr**. ss. 87-105.
- ERTEM, B. (2010). “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk Sovyet İlişkileri 1939-1947”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 11, ss. 252-273.
- GÜL, M. (1995). "Elviye-i Selâse’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar." **Atatürk Yolu Dergisi** 4.15. ss. 367-380.
- GÜNDÜZ, A. (2005). “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 1-12.
- GÜRKAN, Ü. (1964) “S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, ss.157-158.

- KILIÇ, S. (2011), “Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk (Mart 1918)”, **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Sovyet İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010)**, Ankara, Çev. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, ss. 23-25.
- KOÇAOĞLU, O. (1972). “Rus Yardımının İç Yüzü”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt 1, Sayı 10. ss. 292-293.
- KORKMAZCAN, N. S. (2016). “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışının TBMM’nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi’”, **Aydın İnsan ve Toplum Dergisi**, 2 (4), İstanbul, ss. 99-124.
- METİNTAŞ, M. (2020). "İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)." **Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi** Cilt 4, Sayı 7. ss. 54-82.
- MÜEZZİNOĞLU, E. (2018). “İsmet Paşa’nın 1932 Sovyet ziyareti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, ss.249-260.
- ÖZDEMİR, B. (2018). "Troçki Muhalefeti ve Komsomol'a Yansımaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 58, Sayı 1, ss. 283-300.
- POLAT, D. Ş. (1950). “Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 19, sayı 76, ss. 1950-1967.
- SADIKOV, R. (2010). “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 29, Sayı 8, ss.102-118.
- SONYEL, S. R. (1974). “Lozan’da Türk Diplomasisi (Eylül 1922 — Ağustos 1923)” **Bellekten**, 38, ss. 41-116.
- SÖNMEZOĞLU, F. (1994). “Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi Türk Dış Politikasının Analizi”, **Der Yayınları**, İstanbul, ss. 33-47.
- TAVUKÇU, S. (2019). “Rus Yardımı Değil, Buhara Emirlik Hazinesi Altınları”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, s.1-13.
- TOPAL, C. (2018). “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 4/6, ss. 313-330.
- YÜCEER, S., (2011). “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs**, Ankara, ss. 61-106.

TEZLER

- ALTAŞ, S. (1989). “Millî Mücadele’de Elviye-i Selase”, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- AVCI, H.E. (2010). “Türk-İngiliz İlişkilerinde Ermeni Faktörü.” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul.
- AYHAN, H. (2014). “Uluslararası Andlaşmalar Hukukunda Rebus Sic Stantibus İlkesi.” Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi). Kırıkkale.
- BAŞAK, T. (2000). Millî Mücadele Günleri’nde Cevat Dursunoğlu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- BAYSAL, U. (2009). “Atatürk’ün Avrasya Politikasında Mazlum Milletlerin Yeri”, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- ÇOLAK, Ö. (2010). “Lenin döneminde Türk-Rus ilişkileri (1917-1923)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- KÜÇÜKKAYHAN, Ç. (2001). “Osmanlı Basımına Göre Brest Litovsk’tan Mondros’a Kadar Kafkasya”, İstanbul Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- MERCAN, M. S. (1991) “Erzincan Müterakesi’nden Brest-Litovsk’a (Aralık 1917-3 Mart 1918)”, İstanbul Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- NURPEİİS, L. (2010). “Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan’da Rus Hâkimiyeti ve Türkler (1917-1936)”, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- ÖZKAN, K. (2007). “Türkiye-ABD ilişkileri (1918-1923)”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- SEYHAN, M. H. (2011). “1923-1938 Türkiye, 1918-1941 Japonya dış politikalarının karşılaştırmalı analizi”. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- ŞEN, C. (2006). “Stalin Döneminde Türk-Sovyet ilişkileri 1923-1953”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.

TERCAN, S. (2011). “TBMM Hükümetlerinin Kafkas Politikası (1920-1923)” T.C Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.

UZUNOĞULLARI, C. (1995). “Marksist Kuramda Parti Sınıf İlişkisi, 1903-1939 Rus Deneyimi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

YAVUZ, R. (2016). “Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan Sevr Barış Antlaşması’na Giden Süreçte Türk Diplomasisi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, (Doktora Tezi), İzmir.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ADA, T. Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti’nin Sovyet Politikası (1920-1922) <https://belleten.gov.tr/tam-metin/349/tur>, (Erişim Tarihi: 23/06/2023)

ATTAR, A. Türk Sovyet saldırmazlık Antlaşması, Atatürk ansiklopedisi.gov.tr<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/13862> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2022.)

AYDIN, M. Elviye-i Selase, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul, 1995, s. 68.<https://islamansiklopedisi.org.tr/elviye-i-selase>, (Erişim Tarihi: 19 Mart 2022.)<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/?pdf=3464> (Erişim Tarihi: 25/07/2023)

ÇETİNER, Ç. Haber Türk’teki “Boğazların Anahtarı Hala Ankara’da”, <https://www.sonkoseyazilari.com/haberturk/cetiner-cetin/8-Nisan2021/bogazlarin-anahtari-hala-ankarada/641708> (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2022.)

ŞİMŞİR, B. N.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kars-antlasmasi/?pdf=3542>

(Erişim Tarihi: 29/07/2023)

TANRIVERDİ,

M. Sovyet Rusya’nın 3 Mart 1918’de İtilâf Devletleri ile yaptığı Barış Antlaşması.<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/brest-litovsk-baris-antlasmasi/?pdf=4193> (Erişim Tarihi: 23/20/2023)

ÖZTOPRAK, İ.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-italafnamesi-1921/?pdf=3847>

(Erişim Tarihi: 20/07/2023)

Milletler Cemiyeti Antlaşması:

<https://hukukbook.com/milletler-cemiyeti-antlasmasi/> (Erişim Tarihi:

30/07/2023)

Ekim Devrimi:

<https://www.bilgipedia.com.tr/ekim-devrimi/> (Erişim Tarihi:

30/08/2023)

KURŞUN, Z.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-hakki-pasa> (Erişim Tarihi:

15/08/2023)

TOKLUOĞLU, C.

Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/78/tur>. (Erişim Tarihi: 13/08/2023)

KURAT, A. N.

Brest Litovsk Müzakereleri ve Barışı, <https://belleten.gov.tr/tam-metin/3269/tur>. (Erişim Tarihi: 21/07/2023)

Sayın Bekir Sami Kunduk'un; Özgeçmişi:

https://www.mfa.gov.tr/sayin-bekir-sami-kunduk_un_-ozgecmisi.tr.mfa,

(Erişim Tarihi: 21/06/2023)

MENGEŞ, Y.

Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği,

<https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/757/tur>, (Erişim Tarihi: 13/09/2023)

DIĞER KAYNAKLAR

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Sayı 1, s. 98.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, Yay. Haz. Berna Türkdoğan,
Atatürk Araştırma Merkezi, Ciltli, Ankara, 2000. s. 323.

Rüştü Bey'den K. Karabekir'e. 21 Mart 1920, "**Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**",
Belge No 673.

Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, TBMM
Hükümeti Dönemi, C.4, Kısım 1, Ankara, 1984, s. 237–292.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti'nin antlaşmaları**, s.
637-647.

TBMM'nin Gizli Celse Zabıtları, **TBMM Basımevi**, Cilt 1, Ankara, 1980, s. 380.
"Litvinof Protokolüne İltihak Ettik", Ayın Tarihi, No: 61, Şubat 1929, s.4406.

RESMİ KAYNAKLAR

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti

TBMM Gizli Celse Zabıtları

GAZETELER

Atı

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Millî ye

İkdam

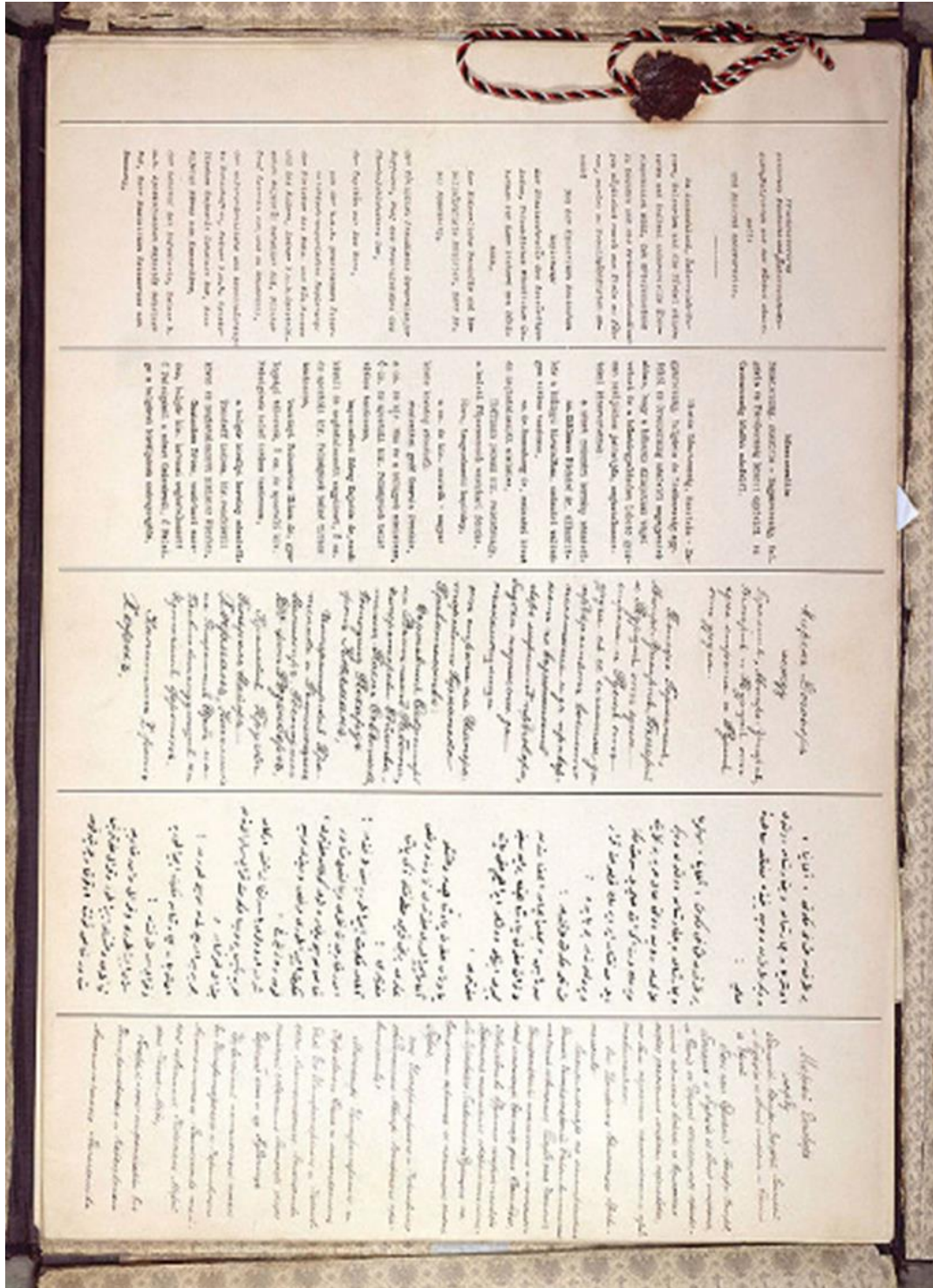
Son Posta

Son Telgraf

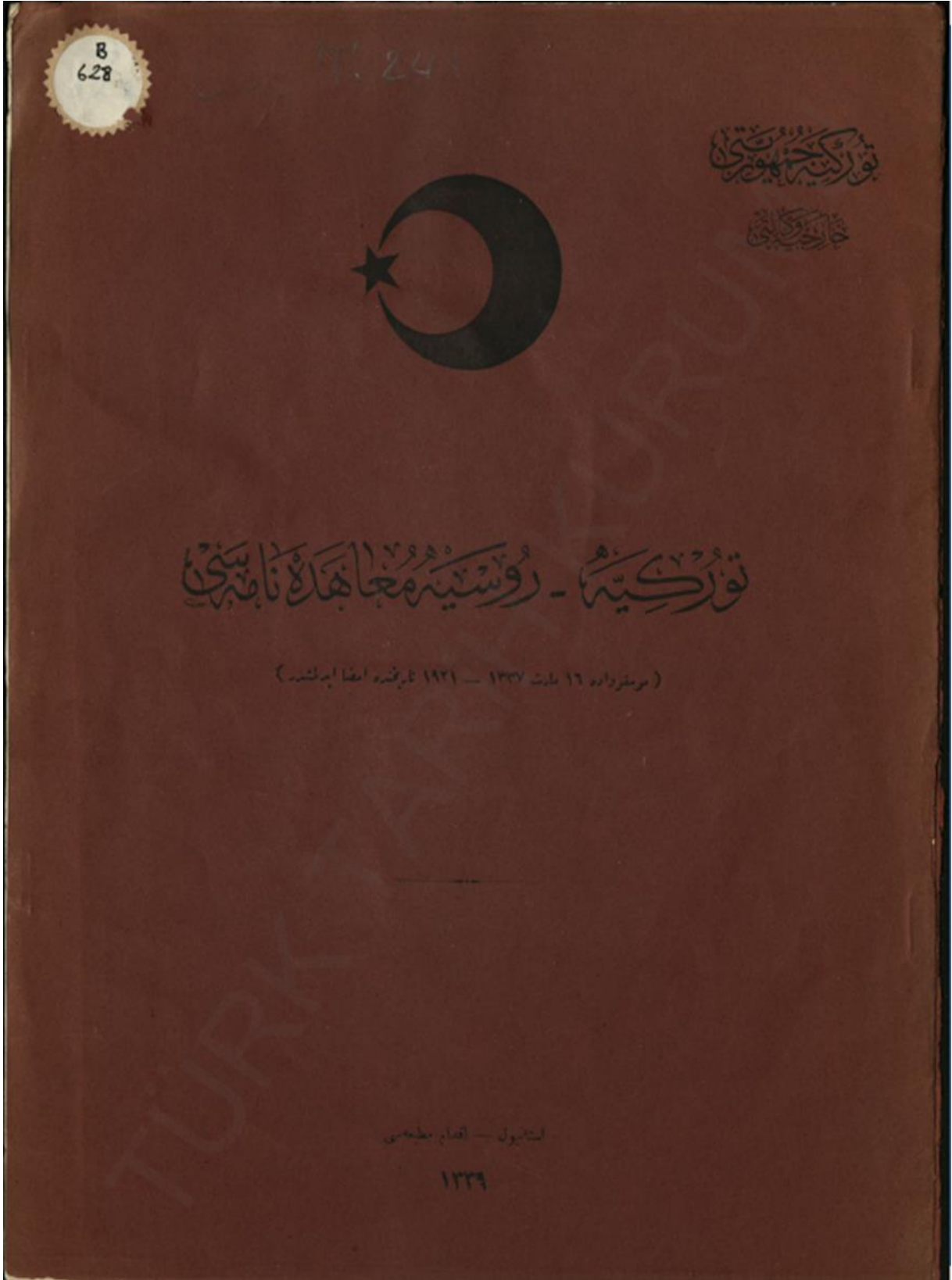
Ulus

Ulusal Birlik

EKLER

Resim 1. Brest Litovsk Antlaşması'nın ilk iki sayfası, 3 Mart 1918.

Resim 2. 16 Mart 1921'de (1337) Türkiye-Rusya Muahedenamesi: Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti, R.1339, M, 1923. (Türk Tarih Kurumu).

241

11/1/1918

تذکرہ کتبہ - روضتہ معارف اسلامیہ

ایضاً ...

TURKISH

THE BISHOP ACHEW
 LIBRARY
 922
 D. 118

تذکره دولتی

تذکره دولتی

تذکره دولتی

تذکره دولتی

تذکره دولتی

تذکره دولتی

تذکره دولتی

تذکره دولتی

تذکره دولتی

ادب نواز خان صاحب سببیت جہاں کی

اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں

ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب

ادب نواز

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

ادب نواز

۴۱۱

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

ادب نواز

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

ادب نواز

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

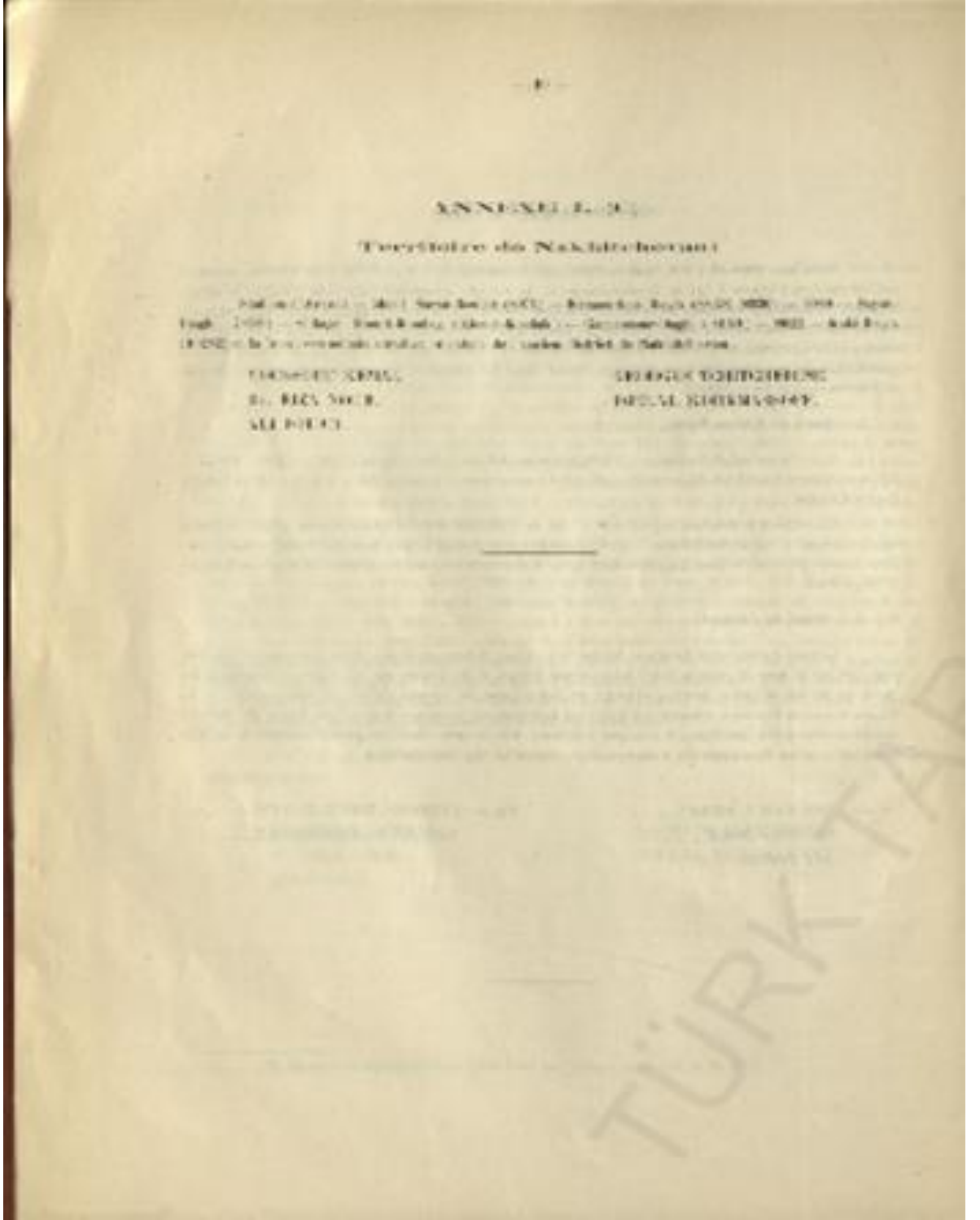
ادب نواز

میرزا خان صاحب کریم اللہ صاحب خان صاحب
اس کا نام جو میرزا نور الدین کریم اللہ صاحب تھیں
ادب نواز کریم اللہ صاحب خان صاحب

Resim 3. 16 Mart 1921'de (1337) Türkiye-Rusya Muahedenamesi: Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti, R.1339, M, 1923. (Türk Tarih Kurumu)

T. B. M. M.
Gizli Celse Zabıtları

16 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

	Sayfa		Sayfa
1. — ZABTI SABIK HULASASI	158	1. — Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münase-	
2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD	158	letimiz hakkında.	158

Cilt : 5

84 ncü in'ikat - 3 - 4 ncü celseler

Resim 4. Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile Münasebetlerimiz Hakkında, TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1.

SEKSEN DÖRDÜNCÜ İNİKAT

16 Teşrinievvel 1336 Pazar

Üçüncü Celse

Açılma Saati : 1.40 (Badezzeval)

REİS : Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP : Haydar B. (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum.
Zabta sabık hulâsası okutuyorum.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksenbirinci İn'ikat

11 Teşrinievvel 1336 Pazartesi

Üçüncü Celse

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin riyasetlerinde bilinikât; vaziyeti siyasiye hakkında Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyefendinin izahatı dinlendi ve Türk murahhaslarıyla Rus murahhasları arasında teati olunan ahitname üzerinde müzakerelerde bulunuldu ve celseye ara verildi.

Reis
Mustafa Kemal

Kâtip
Kütahya
Haydar

ÜÇÜNCÜ CELSE

Vehbi Beyefendinin riyasetlerinde içtima ederek; Rusya'ya ve şark vilâyetlerine gidecek Meclis âzalarından mürekkep heyeti ilmiyeye dahil zevatın me-

zun addedilmelerine dair takrirler okundu ve celseye ara verildi.

Dördüncü Celse

Vehbi Beyefendinin riyasetlerinde içtima eden azayı kirama ita olunan harcırahlarla verilen beyannameler arasında tefavvüt bulunduğu hakkında Hasan Fehmi Beyin bir beyan üzerinde münakaşalardan sonra kifayet takririnin kabulü ile, mevzuu Divanı Riyasetin iyice tetkik etmesi lüzumu ifade ve beyan olunarak celse hafiyeye nihayet verildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabta sabık hakkında mütalâa var mı?... Kabul edenler... Etmeyenler... Zabta sabık hulâsası kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatı siyasiye.

REİS — Malûmu Âliniz Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatımızı temin etmek üzere Moskova'ya Heyeti murahhasımız gitmişti. Orada heyeti murahhasamızın parafe etmiş olduğu uhuvvet ahitnamesi muhteviyatı Heyeti Âliyenize malûmdur. Fakat bu ahitname murahhaslarımız tarafından parafe edildikten sonra Rus Hükûmetine gösterildi. Bunun bir maddesi hududu millimizi gösteren bir maddedir. Aynı zamanda şarktan Ermenistana arazi verilmesi teklif edildi. Heyeti murahhasamız bu teklifi reddetmek ve hududu millimizi tadil eden maddeyi müdafaa için çok uğraştı. Fakat muhataplarını irza ve

ikna etmeye muvaffak olamadıklarını görünce böyle bir meseleyi kendi kendilerine takarrür ettirmeye salâhiyettar olmadıklarını beyan ederek buranın rey ve mütalâasını almak üzere geldiler. Heyeti icraiye bu husustaki noktâi nazar ve kararını tespit etmezden evvel Heyeti Âliyenizi heyeti icraiye sıfatiyle telâkki ederek bu meseleyi istişare etmeyi tensip etmiştir. Yusuf Kemal Beyefendi bu meseleyi izah buyuracaklar, bizi tenvir edeceklerdir. Heyeti Vekileniz bu mesele hakkında Heyeti Celilenizin mütalâatını dinleyecek ve bunun üzerine kendi noktâi nazarını tesrih edecektir.

YUSUF KEMAL B. (Kastamonu) — Efendim Heyeti Celilenize malûmat vermek için bir kısa bir

de uzun tarik vardır. Kısası; bu muahede yapıldı, bir maddesini biz halledemedik ve kendimizi halle salihiyettar ve mezun görmedik. Yukarıdan aşağıya meseleyi anlatmak başınızdı ağırtacaksa da daha ziyade malûmat vermek için mecburiyet vardır. Çünkü biz oraya gittiğimiz vakitte oraları başka surette zannediyorduk. Orada bilmediğimiz görmediğimiz hata tasavvur bile etmediğimiz bazı hususata tesadüf ettik. Heyeti Vekâlinin istişare etmek üzere arzettiği ve daha doğrusu bütün manasıyla mukadderatı müstakbelisi hakkında karar itihazi fevkalâde ehemmiyetli bir şey olduğu için başınızı ağırtmaya mecbur olacağım. (Esağfarullah senleri)

Buradan hareketimizin yetmiş birinci günü Moskova'ya vardık. Biraz hikâyeye kabilinden olacak, bazan maksadın haricine çıkacağım, bu hususta af buyurunuz. Ötedenberi alışıldığı veçhile istasyona bir heyeti mahsus gelecekti bu memlekette Hariciye Vekâli olan zat vardı. Devleti umuru hariciyesini eline almış ve hükümetin en yüksek bir memuru olduğu için Avrupa âleminde ötedenberi müesses olduğu veçhile büyük bir adam istikbale gönderilmek lâzım gelir zannettik. Biz evvelce Vorjofa böyle bir heyetin gelmekte olduğunu bildirmiştik. Hatta bize (Rotkomo) dedikleri bir memur dedi ki, hariciye komiserinden emir aldık, böyle bir Türk heyeti gelecektir. Her tarafta hürmet riayet edilsin diye Moskova'ya gelmekte olduğumuzu bildikleri halde bir saat kadar garda bekledik. Eski usul takip edilmiş olsa idi doğrudan doğruya istikbal edilmek icap ederdi veyahut tarzıye verilmesi lâzım gelirdi. Fakat biz eski tarzın eski kabulün tamamıyla keendemyekün bir halde olduğunu derkederek tabii bekledik. Bir saat kadar bekledikten sonra, yolda bizi tanıyip bizimle münasebat tesis eden bir müslüman yanımıza geldi. O vakte kadar kimse gelmedi. Kremlin sarayının karşısındaki bir yere indik. Biz oraya vardığımızdan bir saat sonra Hariciye komiserliğinden bir zat geldi. Kendisi Baharada sefir imiş. Hariciye Komiserliği namına bize safa geldiniz dedi ve dedi ki; Hariciye erkânının hepsi bugün Petersburgta. Üçüncü enternasyonalin açılması münasebetiyle oraya gittiler. Burada kimseler yoktur. Hariciye Komiserliğinde büyük memurlar da yoktur. Sizin Tuapsuya muvassalatınızın telefonu aynı zamanda bize geldi. Onun için sizi istikbal edemedik. Kendisine Hariciye Komiseri ile ne vakit görüşebileceğimizi söyledik. Bir mevidi mülakat tayinini de söyledik. Diploması usulünde Avrupada bazı adetler vardır. Usulen, biz oraya gittiğimizde evvelâ Hariciye Komiserine, Reisi Hükûmete, sâlisin bütün erkâna

usulen kartlar bırakmak lâzım gelir, biz geldik, gibi. Onlar da gelirler iadei ziyaret ederler. Bizim onu yapmaktığımız lâzım gelirdi. Bu merasim kâmilan kalktı dedi. Onun için biz kartvizit bırakmadık. Bunu mahsus söylüyorum ki meseleyi iyice anlatmak için. Bihassa içimizde Hariciye Komiseri olduğu için hemen aynı gün iadei ziyaret lâzımdır. Aradan iki üç gün geçti. Bize dediler ki : Sizi bugün Hariciye Komiseri ile Hariciye Komiserliği müsteşarı kabul edecek. Bize saray gibi bir binanın müstemilâtından olan bir yeri hasretmişlerdi. Daire hakikaten saray gibi idi. Som gümüşten idi. Eskiden kalmış imiş. Asıl binayı bu gibi muahede ve müsahelaların müzakeratına hasretmişler. Buraya gelecek dediler. Aradan bir müddet geçti. Hariciye Komiseri Çiçerinle, Komiser Muavini Karahanın o büyük binada bize müntazır olduklarını söylediler. (Buradan giderken bize) (1) iki tane müşavir vermişlerdi. Birisi Dr. İbrahim Tali Bey, diğeri Seyfi Bey. Osman Bey dahi beraberimizde idi. Bendeniz ve hep beraber gittik. Görüşmeye başladık. Hariciye Komiseri Çiçerin Fransızca konuşuyordu. Fakat Karahan yalnız Rusça bilir. Çiçerin sekiz dokuz lisan ile konuşur. Fakat Müsteşarı Karahan Rusçadan başka konuşmuyordu. Çiçerin Fransızca konuştuğu için mükâleme başladı. Gayet samimi bir lisanla bize idarei kelâm ediyor. Halil Paşa buraya geldi, onunla bazı cihetleri kararlaştırdık. O hususata hükûmetinize arzedecektir. Biz de o daire dahilinde müzakere ederiz dedi. İkinci sözü Fransızlarla bir mütareke aktetmek üzere imişsiniz nedir o? Bizi biraz endişeye düşürdü de onun için sorduk, dedi. Sâri mevzii bir mütareke aktedilmek üzere idi. Çünkü malûmu âliniz biz buradan çıktıktan sonra o müzakere aktedilmiştir. Sonra Çiçerin mütakabilen İngilizlerle görüşmekte olduklarını söyleyerek onlarla ne yapıyorsunuz dedi ve ilâve etti ki, İngilizlerle görüşmek neticesinde takarrür edecek sureti sizinle birlikte kararlaştırınız. Siz bu cihetten şüpheye düşmeyiniz, dedi. Dördüncüsü; biz sizden, islâm âleminde inkilâbın muvaffakiyeti için çok istifade edeceğiz. Hususiyile inkilâba karşı islâm âleminde hareketler vukua gelecek, o hareketlerin esasatı islâmîyeye muvafık olup olmadıkları hakkında mütalâalar dermeyanıyla bize yardım edersiniz değil mi? Dedi. Müzakere bu gibi hususata inhisar etti. Akşam burada Karahanla birleşip müzakereye başlayabilirsiniz dedi. Hakikaten o akşam Müsteşar Karahanla birleşti. Bununla görüş-

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafulardan eklenmiştir. M. Ünver

mek biraz güç olurdu. Çünkü Fransızca bilmiyordu. Bizim Osman Beyin tercümanı ile konuşuyorduk. Karahan'la konuşmaya başladığımızda ilk mesele şüphesiz yol meselesi oldu. Yani Azerbaycan ile bizim aramızın yol temini meselesi oldu. Çünkü bize muavenet edeceklerini, bize altmış bin silah vereceklerini, bize para vereceklerini, top vereceklerini bu muavenetlerin bilhassa silahların, topların sevki karadan yol olmasına mütevakkıftı. Karadan yol ise, biliyorsunuz doğru yol Ermenistandan geçiyordu. Ermenistanın altından Azerbaycanın içerisinden bir yol daha vardı. Baküdan aşağıya kadar kısmen şimendifer var. Oradan arada şimendifer yok. Bilhassa bu kısım Ermenilerin elinde idi. Onun için biz ihtiyacımız olan eslihayı bir an evvel almak için bu yol meselesi mevzubahs oldu. Karahan Ermenidir. Komünist Ermenidir. Öteden beri şimdiki Rus inkılâpçılarıyla çalışmış hakiki bir komünisttir. Bolşevik demiyorum. Bolşevik ve komünisti ileride izah edeceğim. Yani Karahan haddi zatında komünistlikten dolayı milletçi bir adam olmamak lâzım geldiği halde, elbette damarlarındaki kanın tesiri vardır. Bununla beraber gayet zarif ve bize gayet samimi görünüyor. Yolu açmaya taraftar görünüyor ve kendisi bilhassa biz geldikten sonra, bizim gelmek üzere olduğumuzu haber aldıktan sonra bu yolun ne suretle açılmak lâzım geldiğini düşündüğünü söyledi. Pek uzun konuştuk. O sıralarda idi ki oraya Olti'nin Ermeniler tarafından işgal edildiği haberi geldi. Konuşma halinde Ardahan meselesi mevzubahs oldu. Hudut, Ermeni meselesi mevzubahs oldu. Fakat kat'i bir şeye iktiran etmeksizin bir mevzu tutulup bu mevzuun nihayetinde bir şeye vasil olmaksızın konuşmak kabilindendir. Çünkü evvel emirde biz meselenin esasına girişmek istemiyorduk. İkincisi; henüz acemi idik. Etrafı biraz yoklamak istiyorduk, bütün efkârımızı bir lâhzada dost olarak söylemek doğru değildi. Bundan bazı şeyler öğrendik ve uzaktan uzağa hissettik ki Karahan bu meseleler hakkında kat'i bir şeyler söylemiyor ve kat'i müzakereye girişmek istemiyor. Onlar merasimi ne kadar kaldırmış bulunsalar diplomatlar karşı karşıya geldiklerinde yani müzakereyi çok uzatmamak ve yekdiğerine asarı ihtiram göstermek lâzım geliyor. Gece içtima ettiğimiz için, o akşam vakit gecikmişti. Ertesi gün zamanederim pazardı. Daha ertesi günü toplanmayı kararlaştırdık. Pazartesi oldu, sabahleyin haber bekliyoruz, ki öğle sonu toplanacağız. Akşam oldu haber gelmedi. Ertesi günü de haber gelmedi. Biz sınırlanmaya başladık. Tabii bizim oraya varmağımız münasebetiyle gerek müslümanlardan ve gerek Rus-

lardan bize gelip gidenler oluyordu. Moskovadaki müslüman âlemini ayrıca arzedeceğim. Bilhassa Ruslardan gelip gidenlerden onların cümlesinin bize verdiği cevap, enternasyonal buradan kalktı. Komünizm hakkındaki malûmatını arzederken müsaade buyurursanız enternasyonal hakkındaki malûmatımı söyleyeyim. Enternasyonal demek sosyalizm -fikrinin neşri için toplanmış bir cemiyet demektir. Beynelmîl yani muhtelif milletlerden sosyalizmin muhtelif mesleklerinden toplanarak ona gitmek isteyenler birleşmiş ve demişler ki biz bu yolda gitmek istiyoruz. Beynelmîlele dahil olanlar cümlesi sosyalizmi bütün kuvvetiyle tatbik etmeye taraftardır. Bu ilk defa olmak üzere (Karl Marks) la başlıyor. Yetmiş sene kadar evvel Alman aleminde bütün dünya amelesine karşı deniyor ki : İşçiler, siz sermayedarların zulmünden kurtulmak için bir fikir etrafında, hangi milletten olursa olsun, birleşiniz. İşte o fikir beynelmîlel bir fikir oluyor. Enternasyonal buradan başlıyor. Bu geçen sene muharebe zamanına kadar devam ediyor. İsviçrede muharebenin son safhalarına doğru, hatta sulh konferansı başladıktan sonra birinci beynelmîlelin altında gitmekte olanlar murahhaslarını buraya gönderiyorlar, diyorlar ki; tahavvülât olmuştur. Bunu burada aramızda görüşeceğiz. Bu da ikinci beynelmîlel oluyor. İkinci beynelmîlel programını kökünden kaldırmaya çalışıyorlar. Çünkü hakiki komünistlik esasları, saf olan asıl esaslar, asıl mebadı nazarı itibare alınır da o ikinci beynelmîlelin programıyla karşı karşıya gelirse farkları görülür. İkinci beynelmîlelin ekseri âzası, sermayedarlar tarafından, İsviçreye gönderilmiştir ve sulh muahedesi yapmakta olduklarını ve sulh muahedesi amele sınıfına da kabul ettirmek için yapılmış bir şeydir.

Bunu burada kuvvetli söylemekten maksadım orada bizim aleyhimizde, zavallı Türkler aleyhinde bulunulduğudur. Bunu ortadan kaldırmak ve üçüncü programı yapmak için Rus sosyalistleri bütün dünya sosyalistlerini davet ediyorlar. Daha doğrusu muhtelif milletlerin amelesinden olmak üzere bir heyet çıkarıyorlar. Üçüncü enternasyonal yapıyorlar. Bu üçüncü enternasyonalin birinci kongresi geçen sene olmuştu. İkincisi bizim gittiğimiz zaman oluyor idi. Enternasyonalin asıl gayesi cihan inkılâbı yapmak, Avrupayı, Amerikayı komünist yapmak olduğu için kongrelerin inikadına, fevkalâde ehemmiyet veriyorlar. Bu mesele ile son derecede meşgul oldukları zamanda bizi görmeye gelen hale vakıf olan müslümanlara sorduğumuz zaman diyorlar ki; enternasyonal ile fevkalâde meşgul oluyorlar. Belki de bu doğ-

rudur. Yani doğrudur dediğim gayet mühim bir zamanda, gayet mühim bir mevkiye, gayet mühim bir mesele için maruzatta bulunduğum için yalnız benim değil bütün emsalimin de mesuliyetini mücüb olduğu için gayet kat'î yakın hisil eden vesaike istinat... Aradan biraz daha zaman geçti. Biz dedik ki bir mektup yazalım. Bize de biraz vakit ayırmak lâzım gelir. Bir mektup yazdık. Hiçbir şey olmamış gibi arada, Hariciye Naziriyle görüşmeye başladık. Ara sıra meselâ Hive heyeti, Buhara heyeti, Elgan heyeti gelmiş onlarla görüştük ve sorduk. Onlar da bu cevabı verdiler. Fakat arzettiğim gibi yalnız konuşuyorduk. Hariciye Nazırı Çiçerin ile müzakeramızın kısmı azama yine yol meselesine intikal etti. Yolu açınız dedik. Fakat Çiçerin bu anda yolu açmaya kudretleri kâfi gelmediğini söyledi.

Bizimle Ruslar arasındaki münasebatı Rusya Hükümetinin bize ne dereceye kadar dostluk göstereceğini ve bizimle ne kadar alâkadar olduğunu öğrenmek istedik. Çiçerin dedi ki; zaten bu yola girilmiştir. Bu yolda haylice ilerledik. Bir buçuk senedenberi müstevillere, emperyalistlere, kendisinin olmayan memleketleri istilâ edenlere karşı mücadelenizi gördüğümüz için siz istemerseniz de yardım etmek istiyoruz. Çiçerine mü zakereye girelim dedik. Arzu eder-seniz (1) kendiniz görüşünüz. Başka birisiyle görüşecek isek kiminle görüşeceğimizi tayin ediniz, dedik. Tabiatle o sırada Fransızca bilen bir adamın tayin edilmesi arzu edildi. Bize iki kişi murahhas tayin etti. Murahhasların biri oranın umuru siyasiye ve iktisadiye müdürü idi. Diğeri umuru şarkıye mütehas-sıslarından ve mekâtibi âliyelerinde muallim bulunan Adamof imiş. Bize hiç hissettirmede. Adamof Türkçede biliyordu. Müzakereye zaman tayin olundu. Başladık. Adettir; hangi memlekette müzakere icra edilirse o memleketin murahhaslarından biri riyaset eder. Ötedenberi kaldeî nezakettir. İlk müzakere de bizim müşavirlerimiz de vardı. Onlar da müşavir getirmişlerdi. Bir askeri müşaviri, bir maliye müşaviri. Bu ilk müzakeremizde bunlar ta elif badan başladılar ve sert gidiyorlardı. Yani doğrudan doğruya yekdiğerini tanımadan işe girişen iki heyetin, iki adamın vaziyetinde idik. Bize dediler ki; siz kimsiniz? Evvelâ; ne nam ile geldiniz? Biz dedik ki, Ankara Hükümeti namına geldik. Ankara Hükümeti nedir, dediler? Ankara Hükümetinin ne ve kim olduğunu size söyleyin, biz hakikaten meçhuliyet içindeyiz; bizi tevvir ediniz, dediler. O halde size ayrıca bir muhtıra yazar, veririz dedik. Yani bir devlet namına mı geliyorsunuz, Ankara Hükümeti bir devlet midir, der-

seniz Hariciye Komiseriniz Çiçerin bundan ya kadar gün evvel mektup yazmış. Onun resmîyetini tanımış, oraya sefir göndermeye kalkmış. Biz ilk geldiğimiz gün salâhiyetnameleri size vermiş idik. O kâğıtları vermediniz. Yani onlar bize ağır bir sual sordular. Biz de onlara mütekebilen sorduk. Onlar bize dediler ki; biz ancak dinlemeye memuruz. O halde beni dinleyeceksiniz. Öğrenmek istiyorsanız çok şeylerden bahsedeceğiz. Hayır matelibiniz nedir, onu dermeyen ediniz, dedik. O da, sizin devlet bizimle anlaşmak istiyorsa ne gibi şerait dahilinde anlaşmak istiyor, onu da öğrenlim. Eğer müspet cevap verirsiniz aramızda münakaşalarla olur. Burada müzakerayı hallederiz. Bugünkü müzakere bu yolda kapandı. Bunları tabii gayet basit arz ediyorum. Ne söylemek lâzım geliyorsa olvâhile söyledik. Hariciye komiserinden bir mektup aldık. O mektubun ileriye taallûku olacağı için isterseniz tercüme edeyim. (Mektubu okudu) İşte bu mektubu aldık. Aynı zamanda Samantiden de telgraf geldi. Gittik. O arzettiğim gibi saray gibi mahalle. Orada içtima ediyoruz. Saray gibi bir hına gayet zengin ve mefruş bir bina. Reisimizi bir odaya çağdırdılar. Sonra beni çağdırdılar. Dediler ki müzakeratı ciddiye ve kat'iyye başlayacağız. Bunu müşavirler huzurumuzda olmaksızın yapacağız. Kâtip dahi almayacağız. Bu münasebetle bunu arza lüzum yoktur ki ne kadar mahrem olursa o kadar iyidir. Nazarı dikkatinizi celbederiz. Hatta muahedenin tarafeyn hükümetinin rızasıyla imzasına ve bundan sonra ilzama kadar bu mahremiyet katiyen baki kalsın. Bunu mahrem tutmak haysiyet ve namusumuzdur, dedi. Pekâlâ dedik. Bizim müşavirlerle, sizin müşavirleri şey edelim. Bunlar sıhiyye mevadî, askeri mevât hakkında miktarlar tayini vesaire gibi şeylerle meşgul olsunlar. Siyasi meseleleri biz sizinle görüşürüz dedik. Osman Beyi de dahil ettik. Onların tarafından iki kişi, bizim tarafımızdan üç kişi olmak üzere bir odaya çö-kildik. Biz zaten aramızda karar vermiştik ki ertesi günü ne gibi şeylerin müzakere edileceğini şimdiden konuşalım ve onlara bir şekil verelim. Bizim menfaatımıza muvafık olmak üzere bir şekil yapalım ve müzakereye başlayalım. Eğer biz istediklerimizi kabul ettirirsek ... İlk meseleler hakkında aramızda konuş-tuk. Birinci şey ne yapacağız, ne muahedesi yapacağız? Biz buradan giderken Rusyada ne oluyor, ne bitiyor, aynı zamanda Rusya bize ne nazarla bakıyor? Sonra garbin, İtilâf Devletlerinin bize karşı olan bu

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

hücumunda Rusyanın bize yardımını anlamaya, ahvali coğrafiye ve tarihiye ve bütün ahvali tabiiye nazarı itibare alınmak üzere memleketimizin istikbalen mü-nasebatının neler olabileceğini öğrenmeye gitmiştik. Arkadaşlarımız arasında cereyan eden müzakereat bundan ibarettir. Yalnız bize verilen salâhiyetname-lerde tecavüzü ve tedafül bir ittifak aktine mezuriyet verildiği yazılıyordu ve şüphesiz evvelâ bunu mevzubahs etmeye mecbur idik. Her ne kadar teca-vüzü ve tedafül bir ittifak akti böyle sarîh olarak İcra Vekilleri Meclisinde müzakere edilmemiş ise de, mü-zakerat yine ona müntehi idi. Bilhassa salâhiyetna-melerde sarahaten bunlar yazılmıştı. Salâhiyetname-lerimizi onlara tevdi ettigimiz zaman, salâhiyetname-lerde bu husus sarahaten yazıldığı için onlar dediler ki; ittifak muahedesini biz anlamıyoruz. İttifak mua-hedesi bizim bir kere esaslarımıza mütebayindir. Prog-ramları okunacak olursa bütün gayei âmali, bütün dünya federasyonu yapmak ve bu dünya federasyonu-nu yapmak için mevcudiyet sarfetmek. Sonra müt-tefikleri olsun olmasın emperyalistlere karşı mücade-le edenlere yardım etmek emelleridir. Binaenaleyh teca-vüzü ve tedafül ittifak mevzubahs olamaz. Zaten biz de istemiyorduk. Tedafül bir ittifakta onlar eğer bizi himaye edecek, bize muavenet edecek muahede olsun olmasın bunu yapacaklar. Nitekim bunu saraha-ten söylediler. Uzun uzadıya münakaşalar cereyan etti ve iki taraf gayet samimi olarak muahedelere fevkalâde ehemmiyet verilmemesinde ittifak ettik. Mu-ahedelerin esasları olan vukuata tabiiyeye veyahut kevn-iyeye bakıp, lâyikeyle görüp onlara tevfikey hareket-te iştirak ve ittihat varsa onun muahededen daha kuvvetli esas olduğunu ve iki tarafın ahvalini tahlil-de iki taraf anlaşsaksak o vukuata tevfikey hareket edersek daha iyi olacaktır dedi. Fakat biz ittifak mua-hedesini aktine memur olduğumuz için ve salâhiyetna-melerimiz bunu mütezammın bulunduğu için muahede yapmaya mecburuz dedik. Onlar ısrar etti. Sonra bize sordular, Farzediniz ki ittifak ettik ve muahede yaptık. Siz bize ne veriyorsunuz? Bizden ne istiyorsun-uz? Hakikaten maddî olarak biz onlara bir şey ve-remiyoruz. Yani biz kendilerine zarar ika edebiliriz. Manen büyük yardımlar edebiliriz, dedik. Dediler ki bu hususta ısrar ediyor musunuz? Ediyoruz, de-dik. Pekiyi; biz de ittifak muahedesini yapmamakta ısrar edersek ne olacak, bunu ertesi güne bırakalım dediler. Ertesi gün oldu. Yine bu mesele devam edi-yordu idi. Biz, kat'i olarak dediler ki; biz ittifak mua-

hedesini yapamayacağız. Bizim zihinlerimize bazı te-reddütler girdi. Yani müsavi şerait dairesinde veyahut az çok bir şerait dairesinde iki tarafın taahhüdünü tazammun etmedikçe, bir taraf yalnız muavenet ede-cek öbür taraf hiçbir şey yapmayacak olursa himaye muahedesi olur. Korktuk, biz dedik ki; pekiyi itti-fak muahedenamesi olmazsa başka bir muahede olsun. Bir muhadenet ahitnamesi, bir uhuvvet muahedesi, bir dostluk muahedesi olur, dediler. Dedik ki pekiyi, ne için ittifak muahedesini yapmadığınız halde bir dost-luk muahedesini yapıyorsunuz. Onların mütallâası, ga-yet kuvvetli bir hukukşinas olan Adamofun mütallâa-sıdır. Adamof mütallâasında diyor ki, biz mademki iki tarafın mazisini, halini, mevkii coğrafisini, istikbali-ni nazarı dikkate alıyoruz. Bunları tespit etmek isti-yoruz. İki tarafın ötedenberi birbirleriyle uğraşmakta olan iki milletin arasında yeni bir safha olduğunu gösteririz. Başka şey hazırlar. Bunu neşretmek bunu yapmakla ittifaktan daha kuvvetli şeyler hazırlamış oluruz. Yani kâğıt üzerine konmayan tabii bir itti-fak meydana gelir. Ne ise dedik. Bakalım müzakere-sine girelim. Onlar bir mukaddeme yazmışlar. O mu-kaddemeyi aldık. Uzun uzadıya okuduk. Birtakım yer-lerini tadül ettik, evvelce arz edilen mukaddeme mey-dana geldi. Bilmiyorum, onu tekrar söylemekle baş-şımızı ağrıtmış olacak mıyım? Uzun uzadıya münaka-şa edeceğiz. Mukaddemeye baktığımız vakitte zan-nerim şayanı dikkat bir şey yoktur. Umumi sözler-dir. Hususî bir şey yok.

İkinci madde bizce buradan giderken muhtıramızı elimize verdikleri, yani İcra Vekilleri talimat verme-di. Yalnız muhtıra verdi. Sebep de şu idi : Oradan bu-ra ile muhabere etmek imkânı yoktur. Hatta Bakü'den olsun muhabere yapamaz mıyız, dedik. O da o za-man hakikaten meşkûk idi. Bakü yolu kapalı idi, gönderilen adamların hiçbirinden haber gelmemişti. Onun için muhabere yapmak imkânı yok idi. Eli-mizde talimatı katiye olmuş olsaydı biz o talimatın haricine çıkamayacak idik. Bu mesele mevzubahs ola-maz. Bize talimatı katiye vermediler muhtıra verdi-ler.

Bu muhtırada mevzubahs olan en mühim madde-lerden birisi, o zaman henüz muhteviyatı bizce malûm değildi. Fakat aşağılı yukarılı bize ne teklif edecek-leri belli idi. Rusyaya tasdik ettirmemek şarkın taksî-mine, memleketimizin taksimine Rusyayı iştirak ettir-memek... Rusya zaten buna iştirak etmeyecekti. Fakat korkuluyor idi ki İngilizlerle Ruslar arasında cereyan

etmekte olan müzakeratta ihtimal ki, Türkiye feda edilecek idi. Çünkü evvelce almış olduğumuz malûmatta, yani okuduğumuz gazetelerde, Almanya ile Rusya arasında bir itilâf olmak üzeredir ve bu itilâf da Almanya ve Rusya Türkiyeyi serbest bırakmıştır, deniliyor. Yani maziye baktığımız zamanda zavallı memleketimiz için olduğuna biliyorduk ve korkuyorduk ki bir anlaşma vaki olursa onu yine biz tesviye ederiz. Binaenaleyh bütün kuvvetimizle bize şu tahmül edilmekte olan muahedeyi Rusyaya kabul ettirmektir. Ona çalıştık. Gerek prensiplerine muvafık geldi, gerek Cenabıhak yardım etti. Birinci maddenin ruhu budur. Birinci madde o suretle yazıldı. Yani maddenin ruhu tarafeyni âkideynden birine cebren kabul ettirmek istenilecek olan muahedenameyi veya herhangi bir senedi tanınamaya prensip olarak kabul ettikleri için Rusya Cumhuriyeti Hükûmeti Türkiyeye müteallik olan ve hali hazırda Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği Hükûmeti Milliye tarafından tasdik edilmemiş bulunan hiçbir senedi düveliyi asla tanınamayı kabul eder. Yani Rusya bize karşı müteahhitir. Bizim Millet Meclisimiz tarafından kabul edilmiş olan hiçbir muahedeyi kabul etmeyecektir. Burada mühim bir mesele vardır. Hani bize sormuşlar idi. Biz o meseleyi ileri sürdük.

Bu birinci fıkrada bu suretle Büyük Millet Meclisinin temsil eylediği, yani halde ve istikbalde (temsil eylediği ve eyleyeceği hükûmet) (1) daima hükûmeti milliye olacaktır. Dikkat buyruluyor mu? Bunların ayrı ayrı müzakere ve tafsilâtına girmiyorum. Yani bu ruhla hareket eden, bugünkü Meclisininin ruhuyla hareket eden bir hükûmet olacaktır. Rastgele bir hükûmet değildir. Böyle demiyor musunuz siz? Ankara Millet Meclisininin temsil ettiği hükûmetin kabul edeceği muahede demiyor musunuz? O hükûmeti milliyenin hududunu, haritasını size verelim, dedik. Pekâlâ dediler. Misakı millide, ahdi millide çizilmiş olan hududun bir haritasını ki o haritada Kars, Ardahan, Batumu ârayı âmmeye tabi gösterdik. Garbi Trakya'yı öyle gösterdik ve dedik ki bunu burada tespit edelim. Sizin içinize gelir. Çünkü Çiçerin mektubunda siz Arabistanın kendi mukadderatına, kendi tayininde serbest bıraktınız. Biz buna memnun olduk, diyordu. Onun için burada Türkiye denince bir

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

eski Osmanlı İmparatorluğu yoktur. O sizin içinize gelir, beri taraf da bizim içinize gelir dedik ve onun üzerine şu fıkrayı dercettik. Bu muahedenin kabul ettiği manaya göre Türkiye tabiriyle İstanbul Meclisi Mebusanı tarafından tanzim ve ilân ve 1920 senesinde Türk misakı millisinde gösterilen arazi kastedilmektedir. Haritasını da oraya verdik. O haritada bu muahedenin eczayı mütemmimesinden olacaktır.

Sonra üçüncü bir mevzu girdik. Şimdiye kadar beynimizde mevcut olan muahedatı feshettik. Biz burada gayet dikkatli davranmak mecburiyetinde idik. Çünkü ortada Brest - Litovsk muahedesi vardı. Şimdiye kadar aramızda mevcut olan muahedatın keenlemeyekün adı Brest - Litovsk muahedesi de keenlemeyekün olmasını icap ettiriyordu. Halbuki bu muahede bizim lehimize, onların aleyhine idi. Binaenaleyh Brest - Litovsk muahedesinin akti zamanındaki halimizle şimdiki halimiz arasında dağlar kadar fark ettik. Belki bazı itirazlara, bazı suallere maruz kalacaktık. Onun için şimdiye kadar arada mevcut olan muahedatın onlar tarafından bize izah ve tavih edildiği veçhile bir iki asırdanberi devletimizin maatteessüf Rusyaya karşı mağlup mevküinde olarak kabul ettiği muahedatı keenlemeyekün ediyor.

Bu bizim lehimize değilse de, fakat Brest - Litovsk muahedesinin ilgası dolayısıyla zararımıza da idi. Onun için onun bize temin ettiği fevaidi nazarı itibare almak ve onun cümlesini madde halinde kabul ettirmek lâzım idi. Buraya sarfı ehemmiyet ettik. Biz buradan çıkarken maatteessüf elimizde bir şey yoktu. Brest - Litovsk muahedesi de yoktu. Bunu ben düşünmüş, Erzurumda sormuş ve Erzurum kumandanlığı, yani on beşinci kolordu kumandanlığından bir suretini almışım. Brest - Litovsk muahedesini de elimizde o vardı. Brest - Litovsk muahedesinde en mühim maddelerden biri şudur : Dördüncü madde : Rusya Devleti Anadolu vilayati şarkiyesinin tahliyesi için sarfı mahasalı makderet eyleyecektir. Ardahan, Kars, Batum, Barhum memleketleri dahi bilâ tehir Rus askiri tarafından tahliye edilecek, Rusya Devleti işbu sancakları hukuku umumiye, hukuku düvel mucibince iktisap edecekleri hali cedide müdahale etmeyecektir ve hususan bunların ahali mücavir Hükûmetler ve betahsis Devleti Âliye ile ... Yani Brest - Litovsk muahedesini bize üç sancak veriyordu. Bu muahede ile ayrıca üç sancak temin edilmek lâzımdı. Aksi takdirde ondaki hukuku-muzdan sarfınazar etmiş oluyoruz. Yani bu muahede

dede Türkiyenin esasını kabul etmiş oldukları misa-
kı milli de Kars, Ardahan, Batum sancakları dahil
bulunduğu için, bütçe bir mahzur yok. Yani tarafey-
ni âkideyn şimdiye kadar iki memleket arasında bü-

tün muahedelerin keenlemeyekün addine karar verir-
ler dediğimiz vakitte Brest - Litovsk muahedesinden
bir şey gâip etmemiş oluyoruz.

REİS — On dakika celseyi tatil ediyorum.

DÖRDÜNCÜ CELSE

REİS : Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP : Haydar Bey (Kütahya)

REİS PAŞA — Celseyi küşat ediyorum. Buyuru-
muz Yusuf Kemal Beyefendi.

YUSUF KEMAL B. (Kastamonu) — Brest - Li-
tovsk muahedesinin ahkâmından elimizde bulunan
metne göre onun ihtiva ettiği mevadî acaba tamamen
bu muahedeye dercedebildik mi, edemedik mi? Brest
- Litovsk muahedesinin birinci maddesi araziye ait-
tir. Üç sancak meselesini bu suretle hallediyoruz. Ya-
ni Brest - Litovsk muahedesinde ayrıca bir münasebeti
ticariye ve iktisadiyenin tanzimine dair
umumi muahedenen ayrı olarak o münasebatı iktisadi-
ye ve ticariyeye dair bir ticaret muahedesi aktolunaca-
ğından bahsediliyor ve o ticaret muahedesinde en ziyade
mazharı müsaade olan devletler muamelesi olu-
nacağına ve bu suretle bir muahede akti maksadiyle
müzakerata girişmeyi taahhüt ederler deniyor. 31
martta aktettiğimiz muahede bizim ile onlar ara-
sında bir ticaret muahedesini yapılmıştır. Fakat o ti-
caret muahedesinin aktine kadar bizim tüccarımız
onların tüccariyle münasebatta bulunmuştur. Daha
doğrusu bizim tüccarımızın Rusya ile münasebatta
bulunması doğru değildir. Onların tüccarı yoktur.
Rusyanın bütün teşkilâtını bütün münasebatını hükû-
met yapıyor. Bizim tüccar Rusya hükûmetine mal
satıyor. Orada mal aldığı zaman Rusya Hükûmetin-
den alıyor.

Onun için bir ticaret muahedesini aktinde yahut
ticaret muahedesini aktine kadar münasebatın tanziminde
bir kere bu esasa riayet etmek lâzım geliyor. Zaten, bu
murahhaslarla müzakereye girmezden evvel buraya
gelecek olan sefirin tahtı riyaasetinde görüşmek için
bir defacık içtima yapmış idik. Muvak-

kat bir müddet zarfında tahaddüs edecek mesailin
hallini kararlaştırmıştık. Buradan gidecek tüccar bi-
zim memurlarımızdan vesika götürülecek. Bizim me-
murlarımız dediğimiz vakit Ankara Hükûmetine tabi
olan memurlar. Ankara Hükûmetine tabi olmayan
mahallerden gidecek tüccarları veyahut eşyasını Rus-
ya Hükûmeti kabul etmeyecektir. Bu kendilerinin de
şiddetle arzu ettiği şeydir. Çünkü anarşist devletler
bizim arzu etmediğimiz vesailte müracaat ettiklerin-
den onlar bizim mürakabemiz altında bulunmadığı
için biz onlara karşı mes'ul olamayız. Bizim tüccar
oraya mal götürülecek, ticaret komiserliğinin murah-
hasına müracaat edecek, ticaret komiserinin murah-
hasına diyecek ki; ben Türkiyeden geliyorum ve şu
malı getiriyorum. Onlar bakacaklar, ihtiyacımız yok-
tur almıyoruz, diyecekler veyahut ihtiyacımız vardır
diyecekler, bir fiyat vazedecekler. Bu fiyat umumi pi-
yasa üzerinden olacaktır. Fakat olacak fiyat cebri bir
fiyat değil; sahibi onu isterse kabul edecek, isterse
kabul etmeyecek. Mal sahibi kabul etmediği takdirde
miktarını hesap edecekler, ondan sonra diyecekler
ki, bizim listemizde size satabilecek şu, şu maddeler
vardır. Hangisini istiyorsun? O maddelerden han-
gisini beğeniyorsa felân istiyorum diyecek. İkisi te-
kabül edecek, sonra bizim tüccar malını verecek. Bi-
zim tüccarlar hususi ticarete girecek olurlarsa, yani
doğrudan doğruya ticaret komiserine müracaat et-
meyip de hususi gidecek olursa, - çünkü orada ti-
caretini hususiye memnundur. - böyle bir muameleyle
teşebbüs edecek olursa ve o muameleden dolayı ken-
dine bir zarar gelir de Hükûmete müracaat ederse
kat'iyen malı müsadere olunmayacak. Doğrudan doğ-
ruya Hariciye komiserine müracaat eden tüccarın ma-

lı müsadere olunabilecek. Yalnız usulü dairesinde, yani keyfi olmayıp bir müsadere olup olmadığını gerek bizim Hükümet ve gerekse onların Hükümeti tarafından bir zabıt varakası tutulacak, onların bize ihraç edeceği mevât Rusya Hükümetinden bize gelecektir. Çünkü bizde ticareti hususiye memnu değildir. Onlar bizden mal alacakları vakitte bize buraya memur gönderecek. Ya efrattan veyahut hükümetten alacak. Gerek tüccardan, gerek müferriden toplayıp alacak. Şimdilik yapılacak şey yok. Daha ilerisine gitmek istemedim. Çünkü gayet nazik ve mühim bir nokta vardı. Muahedeye kat'î muhaliftir. Yani gümrük almamak üzerine bir muahede yapılmak olacaktı. Onun için daha ileriye gitmedim. Brest - Litovsk muahedesinin ihtiva ettiğinden bir şey ek silmedi.

Sonra Brest - Litovsk muahedesinde bazı maddeler var. Tahdidi hadıda mütealliktir. Onlar burada hiç mevzubahs değildir. Brest - Litovsk muahedesinin birisi de demin okuduğum maddenin aynısıdır. Yani altıncı madde dikkat buyuruluyorsa Brest - Litovsk muahedesinde bilhassa kapitülasyonlara müteallik mevât kabul edildi. Esasında onların meşruiyeti bir dereceye kadar aşağıya yukarıya tespit ediliyor. Haddi zatında kendilerinin itikadınca hak olan bir şey kuvvetle ... Halbuki şimdi okuduğum şekilde bilhassa kapitülasyonların ilgası kendi menfaatlerine muhalif olduğundan dolayı kabul edilmiyor. Yeni kabul edilen şekil eski kabul edilen şekilden daha iyidir.

Brest - Litovsk muahedesinden mühim bir madde vardır ki o da yedinci maddedir. Bir defa İranda tesis etmiş oldukları kuvvetlerin refi, ondan sonra da açıkça söyleyeyim. Biraz İrana onların yerine biz yardım edeceğiz, falan diye izaha hacet yok. İrana sureti daimede hariçten herhangi bir kimse tarafından, hatta bizim tarafımızdan da tecavüz vakî olursa emperyalist oluyoruz. İrana karşı diyorlar ki, Türkiye aize karşı emperyalist oluyor. Binaenaleyh böyle emperyalist bir fikir üzerine tekrar Ruslarla konuşmayı mevzubahs etmemeliyiz. Yani bütün hususata nazarı itilâmuza arz ediyorum. Gerek yapabildiğimiz ciheti, gerek yapamadığımız ciheti arz ediyorum.

Brest - Litovsk muahedesinde bizim menfaatimize muvafık zannolunmayan bazı mevât da vardır. Mesele tarafeyni akideynden birinin tahtı tabiiyetinde olup bizim gerek eşhasın, gerek şirketlerin; Rusların gerek eşhasının, gerek şirketlerinin harpten evvelki matlubatı düşünülecek olursa zannediyorum ki bu madde bizim aleyhimize dir. Oraya, Brest - Litovsk muahede-

sinin akti esnasında bulunmuş olan Ziya Bey isiminde birisi geldi. Ondan aldığımız malûmata göre Brest - Litovsk muahedesinin bazı maddeleri Almanların Ruslarla aktettikleri ittifakı aynen almış. Bizim muahede de imza edilmiş. Yani Almanların edecekleri istifadeyi biz de ediyoruz. Binaenaleyh zaten öyle de olsa konamazdı.

Son diğer bir meseleye geldik ki, o da Rusya tebaasında bulunan İslimler hakkındadır. Bu muahede parafe edildiği halde, yani bu muahedeler parafe edildikten sonra tasdik edildi. Dedik ki, memleketimizin bir çok yerleri gerek sizin ve gerek sizin himayenizde hareket eden Ermenilerin tahribatından dolayı oradaki birtakım kimseler bizim memleketimize hicret etmek istiyorlar. Bunlar toptan bir yere git-sin de otursun demiyoruz. Öteki beriki köylere yerleşirler. Orada o köylülerle beraber otururlar ve onlara da rehber olurlar. Bu suretle hem onlar mesut olurlar, hem bizim köylüler müstefit olurlar. Müslüman Rusların gitmesine müsaade edecek olursanız iyi olur. Malûmu âliniz oradaki müslümanlar çoğu tüccardır. Ticareti hususiye menedilince onlar mu-tazarar olmuşlardır. Eskiden beri icra etmekte olduğu ticaret ve sanat haleldar oluyor. Bunu tekrar yapmak istiyorlar. Memleketimize, bunlardan büyük ziraat yapanlardan bazı kimseler getirebilirsek çok iyi olur. Görüyorsunuz, Cenabı Hakkın bize verdiği en büyük nimetten istifade edemiyoruz. Bütün köyler harap, içinde tek bir adam var. Onları getirebilirsek memleketin iktisadiyatını yükseltmiş oluruz. Bunu teklif ettik, esas itibariyle kabul ettiler.

Yani dediler ki; bunu düşünecek biz değiliz. Bizim milli bir heyetimiz var, orada müslümanlar da var. Onlarla konuşacağız. Biz zannediyoruz ki Brest - Litovsk muahedesinin bize temin ettiği fevâitten hiçbirini feda edilmedi. Onun için bu zamana kadar, şimdiye kadar aktedilmiş muahedatın keelenmeye-kün addine karar vermekte bize bir beis yoktur.

Sonra diğer bir meseleye geldik. O da Rusya ile iltisak meselesi. Malûmu âliniz Rusya ile bizim aramızda Azerbaycan devleti var, Ermeni devleti var, Gürcistan devleti var. Rusyadan bize gelecek muavenetler oradan gelir. Ermenilerin inadı yüzünden şimdiye kadar muavenet olamadı. Buradan giderken bize verilmiş olan muhtıranın maddelerinden biri de bu idi. Bütün mesaimizi yolun açılmasına sarfettik. Bu yolun açılması uzun uzadı müzakereleri mu-cip oldu. Şimdiye kadar dediler. Oradaki kuvvetimiz kâfi değil, müşterek.n açalım dediler. Müstereken açmak için de kuvvetimiz kâfi değildir. O halde dedik ki, biz

bu yolu zâmnatında açacaktık siz müsaade etmediniz. Onun için yolun açılmamasından mesuliyet bize değil size aittir. Hatta o zaman bizi menetmiş olduğunuz için orada binlerce, yüzbinlerce müslümanlar katledildi. Yüzlerce köyler tahrip edildi. Bunun mesulu biz değil, bizi iptidaen o hareketten menedilere aittir. Nihayet sözlerimizin kuvveti karşısında söyleyecek söz bulamadılar. Siz açmıyorsanız, siz yapamıyorsanız biz artık serbest kalabiliriz, dedik. Bu suali sormaya hacet var mı idi, yok mu idi? Biz zaten serbest idik. Fakat biz onlara iptidaen mümaşat icrasında biraz gecikmiş idik ve arzu ediyorduk ki bu iş muvaffakiyetle olsun. Bu bize büyük bir menfaat temin edecek.

Bu yol meselesinde diğer bir hadise daha oldu. Biz bütün kuvvetimizi buraya sarfederken bir gün Çiçerin bize dedi ki; biz Ermenilerle bir muahede aktettik. Ne muahedesi, muhteviyatı nedir, dedik...

Çulhaya giden hattı Ermenilerin himayesine bıraktık, demesi üzerine pek garip : Bizim buradan âdetta kalkıp gitmekliğimiz icap edecek. Bunca zamandır sizden yolun açılmasını rica ediyoruz. Siz ise yolu kapatıyorsunuz. Çünkü malûm Rusyadan bize gelen yol ikiye ayrılıyor. Biri Azerbaycan içinden geliyor. Orada şimendifer tamam değil, Ermenistandan menediyorlar. Azerbaycandan gelen şimendifer bizim elimizde idi. Karabağdan gelip geçmeyi menediyorlardı. Fakat onun öte tarafından geliniyordu. Şahtahtı bizim elimizde oldukça bu mümkün değildir. Bu suretle şahtahtı da onların eline verilince o yoldan da mahrum olduk. O sırada Moskova'da bulunan diğer bir heyetin de bize yardımı oldu. O heyetle birleştik. O heyete de şiddetli protestolar verdirdik. Biz de bir taraftan görüştük. Bir gün Reisi Hükümet Lenin ile görüştük. Lenin bize sarahaten dedi ki; itiraf ediyorum, biz hata etmişiz. Artık bizi serbest bırakın, yani biz tecavüz ederiz, demedik. Biz istediğimizi yaparız. Tecavüz ederiz, etmeyiz. O bize aittir, dedik. Şimdi cevap veremem, dedi. Onun üzerine Çiçerin, niçin kendiniz yolu açmak istiyorsunuz, başka maksatla soruyorum, dedi. Yolu açtıktan sonra açtığımız yol sizin mi olacak? Dedik. Yolu açtıktan sonra arzu ederseniz sizin kızıl askerlerden de asker gönderin. Fakat bir kere yolu açalım. Bilhassa Şahtahtı'nın yolunu açalım, dedik. Niçin Şahtahtına ehemmiyet veriyorsunuz, dedi. Müsaadenizle izah edeyim :

Malûmu âliniz, Şahtahtı Nahcivan'ın garbinde olup Nahcivan'ın şarkında da Karabağ vardır. Onun öte tarafında da Azerbaycan vardır. Nahcivan öte-

den beri kendi kendini idare etmiş bir şura hükümetidir. Bizim Karakilise, Bayazıt şimendiferi Şahtahtı'ya gidiyor. Bugün Karakiliseye kadar şimendifer işliyor. Şahtahtı - Culğa yolu İrana kadar iniyor. Binaenaleyh o yol bizim veya Azerbaycanlıların elinde bulunmayıp da bir başkasının elinde bulunacak olursa bir kere bizim münasebatımız kesiliyor. Onlar İran ile doğrudan doğruya münasebata başlıyor. Sonra bizimle beraber çalışan resmi bir heyetin; yani Rus heyetinin verdiği rapora göre İranın bütün iktisadiyatı İntantislerin eline geçiyor. Bu zamana kadar meselâ sekiz milyon (put) müdahhar zahire vardır. Geçen senenin mahsulü üç milyon puttur. Bir milyon putluk yemiş var, yirmi bin sığır varmış. Halbuki Azerbaycan parasını vermek üzere o sığırları biz almak istiyorduk. Biz onlara dedik ki eğer bunları elde etmek istiyorsanız, Anadolu köylüsünü memnun etmek istiyorsanız, bizi memnun etmek istiyorsanız bize öküzleri veriniz. Sibiryadan acaba sığır getirebilir miyiz, dediler. Sonra Azerbaycan hükümeti biz bunları sarfettik dedi. Orada hata etmiş olduklarını sureti resmîyede itiraf ettiler. Demin arzettiğim veçhile Çiçerine biz artık serbest kalabilir miyiz dediğimde, bunun cevabını hen veremem, bir kaç gün sonra derim, demiş idi. Teşkilâtı hükümetleri itibarıyla Hariciye komiseri doğrudan doğruya cevap vermiyor. Onların icra merkezinde iki yüz kişiden mürekkep bir heyetleri var. Bunlar da müstakil değildir.

Hariciye Komiserinin salâhiyeti bir dereceye kadar gidiyor. Her işi sureti katiyede merkez icra komitesi hallediyor. Merkez icra komitesine koyup orada halletmedikçe bir şey söylemiyor. Bihâhare Çiçerin de - ileride arzedeceğim veçhile - Bekir Sami Beye yaptığı Sarıkamış meselesi hakkında söyleyeceğini söylemiştir. Yani lehimize olarak söyleyeceğini söylemiştir. Binaenaleyh yol meselesinin gerek halini ve gerek istikbalini bir madde mahsusa ile temin etmek zarurî ve elzem görünüyordu. Ondandır itibaren nihayete kadar hep bu mesele ile meşgul olduğumuz için Ruslar bizi tatmin edebilecek bir madde kabul ettiler. (Madde okundu) Bu maddedeki kayıtlar tabii nazarı dikkatinizi çalıştır. Çünkü beraber yapacağız.

Sonra diğer bir maddeye geldik. Yani bir taraf tebaası diğer taraf tebaası gibi muamele görsün, yani Ruslar bize tebaa muamelesi görsün, diyorlar. Yani burada bulunan Ruslar Osmanlı tebaasının hukuk ve vazâifini haiz olsun, orada bulunan Osmanlılar Rus tebaasının hukuk ve vazâifini haiz olsun. Bu madde bizim için gayet câlibi dikkat bir madde idi. Çünkü orada ticaret olmadığını bilen bir adam

oraya giderken bunu bilir de gider. Tabii orada ticaret yapamaz. Orada Osmanlılar ticaret hakkını haiz olsun, diyemez. Çünkü tabii onlar kabul edemez. Ticarete müteallik madde böyle, muamelâta ait olan mevât böyle. Fakat bizim hukuku ailemiz var. Bizim tevarisümüz var. Bizim ehliyete müteallik esasımız var. Onların ise esası bütünü başka, bizim ahkâmımız başka esaslardan alınmış, şimdi orada cari olan ahkâm başkadır. Vaka onlar nüfus muamelâtına ait muamelelerin kaydına mahsus ahkâmdan, izdivaçtan ve talâktan bahsediyor. İzdivaç bir muamele medeniye, icap kabul ile münakit olur ve bunu nüfus memuru tescil eder, diyor.

Ondan sonra kendilerinin ötedenberi kaideleri muabince kadın kendi ismini taşıyor. Fakat meselâ talâk hususuna geldiğimiz vakitte biz de erkeklere mahsus mutlak bir selâhiyeti talâk verilmiş. Bir bu mülâhaza var. İkinci bir mülâhaza da - affediniz, bizim artık - ne derler ona - çorbadan ağza yanan yoğurdu üfleyerek yer - derler. Mazimiz bu muahedelerden öyle şeylerle doludur ki ne şu tebaanın hukukunu Ruslara verdik. Bu hukuk kitaplarında bellidir ki, bu hukuku siyasiyeye şamil, hukuku belediyeğe şamil olmaz. Sureti katiyede bir muahede sey edecektir, denildi mi; yarın, öbür gün bir Rus gelir buraya ben de mebus olacağım dersen, ben de müntahip olacağım dersen.. Belki bir şey çıkar. Binaenaleyh bu maddede bilhassa bana emniyet edildiği için, ben de ötedenberi hukukla iştigal ettiğim için ve bunun hülfına bir şeyi kabul ettirmek de onların prensibi-ne muhalif olduğu için çok uğraştık.

Sonra bir diğer mülâhaza vardı. Ümit ettik ki bu maddenin - maddeyi okuyayım da dinleyin - (Maddeyi okudu) Yani bizim memleketin kanunları Ruslara ne hak bahsediyorsa onların memleketinin kanunları ecnebilere yani Osmanlılara ne hak veriyorsa, ne vazife veriyorsa, o hukuku muhafaza edecek. Biraz müddet sonra bizim işimize gelirse yerli gibi oluyor. En yüksek mevkiimize kadar yükseliyor. Halbuki bolşeviklerin kavaidinde diyor ki : Ecnebilere biz istediğimiz vakitte yerli hukuku veririz. Ta Riyaseti Cumhura kadar çıkar. Bahsettikleri hukuk ve vazife üzerine muamele görecekler.

Müdafaai milliyeye müteallik olan ahkâmında; yani biz ne buradaki Rusları müdafaai milliyeye mecbur edebileceğiz, ne de oradaki Osmanlıları onlar müdafaai milliyeye mecbur edebilecekler.

Çünkü malûm oralarda askerlik hususunda sını mükellefiyet vesaire vesaire yoktur. Onların kaidesi

asliyesi bütün millet, bütün malletin kabul ettiği prensiplerin müdafidir, kaidesi var. Zaten bu başka muahedelerde de adettir. Ecnebilere teğmil edilmez. Asıl fıkra her iki taraf tebaasının... (Maddeyi okudu)

Yani burada bulunan Rusların hukuku aile, veraseti, ehliyeti bizim kanunların kendilerine bahsettikleri mevad üzerine olmayacak. Onlar için ayrıca bir şey yapılacak. Keza bizim tebaanın oradaki hukuku ailesi, veraseti ve ehliyeti hukukiyeleri komünist kanunları üzerine (olmasını temenni ediyoruz, dediler.) (1) Vaka bunu kendilerinden doğrudan doğruya işlemek pek de muvafık değildi. Fakat biz de müslümanlık. Biz de müslümanlıkta öyle tabiiyet meselesi yoktur. Temenni ediyoruz ki Rus tebaasından olan müslümanlara bu madde hükmünden bir faide çıksın. Yani bir gün olsun ki bu madde hükmüne tevfikân bizim müslümanların tabii olduğu ahkâmı onlar ileriye sürerek; işte müslümanlar şu muameleye tabii oluyorlar. Siz ise bize ödrediyorsunuz, bırakın hiç olmazsa gidelim. Biz de orada kendimize mahsus bu bapta ahkâma (tabii olalım, diyebilsinler.) (2) Öyle zannediyorum ki tebaanın tabii olacağı muamele itibariyle pek kıymetli maddelerden biri ve bunu pek güçlük ve bunu kan tesiriyle kabul ettirdik. Çünkü heyeti muarrahısa reisi esasen aslen Tatar ailesinden olup üç yüz sene evvel hıristiyan olmuş bir Tatar'dı. Teferuat muahedeye ait olmakla beraber pek kıymetli olduğu için en ziyade mahrem tutulacak mevattır.

Sonra efendim, bize gayet müthiş bir madde teklif ettiler. O madde de yani kendilerinin teklif ettiği maddede diyorlardı ki : (Maddeyi okudu)

Yani Rusya Türkiyenin her ne de olursa olsun (bir ecnebi memlekete) (3) veya o devlete bir imtiyazı iktisadî verecek olur ise o derhal Rusya Hükûmetine ve Rusya tebaasına da verilmiş olacaktı. Kendi noktâi nazarından gayet mühim addolunuyordu ve bu maddenin müzakeresi de uzun uzadıya münakaşatı bâdi oldu. Yani bunları arz etmekten maksadım bu hadiselerden bazı hükümler çıkar. Teklif ettikleri madde gayet ehemmiyetli ve kuvvetli idi. Maddeyi aynen okuyorum. (Okudu) Binaenaleyh eğer taraftaydan biri muntakâi nüfuz gösterir iktisadî muamele kabul ederse veya herhangi bir imtiyazı iktisadî bahşedecek olursa o derhal diğer taraf tebaasına da bahşedilmiş olur. Dikkat buyuruluyor tabii.. Burada hem devlet meselesi, hem efrat meselesi mevzu-

(1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

bahs. Biz dedik ki; biz böyle bir maddenin müzakeresine girismeyiz. Böyle bir maddeyi okumayız bile... Çünkü biz bu muntakai nüfuz için kavga ediyoruz. Bu sözü işitmek istemiyoruz. Anadolu'da bugün dökülen kanlar bunun içindir. Başka bir şey için değildir. Bir kere bu cihetten muntakai nüfuz mevzuu üzerinde durmayalım. Sonra tebaaya gelelim. Biz dedik ki; mesellâ Belçika tebaasından bir kaç kişi çağırıp sizinle beraber Kızılurmanın bazı yerlerini tathir edelim, diyeceğiz. Yahut bazı yeri iska edelim diyeceğiz. O zaman sizin Ruslar gelip biz de buna müşterek olacağız, diyecekler mi? Tabii, e işte sizin memlekette böyle şeyler mümkün olduğu için olmayacak diyoruz. Onun için bu maddeyi kabul etmiyoruz. E, dediler, ne yapalım? Rusya Devleti tebaası diğer devletler tebaasından aşağı kalmak istemez. Onu teslim ediyoruz ne yapalım. Yapacağımız bir şey var, o da; en ziyade mazharı müsaa-de olan millet muamelesini kabul ederiz.

Elhamdülillah himmetinizle, sayenizle şöyle bir muamele koydurduk. Ondan sonra Boğazlar ve İstanbul meselesi geldi. Boğazlar ve İstanbul meselesini Ruslarla mevzubahs etmek olmayabilirdi. Çünkü Boğazlar bize aitti, İstanbul da bize aitti. Fakat nazariyattan ziyade fiiliyat ve vukuatı görmeye mecbur olduk. Boğazların bugün bizim elimizden alınmakta olduğunu, işgal ettiğini ve o kuvvetin oradan çıkıp çıkmayacağı biraz şüpheli olduğunu, onu çıkartmak için büyük kuvvetlere ihtiyaç olduğunu, hâsıl her şeyi nazarı itibare alacağız. Bu bir. İkincisi; zaten ahdi millinin esnayı tanziminde mevzubahs oldu. Binaenaleyh Boğazlar meselesinde Rusyanın efkârını öğrenmek, Rusyanın öteden beri Boğazlar ve İstanbul hakkında beslediği âmali görmek ve onları tespit etmek lâzım gelir. Onun için surf bize, bu mesele surf bize aittir. Ne için bu mesele başka devletle mevzuu müzakere oldu; denebilir ve pek haklıdır bu. Fakat nazari olarak haklıdır. Amelî olarak halihazırda Boğazlar ve İstanbul üzerine teveccüh etmiş olan düşman varken pek de haklı olamaz zannedirim. Onların Boğazlar hakkındaki maksatlarını öğrendik. Maşşükran gördük ki, Rusyadaki inkilâben bizim nefimize olarak meydana getirdiği en büyük vaziyetlerden birisi, Rusların bugün biz Boğazları istemeyiz, Boğazlar Türkiyenindir, feryadıdır. Yani eski Ruslar; Boğazlar, İstanbul bizimdir. Bir gün bunları ele geçireceğiz, diye bağırıyordu. Bugünkü Rusya tersine bağırıyor, görünüyor ve o fikri tespit ettirdik. Madde-nin şekli bu : (Maddeyi okudu)

Burada Karadeniz ve Boğazlar meselesi mevzubahstir, Karadenizde seyrisefain mevzubahs. Karadeniz seyrisefaininde yalnız İstanbul değil dikkat buyuruldu ise Türkiyenin emniyeti dahiliyesine halel gelmeyecek. Yani biz ledelhace diyeceğiz ki; bu karar Trabzon vilâyetinin emniyetini ihlâl eder, bu karar bilmem Erzurum vilâyetinin emniyetini ihlâl etti. Bu karar Türkiyenin ... Bunu biz İstanbul tevabii diye kabul ettirmek istiyoruz. Onu çıkarttırmak için maddeden, bunu feda ettiler. Nasıl ki biz muntakai nüfuz vesaire sözlerinden korkuyorsak, onlar da hinterlant kelimesini işitir işitmez kıyıyor. Çünkü malûm, hinterlant, koloni, müstâmerat tabirleridir. Emperyalizmin kabul ettiği, ihdas ettiği bir tabir. Şu kelimeyi çıkarın da ne isterseniz koyalım dediler. Eh öyle ise, zannediyorum ki, misaki millide kabul ettiğimiz maddenin aynsıdır veyahut biraz daha kuvvetlidir. Yani (Türkiyenin saltanatı mutlakasına). Sonra gerek İstanbul ve gerek Türkiyenin emniyetine... icra edeceği, vereceği mukarrerat...

Bundan aşağıdaki iki madde basittir. (Okudu)

Bu mevat ağustosun yirmi dördünde parafe edildi. Rus heyeti murahasası reisi (Sanabi) birdenbire Riga' da bir işe memur edilmişti. Yani belki riyasetten uzaklaştırılmak isteniyor. Demin arzettim. Rusya Hariciye Komiserliği muamelâtı sureti umumiyede ikiye ayrılıyor. Garp işleri, şark işleri. Garp işleriyle Çiçerin meşgul oluyor, şark işleriyle Karahan meşgul oluyor. Umuru siyasiye müdürünün bir yere memuriyeti daha doğrusu dairenin idare reisinden geliyor. (Sabati) bunu bize anlattı ve her gün müzakeratımız gündüzün nihayet saat altısına, yedisine kadar devam ettiği halde o gün gündüzün saat ikisinden gecenin altısına kadar çalıştık. Kendisi parafe etti. Ondan sonra çıktı gitti. Binaenaleyh bir iki madde hariç kaldı.

Dört mesele hariç kaldı. Birinci mesele oradaki üseramız için bir madde koydurmak istiyorduk. Oradaki üseramızın bir an evvel memleketimize gelmeleri çarelerini arıyor idik. Rusyada muamelede bir rehavet var. Bir kimse işini kendisi takip eder, biraz da onların meslekine mensup olursa iş mutlaka çıkarıyor. Fakat daireden daireye kâğıt göndermek, bizden onlara haber göndermek oldu mu, bir atalettir oluyor ve herkesin işini böyle takip ediyoruz. Onun için de üsera muamelâtı da böyle gidiyor. Halbuki kış geliyor. Zavallı esirlerimiz bir çok müddetten beri oradan gitmek istiyorlar. Bunu bir an evvel muahedeye koyup yaptırmak istiyoruz. Mamafih iş pek ilerledi ve esirlerimiz de peyderpey geliyor. Ayrıca bunlar için bir

kredi açtık. Muhtelif yerlere adamlar gönderdik, kısmen Bakü tarihiyle, kısmen denizden peyderpey avdet ediyorlar. Bunu da arz edeyim ki; Rusyada çok esirimiz varmış. Bunlardan bir kısmı Rus kızıl ordusunda hizmet etmiş. Rus inkilâbının husulünde büyük büyük kahramanlıklar yapmıştır. Rus kızıl ordusunda yüksek mevkiler tutmuş bir çok onbaşı ve çavuşlarımız var. Bir takımları tüccar olmuş orada yerleşmiş kalmış. Bir takımları da avdet etmek istiyorlar. Bir takımı da maatteessüf o kızıl ordu muharebatında telef olmuşlar. Üseramıza ait mesele bir bu idi. Bir de demin arzettiğim münasebatı ticariye dair bir protokol o maddeye girecek değil. Üçüncüsü; posta ve telgraf münasebatımıza dair idi. Çünkü madde içerisinde; iktisadî vesair muahedat aktolunacak, diyordu. Fakat bize sureti resmîyede söyledi. Siz mektuplarınızı bize gönderirseniz biz de mektuplarımızı size göndeririz. Siz takse alırsınız, mektuplarınız gelir. Çünkü onlar para almıyor. Binaenaleyh oradan birisi buraya mektup gönderecek olur ise Rusya ondan istifade etmeyecek. Biz buraya geldiği vakitte posta idaresi ondan takse alabilir. Bizim buradan gönderdiğimiz mektuplar tabii kendi memleketimizdendir. Zannedirim Ferit Beyefendi bundan memnun olurlar.

Efendim, dördüncüsü demin arzettiğim Rusyadaki müslümanların Türkiyeye hicretlerine müsaade etmeleri meselesidir. Bu dört mesele kaldı. Sabatin gitti. Binaenaleyh karşı taraftaki hitabet eksildi. Onun yerine bir başkasının tayini lâzım geliyordu. Bu işleri görüşmek üzere Hariciye Komiseri Çiçerin mevkil müllakat tayin etti. Bekir Sami Beyefendi yalnız gittiler. Ben yanlarında yoktum. Çünkü görüşülecek şeyler öyle resmî, kat'î değildi. Yani görüşmek kabülinden. Yoksa murahhas müzakereleri değil. Bekir Sami Beyefendi ile görüşmüşler. Bekir Sami Beyin o müllakati mütezammın olarak bir raporu var. O raporu aynen okuyorum. (Okundu) Müsaade buyurursanız burada keserek izahat vereyim. Bu muahedeye merbut iki tane de gizli beyanattan teati edilecektir. Yani iki tane de gizli beyanat teati edilecek. Yani o beyannameler ilân edilmeyecek. Beyannamelerden biri tarafeyne atide birbirlerine hattı hareket tayin edilmesine dair. Bunu bizden evvel emirde istediler. Biz ilk müzakerelerde yani murahhaslar karşımıza geldiği vakitlerde arzettim ki sertçe gidiyorlardı.

Murahhaslar bize elifbadan başlayıp Hükümetimizin nasıl Hükümet olduğunu sual etmişlerdi. O sırada bunlar bize demişlerdi ki, biz size muavenet edeceğiz. Bilhassa muaveneti maliyenin ne şekilde olmasını is-

terinsiniz? Yani bir istikraz şeklinde mi olacaktır, ne olacaktır? Kendilerine biz dedik ki; onu tayin edecek biz değiliz, sizsiniz. Ne şekilde verecek iseniz verin. Yalnız şurasını düşününüz ki Türkiye'nin şimdiki haline nazaran taahhüdâtını şimdi pek çabuk yapamaz. Böylece bu kaldı idi. Sonra bir kaç müzakere geçtikten sonra bir gün bize dediler ki; bizim size edeceğimiz muaveneti naktiye ve askeriye mukabilinde sizden hiçbir menfaat beklemeyecek miyiz? Binaenaleyh bu ikraz vesaire suretinde olmayacak. Yalnız, sizden bir beyanname istiyoruz. O beyannameyi de Hariciye Nazarınız veya vekiliniz verecektir. Onda diyeceksiniz ki; biz yani Büyük Millet Meclisi her ne zaman Devlet'in siyasetini tebdil ederse; bu muahedemin gösterdiği şeyden başka tarafa tebdil ederse o zaman bize haber verecek. Biz dedik ki; biz bundan müteessir olduk ve biraz şiddetle infiali de ihzar ederek dedik ki; bir defa bu teklifin ikisini birbirinden ayırınız. Siz bize; muavenet edeceğiz, dediniz. Fakat hiçbir vakitte siz bize muavenet ederken onun mukabilinde bizim istiklâlimizi takyit edecek bir şey istemeyiniz. İsteddiğiniz şey doğrudan doğruya memleketin istiklâlini ihlâl edecek. Siyasetimi tebdil edeceğim vakitte size haber veremem. Verir isem bir müttelik gibi haber veririm. Siz de bize verirsiniz. Sizin bize ettiğiniz muavenet naktiye mukabilinde haber verirsem bu tehlikelidir.

Çünkü para mukabilinde memleketi sattı derler. Bizi de sopa ile Meclisten dışarı çıkarırlar ve bunları aynen bu lisanla söyledik. Onlar da müteessir oldular. Reis uzun uzadıya beyanı mazeret etti ve dedi ki yanlış ifade ettik. Belki ben yanlış anladım. Bir kere siz esas kabul edin. Ben yanlış anladım. Siz yanlış söylediniz. Bunu ortadan kaldıralım. Muavenet meselesini kaldırın bir tarafa, ondan sonra başlayalım. Yekdiğerimizin siyasetinden haberdar olalım. İkinci, üçüncü mesele o vakit değişir. Maksadımız o idi, dediler. Ha maksadınız o ise nasıl biz size, siz de bize haber vereceksiniz. Yani bir gün olur da Türkiye'yi feda ederseniz, bir gün olur da İngilizlerle, Almanlarla bunlara dair aranızda bir şey konuşulursa siz de onu bize haber vereceksiniz, dediler. Bunu tanıyalım, tanışınız, dedik. Ertesi günü geldiler, bir şey yazmışlar. Esas kabul etmişler ve müteakiben yazmışlar. Yani bizim Hariciye Vekilimiz tarafından, her ne zaman Büyük Millet Meclisi siyasetini tebdile karar verirse veya tebdil uzurunda olursa haberdar edecektir. Onlar da diyor ki; her ne zaman Rusya Türkiye'ye müteallak siyasetini tebdile karar verirse o da haber verecek. Dediler ki, bizim Litüvanya ile ve Es-

tonya ile de münasebatımız vardır. Meselâ Almanlar-
la münasebata girdiğimiz zamanlarda sırf Litüvanya,
Estonya mütealliktir. Pekâlâ dedik. Bizim de Hicaz
ve Irak Devletiyle, Suriye ile münasebatımız olur. On-
lara dair münasebatımızdan sizi niye haberdar ede-
lim, dedik. Doğru, o halde bu fıkrayı da kaldıralım,
dediler.

Yani Türkiye müteallik fıkrasını da kabul etti-
ler. Beyannamenin birisi bu. Binaenaleyh tekrar edi-
yorum. Bu beyannamede; bize ne taraftan Rusyanın
Asya siyasetinin haricinde bir siyaset, bir şey teklif
ederlerse biz Rusyayı haberdar edeceğiz. Rusya da
aynı suretle bize müteallik vukubulacak tekliflerden
bizi haberdar edecek. Benim çıkacağım gün, ki bu
beyanname o gün belmişti. O beyannameyi de Bekir
Sami Bey ile müzakere ettik. O beyanname de tama-
miyle ondan evvelki beyannameye müteakabilen hemen
harfi harfine biz ne yaparsak onlar da o suretle yap-
mışlar. Bu beyannameler teati edilecektir. Müsaade-
nizle iktiran ederse okuyayım : (Okudu) Diğer mad-
deler kâmilan kabul edildi. Şimdi bunu biz parafe et-
tik. Malûmu saminiz değil mi efendim. Hatta birinci
maddenin fransızcası şudur, bu kâğıt; burada demiştik
ki; bu muahedede Türkiye kelimesinden garaz şu ta-
rihli Türk misakı millisinde dahil olan arazidir. Bi-
zim misakı millinin tarihi hatırımızda olsa bile daha
ziyade tavzih, daha ziyade tayin etmek istedik. Onun
için el yazısıyla buraya yazdık. İstanbul Meclisi Me-
busanında yapılmış ve 1920 şubatında matbuata ve
devletlere tevdi edilmiş olan misakı milliyi daha ziyade
tafsil ettik. Bu konuşurken kabul edildi ve parafe
edildi. Yani isimlerinin ilk harfleri ile ondan sonra
hükümetleri kabul etti mi, muahede halinde yazılır.
Bu suretle parafe edilmiştir. Sonra el yazılarında bir
sureti elimizde kalmıştır. Diğer parafe edilen mad-
delerin asılları orada Bekir Sami Beyefendide kaldı.
Bunu da hatıra olmak üzere getirdim.

Yani murahhasların parafeleri vardır. Bu dışarı
itirazı... Beraberdır. Bizimle hükümetimizin arasında
kırk günlük mesafe vardır. Çünkü bu kotal meselele-
rinde vesairede bir an evvel kabul edilecek umumi söz-
ler tesir etmiyor. Hadise üzerine olmak lâzımdır. Falan
yerde falan katil yapıldı. Katlolunan adamların
isimleri de zikredilmek lâzımdır. Falan falandır, de-
melidir. Biz buradan giderken Kâzım Kara Bekir Paşa
bize bir mezalim listesi vermişti. Biz orada iken de
diğer birini gönderdi. Orada bunların çok büyük tesiri
oldu. Hadise üzerine şey ettiler. Buradan silâh nakli-
nin müşkül olduğuna kani oldular. (Beyannameyi oku-

du) Çiçerin bunun üzerine pek ziyade dışarı itiraz
oldu. Yani bu cihet merkez icra komitesi tarafından
dışarı itiraz oldu. Dışarı itiraz olan nokta şu idi :
Hududu ırkiyesi fıkrasının yerine denecek ki, Türkiye-
nin hududu ırkiyesi dahilinde bulunan memleketter-
dir... «Hududu ırkiyesi» suretiyle tashih edilmesini
söyledi. Bunun tarihi 30 ağustos 1920, imza, Bekir Sa-
mi Beyindir.

Şimdi efendim, murahhaslarla olan müzakeratımız-
da hemen her gün bu mesele tekrar olundu. Bu me-
sele uzun uzadıya kavgalarla mevzubahs oldu. On-
lar ısrar ediyordu ki; biz Rusyanın tavassutunu ka-
bul etmeli. Pekâlâ, biz Rusyanın tavassutunu kabul
edelim. Bu tavassutun bize zararı yok. Bu münasebet-
le arzedeğim ki zaten eski Rusya hududu dahilinde ka-
lan araziyi biz üçe ayırıyor idik. Daha doğrusu dörde
ayırıyor idi. Birincisi Ermenistanla bizim aramızda
muhtelifünfih mesail; ikincisi Kars ve Ardahan; üçün-
cüsü Batum arazisi, diyorduk.

Dördüncüsü de Batum şehri ve limanıdır. Kendi-
leriyle bunu konuşur iken dedik ki; Ermenistan ile
aramızda muhtelifünfih arazi denildiği zaman mutlak
kalmamın. Oralarda bulunan arazi üç dört nevidir.
Karsın, Ardahanın, Batumun haricinde kalan ve
Ermenilerle bizim aramızda muhtelifünfih kalan kıs-
ımdır. Onlar diyorlar ki; bu tavassut için bir be-
yanname vermek. İkincisi Kars, Ardahan arazisi...
Biz bunlar için kimse ile bir şey konuşamayız. Müta-
rekeden evvel bizim orada silâhlarımız hükümferma
olduğu vakitte bu livalar reyî âmmesiyle bizim oldu-
ğunu ilân etti. Bugün bizim Meclisimizde mebusları
var. Sonra Batum arazisi hakkında aynı şey cari-
dir. Batum şehrine gelince; şehir ve liman Gürcistan,
Ermenistan ve bilhassa Azerbaycanla birlikte
görüşülmelidir. Batum ahâlisinin yerli halkın reyî hep-
sine faiktir. Bunlar birinci cihet yani Ermenilerle bi-
zim aramızda hudutta, arazi meselesinde murahhas-
lar Rusların tavassutunu istiyorlar. İkincisi Kars ve
Ardahan arazisi hakkında hiç ses çıkarmadılar. Ba-
tum arazisi hakkında da keza ses çıkarmadılar. An-
cak biz Batumu Gürcülere verdik. Yaptığımız mu-
ahede ile, dedik ki; sizin Gürcülerle aktettiğiniz mu-
ahedenin tarihi kaçtır. Herhalde üç hazirandan evvel-
dir. Dedik ki; sizin Hariciye Komiserinin üç hazi-
ran tarihli bizim Büyük Millet Meclisi Riyasetine
yazdığı kâğıtta Batum arazisinin mukadderatının ta-
yini ora ahâlisinin reyine terkinin kabul ettiğinizden
dölayı memnun olduk. Bu oranın hakkı saltanatın
bize ait olduğunu tasdikten başka bir şey midir?

Mektubun sureti yanımızda idi. Mektubun suretini verdik. Haberdar değilim, dediler. Hakkınız var. Şimdi tabii nazarı dikkati âlilerini celp etti. Çiğerinin sözleri : Kars, Batum, Ardahan arazisi hakkında da bu esası kabul ederiz. Ermenistan hakkında murahhaslar ısrar edip duruyorlar. Biz diyorduk ki; canım siz bizden tavassut için bir beyanname istiyorsunuz. Fakat öbür taraf size müracaat etti mi? Tavassut iki taraftan istenir. Onlardan müracaat var mıdır? Beyanname için ısrar ettikleri gün, yani bizim bir müsvette yazıp vereceğimiz gün o kurye bize Ermeni hükümetinin bize son verdiği cevap, ki o cevap, itilâf devletlerine istinat ederek gayet ballâpervazane yazılmıştır. Biz şimdilik kendi hududumuzda kalıp .. ilâh. Gayet ballâpervazane yazılmıştır. Bizim ile Rusları tezyif eder, itilâf devletlerini göklere çıkarır ve emperyalizmi göklere çıkarır, bir kâğıttır. Biz ertesi günü beyannamenin yerine bu kâğıda verdik. Buyunan beyannameyi, dedik. İşte siz bu ruhta, bu fikirde olanları himaye ediyorsunuz, dedik. Onun üzerine murahhaslar bu fikirden vazgeçip bu şeyi imza etmişlerdi. Sonra Çiğerin bu meseleyi tekrar mevzu-bahs etti. Bu meseleyi biz orada halledemeydik. Gerek ret, gerek kabul cihetini halledemeydik. Onun için bu, yalnız, Millet Meclisine tahriratla, telgraf-la arzolanamaz. Millet Meclisinin mütalâatını tel-grafta, tahriratla almayı kâfi görmedik. Aynı zaman-da zaten bize edebilecekleri muavenet muahedenin imzasına mütevakkıf değildi.

Bu defa edebilecekleri muavenet muahede imza edil-sin, edilmesin edebilecekler idi. Çünkü bize muavenet icrasını esas itibarıyla enternasyonal kabul etmiştir. Meselâ İngiliz murahhasları ısrar ettikleri halde, bir buçuk senedenberi emperyalistlere, müstevlilere karşı kahramanca harp eden Türklere biz her türlü muaveneti icra edeceğiz, dediler. Sonra meselâ enternasyonalde diğer bir şey mevzu-bahs oldu. Oraya gelen Alman murahhaslarına istedikleri rey vermemişlerdi. Türk komünistlerine üç kişi oldukları halde dört rey vermişler. O zaman Almanlar; nasyonalist Türklere bu kadar rey veriyorsunuz da bize bu kadar vermiyorsunuz, demişler. Reis bağınmış; Türklere ne olursa olsun, bir buçuk senedenberi emperyalistlere karşı harp etmektedirler, demiş idi. Sonra muavenet meselesinin esası biz oraya gitmeden tayin edilmiştir. Yani bizim istediğimiz miktarı da tayin etmiştiler. Başınızı ağırtıp size Rusya ile olan münasebatın bütün safahatına, orada neler olmuş ise hepsini arzettim.

Bu muahede kabul olunursa tekrar tasdik için Meclise gelecektir. Mesele daha orada da konuşula-

caktır. Yalnız murahhasların imzası kâfi değildir. İmza için de Meclise gelecektir. Şimdi biz ret veyahut kabul gibi bir şey yapamazdık. Bütün safahatını size arzettim.

Rusya ile, Ermenistan ile şark hududumuzdan hal-len, müstakillen vesaire bütün hususâtı nazarı itibare alıp inceden inceye kararınızı verirsiniz. Şarkta istik-baliniz büyük bir istikbaldir. Ayrıca arzedeceğim. Rusyadaki müslümanların bize karşı nazarlarını ve bizlerden neler bekleediklerini hepsini arzedeceğim.

Bu mühim kararı sizin itihaz etmenizi yahut hükümet nasıl tensip ederse (ona göre kararlaştırılacaktır.) (1) Bendeniz kalktım, geldim. İmza Bekir Sami Beyin, 30 ağustos 1336 tarihlidir.

Şimdiye kadar cereyan eden müzakerat ve bilhas-sa Çiğerin ile vukubulan son mülâkatımızı arzettim. Şimdi efendim, Rusya ile olan münasebatı resmîye-miz bu... Fakat Rusya ile olan münasebatımızda başka âmiller de vardır. Bunlar artık bendenizin şahsî gördüğüm noktaî nazarlardır. Rusya ile olan münasebatımızda bir kere şarktaki islâm hükümetleri arasında; Kazan, Başkurt, Türkistan var, Buhara var, Hive var, Tataristan Devleti, Türkistan Devleti, Hive Devleti var. Buhara Devleti var. Azerbaycan Devleti var. Ve şimalî Kafkasyada teşekkül etmek üzeredir. Yani Rusyada bugün nim müstakil olarak Tataristan, Kargız, Buhara, Hive var. Yani orada bundan sonra Rusya kanunu cari değildir. Kendi kanunları vardır. Buhara var, Hive var, Azerbaycan var. Aşağıda şimalî Kafkasya teşekkül etmek üzeredir. Bunlar nim müstakildir. Rus federasyonuna dahildir. Mesaili hariciyeleri, şimendiferleri, mesaili m..liyeleri, postaları beraberdir. Fakat umuru adliye, dahiliye vesairelerinde müstakildir. Federatif hükümetidir. Dikkat buyur-ludu ise ismine Rusya Sosyalist Federatif Hükümeti-dir. Yani federasyon halindedir. Umdesi sosyalisttir. Şekli hükümet de sosyalizm ile komünizmi birbirin-den ayırırız. Onu ayrıca izah ederim. Müslümanlık âlemini arzedeğim. Meselâ müslüman komünistleri dinliyorsunuz. Bize komünistler azatlık vermiştir derler. Fakat sureti hususiyede emvale dokunduğu, hak-ka mülkiyeti kaldırdığı ve kızıl ordu ile giden birtakım çapulcuların capul yapmak, haklı haksız adam öldürmek ne için? Metalibi milliyemizi istihsal etmek daha doğrusu bir komünist ve halis komünist olacağız. Sizi ilk gördükleri vakitte umumî yerlerde davet-

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

lerde vesair yerlerde böyle söylerler. Fakat hususi manalarına gittiğinizde karşınızda güzel müslüman nasyonalistini Türk ve müslüman görüyorsunuz. Binaenaleyh biz komünistliğe riayet edeceğiz. Biz komünistlerle beraber çalışacağız. Ancak komünist idaresi ilân olunduğu vakit pek çok fenalıklar olmuş, kesbi kuvvet etmek için, yani sureti umumiyede Rusya onlara azatlık verdiği için hiçbirinde fikir ihtilâli yok.

Fakat efradı aldığınızda onlar, ondan dolayı müteneffirdirler. Zaten buralarda iptidal komünist idaresi ilân olunduğu vakit pek çok fenalıklar olmuş. Şüphesiz bizim vaktimiz bunların hepsinin tetkikine müsait değildir. Rus komünistlerinin çoğu denilebilir ki Rus değil Gürcü, Musevi ve Azerbaycan taraflarında Ermeni. Meselâ koca Hiye memleketi merkezinin orada bir murahhası var. Bunlar oraya gittikleri vakit bir çok fenalıklar icra etmişler. Merkezdeki asıl inkilâbı haber aldıkça âdeta takbih ediyorlar ve Azerbaycan heyetinin bize dediğine ve Küçükhandan gelen heyetin nakline göre merkez gittikçe bu fenalıkların önünü almaya, fenalık yapanları çekip onların yerine o memleket ahalisinden intihap etmişler. Bizden behemahal âlemdar adamlar istiyor. Hiye bizden teşkilâtı askeriye yapacak zabıtlar istiyor. Efganistan bize; Ruslarla olan münasebatımızı ve siyaseti müstakbelemizi beraber tespit edelim, ne dersiniz, diyor. Resmî olarak, arzedebiliyor muyum, böyle diyor. Sonra Buharalılarla uzun uzadıya görüştük. Sonra Tatarların da itimadı var. Fakat Azerbaycanın bugünkü rüesası; bizi Türkler kurtardı, yine Türkler boğazladı. Fakat yine Azerbaycan Türklerin uğruna kurban olmaya hazırdır. Yani tekrar ederim. Türkiye dediğim vakit yalnız Türkleri murat etmiyorum. Rica ederim. Çünkü aynı sözleri şimalî Kafkasyalılar da söylüyor. Meselâ İranın şimalinde Türkmenler var, Moskova'ya gelmişlerdi. Bizi muhterem, mukaddes yerlerden gelmiş adamlar suretinde telâkki ediyorlardı. Binaenaleyh insan oraya gittiği vakitte burada bütün hücumlara maruz kalmaktan mütevellit yeis zâil oluyor. İnsan kendi kendine diyor. Ben bu milletin en bedbaht nesline mensubum. Fakat benim evlâdına şarka pek büyük istikbal var. Bu kendi hissiyatımdır. Belki yanlırım. Hikâye kabîlinden arzedeiyorum. Belki bunu millet kürsüsünde sulistimal ediyorum. Bir mübahase siyasiye, millet hakkında bir karar itihaz edilmek üzere arzedeiyorum.

BİR MEBUS B. — Efendim, Kâşgır murahhasları yok mudur?

YUSUF KEMAL B. (Devamla) — Efendim, Kâşgır yoktur.

Azerbaycan Millet Meclisi Azerbaycanı Rus komünistlerine teslim ettiği vakit sormuş Meclisin hali içtimasında ... Meclisten tevdiî umur veya terki iktidar etmesini istemişler ve demişler ki; buraya gelecek bolşevikler Türkiye'ye geçip Türklere hizmet edecek değil mi? Ve bu işin içerisinde gelen kuvvetler Türkiye'ye gidecekler değil mi? Azerbaycana girmişler ve arzettiğim o komünist idaresinin başına tabii fena adamlar geçirmişler, sulistimal edilmiş. Gence vak'ası, ki en feci fenalıkları tevliit eden bir vak'adır. Daha doğrusu bugünkü Gence vak'ası Ermenilerin dolabı, başka bir şey değildir. Yani Nuri Paşanın çocukluğu - hiyaneti değil). Fakat bu fenalıklar olmuyacaktı. Azerbaycanda bize karşı gayet derin bir muhabbet var. Onu benden evvel görmüşler, çünkü ben işittim. Başvekil makamında olan (Hasan Kazıskı) Moskova'ya gelmiş idi. Onunla görüştüm, âdeta bizim gibi, yani bizim milletin mukadderatına bizden ziyade alâkadar oluyorlar. Sizde kalsın veyahut müstakil olsun. Fakat sizde kalırsa bize daha muvafık olur. Bunu bir milletin mukadderatını elinde bulunduran bir adam söylüyor. Bu sözler resmî olmayan bazı yerlerde meselâ güzel bir teşbih yapıyor. Meselâ; Türkiye köktür. Burada bulunan onun dallarıdır diyorlar. Vaki biz münasebatı siyasiyemizde bu cihetleri düşünmedik. Biz emperyalist fikirleriyle hiç hareket etmedik. Yalnız benim için atan bir kalp görürsem elbette ve elbette benim kalbim de onun için atar. Yani oradaki müslümanların münasebatı bu... Ve bizim hakkımızda büyük büyük şeyler besliyorlar. (Oralarda komünizm) (1) cereyanı var. Komünizm nedir? Komünizm malûmu âliniz iktisadî bir şey. Komünist muamelâtının lâyikale idaresi için, sovyetist idare surf halkın teşkilâtı üzerine müesses bir idaredir. Yalnız bizden bir farkı var. O da; orada müntahip ve müntahap amele ve köylüdür. Yani insan oğlunun mesaisinden istifade eden - onların tabirini kullanıyorum. Azerbaycanlıların lisansı ile söylüyorum - insan oğlunun sırtından geçinen burjuvazi diyorlar. Onlar müntahip ve müntahap olamıyorlar. İntihap için daire, arazi üzerine değildir. Vaki arazi esas, fakat asıl millet... Yani işçi ve köylü olarak intihap edilmiş. Keza idaresi, liva idaresi, vilâyet idaresi teşekkül ediyor. Burada ahşinin intihap ettiği heyetler idare ediyor. Moskovada kongre senede iki defa toplanıyor. Kongre bütün şuaabatı idareyi, bütün devlet idaresini murakabe eden kongre... Fakat bu kongre teğri kuv-

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

vetini haiz. Yalnız teğri ve icra kuvvetini haiz olan kongrenin tefrik ettiği iki yüz kişilik merkez icra komitesi var. O merkez icra komitesi de senede iki defa kongreye hesap vermeye mecbur. İki yüz kişilik merkez icra komitesinin bir reisi var, bir divan riyaleti var. Reisi Reiscumhur Kalinin isminde bir adam. Sonra merkez icra komitesinin millet komiserlerini ayırıyor. O komiserlerin reisi de hükümet reisi (Leman). Teşkilatı hükümet bundan ibaret. Soviyetisk bir tarzda devleti idare eder. Sonra hakkı mülkiyetin reifi, yani hakkı mülkiyetin külliyen inkârı, amelin sermayeye galebesi, sermayedarların - onların tabirince - sermayedarların halkı soymasına meydan vermeyecek. Bu esasın, bu aslın tahakkuku olan bütün vesaiti istihsalin cemiyetleştirilmesi.. Sosyalilasyon bizim tabirimizce beytülmalindir. Arzedebiliyor muyum? Vesaiti istihsal beytülmalindir. Arazi vasitai istihsaldir, para vasitai istihsaldir. Sonra bütün fabrika ve saire beytülmalindir. Bunda herkes çalışır, diyorlar. Çalışmaya ekmeç yoktur ve çalışan çalıştığı kadar yer. Ticareti (kaldırıyorlar. Çünkü, onlara göre) (2) ticarete tüccarın yaptığı şey gayrin yaptığından istifadedir. Onun için ticaret de memnadur, deyip kaldırıyorlar. Ticaret millileştirilmesi hususu ticaretin bütün millet tarafından yapılması, sonra arazinin millileştirilmesi, büyük sermayenin millileştirilmesi, ticareti haciciyenin yine millet tarafından yapılması, dahilde millet tarafından cemî, bütün tevziatın devlet tarafından yapılması. Bugün Rusyada ona mukabil ihtiyacatın tevhidinde yine devlet tarafından yapılmıştır.

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafından eklendi. M. Ünver

Kapalı sovyet depoları var. Mağazaları var. İşe Komiserinin verdiği vesikalarla o mağazaya gidersiniz. Pek ucuz bir surette ihtiyacınızı temin edersiniz. Bu para ile oluyor. Fakat paranın kıymeti o kadar düşmüş ki bir arabacı götürmek için en aşağı üç ruble alıyor. Bazı yerlerde bin, bazı yerlerde dört bin, bazı yerlerde hatır için dört bin rubleye bizim kâğıdamızı alıyorlar. Rusya komünist olmakla beraber, diğer devletlerle olan münasebatında kapitalist ve emperyalistlere mukabele ve müdafaa ile müstevli devletlere karşı olan müdafaaı ayurmaya başladı. Bunu Enternasyonal da kabul etti. Yani bir millet kapitalist olsa, orada komünizm de ilân edilmese burjuva demektir. O millet nasyonalist de olsa onunla beraber çalışmak esasını kabul etmişlerdir. Sonra, son zamanlarda gerek bizim tarafımızdan ve gerek müslümanlar rüesası tarafından gerek sair bazı kimseler tarafından kendilerine sarahaten anlatıldı. Eğer siz müslüman âlemi ile beraber çalışmak isterseniz müslüman âleminin komünistliği kendilerinin şerâiti dairisinde olursa.. Mesellâ İranda Küçükhan evvelce bunlarla beraber çalışıyor idi. Sonra Küçükhan demiş, ben her vakit sizi müdafaa edeceğim. Emperyalistlere karşı sizinle beraber çalışıp müdafaa edeceğim, tecavüz edeceğim. Yalnız benim komünistliğim şeriatın çizdiği dairede olursa demiş.

Hullâsa edilecek olursa memleketimizin ahvali tarihîyesi, ahvali coğrafiyesi, mazimiz sonra maruz kaldığımız hücumların heyeti umumiyesi gözönüne getirilecek olursa, gayet kavi bir set yapılmazsa, emperyalist âlemi bizimle birleşir, bizi tamamiyle ellerinde âlet ederler. Bu kabil olmadığı takdirde o cereyanı düşünmek lüzum gelir. Şimdilik maruzatım bu kadardır. (Yarına sadafarı) Gayrin hakkına taallük eden Rusların olsun, başka devletlerin olsun, bunu cümle-nizin yegân yegân takdirine bırakıyorum.

T. B. M.M.

Gizli Celse Zabıtları

17 Mart 1337 (1921)

Münderecat

	Sayfa
1. — ZAPTİ SABİK HULÂSASI	2
2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD	2
1. — <i>Malta'da mevcut bulunan Azanın muhassalatı</i>	2:3
2. — <i>Londra konferansı</i>	3:9
3. — <i>Moskova konferansı</i>	9:11

Cilt : 9

8 nel İnikat, 2, 3 ve 4 neli Celseler

Dördüncü Celse

REİS : Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP : Ziya Hurşit (Lâzistan)

REİS — Celse küşat edildi. Söz Muhtar Beyefendinin.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Efendim, Londra'daki heyeti murahhasamızla konferansta cereyan eden müzakerat neticesinde ittihaz edilmiş olan mukarrerata dair dün akşam Reisi Meclis Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben göndermiş oldukları telgrafnameyi okuyacağım; lütfen yazınız.

(Telgraf okundu)

Buna nazaran heyeti murahhasamız buraya geliyor. Bu esasat üzerinde noktai nazarınız anlaşıldıktan ve onlar buraya geldikten sonra kararı katiye iktiran edecektir. Binaenaleyh bunları düşünmek, müdavelei efkâr etmek için miktârı kâfi zamanımız vardır.

REİS — Efendim, buna dair söz söylemek üzere söz alan arkadaşlarımızın adedi çoktur. Diğer taraftan buna dair verilmiş bir takım taktir vardır.

[(Çorum Mebusu Dursun Beyin taktiri okundu) Reddolundu.]

DR. SUAD BEY (Kastamonu) — Efendim bendenizin Hariciye Vekilinden sual taktirim reye konamaz mı? (Gürültüler)

REİS — Efendim, burada pazarlık şeklinde söz söylemek doğru değildir.

BİR MEBUS BEY — Kuvvei müdafaamız var mı?

REİS — Vardır ki müdafaaya giriştik, zannedirim anın olmadığını hatırı hayale bile getirmemlidir.

Şimdi taktirleri okutuyorum.

(Çorum Mebusu Haşim Beyin taktiri okundu)

REİS — Taktiri kabul edenler... Etmeyenler...

(Taktiri geri alsın sadaları)

Taktirin geri verilmesini kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

(Tunah Hilmi Beyin taktiri okundu)

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim, mekşuf, gayri mekşuf dediğim, malûm, gayri malûmdur. Maksat silâh ve cephaneyi ihzar edelim.

REİS — Diğer taktirleri de okutuyorum.

(Saruhan Mebusu Avni, Burdur Mebusu Veli, İzmit Mebusu Hamdi, Konya Mebusu Refik, Karşehir

Mebusu Yahya Galip ve Eskişehir Mebusu Emin Beylerin taktirleri okundu.)

EMİN BEY (Eskişehir) — Ben taktirimi geri alıyorum.

REİS — Efendim; Emin Beyin taktiri geri verilmiştir.

Diğer taktirlerin heyeti umumiyesinin, Heyeti Vekileye havalesini reye koyacağım, kabul edenler ellerini kaldırsın, kabul edildi efendim.

3. — Moskova Konferansı.

REİS — Efendim şimdi yine söz Hariciye Vekilindedir. Moskova konferansı hakkında östihsal eylediği malûmatı bize versinler.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Moskova'da bir konferans münakit olduğunu ve orada mevzuubahs mesail hakkında müzakere ve mukarrerat ittihaz ederek bir itilâfname veya ittifakname, her ne dersiniz bir senedi resmi aktetmek üzere bir heyeti murahhasamızın bulunduğu heyeti celilenizce malûmdur. Bir iki aydanberi Kafkasya'da lâyenkati denecek bir surette yekdiğerini takip eden hadisatı siyasiye ve bunun tevliid ettiği teşevvüş hasebiyle muhaberattaki sürat bir türlü temin edilememiş olduğu cihetle şimdiiye kadar heyeti murahhasamızdan müzakeresine memur oldukları mevaddan münakaşası hakkında hiçbir haberi sahih alamıyorduk. Bu ciheti bundan evvel bir celsede heyeti celilenize arz etmiştim. Diğer taraftan Gürcüstan ile aktedilmiş olan şifahî bir mukavelename üzerine Misakı Millide mestur olan bir prensip, - ki reyî âma müracaat etmek prensibi - bunun Batum livası hakkında tatbik edilmek üzere Batum livasının dahi kuvvei askeriyemiz tarafından işgalinin karargir olduğunu bundan evvel arz etmiştim. İşte bu işgal ameliyesinin icra edildiği sıralarda idi ki Kafkasya'da Gürcüstan aleyhine ihtiyarı sefer eden Kızıl Ordu kumandanlığının Tiflis'in sükutundan sonra Tiflis'te teessüs eden Gürcü Bolşevik Hükümeti nezdinde Rusya Sovyet Cumhuriyetinin komiseri olan Ojeni Gidez tarafından Şark Cephemiz Kumandanlığına makine başında verilen telgrafnamede Moskova'da münakit konferans mukarreratından olmak üzere Gürcüstan'a taallük eden Türkiye metalibi milliyesinin bir kısmı mühimmi tamin edilmiş bulunduğu cihetle Batum işgali

için hareket etmiş olan Türk kıtaatının tayin ve tahdit edilmiş olan hududu geçmemesi talep edilmiş, fakat biz demin arzettiğim veçhile, Misakı Millide zikrolunduğu üzere bir plebisit yaptırarak halkın arzu ve iradesini almak gayesini teminen yapmış olduğumuz bu hareket karşısında vaki olan şu ihtarı, konferans mukarreratı hakkında heyeti murahasamızdan doğrudan doğruya bir haberi sahib almamış olduğumuz cihetle bittabi isga edemeyeceğimizi, ancak tesisi muhabereye çalıştırdığımızdan konferansta itihaz edilmiş olan mukarreratı anlamaya çalışmış olacağız. O mukarreratın Ankara B. M. Meclisi Hükümetiyle Rusya Hükümeti arasında müesses münasebatı muhadenetkârane neticesinde tetkik edileceğini ve binaenaleyh o vakta kadar harekâtı askeriyemizle ihdas etmiş olduğumuz vaziyetimizi tepdil ve tağyir edemeyeceğimizi söyledik. İhtimal ki Moskova'da bulunan heyeti murahasamız itihaz etmiş olduğu mukarrerat meyanında, Kızıl Ordu komiserliğinin raporuna atfen beyan edilmiş olduğu veçhile, bazı mukarrerat itihaz etmiş olabilir. Fakat Heyeti Celileniz bu gibi mukarrerata bunu akt ve imza eden heyeti murahasamız tabi olduğu devletler ve hükümetlerce tasdik edilmedikçe bir mahiyeti katiye iktisap etmiş olamaz.

Bu onbirinci kızıl ordu kumandanlığının verdiği malûmata atfen hudut şu suretle gösteriliyor : Batum'un aşağı yukarı dört saat cenubunda vaki bir noktadan başlamak ve Ahısba, Ahilkilik manatıkını hariçte bırakmak üzere Artvin, Ardahan livalarını da bize terkettiğini konferansta Rusya Hükümeti kabul ve tasdik etmiştir. Eğer bu sahîh ise, demek oluyor ki, Misakı Millî ile o havalide istihdaf eylediğimiz âmali milliyenin bir kısmı mühimmi tatmin edilmiştir. Batum hakkındaki metalibatımız âraya vazedilecektir. Tecelli edecek neticeye tabii Hükümet nazarı dikkate alacaktır. Bundan evvel, bu Batum meselesi mevzuubahis olduğu zamanlarda, Batum şehrinin bir vaziyeti mahsusası olduğu hakkında Heyeti Celilenizin nazarı dikkatini celbetmiş idim. Bunun istihsalı için her türlü vesait müracaat ettik, ümid ediyoruz ki bu metni resmî elimize geçecek ve iddia edilen mukarreratın ne olduğu hakkında bir haberi sahib alınarak Heyeti Âliyenizin muvafakatiyle bir karar itihaz olunacaktır.

Bugün pek uzun süren ifadat ve maruzatıma bir tebşir ile hateme vereceğim. O da şimdi Moskova'da bulunan Heyeti murahasamız Reisi Yusuf Kemal Bey tarafından Ankara'da B. M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gönderilen telgrafnameyi okuyacağım.

REİS — Bir de Sefiri Kebirimiz Fuad Paşa Hazretleri tarafından vardır. Lâyikiyle açılmadı. Fakat ruhu anlaşılır.

(Telgraflar okundu)

REİS — Bir takrir var, okunacaktır.

(Doktor Suat Bey ve rüfekaşının takriri okundu)

REİS — Takriri kabul edenler... Etmeyenler... Takrir reddolundu.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Arkadaşlar; geçirdiğimiz günlerin kararı var, akı var. Bazı şeylere müteessir olduk. Bazı şeylere memnun olduk. Mühim olan vaziyetimizi azamî vuzuh ile anlamak için müstakbeldeki hattı hareketi müspet bir surette takrir edebilmek için çok faydalı olur. Maziye gayet seri bir surette gözümüzü çevirelim. Arkadaşlar beraber hatırlayalım. Millet Meclisimiz toplandığı gün, millet maddi ve manevi ne müthiş bir harabi içinde idi. Eğer o zaman akıl ve mantık ile hareket etseydik, emin olunuz arkadaşlar, bugün mukavemet namına ortada proje mevcut olmasına hacet yoktu. Eğer başımızla hareket etseydik, eğer mevcut kurvetimizle düşmanların adedi arasında mukayese yap-saydık, eğer memleketimizde taraf taraf vücude gelmiş harabiyeti, düşmanlarımızın müthiş vaziyetlerini karşı karşıya koymuş olsaydık; yani hareketimizi akıl ve mantık dairesine irca etmiş olsaydık bu iş bitmiş idi. Kazaya rizadâde olmaktan başka bir şey kalmamış idi. Bizim yaptığımız arkadaşlar, Anadolunun ruhu mücahedesini, bir dakika mazur görünüz, mecnunane bir hareket idi. Bu bir cinnet idi. Cinneti mukaddesi idi. Doğrudan doğruya hissî bir hareket yaptık. Nasıl ki izzeti nefsi, namus ve mukaddesatı söğülen bir adam, karşımadaki ile dövüşmek doğru mudur diye mahalleye sorayım, heyeti ihtiyariyenin reyini alayım mı der? Biz kalbî hareket yaptık, aşkıımızın tesiri altında hareket yaptık ve aşığımız mesafeler gözümüzün önündedir. Arkadaşlar bu cinneti mukaddese bütün cilvelerini göstermiştir. Vaktiyle, daha bundan daha bir kaç ay evvel, bir gün millî bir hükümetin mümessili addolunuyor. Vaktiyle bize, dolayısıyla bize bir söz söylemeyi arzu ettiği vakit kelimatı nasıl idare ederdi? Bugün bizimle bir masa başında bazı mesaili mütalâa etmeye karar vermişlerdir. Demekki biz son derecede...

Arkadaşlar, yalnız korkulacak bir nokta var. Beraberce bir sâniye düşüneceğiz. Tarihimizde uzak ve yakın ne vakit kılıç meydana çıkmışsa memleketimizin cephesi yükselmiştir. Kesbi ülvîyet etmiştir. Ne kadar teşettütlerimiz varsa silinmiştir. Fakat ne vakit iş kaleme gelmiştir, çok defa kılıcın kan bahasına bin-

lerce mahrumiyet bahasına kazandığı şeyleri kalem tehlikeye düşürmüştür. Yani anladığım gibi arz etmek isterim. Kılıç meydana çıkınca memleketin, milletin en halis kısmının hücre köşelerden, köylerimizden meydana çekiliyor. Sabûr olan halkımız, en yüksek secayayı maneviyeyi malik olan halkımız köylerin içinden çıkıyor. Ne vakit ki harbimiz biter, halk köyüne döner, az çok teşettüde düşmüş kısım ise iş başına geçerse, o zaman perişanlık, zaaf ve tehlike başlıyor. Bunun içindir ki tarihi millimize kılıcı ve kını bahasına olan kazandığı şeyi suya düşürüyor. Ben zannediyorum ki, böyle bir tehlike karşındayız. Bîtmüş bir şey yoktur. Bu küçük bir ziyan bile olsa onu tahdit için namahdud vesaitimiz vardır. Düşmanlarımızın kemali meharetle aleyhimize kullandıkları vasıtayı mücahedei milliyemizin arkasından vurulduktan, cephe sarsıldıktan, cephelerimiz taraf taraf inhezama uğradıktan sonra dahile baktığımızda, cephelerin istikrar kuvveti asıl cephenin, manevi kuvvetin, dahill cephenin metanetine dayanıyoruz. Bunun için Bursa, Akhisar cephelerinde inhezamdan sonra içeriye baktılar, acaba teessüre uğruyorlar mı? Birbirlerine düşüyorlar mı? Perişanlık, izmihlâl başgösteriyor mu? Gördüler ve aldandılar. Biz her zamandan ziyade toplandık, beklediler, beklediler, hayır dediler, yine askeri surette uğraşmak lazımdır. İkinci mücahede, ikinci mücadeleyi yine sarsılmadan manevi bahdetimizi tutmakla temin ettik. Bunun için harbi umumi esnasında Almanların bir sözünü tekrar ediyorum. Arkadaşlar, Alman cephelerini yıkmak için, dahilden yıkmak siyasetini içeride yapıyorlar. Şimdi bizim aramızda Hükümetin ve Millet Meclisinin elde ettiği şerhî tahammül edilmez bir ihtiras haline koyuyorlar, sulhü bize gösteriyorlar. Aç bir adama yemek gösterdikten sonra yüz kere daha açılır. Arkadaşlar bizim kalbimizde sulh için mevcut olan arzuyu tatmin için kâfi derecede ehemmiyeti olmayan şeyleri bizim gözümüzün önüne atıyorlar. Azamî tehlike asıl askeri cephelerde, dahildedir. Bizim aramızdaki vahdet emelde, yolda mevcut olan birlik devam ettikçe emin olabiliriz ki dalâil mevcuttur. Ellerimizi düşmanlara açsak bir çok şeyleri bırakacaklardır. Kendi toprağımızda mücahede ediyoruz. Kendi şehirlerimizin, köylerimizin içinde kendi varlık mücahe-

demizi yapıyoruz. Birbirimize biraz daha yakın geleceğiz, biraz daha sıkışacağız. Başkalarının toprağında değil ki müsaade edelim elimizde bırakılacak bir şeyler olsun. İstedığımız, şeref, namusla yaşamaktır. Bunun için de şerefle bekleyeceğiz. Sıralarımızı biraz daha sıkıştıracağız. Biraz daha devam edelim. Asgari olan programımızı kabul ettiklerine şahit olacağız. Emin olunuz arkadaşlar, bu kadar bırakmış oldukları, daha ziyade bırakacaklarına delili kâfidir.

ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarı Sahip) — Efendim Hamdullah Suphi Beyefendinin hakikaten akıl ve mantık hakkında söylediklerini ben de tasdik ediyorum. Fakat öyle bir zamanda buraya toplandık ki o zaman akıl ve mantığın iflas ettiği bir zamanda idi. Şimdi de bizi kolayca imha etmek için bizim elimizi, kolumuzu bağlamak istiyorlar. Bundan sonra mantıksız hareket edersek maazallah izmihlâl uğranız. Şimdi hamd olsun dahili ihtilâfat kalkmıştır. Bugünkü vaziyetten bendenizin anladığım bir hakikat varsa; düşmanlar bizi imhaya dair vermiş oldukları kararı henüz refetmemişlerdir. Bizi imha etmek için bir takım şeyler hazırlamışlardır. Biz bunun karşısında ne yapacağımızı düşünmek üzere günlerce, saatlerce, aylarca, uzun boylu tetkikatta bulunmamız lazımdır. Hakikaten şu son zamanda bizim hareketimiz dinin göstermiş olduğu mucizeden başka bir şey değildir. Yalnız bir hadisi şerifi tahattür ettirmek istiyorum. (Okudu) Heman bu hadisi şerifin varit olduğu zamanlarda yaşıyor gibiyiz. Sulhu, Hüdeybiyeyi düşünelim. Misakı Milliden zerre kadar fedakârlık etmek kimsenin hatırına gelmez. Londra konferansı tatil etmiştir. Fransa ile mütareke mahiyetinde müsaleha yahut müsaleha mahiyetinde mütareke olmuştur. Bugün ehemmiyet ve müstaceliyetle düşüneceğimiz nokta varsa henüz kesbi katiyet etmemiştir. Mütallâi icizanem, bir taraftan Şarkta bir taraftan Yunan'ın karşısında asker bulunduruyoruz. Bir taraftan Adana cephesinde asker bulunduruyor, üç cephede de zayıf düşüyoruz. Bunda mümkün ise Fransızlarla bir iki ay kadar vakit kazandırmak için mütareke mahiyetinde bir şey yapalım. Rica ederim efendim, yalnız beynimizde kalın. (Şiddetli gürültüler)

REİS — Cumartesi ictima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

DÜSTUR

ÜÇÜNCÜ TERTİP

Kanunları, Tefsirleri, ve B. M. M. si Kararlarını,
Nizamname ve Muahede ve Umumi hizmetlere
ait Mukavelâti muhtevidir.

CİLT
5

B. M. M.	
Kütüphanesi	
Es. No. :	117
Ramiz :	117

11 ağustos 1339 — 19 teşrinievvel 1340

Başvekâlet Müdevvenat Müdiriyeti tarafından
tab'ettirilmiştir.

İstanbul
Necmi İstikbal Matbaası
1931

Resim 6. Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923, Boğazlar Meselesi, Düstur Üçüncü Tertip, Türk Tarih Kurumu.

K. Otchiaï.
E. K. Vénisélos.
D. Caclamanos.
Constantin Diamandy.
Constantin Contzesco.

II. BOĞAZLARIN TÂBİ OLACAĞI USULE DAİR MUKAVELENAME.

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ve Türkiye,

Bu günkü tarihli Muahedei Sulhiyenin 33 üncü Maddesile müeyyet esasa tevfikân Boğazlarda bütün milletlere Bahrisefit ile Karadeniz arasında serbestii mürur ve seyrisefaini temin etmek ümniyesile,

Ve bu serbestinin idamesi sulhi umumî ve ticareti âlem için lâzım olduğunu nazarı dikkate aldıklarından,

Bu hususta bir Mukavelename akdına karar vermişler ve her biri kendi murahhasları olmak üzere :

Hoşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda kraliyeti Müttehidesi,

(L. S.) K. Otchiaï.
(L. S.) E. K. Vénisélos.
(L. S.) D. Caclamanos.
(L. S.) Const. Diamandy.
(L. S.) Const. Contzesco.
(L. S.) M. İsmet.
(L. S.) Dr. Rıza Nour.
(L. S.) Hassan.

II. CONVENTION

CONCERNANT LE RÉGIME DES DÉTROITS.

Signée le 24 juillet 1923.

L'Empire Britannique, la France, l'Italie, le Japon, la Bulgarie, la Grèce, la Roumanie, la Russie, l'Etat Serbe-Croate-Slovene et la Turquie,

Soucieux d'assurer dans les Détroits à toutes les nations la liberté de passage et de navigation entre la Mer Méditerranée et la Mer Noire, conformément au principe consacré par l'Article 23 du Traité de Paix en date de ce jour,

Et considérant que le maintien de cette liberté est nécessaire à la paix générale et au commerce du monde,

Ont résolu de conclure une Convention à cet effet et ont nommé pour leurs plénipotentiaires respectifs, savoir:

Sa Majesté le Roi du Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande

Maverayı Ebhar Britanya arazisi Kırak ve Hindistan İmparatoru Hazretleri :

İstanbulda Fevkalâde Komiser Asaletlû Sir Horace George Montagu Rumbold, Baronet, G. C. M. G.;

Fronsa Cümhuriyeti Reisi :

Fransa Sefiri Kebiri, Cümhuriyetin şarkta Fevkalâde Komiseri, Lejyon donör nişanı milîsinin Grandofisye rütbesini haiz Ferik Ceneral Müsyü Morice Pellé.

Haşmetlû İtalya Kırak Hazretleri :

Ayandan, İtalya Sefiri Kebiri, İstanbulda Fevkalâde Komiser, Senmoris ve Lezar ve Kuron ditali nişanlarının Grankruva rütbesini haiz asaletlû Marki Camille Garroni;

Atina Fevkalâde Murahhas ve Orta elçisi, Senmoris ve Lazar nişanlarının Komandör ve Kuron ditali nişanının Grandofisye rütbesini haiz Müsyü Jules César Montagna;

Haşmetlû Joponya İmparatoru Hazretleri :

Soley lövan nişanının birinci rütbesini haiz, Roma Fevkalâde Sefiri Kebiri ve Murahhası Müsyü Kentaro Otchiaï, Jusammi;

Haşmetlû Bulgar Kırak Hazretleri :

et des Territoires Britanniques au delà des Mers, Empereur des Indes:

Le Très Honorable Sir Horace George Montagu Rumbold, Baronet, G.C. M. G., Haut-Commissaire à Constantinople;

Le Président de la République Française:

M. le Général de division Maurice Pellé, Ambassadeur de France, Haut-Commissaire de la République en Orient, Grand Officier de l'Ordre National de la Légion d'Honneur;

Sa Majesté le Roi d'Italie:

L'Honorable Marquis Camille GARRONI, Sénateur du Royaume, Ambassadeur d'Italie, Haut-Commissaire à Constantinople, Grand-Croix des Ordres des Saints Maurice et Lazare et de la Couronne d'Italie;

M. Jules César MONTAGNA, Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire à Athènes, Commandeur de l'Ordre des Saints Maurice et Lazare, Grand Officier de la Couronne d'Italie;

Sa Majesté L'Empereur du Japon:

M. Kentaro OTCHIAI, Jusammi, Première classe de l'Ordre du Soleil Levant, Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire à Rome;

Sa Majesté le Roi des Bulgares:

Şimendifer, Posta ve Telgraf Nazırı sabıka Müsyü Bogdan Morphoff ;

Londra Fevkalâde Murahhası ve Orta Elçisi, Hukuk Doktoru Senaleksandır nişanının Grankruva rütbesini haiz Müsyü Dimitri Stancioff ;

Haşmetlü Yunanlılar Kıralı Hazretleri :

Esbak Heyeti Nuzzar Reisi, Sovör nişanının Grankruva rütbesini haiz Müsyü Eleftherios K. Vénisçelos ;

Londra Orta Elçisi Sovör nişanının Komandör rütbesini haiz Müsyü Démètre Caclamanos ;

Haşmetlü Romanya Kıralı Hazretleri :

Orta Elçi Müsyü Constantin Diamandy ;

Orta Elçi Müsyü Constantin Contzesco ;

Rusya :

Müsyü Nicolas İvanovitch İordanski ;

Haşmetlü Sırplar - Hırvatlar - Slovenler Kıralı Hazretleri :

Bern de Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçi Doktor Müsyü Miloutine Yovanovitch ;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti :

Umuru Hariciye Vekili, Edirne Meb'usu İsmet Paşa, Umuru

M. Bogdan MORPHOFF, ancien Ministre des Chemins de fer, Postes et Télégraphes ;

M. Dimitri STANCIOFF, Docteur en Droit, Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire à Londres, Grand-Croix de l'Ordre de Saint Alexandre ;

Sa Majesté le Roi des Hellènes :

M. Eleftherios K. VÉNISÇELOS, ancien Président du Conseil des Ministres, Grand-Croix de l'Ordre du Sauveur ;

M. Démètre CACLAMANOS, Ministre plénipotentiaire à Londres, Commandeur de l'Ordre du Sauveur ;

Sa Majesté le Roi de Roumanie :

M. Constantin I. DIAMANDY, Ministre plénipotentiaire ;

M. Constantin CONTZESCO, Ministre plénipotentiaire ;

La Russie :

M. Nicolas Ivanovitch İORDANSKI ;

Sa Majesté le Roi des Serbes, des Croates et des Slovènes :

M. le Docteur Miloutine YOVANOVITCH, Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire à Berne ;

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie :

İSMET Paşa, Ministre des Affaires étrangères, Député d'Andrinople ;

Sıhhiye ve Muaveneti İc̄timaiye Vekili, Sinop Meb'usu Doktor Rıza Nur Bey ;

Sabık Vekil, Trabzon Meb'usu Hasan Bey;

Hazaratını tayin etmişlerdir . Müşarünileyhim usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini ibrazdan sonra ahkâmı atıyeyi kararlaştırmışlardır :

MADDE 1 — Tarafeyni Âliyeyni âkideyn aşağıda «Boğazlar» tabiri umumîsile beyan edilen Çanakkale boğazı ve Marmara denizi ve Karadeniz boğzında denizde ve havada serbestii mürur ve serbestii seyrü sefer esasını tasdik ve ilân etmek hususunda müttetikul-efkârdır .

MADDE 2 — Boğazlardan harp ve sulh zamanlarında sefaîni ticariyei bahriye ve havaiyeynin ve sefaîni harbiyei bahriye ve havaiyeynin müruru seyrü seferi badezin merbut Lâhika ahkâmına tevfikân tanzim edilecektir .

Le Docteur RIZA NOUR Bey, Ministre des Affaires sanitaires et de l'Assistance sociale, Député de Sinope ;

HASSAN Bey, ancien Ministre, Député de Trébizonde;

LESQUELS, après avoir exhibé leurs pleins pouvoirs reconnus en bonne et due forme, ont convenu des dispositions suivantes :

ARTICLE 1 — Les Hautes Parties contractantes sont d'accord pour reconnaître et déclarer le principe de la liberté de passage et de navigation par mer et dans les airs dans le détroit des Dardanelles, la Mer de Marmara et le Bosphore, ci-après compris sous la dénomination générale de « Détroits » .

ARTICLE 2 — Le passage et la navigation des navires et aéronefs de commerce et des bâtiments et aéronefs de guerre dans les Détroits, en temps de paix et en temps de guerre, seront dorénavant réglés par les dispositions de l'Annexe ci-jointe.

LÂHİKA

SEFAİNİ TİCARİYELİ BAHRİYE VE
HAVAİYE VE SEFAİNİ HARBİYELİ
BAHRİYE VE HAVAİYENİN BOĞAZ-
LARDAN MÜRURU HAKKINDA
KAVALİT.

§ 1.

Hastane gemileri, yatlar, balıkçı sefineleri ve gayri askeri toygureler dahil olduğu halde, ticaret sefaini.

a) *Sulh zamanında:*

Sancak ve hamule ne olursa olsun, beynelmilî ahkâmı sıhhiyenin mer'iyeti baki olmak ve kılavuzluk, fener, römorkör resimleri veyahut aynı mahiyetteki diğer rüsum gibi doğrudan doğruya ifa edilen hidemata mukabil ve rüsumla şamil olmamak ve Türkiye Hükûmeti tarafından elhaletü hazîhi imtiyazı verilmiş idare ve müesseseler tarafından bu hususta istimal olunan hukuka hâlel gelmemek şartile hiçbir muamele, rüsum veya tekâlif olmaksızın gündüz ve gece mürur ve seyrisefain serbestii tamâmı.

Bu rüsumun cibayetini teshil için Boğazlardan geçen ticaret sefineleri Türkiye Hükûmeti tarafından tayin edilecek mevâkie isimlerini, tabiiyetlerini, tonilolarının miktarını ve semti maksutlarını bildireceklerdir.

Kılavuz ahzi ihtiyari kalmaktadır.

b) *Harp zamanında Türkiye bitaraf kaldığı takdirde:*

Balâda muharrer aynı şerait dahilinde, gündüz ve gece mürur

ANNEXE.

RÈGLES POUR LE PASSAGE DES
NAVAIRES ET AÉRONEFS DE COM-
MERCE ET DES BATIMENTS ET
AÉRONEFS DE GUERRE DANS
LES DÉTROITS.

§ 1.

Navires de commerce, y compris les navires-hôpitaux, yachts et bateaux de pêche ainsi que les aéronefs non militaires.

a) *En temps de paix:*

Complète liberté de navigation et de passage, de jour et de nuit, quels que soient le pavillon et le chargement, sans aucune formalité, taxe ou charge quelconques, sous réserve des dispositions sanitaires internationales et si ce n'est pour services directement rendus, telles que taxes de pilotage, phares, remorquage ou autres de même nature, et sans qu'il soit porté atteinte aux droits exercés à cet égard par les services et entreprises actuellement concédés par le Gouvernement turc.

Pour faciliter la perception de ces droits, les navires de commerce franchissant les Détroits devront signaler aux postes indiqués par le Gouvernement turc, leur nom, leur nationalité, leur tonnage et leur destination.

Le pilotage reste facultatif.

b) *En temps de guerre, la Turquie restant neutre:*

Complète liberté de navigation et de passage, de jour et

ve seyri sefain serbestii tamamı . Bitaraf bir Devlet sıfatile Türkiyenin hukuk ve vezaifi, harp esnasında Türkiye bitaraf bulunduğu takdirde suları ve havası sulh zamanında olduğu gibi tamamen serbest kalması lâzım gelen Boğazlarda seyri sefaini tas'ip edebilecek mahiyette hiçbir tedbir ittihaz etmesine salâhiyet vermeyecektir .

Kılavuz ahzi ihtiyarî kalmaktadır .

c) Harp zamanında Türkiye muharip olduğu takdirde :

Bitaraf sefineler ve bitaraf gayri askeri sefaini havaiye için işbu sefaini bahriye ve havaiye düşmana bilhassa kaçak eşya , düşman kıtaatı veya tebaası taşımak suretile düşmana yardım etmedikleri takdirde, seyrisefain serbestisi. Türkiyenin bu sefaini bahriye ve havaiyeyi teftişe hakkı bulunacak ve bunun için mezkûr sefaini havaiye Türkiye tarafından bu hususta tayin ve ihzar olunacak menatıkta karaya veya denize inmeğe mecbur olacaktlardır . Düşman sefinelerine hukuku düvelin kabul ettiği tedabiri tatbik etmek hususunda Türkiyenin haiz olduğu hukuka halel gelmemiştir.

Türkiye düşman sefinelerinin Boğazlardan istifadelerini men

de nuit, dans les mêmes conditions que ci - dessus . Les droits et devoirs de la Turquie, comme Puissance neutre, ne sauraient l'autoriser à prendre aucune mesure susceptible d'entraver la navigation dans les Détroits, dont les eaux et l'atmosphère doivent rester entièrement libres, en temps de guerre, la Turquie étant neutre, aussi bien qu'en temps de paix.

Le pilotage reste facultatif.

c) En temps de guerre, la Turquie étant belligérante :

Liberté de navigation pour les navires neutres et les aéronefs non militaires neutres, si le navire ou l'aéronef n'assistent pas l'ennemi notamment en transportant de la contrebande, des troupes ou des ressortissants ennemis. La Turquie aura le droit de visiter lesdits navires et aéronefs, et à cette fin, les aéronefs devront atterrir ou amerir dans telles zones qui seront fixées et aménagées à cet effet par la Turquie. Il n'est pas porté atteinte aux droits de la Turquie d'appliquer aux navires ennemis les mesures admises par le droit international.

La Turquie aura pleine faculté de prendre telles dispo-

için lâzım addedeceği tedabiri ittihaz salâhiyeti tammesine maliktir . Maamafih bu tedabir bitaraf sefainin serbestii mürurunu men'edecek mahiyette olmayacaktır ve bu maksatla Türkiye sefaini mezkûreye lâzım gelen talimatı veya kılavuzları vermeği taahhüt eyler .

§ 2.

Muavin sefineler , asker nakliye sefineleri , tuyyare taşıyan sefineler ve askeri sefaini havaiye dahil olduğu halde sefaini harbiye.

a) Sulh zamanında :

Sancak ne olursa olsun , hiçbir muamele, resim veya mükellefiyet olmaksızın , kuvvetlerin mecmuuna müteallik atideki kuyudu ihtiraziye tahtında, gündüz ve gece mürur serbestii tammi.

Bir Devletin Bahrsiyaha müteveccihen Boğazlardan imrar edebileceği azamî kuvvet Karadenize sahildar Devletlere mensup ve mürur esnasında Bahrsiyaha mevcut en kuvvelli donanmanın azamî kuvvetini tecavüz etmeyecektir . Maamafih Devletler Bahrsiyaha her zamanda ve her halde , beheri on bin tonilatoyu geçmeyen üç sefineyi

sitions qu'elle jugera nécessaires pour empêcher les navires ennemis d'utiliser les Détroits. Toutefois, ces dispositions ne seront pas de nature à interdire le libre passage des navires neutres, et, à cet effet, la Turquie s'engage à fournir à ceux-ci les instructions ou pilotes nécessaires.

§ 2.

Bâtiments de guerre, y compris les navires auxiliaires, les transports de troupes, les bâtiments porte-avions et aéronefs militaires.

a) En temps de paix:

Complète liberté de passage de jour et de nuit, quel que soit le pavillon, sans aucune formalité, taxe ou charge quelconque, mais sous les réserves ci-après concernant le total des forces.

La force maxima qu'une Puissance pourra faire passer par les Détroits à destination de la Mer Noire ne dépassera pas celle de la flotte la plus forte appartenant aux Puissances riveraines de la Mer Noire et existant dans cette mer au moment du passage; toutefois, les Puissances se réservent le droit d'envoyer en Mer Noire, en tout temps et en toute cir-

tecavüz etmeyecek bir kuvvei bahriye göndermek hakkını muhafaza ederler .

Boğazlardan geçecek sefainin miktarı hususunda Türkiyeye hiç bir mes'uliyet terettüp etmeyecektir .

İşbu kaideye muraate imkân bahşolmak için, onuncu Madde muharrer Boğazlar Komisyonu Bahrisiyaha sahildar Devletlerin her birinden her sene kânunusaninin ve temmuzun birinci günleri Bahrisiyahta malik buldukları zırhlıların, muharebe kruvazörlerinin, tayyare taşıyan sefinelerin, kruvazörlerin, torpido muhriplerinin, tahtelbahirlerin veyahut sair her şekil (Tip)sefain ile deniz sefaini havaiyesinin miktarını sefaini müsellâhayı, mevcudu tenzil edilen veya ihtiyatta veya tamirde veyahut hali tadilde bulunan sefainden tefrik etmek suretile talep edecektir .

Bunun üzerine Boğazlar Komisyonu ; alâkadar Devletleri Karadenizdeki en kuvvetli donanmanın ihtiva ettiği zırhlıların, muharebe kruvazörlerinin, tayyare taşıyan sefinelerin, kruvazörlerin, torpido muhriplerinin, tahtelbahirlerin, süfünü havaiyesinin ve icabı halinde sair şekildeki sefainin miktarından haberdar

constance, une force n'excédant pas trois bâtiments dont aucun ne dépassera 10,000 tonnes.

Aucune responsabilité n'incombera à la Turquie en ce qui concerne le nombre des bâtiments qui traversent les Détroits.

Pour permettre l'observation de la présente règle, la Commission des Détroits prévue à l'Article 10 demandera à chaque Puissance riveraine de la Mer Noire, le 1er janvier et le 1er juillet de chaque année, le nombre de cuirassés, de croiseurs de bataille, de bâtiments porte-avions, de croiseurs, de destroyers, de sous-marins ou de tous autres types de bâtiments ainsi que d'aéronefs navals qu'elle possède en Mer Noire, en distinguant les bâtiments armés des bâtiments à effectifs réduits, en réserve, en réparations ou modification.

La Commission des Détroits informera alors les Puissances intéressées du nombre de cuirassés, croiseurs de bataille, bâtiments porte-avions, croiseurs, destroyers, sous-marins, aéronefs et éventuellement d'unités d'autres types, que comprend la force navale la plus forte dans la Mer Noire; en outre, tout changement résultant

edecektir. Bundan başka mezkûr kuvvete mensup bir sefinenin Bahrisiyaha duhulünden veya oradan hurucundan mütevellit her gûna tehavvulât derhal alâkadar Devletlerin ıtlama isal edilecektir.

Boğazlardan Karadenize müteveccihen geçirilecek bir kuvvei bahriyenin hesabında yalnız müsellâh sefinelerin adedi ve şekli (tipi) nazarı itibare alınacaktır.

b) Harp zamanında Türkiye bitaraf olduğu takdirde :

Sancak ne olursa olsun hiçbir muameleye, rüsuma veya hiçbir gûna mükellefiyete tâbi olmaksızın, ikinci bendin (a) işaretli fıkrasında mezkûr tahdidatın aynı tahdidat dairesinde gündüz ve gece mürur serbestii tammi.

Maamafih, bu tahdidat muharip Devletlere bunların Karadenizdeki muhariplik hukukuna irasi hâlel edecek surette tatbik edilmeyecektir.

Türkiye bitaraf bulunduğu cihetle zamanı sulhte olduğu gibi zamanı harpte dahi suları ve havası tamamen serbest kalması lâzımgelen Boğazlarda Türkiye'nin bitaraf bir Devlet sıfatile hukuk ve vezaiî seyrisefaini tas'ip edecek mahiyette hiçbir tedbir ittihaz etmesine salâhiyet vermeyecektir.

soit de l'entrée en Mer Noire, soit de la sortie de la Mer Noire, d'un bâtiment appartenant à ladite force sera immédiatement porté à la connaissance des Puissances intéressées.

Le nombre et le type des bâtiments armés seront seuls pris en considération pour le calcul d'une force navale à faire passer par les Détroits à destination de la Mer Noire.

b) En temps de guerre, la Turquie étant neutre :

Complète liberté de passage de jour et de nuit, quel que soit le pavillon, sans aucune formalité, taxe ou charge quelconques, sous les mêmes limitations que celles prévues au paragraphe 2a).

Toutefois, ces limitations ne sont pas applicables aux Puissances belligérantes au préjudice de leurs droits de belligérants en Mer Noire.

Les droits et devoirs de la Turquie comme Puissance neutre ne sauraient l'autoriser à prendre aucune mesure susceptible d'entraver la navigation dans les Détroits, dont les eaux et l'atmosphère doivent rester entièrement libres, en temps de guerre, la Turquie étant neutre, aussi bien qu'en temps de paix.

Muhariplerin harp sefinelerine ve askerî sūfünü havaiyelerine Boğazlarda bir gūna zabıt ve musadereye tevessül etmek, hakkı muayene icra eylemek veya diğ̄er her hangi bir hareketi hasmane yapmak memnu olacaktır.

Harp sefineleri tamirat yapmak ve erzak almak hususlarında bahrî bitaraflığa dair 1907 tarihli on üçüncü Lâhey Mukavelesinin ahkâmına tâbi olacaklardır.

Sūfünü havaiyenin bitaraflığı hakkındaki kavaidi tayin edecek beynelmilel bir Mukavelename aktolununcaya kadar askerî sefaini havaiye Boğazlarda 1907 tarihli 13 üncü Lâhey Mukavelesinin harp sefinelerine bahşettiği muameleye mümasil bir muameleden müstefit olacaklardır.

c) *Harp zamanında Türkiye muharip olduğu takdirde:*

Bitaraf harp sefineleri için hiçbir muameleye, resme veya hiçbir gūna mükellefiyete tâbi olmaksızın ve fakat ikinci bendin (a) işaretli fıkrasında zikredilen tahdidatın aynı tahdidata tâbi olarak mürur serbestii tamı.

Düşman sefaini bahriye ve havaiyesinin Boğazlardan istifadesine mâni olmak üzere Türkiye tarafından ittihaz edilecek tedabir, bitaraf sefaini harbiye ve hava-

Il sera interdit aux bâtiments de guerre et aéronefs militaires des belligérants de procéder à aucune capture, d'exercer le droit de visite et de se livrer à aucun acte d'hostilité dans les Détroits.

En ce qui concerne le ravitaillement et les réparations, les bâtiments de guerre seront régis par les dispositions de la Convention XIII de la Haye 1907, concernant la neutralité maritime.

En attendant la conclusion d'une Convention internationale établissant les règles de neutralité pour les aéronefs, les aéronefs militaires jouiront dans les Détroits d'un traitement analogue à celui accordé aux bâtiments de guerre par la Convention XIII de la Haye 1907.

c) *Entemps de guerre, la Turquie étant belligérante:*

Complète liberté de passage pour les bâtiments de guerre neutres sans aucune formalité, taxe ou charge quelconques, mais sous les mêmes limitations que celles prévues au paragraphe 2 a).

Les mesures à prendre par la Turquie pour empêcher les bâtiments et aéronefs ennemis d'utiliser les Détroits ne seront pas de nature à interdire le libre-

iyenin serbestii müruruna mâni olacak mahiyeti haiz bulunmayacaktır ve bu maksatla Türkiye mezkûr sefaini bahriye ve havaiyeye lâzımgelen talimatı veya kılavuzları vermeği taahhüt eyler.

Bitaraf askeri sūfünü havaiye Boğazlardan, tehlike ve muhatara kendilerine ait olmak suretile geçebilecek ve mahiyetleri anlaşılacak üzere teftiş hakkına tâbi bulunacaklardır. Bunun için sūfünü havaiye Türkiye tarafından bu hususta tayin ve ihzar olunacak menatıkta kara veya denize inmeğe mecbur olacaklardır.

§ 3 .

a) Türkiye ile hali sulhta bulunan Devletlerin tahtelbahirleri Boğazlardan ancak suyun yüzünde geçeceklerdir.

b) Gerek Bahrisefitten gerek Bahrisiyahtan gelen bir kuvvei bahriyeyi ecnebiyenin kumandanı tahti kumandasında bulunup Boğazlara girmesi lâzımgelen sefinelerin miktarını ve isimlerini tevekküfa mecbur olmaksızın Çanakkalenin veya Karadeniz boğazının methalinde bir işaret istasyonuna tebliğ edecektir.

Türkiye bu işaret istasyonlarını bildirecektir. Boğazlara duhul keyfiyeti teahhura uğratılmamak

passage des bâtiments et aéronefs neutres et à cet effet la Turquie s'engage à fournir auxdits bâtiments, et aéronefs les instructions ou pilotes nécessaires.

Les aéronefs militaires neutres effectueront le passage des Détroits à leurs risques et périls et seront soumis au droit d'enquête quant à leur caractère. A cette fin, les aéronefs devront atterrir ou amerrir dans telles zones qui seront fixées et aménagées à cet effet par la Turquie.

§ 3.

a) Les sous-marins des Puissances en état de paix avec la Turquie ne devront traverser les Détroits qu'en surface.

b) Le commandant d'une force navale étrangère venant soit de la Méditerranée, soit de la Mer Noire, communiquera, sans avoir à s'arrêter, à une station de signaux à l'entrée des Dardanelles ou du Bosphore, le nombre et le nom des bâtiments sous ses ordres qui doivent entrer dans les Détroits.

La Turquie fera connaître ces stations de signaux, et jusqu'à ce que cette notification soit

lâzımgeldiğinden tebliği mezkûr vukubuluncaya kadar ecnebi harp sefinelerinin Boğazlardan serbestii mürurları baki kalacaktır.

c) Askerî ve gayri askerî süfünü havaiye için işbu kavaîit ile tayin edilen şerait dairesinde Boğazların üzerinden tayarana müsaade olunması:

Evvelâ — Boğazların dar kısımlarının her bir tarafının fevkında beşer kilometrelik bir arazi şeridi üzerinden uçmak serbestisini;

Saniyen — Tevakkufu ârizî (Pan) halinde Türkiyenin sahilinde karaya veya karasularında denize inmek salâhiyetini istilzam eder.

§ 4.

Harp sefinelerinin müddeti mürurlarının tahdidî.

Boğazlardan transit halinde geçen harp sefineleri hasarat veya ârizai bahriye ahvalı müstesna olmak şartile ve emniyeti sefer icap ettirdiği takdirde esnayı leyilde demirleme müddeti de dahil olmak üzere hiçbir halde mürurları için elzem olan zamandan fazla bir müddet Boğazlarda tevakkuf edemeyeceklerdir.

faite, la liberté de passage dans les Détroits pour les bâtiments de guerre étrangers n'en subsistera pas moins, l'entrée dans les Détroits ne devant pas être retardée.

c) L'autorisation pour les aéronefs militaires et non militaires de survoler les Détroits dans les conditions prévues par les présentes règles, implique pour lesdits aéronefs:

1° La liberté de survoler une bande de territoire de cinq kilomètres au-dessus de chaque côté des parties resserrées des Détroits;

2° La faculté, en cas de panne, d'atterrir sur le littoral ou d'amerrir dans les eaux territoriales de la Turquie.

§ 4.

Limitation de la durée de passage des bâtiments de guerre.

En aucun cas les bâtiments de guerre en transit dans les Détroits ne devront, sauf en cas d'avaries ou de fortune de mer, y séjourner au delà du temps qu'il leur est nécessaire pour effectuer leur passage, y compris la durée du mouillage pendant la nuit si la sécurité de la navigation l'exige.

§ 5.

Boğazların ve Karadenizin limanlarında tevakkuf.

a) İşbu Lâhikanın birinci ve ikinci ve üçüncü bentleri, gemilerin, harp gemilerinin, süfünü havaiyenin Boğazlardan ve Boğazların fevkından müruruna tatbik olunur ve Türk limanlarını ve tayyare menzillerini aynı zamanda ziyaret edebilecek bir Devletin harp sefinelerile askerî süfünü havaiyelerinin miktarı ve kezalik bunların müddeti ikametleri hakkında Türkiyenin lüzum göreceği nizamnameleri vaz'etmek hakkına hâlel iras etmez.

b) Karadenize sahildar Devletler kendi limanlar ve tayyare menzilleri için aynı hukuka malik olacaklardır.

c) Elyevm Tuna Avrupa Komisyonunda temsil edilen Devletlerin işbu nehrin mansaplarında ve Kalasa kadar istasyonier olmak üzere bulundurdukları hafif sefain ikinci bentte zikrolunan sefaine inzimam edecek ve icabı halinde diğer sefain ile tebdil edilebilecektir.

§ 6.

Muhafazai sıhhiyeye mütedair ahkâmı mahsusa.

Derunlarında veba, kolera

§ 5.

Séjour dans les ports des Détroits et de la Mer Noire.

a) Les paragraphes 1, 2 et 3 de la présente Annexe s'appliquent au passage des navires, bâtiments de guerre et aéronefs au travers et au dessus des Détroits et ne portent pas atteinte au droit de la Turquie d'édicter tels règlements qu'elle jugera nécessaires, en ce qui concerne le nombre des bâtiments de guerre et aéronefs militaires d'une même Puissance, qui pourront visiter simultanément les ports et les aérodromes turcs, ainsi que la durée de leur séjour.

b) Les Puissances riveraines de la Mer Noire auront le même droit en ce qui concerne leurs ports et leurs aérodromes.

c) Les bâtiments légers, que les Puissances actuellement représentées à la Commission européenne du Danube entretiennent comme stationnaires aux embouchures de ce fleuve et jusqu'à Galatz, s'ajouteront à ceux prévus au paragraphe 2 et pourront être remplacés en cas de besoin.

§ 6.

Dispstions spéciales relatives à la protection sanitaires.

Les bâtiment de guerre ayant

§ 5.

Boğazların ve Karadenizin limanlarında tevakkuf.

a) İşbu Lâhikanın birinci ve ikinci ve üçüncü bentleri, gemilerin, harp gemilerinin, süfünü havaiyenin Boğazlardan ve Boğazların fevkından müruruna tatbik olunur ve Türk limanlarını ve tayyare menzillerini aynı zamanda ziyaret edebilecek bir Devletin harp sefinelerile askerî süfünü havaiyelerinin miktarı ve kezalik bunların müddeti ikametleri hakkında Türkiyenin lüzum göreceği nizamnameleri vaz'etmek hakkına hâlel iras etmez.

b) Karadenize sahildar Devletler kendi limanlar ve tayyare menzilleri için aynı hukuka malik olacaklardır.

c) Elyevm Tuna Avrupa Komisyonunda temsil edilen Devletlerin işbu nehrin mansaplarında ve Kalasa kadar istasyonier olmak üzere bulundurdukları hafif sefain ikinci bentte zikrolunan sefaine inzimam edecek ve icabı halinde diğer sefain ile tebdil edilebilecektir.

§ 6.

Muhafazai sıhhiyeye mütedair ahkâmı mahsusa.

Derunlarında veba, kolera

§ 5.

Séjour dans les ports des Détroits et de la Mer Noire.

a) Les paragraphes 1, 2 et 3 de la présente Annexe s'appliquent au passage des navires, bâtiments de guerre et aéronefs au travers et au dessus des Détroits et ne portent pas atteinte au droit de la Turquie d'édicter tels règlements qu'elle jugera nécessaires, en ce qui concerne le nombre des bâtiments de guerre et aéronefs militaires d'une même Puissance, qui pourront visiter simultanément les ports et les aérodromes turcs, ainsi que la durée de leur séjour.

b) Les Puissances riveraines de la Mer Noire auront le même droit en ce qui concerne leurs ports et leurs aérodromes.

c) Les bâtiments légers, que les Puissances actuellement représentées à la Commission européenne du Danube entretiennent comme stationnaires aux embouchures de ce fleuve et jusqu'à Galatz, s'ajouteront à ceux prévus au paragraphe 2 et pourront être remplacés en cas de besoin.

§ 6.

Dispstions spéciales relatives à la protection sanitaires.

Les bâtiment de guerre ayant

veya tifüs vukuatı zuhûr eden veya yedi günden beri zuhûr etmiş olan sefaini harbiye ve keza bulaşık bir limanı beş kere yirmi dört saatten daha az bir zamandan beri terketmiş bulunan sefain Boğazları karantina tah-tinde geçmeğe ve Boğazların bulaştırılmasına hiçbir mahal bırakmamak için muktazi tedabiri vakiyeyi sefine vesaitile it-tihaz etmeğe mecbur olacaklar-dır.

Derunlarında bir tabip bulun-an ve Boğazlardan bilâ tevakkuf veya eşya çıkarmaksızın doğ-rudan doğruya geçen sefaini ticariye dahi aynı hükme tâbi olacaktır.

Tabibi bulunmayan sefaini ticariye Boğazlarda tevakkuf etmeyecek olsalar bile oraya duhulden evel kavaidi sıhhiyeyi beynelmilele riayet mecburiyetindedirler.

Boğazlar limanlarından birine uğrayacak olan sefaini harbiye ile sefaini ticariye bu limanda, orada tatbiki lâzımgelen kavaidi sıhhiyeyi beynelmilele tâbi tutulacaklardır.

MADDE 3 — Boğazlarda mü-ruru ve seyrüseferi her türlü mevaniden azade bulundurmak için 4 üncüden 9 uncuya kadar olan Maddelerde münderiç bulunan tedabir, Bogazların sularına

à bord des cas de peste, de choléra ou de typhus, ou en ayant eu depuis sept jours, ainsi que les bâtimens ayant quitté un port contaminé depuis moins de cinq fois 24 heures, devront passer les Détroits en quarantaine et appliquer par les moyens du bord les mesures prophylactiques nécessaires pour éviter toute possibilité de contamination des Détroits.

Il en sera de même des navires de commerce ayant à bord un médecin et passant en droiture les Détroits sans faire escale ou rompre charge.

Les navires de commerce n'ayant pas de médecin à bord devront, avant de pénétrer dans les Détroits, même s'ils n'y doivent pas faire escale, satisfaire aux prescriptions sanitaires internationales.

Les bâtimens de guerre et les navires de commerce touchant dans un des ports des Détroits, seront soumis dans ce port aux prescriptions sanitaires internationales qui y sont applicables.

ARTICLE 3 — En vue de maintenir libres de toute entrave le passage et la navigation dans les Détroits, les mesures stipulés aux Articles 4 à 9 seront appli-

ve sahillerine ve kezalik oralar-
da kâin veya oralara karip olan
adalara da tatbik olunacaktır.

MADDE 4— Atide tayin edi-
len muntakalar ve adalar gayri
askeri hale ifrağ edileceklerdir.

1) Çanakkale ve Karadeniz
boğazlarının ber veçhi ati tahdit
edilmiş muntakalar ittisanca iki
sahilleri (merbut haritaya mü-
racaat) :

Çanakkale boğazı : Şimali gar-
bide, Gelibolu şibih ceziresi ve
Saros körfezinin Baklaburnu şı-
mali şarkîsinin dört kilometro
budünde kâin bir noktastan
bed'ile Marmara denizi üzerinde
Kumbağıda nihayet bulan ve
Kavağın (bu mevki hariçtir)
cenubundan geçen bir hattın
cenubu şarkîsindeki saha ;

Cenubu şarkîde, sahil ile Boz-
caada karşısında eski İstanbul
burnundan bed'ile Marmara
denizi üzerinde sahilin hemen
Karabiga şimalinde kâin bir nok-
tasında nihayet bulmak üzere sa-
hilden yirmi kilometro buütte
çizilmiş olan hat arasındaki
saha :

Karadeniz boğazı (İstanbul
hakkındaki usulü mahsusaya ha-
lel gelmemek şartile, madde — 8) :
Şarkta, Karadeniz boğazının
şark sahilinden on beş kilometro
mesafede çizilmiş bir hatta
kadar imtidat eden muntaka ;

quées à leurs eaux et rives, ainsi
qu'aux îles qui s'y trouvent o
qui les avoisinent.

ARTICLE 4— Seront démili-
tarisés les zones et îles désignées
ci-après :

1° Les deux rives du détroit
des Dardanelles et du détroit
du Bosphore sur l'étendue des
zones délimitées ci-dessous (voir
la carte ci-jointe) :

Dardanelles : *Au Nord-Ouest*,
presqu'île de Gallipoli et région
au Sud-Est d'une ligne partant
d'un point du golfe de Xéros
situé à 4 kilomètres Nord-Est
de Bakla-Burnu aboutissant sur
la Mer de Marmara à kum-
baghi et passant au Sud de
Kavak (cette localité exclue) :

Au Sud-Est, région comprise
entre la côte et une ligne tra-
cée à 20 kilomètres de la côte,
partant du cap Eski-Stamboul
en face de Tenedos et aboutis-
sant sur la Mer de Marmara
en un point de la côte situé
immédiatement au Nord de
Karabigha.

Bosphore (sans préjudice du
régime particulier de Constanti-
nople, Art. 8) : *A l'Est*, zone
s'étendant jusqu'à une ligne
tracée à 15 kilomètres de la
côte orientale du Bosphore ;

Garpte, Karadeniz boğazının garp sahilinden on beş kilometro mesafede çizilmiş bir hatta kadar imtidat eden mintaka ;

2) Emirali adası müstesna olmak üzere bütün Marmara denizi adaları.

3) Adalar denizinde Sema-direk, Limni, Imroz, Bozcaada ve Tavşan adaları.

MADDE 5 —Fransa, İngiltere, İtalya ve Türkiye Hükümetleri tarafından birer kişi olarak mansup dört âzadan müteşekkil bir Komisyon 4 üncü maddenin 1 işaretli fıkrasında muharrer muntakaların hududunu mahallinde tesbit etmek üzere işbu Mukavele'nin tarihi mer'iyetinden on beş gün sonra içtima edecektir.

İşbu Komisyonunda temsil edilen Hükümetlerden her biri kendi mümessillerinin istihkakı olan tahsisatı verecektir.

Komisyonun ifayi vazife etmesinden münbais masarifi umumiye temsil edilen Devletler tarafından, hissesi mütesaviye veçhile, deruhde edilecektir.

MADDE 6 — İstanbula dair olan sekizinci Madde ahkâmı mahfuz kalmak şartile, gayri

A l'Ouest, zone s'étendant jusqu'à une iligne tracée à 15 kilomètres de la côte occidentale du Bosphore.

2° Toutes les îles de la Mer de Marmara, sauf l'île d'Emir-Ali Adasi.

3° Dans la Mer Egée, les îles de Samothrace, Lemnos, Imbros, Tenedos et les îles aux Lapins.

ARTICLE 5 — Une Commission composée de quatre membres respectivement nommés par les Gouvernements de la France, de la Grande-Bretagne, de l'Italie et de la Turquie, se réunira dans les quinze jours après la mise en vigueur de la présente Convention pour fixer sur place les limites des zones prévues à l'Article 4-1°.

Il appartiendra aux Gouvernements représentés dans cette Commission de pourvoir aux indemnités, auxquelles pourront avoir droit leurs représentants respectifs.

Tous frais généraux auxquels donnera lieu le fonctionnement de la Commission seront, par parts égales, supportés par les Puissances représentées.

ARTICLE 6 — Sous réserve des dispositions de l'Article 8 concernant Constantinople, il ne

askerî hale ifrağ edilmiş muntakalarda ve adalarda hiç bir istihkâm, daimî topçu tesisatı, tahtelbahir işleyen aletler (Tahtelbahir sefain müstesna) ve askerî süfünü havaiye tesisatı ve hiçbir üssübahrî bulunmayacaktır.

Buralarda inzibatın muhafazası için elzem bulunan ve silâhları, top müstesna olmak üzere, tüfek, rövelver, kılıç ve beher yüz nefer için dört hafif makinah tüfek, [Füzil mitrayör] den ibaret bulunacak olan Polis ve Jandarma kuvvetinden başka hiçbir kuvvei müsellâha bulunmayacaktır.

Gayri askerî hale ifrağ edilmiş muntakaların ve adaların karasularında tahtelbahir sefinelerden başka hiçbir gûna tahtelbahir işleyen alet bulunmayacaktır.

Balâda mezkûr fıkralara rağmen Türkiye, Türk topraklarının gayri askerî hale ifrağ edilmiş muntakalarından ve adalarından ve Türk donanmasının demir atmak hakkına malik bulunduğu keza gayri askerî hale ifrağ edilmiş karasularından kuvayi müsellâhasını transit suretile geçirmek hakkını muhafaza edecektir.

Bundan başka Türkiye Hükûmeti Boğazlarda, tayyareler veya balonlar vasıtasile denizin sathını ve ka'rını tarassut ettirmek salâhiyetini haiz olacaktır.

devra y avoir, dans les zones et îles démilitarisées, aucune fortification, aucune installation permanente d'artillerie, d'engins d'action sous-marine autres que les bâtiments sous-marins, ni aucune installation d'aéronautique militaire, ni aucune base navale.

Aucune force armée ne devra y stationner en dehors des forces de police et de gendarmerie qui sont nécessaires au maintien de l'ordre, et dont l'armement ne comportera que le revolver, le sabre, le fusil et quatre fusils mitrailleurs par cent hommes à l'exclusion de toute artillerie.

Dans les eaux territoriales des zones et îles démilitarisées, il ne devra y avoir aucun engin d'action sous-marine, autre que des bâtiments sous-marins.

Nonobstant les alinéas qui précèdent, la Turquie gardera le droit de faire passer en transit ses forces armées dans les zones et îles démilitarisées du territoire turc, ainsi que dans leurs eaux territoriales où la flotte turque aura le droit de mouiller.

En outre, en ce qui concerne les Détroits, le Gouvernement turc aura la faculté de faire observer, au moyen d'avions ou de ballons, la surface et le

Türkiye sūfünü havaiyesi Boğaz suları ve Türk arazisinin gayri askeri hale ifrağ edilmiş mıntakaları üzerinde uçabilecekler ve oralar dahilinde her tarafta kemali serbesti ile karaya veya denize inebileceklerdir.

Kezalik Türkiye ile Yunanistan gayri askeri hale ifrağ edilmiş mıntakalar ve adalarda ve bunların karasularında, tahtı silâha alınacak efradın, mezkûr mıntakalar ve adalar haricinde, talim ve terbiyeleri için icap eden eşhas harekâtını icra etmek salâhiyetine maliktirler.

Türkiye ile Yunanistan kendi arazilerinin mezkûr mıntaka ve adalarında her türlü tarassut ve telğraf ve telefon ve vesaiti ziyaiye muhaberatı sistemini tesis hususunda haizi serbestî olacaklardır. Yunanistan gayri askeri hale ifrağ edilmiş olan Yunan adalarının karasularından donanmasını geçirebilecek ve fakat bu suları Türkiyeye karşı üssül-harekât olarak veyahut bu maksatla bahrî veya askeri tahşidat için kullanamayacaktır.

MADDE 7 — Tahtelbahir sefinelerden başka tahtelbahir işleyen hiçbir alet Marmara denizi sularına vazedilemeyecektir.

Türkiye Hükûmeti Marmara denizinin ne Avrupa sahai sahihiyesinde ve ne de Karadeniz

fond de la mer. Les aéronefs turcs pourront toujours survoler les eaux des Détroits et les zones démilitarisées du territoire turc et y atterrir ou amerir partout en toute liberté.

La Turquie et la Grèce pourront également, dans les zones et îles démilitarisées et dans leurs eaux territoriales, effectuer les mouvements de personnel nécessités par l'instruction, hors de ces zones et îles, des hommes qui y seront recrutés.

La Turquie et la Grèce auront la liberté d'organiser, dans lesdites zones et îles de leurs territoires respectifs, tous systèmes d'observation et de communications télégraphiques, téléphoniques et optiques.

La Grèce pourra faire passer sa flotte dans les eaux territoriales des îles grecques démilitarisées, mais ne pourra user de ces eaux comme base d'opérations contre la Turquie ou pour une concentration navale ou militaire dans ce but.

ARTICLE 7 — Aucun engin d'action sous-marine, autre que les bâtiments sous-marins, ne pourra être installé dans les eaux de la Mer de Marmara.

Le Gouvernement turc n'installera ni dans la région côtière européenne de la Mer de Mar-

boğazı mıntakai gayri askeriyesinin şarkında kâin Anadolu sahai sahiliyesi kısmı da, Darıçaya kadar, Boğazlar an müruru tas'ip edebilecek içbir daimî top bataryası veyahut torpil endaht mevkileri tesis etmeyecektir.

MADDE 8 — Payitahtın ihtiyacı için, İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ile adalar (Prens adaları) dahil olduğu halde İstanbulda ve mezkûr şehrin civarı karibinde azamî on iki bin kişilik bir kuvvei askeriye bulunabilecektir.

İstanbulda bir tersane ve bir üssü bahrî muhafaza edilebilecektir.

MADDE 9 — Eğer harp halinde Türkiye yahut Yunanistan muharip Devlet haklarını istimal ederek balâda muayyen gayri askerîlik haline tadilât icra edecek olurlarsa sulh teessüs eder etmez işbu Mukavele ile muayyen usulü iadeye mecbur olacaklardır.

MADDE 10 — İstanbulda 12 inci Maddede beyan edildiği surette müteşekkil bir beynelmîlel Komisyon tesis edilecek ve işbu Komisyon «Boğazlar Komisyonu» unvanını alacaktır.

marı, ni dans la partie de la région ctiere d'Anatolie située à l'Est de la zone démilitarisée du Bosphore, jusqu'à Daridje, aucune batterie permanente de canons ou de lance-torpilles, susceptible d'entraver le assage des Détroits.

ARTICLE 8—A Constantinople, y compris ici Stamboul, Père, Galata, Scutari ainsi que les îles des Princes, et dans ses environs immédiats, une garnison de 12.000 hommes au maximum pourra être stationnée pour les besoins de la capitale. Un arsenal et une base navale pourront être maintenus à Constantinople.

ARTICLE 9 — Si, en cas de guerre, la Turquie ou la Grce, usant de leur droit de Puissances belligérantes, étaient amenées, à apporter des modifications à l'état de démilitarisation prévu ci-dessus, elles seraient tenues de rétablir, dès la conclusion de la paix, le régime prévu par la présente Convention.

ARTICLE 10 — Il sera instituée à Constantinople une Commission internationale, composée comme il est dit à l'Article 12, qui prendra le titre de «Commission des Détroits».

MADDE 11 — Komisyon vazifini Boğazların suları hakkında ifa edecektir.

MADDE 12 — Komisyon bir Türk mümessilinin tahti riyasetinde, işbu Mukavelenameye vazülimza Devletler olmak haysiyetile ve Mukavelenamei mezkûrun işbu Devletler tarafından tasdikı vaki oldukça, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp — Hırvat — Sloven Devleti mümessillerinden mürekkep olacaktır.

Amerika Düveli Müttehidesi hükûmeti için işbu Mukaveleye iltihak keyfiyeti, Komisyonda kezaalik bir mümessil bulundurmak hakkını istilzam edecektir.

Aynı hak işbu Maddenin birinci fıkrasında isimleri zikredilmeyen Bahrisiyaha sahildar diğer müstakil Devletler için aynı şerait dairesinde mahfuz olacaktır .

MADDE 13 — Komisyonda mümessil bulunduran Hükûmetler kendi mümessillerinin müstahak olabilecekleri tahsisatı kendileri tesviye edeceklerdir. Komisyonun sair masarifi munzammesi Cemiyeti Akvamın masarifini taksim için tesbit edilmiş olan nisbet dairesinde mezkûr Hükûmetler tarafından deruhde olunacaktır .

ARTICLE 11 — La Commission exercera ses attributions sur les eaux des Détroits.

ARTICLE 12 — La Commission sera composée, sous la présidence d'un représentant de la Turquie, de représentants de la France, de la Grande-Bretagne, de l'Italie, du Japon, de la Bulgarie, de la Grèce, de la Roumanie, de la Russie et de l'Etat Serbe-Croate-Slovène, en tant que Puissances signataires de la présente Convention et au fur et à mesure de la ratification de celle-ci par ces Puissances.

L'adhésion à la présente Convention comportera pour les Etats - Unis le droit d'avoir également un représentant dans la Commission.

Le meme droit sera réservé, dans les mêmes conditions, aux États indépendants riverains de la Mer Noire non mentionnés dans le premier alinéa du présent Article.

ARTICLE 13 — Il appartiendra aux Gouvernements représentés à la Commission de pourvoir aux indemnités auxquelles pourront avoir droit leurs représentants. Toutes dépenses supplémentaires de la Commission seront supportées par lesdites Gouvernements dans la proportion fixée pour la répartition des frais de la Société des Nations.

MADDE 14 — Komisyon ikinci Maddeye merbut olan Lahikânın ikinci, üçüncü ve dördüncü bentlerinin mevzuunu teşkil eden harp gemilerinin ve askeri süfünü havaiyenin müru-runu müteallik ahkâma lâyikile müraat olunup olumadığına bakmakla mükellef olacaktır .

MADDE 15 — Boğazlar Komisyonu vazifesini Cemiyeti Akvamanın him yesi tahtında icra edecek ve her sene Cemiyeti mezkûreye vazifesinin sureti ifasından bahis bir rapor gönderecek ve bundan başka ticaret ve seyri sefer noktai nazarından faydalı her türlü malûmatı ita edecektir. Bu maksatla Komisyon Boğazlardaki seyri sefer mes'lesile işğal eden Türkiye Hükümeti devairi ile münasebette bulunacaktır .

MADDE 16 — Vazifesinin ifası için lâzım olan nizamnameleri yapmak Komisyona ait olacaktır .

MADDE 17 — İşbu Mukavelename ahkâmı Türkiyenin Türk sularında donanmasını serbesçe cevelan ettirmek hakkına irası hâlel etmeyecektir.

MADDE 18 — Boğazların ve civar mntakaların gayri askerî

ARTICLE 14 — La Commission sera chargée de s'assurer que sont dûment observées les dispositions concernant le passage des bâtiments de guerre et aéronefs militaires, dispositions faisant l'objet des paragraphes 2, 3 et 4 de l'Annexe jointe à l'Article 2.

ARTICLE 15 — La Commission des Détroits exercera sa mission sous les auspices de la Société des Nations, à laquelle elle adressera chaque année un rapport rendant compte de l'accomplissement de sa mission et fournissant, par ailleurs, tous renseignements utiles au point de vue du commerce et de la navigation; à cet effet, la Commission se mettra en relations avec les services du Gouvernement turc s'occupant de la navigation dans les Détroits.

ARTICLE 16 — Il appartiendra à la Commission d'élaborer les règlements qui seraient nécessaires à l'accomplissement de sa mission.

ARTICLE 17 — Les dispositions de la présente Convention ne porteront pas atteinte au droit de la Turquie de faire circuler librement sa flotte dans les eaux turques.

ARTICLE 18 — Désireuses que la démilitarisation des Dé-

hale ifrağının Türkiye için askerî noktai nazarından bigayri hakkın bir tehlike teşkil etmemesini ve efali harbiyenin Boğazların serbestisini veya gayri askerî hale ifrağ edilmiş olan menatığın emniyet ve inzibatını Tehlikeye ilka eylememesini arzu eden tarafeyni Âliyeyni âkideyn , ahkâmı atiyeyi kabul ederler :

Eğer serbestii mürura müteallik ahkâma ika edilen bir tecavüz , nagihani bir taarruz , yahut her hangi bir fiili harp veya tehdidi harp , Boğazlarda seyrü seferin serbestisini veya gayri askerî muntakaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa Tarafeyni Âliyeyni âkideyn ve her halde Fransa , Büyük Britanya , İtalya ve Japonya bu hususta Cemiyeti Akvam Meclisinin karar vereceği bütün vesaitle onları müştereken men'edeceklerdir.

Yukarki fıkrada muharrer harekete sebep olan efal nihayet bulur bulmaz Boğazlar nizamı işbu Mukavele ahkâmı ile muayyen olduğu veçhile yeniden tamamilen tatbik olunacaktır ,

Boğazların gayri askerî hale ifrağına ve serbestisine teallük

troits et des zones avoisinantes ne devienne pas, au point de vue militaire, une cause de danger injustifié pour la Turquie et que des actes de guerre ne viennent pas mettre en péril la liberté des Détroits ou la sécurité des zones démilitarisées, les Hautes Parties contractantes conviennent des dispositions suivantes :

Si une violation des dispositions sur la liberté de passage, une attaque inopinée, ou quelque acte de guerre ou menace de guerre venaient à mettre en péril la liberté de la navigation des Détroits ou la sécurité des zones démilitarisées, les Hautes Parties contractantes et, dans tous les cas, la France, la Grande-Bretagne, l'Italie et le Japon les empêcheront conjointement par tous les moyens que le Conseil de la Société des Nations décidera à cet effet.

Dès que les actes ayant motivé l'action prévue par l'alinéa qui précède auront pris fin, le statut des Détroits, tel qu'il est réglé par les dispositions de la présente Convention, sera de nouveau strictement appliqué.

La présente disposition, qui constitue une partie intégrante de celles qui sont relatives à la

eden ahkâmın bir cüz'ü mütem-
mimini teşkil eden işbu hüküm,
Tarafeyni Âliyeyni âkideynin
Cemiyeti Akvam Ahitnamesi mu-
cibince haiz olabilecekleri hu-
kuk ve vazıife haleliras etmez.

MADDE 19 — Tarafeyni Âli-
yeyni âkideyn, gayri mümzi
Devletleri işbu Mukavelenameye
iltihaka sevk için bütün gay-
retlerini sarfedeceklerdir .

İşbu iltihak diploması tarikile
ransa Cümhuriyeti Hükûmetine
ve Hükûmeti mezkûre tarafından
da mümzi veya mültahik olan
Devletlerin kâffesine tebliğ olu-
nacaktır. İltihak, Fransa Hükû-
metine yapılacak tebliğ günün-
den itibaren muteber olacaktır.

MADDE 20 — *İşbu Mukave-*
lename tasdik edilecektir .

Tasdiknameler sürati mümküne
ile Pariste tevdi olunacaktır .

İşbu Mukavelename bu günkü
tarihli Muahedei Sulhiye ile aynı
şerait dahilinde mer'iyete gire-
cektir. Muahedei mezkûreye
vaziülümza olmayıp bu esnada
işbu Mukavelenameyi henüz tas-
dik etmemiş olacak olan Devlet-
ler hakkında bu Mukavelename,
Düveli mezkûre, diğer Düveli
âkideye Fransa Hükûmeti Cüm-

démilitarisation et à la liberté
des Détroits, ne porte pas at-
teinte aux droits et obligations
que les Hautes Parties contrac-
tantes peuvent avoir en vertu
du Pacte de la Société des
Nations.

ARTICLE 19 — Les Hautes
Parties contractantes feront tous
leurs efforts pour amener les
Puissances non signataires à
adhérer à la présente Conven-
tion.

Cette adhésion sera signifiée,
par la voie diplomatique, au
Gouvernement de la République
Française et par celui-ci à tous
les États signataires ou adhérents
Elle portera effet à dater du
jour de la signification au Gou-
vernement français.

ARTICLE 20 — *La présente*
Convention sera ratifiée.

Les ratifications en seront dé-
posées à Paris aussitôt que faire
se pourra.

Elle entrera en vigueur dans
les mêmes conditions que le
Traité de Paix en date de ce
jour; pour les Puissances non
signataires de ce Traité, qui à
ce moment n'auraient pas en-
core ratifié la présente Conven-
tion, celle-ci entrera en vigueur
au fur et à mesure du dépôt de
leurs ratifications, qui sera no-

huriyesi tarafından ihbar edilecek olan tasdiknamelerini tevdi ettikçe mer'iyete girecektir .

Tasdikanılmakal , balâda mezkûr Murahhaslar işbu Mukavelenameyi imza etmişlerdir.

24 temmuz 1923 tarihinde Lozanda yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup işbu nüsha Fransa Hükûmeti hazinesi evrakına vaz'edilecek ve Hükûmeti mezkûre âkit Devletlerden her birine onun birer musaddak nüshasını verecektir .

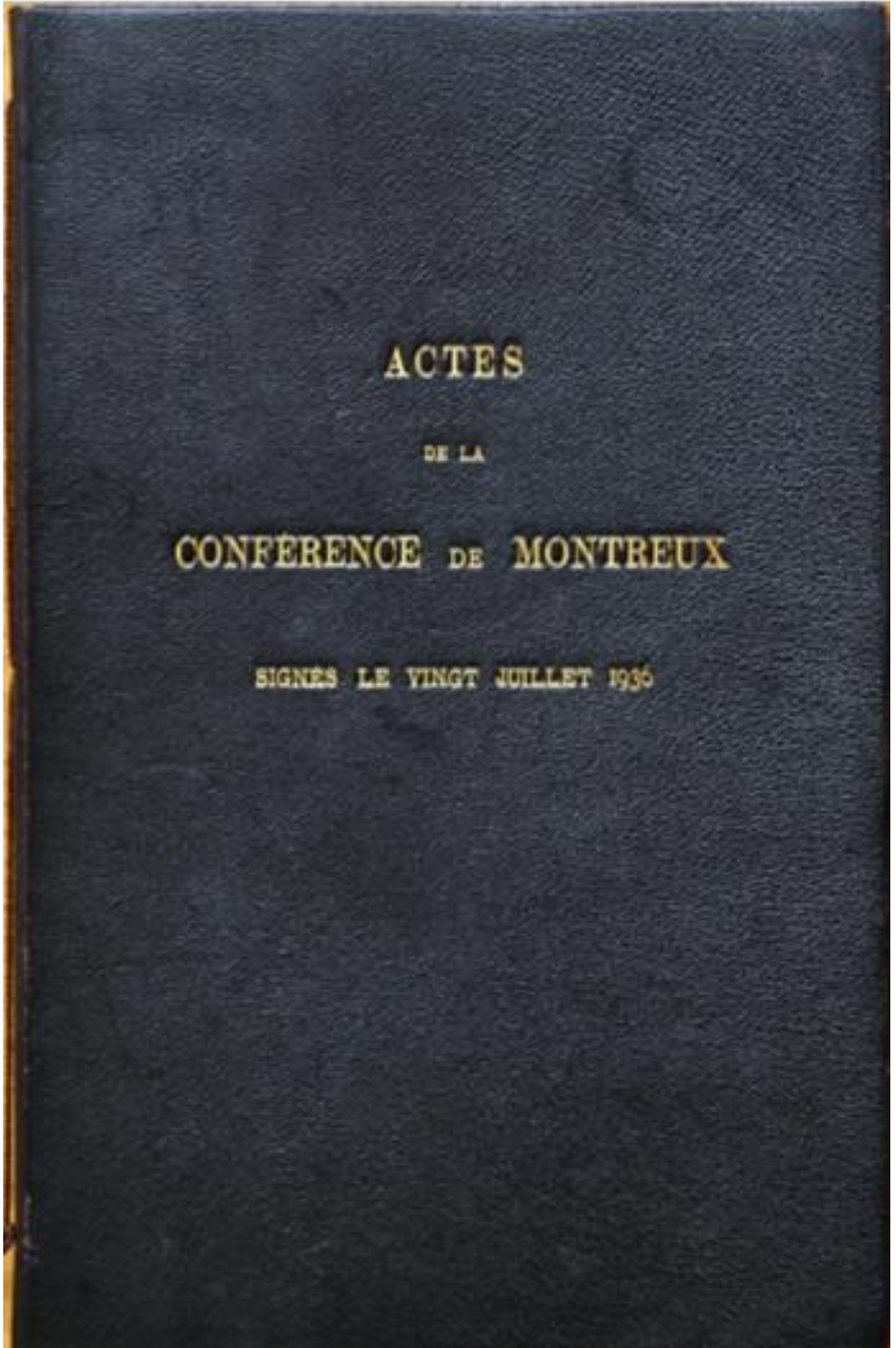
Horace Rumbold. M. İsmet.
Pellé. Dr. Rıza Nur.
Garroni. Hasan.
G. C. Montagna.
K. Otchiaï.
B. Morphoff.
Stancioff.
E. K. Vénisélos .
D. Caclamanos.
Constantin Diamandy.
Constantin Contzesco.

tifié aux autres Puissances contractantes par le Gouvernement de la République Française.

En foi de quoi, les Plénipotentiaires susnommés ont signé la présente Convention.

Fait à Lausanne, le 27 juillet 1923, en un seul exemplaire qui sera déposé dans les archives du Gouvernement de la République Française, lequel en remettra une expédition authentique à chacune des Puissances contractantes.

(L.S.) Horace Rumbold.
(L.S.) Pellé.
(L.S.) Garroni.
(L.S.) G. C. Montagna.
(L.S.) K. Otchiaï.
(L.S.) B. Morphoff.
(L.S.) Stancioff.
(L.S.) E. K. Vénisélos.
(L.S.) D. Caclamanos.
(L.S.) Const. Diamandy.
(L.S.) Const. Contzesco.
(L.S.) M. İsmet.
(L.S.) Dr. Rıza Nur.
(L.S.) Hassan.

Resim 7. 20 Temmuz 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi.

CONVENTION
CONCERNANT
LE RÉGIME DES DÉTROITS

SIGNÉE A MONTREUX

LE VINGT JUILLET 1906

PROTOCOLE

Au moment de signer la Convention portant la date de ce jour, les plénipotentiaires soussignés, engageant leurs gouvernements respectifs, déclarent accepter les dispositions ci-après :

1. La Turquie pourra rémilitariser immédiatement la zone des Détroits telle qu'elle est définie dans le préambule de ladite Convention.

2. A partir du 15 août 1936, le Gouvernement turc appliquera provisoirement le régime spécifié dans ladite Convention.

3. Le présent Protocole prendra effet à dater de ce jour.

FAIT à Montreux, le vingt juillet mil neuf cent trente six,

N. P. Niwlaev

Henri Ricca

J. Paul Osney

Maui-aki Mata (ad referendum)
N. I. Hulene

Com. Com. Com.
V. V. I. I. I.
S. R. O. O. O.

Quaer Savas

Resim 8. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması, Rıza Nur, Yusuf Kemal (Tengirşenk), Ali Fuat Paşa Georgiy Çiçerin, Celalettin Korkmazov antlaşma koşullarını görüşürken.

(Kaynak: <http://www.turkey.mid.ru/0img/20-,30gg/foto%205.jpg>)

Resim 9. İsmet İnönü'n Moskova Ziyareti (26 NİSAN-9 MAYIS 1932)

**HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAGI
HALKIN DİLİ**

Son Posta

Yeni İktisat Telgrafı İktisat - 20003 — PAZARTESİ — 25 Nisan 1932 — İktisat Telgrafı İktisat - 20003 — Fiyat 3 kuruş

M. Meclisi Bütçe Münakaşalarına Başlamak Üzeredir

Masraf 171,112,705-Varıdat 171,118,800

Ankara, 23 (Hıms) — Yeni sene bütçesinin bütün esasları kararlaştırıldı. Varıdat ve masraf kalemleri ayrı ayrı tespit edildi. M. Meclis'inde yarın yeni bütçe tasarımları ve münakaşaları başlayacaktır. Şimdiki halde bütçe tasarımları yeni bütçe tasarımlarına teklif için kararlaştırılmaktadır.

Yeni bütçesinin masraf kısmı yaklaşık (171,112,705), varıdat kısmı ise (171,118,800) lira olarak tespit edilmiştir. Masraf, devlet müesseselerine ya mevzuatı ayrılmıştır.

Millet Meclisi 2.467.000, Hımsatçıları 304.432, Devlet Muhafızları 236.000, İktisatçıları 900.000, Devlet 200.724, İktisatçıları 41.500, Devlet İşleri 607.106, Maliye 9.505.422, Dışişleri 500.000, İçişleri 2.275.000, Cumhuriyet 4.500.000, İktisatçıları 8.904.000, Hariciye 2.000.000, Sağlık 3.901.884, Adliye 7.000.000, Hariciye 3.332.000, İktisat 10.000.000, İktisat 1.300.000, Enerji 4.074.500, Gıda ve Şekerler (tahsisatlar dahil değildir) 133.000, Muhafızları 2.330.124, Gümrükler 1.901.000, Hımsatçıları 20.102.200, Hava 900.000, Devlet 3.000.000, Askeri İşleri 2.954.000, Hava 507.200, Posta ve Telgraf 4.911.800 lradır.

Varıdat kısmına gelince: Bütçe tasarımlarında Maliye Vekâletine izin verilen avans ve haksatları

Büyük Emekli Mustafa Kemal Paşa

Önceki günlerde, altı ay kadar evde kalan Mustafa Kemal Paşa, bugün yeniden çalışmaya başlamıştır. Halkın büyük sevgisi ve tahsiriyle çalışmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bugün yeniden çalışmaya başlamıştır. Halkın büyük sevgisi ve tahsiriyle çalışmaya başlamıştır.

3000 Sandık Limon Kaçırılmış

Tahkikat Herledikçe Mühim Şeyler Çıkıyor

Limon kaçırıldığı hakkında tahkikat herledikçe mühim şeyler çıkıyor. Tahkikat herledikçe mühim şeyler çıkıyor. Tahkikat herledikçe mühim şeyler çıkıyor.

Alafranga Ve Alaturka

Alafranga ve Alaturka... Mustafa Kemal Paşa'nın Alafranga ve Alaturka... Mustafa Kemal Paşa'nın Alafranga ve Alaturka...

Başvekil Paşa Ve Maiyeti Odesa Yolunda...

Heyetle Giden Arkadaşımız Seyahat İntibahlarını Günününe Bildirecek

Başvekil Paşa'nın Odesa'ya hareketleri intibahlarından... Mustafa Kemal Paşa'nın Odesa'ya hareketleri intibahlarından... Mustafa Kemal Paşa'nın Odesa'ya hareketleri intibahlarından...

Bizim İçin Meçhul BİR DÜNYA

Komünizm Sovyet Rusya, en azından bir dünya dînyasıdır. Komünizm Sovyet Rusya, en azından bir dünya dînyasıdır. Komünizm Sovyet Rusya, en azından bir dünya dînyasıdır.

Bir İhtiyarı Vurdular, Sonra Vuram Da Öldürdüler

Osmancılık 23 (Hıms) — Davrandı Emekli Mustafa Kemal Paşa... Mustafa Kemal Paşa'nın Davrandı Emekli Mustafa Kemal Paşa... Mustafa Kemal Paşa'nın Davrandı Emekli Mustafa Kemal Paşa...

Harp Borçları İptal Edilmeli!

Vaşington, 24 (A.A.) — Ayasdan Borçların yaka dostu M. Levinsun, tarikat bedellerinin teminini ve bayındarlığın harp borçlarının iptali için istihaf eden bir proje teklif etmiştir.

Turfanda Çilek Geliyor

İzmir, 25 (Hıms) — Senenin ilk Çilek mahsulü Beyrut'ta Yaka Karın Beyin bahçesinden toplandı ve buraya getirildi. Turfanda otuz iki tona kadar toplanmıştır.

İki Cami Arasında...

Sokaktaki tabirler | Evdeki tabirler

Resim 10. Son Posta, 25 Nisan 1932.

Milletler Cemiyetine Girmemiz ve Rusya ile Münasebetimiz.

**HARİCİYE YEKİLİMİZİN SOV YET RUSYA MASLAHATGÜZÂ
RINA MEKTUBU.**

Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey, dostlarımız Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzarı M. Agrafov'a şu mektuba günümüzü:

Maslahatgüzâr Cenablar,
10 Temmuz 1932 tarihli mektubunu seyfolmuşken Türkiye Hükümeti namına aşağıdaki hususları size beyan ile şereflerleşmekteyim.

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:
10 Temmuz 1932 tarihli mektubunu seyfolmuşken Türkiye Hükümeti namına aşağıdaki hususları size beyan ile şereflerleşmekteyim.

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

bir Devlet ile münasebatın bir tesisi olduğu halde münasebatın ilâhî bir karakterde bir maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey.

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Rusya'ya Akademi İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Ankara'da Darülfünun.

MAAHİR VEKİLİ BEY NE DİYOR?

İnsanlık gâzîsindedir. İnsanlar İlahî bir emirle doğmuşlardır ve insanlık bu emirle hareket etmelidir.

İnsanlık gâzîsindedir. İnsanlar İlahî bir emirle doğmuşlardır ve insanlık bu emirle hareket etmelidir.

Valimiz Haymana Kaplıcasını Tetkik Etti.

Polis ve Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı Tevfik Rüşdi Bey, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Ali İktisat Meclisi.

Ali İktisat Meclisi, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Gümrük Üssün Müdirliğine.

Gümrük Üssün Müdirliğine, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Büyük Gazi Yalova'daki Tesisi.

Büyük Gazi Yalova'daki Tesisi, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Gazi Hazretleri.

Gazi Hazretleri, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Gazi Hazretleri, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Gazi Hazretleri, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Gözleri önünde Bir Cinayete Mani Olamıyan Polisler.

İstanbul'daki Cinayetle Yakaama Mani Olamıyan Polisler Teşekkür Edildi.

İstanbul'da, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

İstanbul'da, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Muhafız Gücü Biskiyetçileri.

BİSKİYETÇİLER BÜYÜK TÜRKİYE BASKIN KURULU'NUN MÜHÜRÜ.

Biskiyetçiler, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Biskiyetçiler, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Kazaya Dair Rapor.

Kazaya Dair Rapor, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Fransız Meclisinde:

MEKLISTE DOSTÇA TEZAHÜRLER.

Paris, 17 (A.A.) — Fransız Meclisi, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Hakkı Bey

Hakkı Bey, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Kazaya Dair Rapor.

Kazaya Dair Rapor, dün öğleden sonrasına Haricîye Vakîli Tevfik Rüşdi Bey'in Haricîye İktisatî Maslahatgüzârı M. Agrafov'a günümüzü günümüzü:

Ali İktisat Meclisi Başkanlığına katılan üyelerin toplantısı.

Resim 11. Hakimiyeti Millî ye, 18 Temmuz 1932.

Mukavele dün gece imzalandı ve ordumuz sabaha karşı Boğazları işgal etti

Montrödeki delegeler Türk siyasetinin zaferini şiddetle alkışlayarak "sayenizde büyük bir sulh âbidesinin temelini attık," dediler

Montrö Zaferi kutlu Olsun!

Atatürk Türkiyesi, şan dolu tarihine bir sayfa daha kattı

Önce harp, top, tüfek, süngü... İnönü, Saha, Tuncelise, İzmir... Sonra siyaset! Mudanya, Lozan ve bugün Montrö ve Boğazlar. Bu mülahirden hiçbir yerinde yapayın hiçbir müllete bu türlü nasip olmamıştır. Nasil olsun ki, Atatürk bir tanevirdir. Ve onu yetiştirmek bir Türk milletine nasip olmuştur.

Yazan: E. Yalın

Atatürk Türkiyesi, on üç yıllık zeynepi ve tostanbaşına şan dolu tarihine bir sayfa daha kattı. Her zafer daha kaydedildi. Bizleros şehitlerinin terisi kanlarıyla yuğurlanmış, onları kanakleriyle perçinlenmiş Çanakkale ve Karadeniz Boğazları üzerindeki hükümiyet hakkımız bugününden itibaren tam olarak kullanacağız. Bütün bir millet en yüksekte, en parlak mefahiriyle dolu bu yarıta, on üç yıl uzaktan telâssüle bakın kalın bakınız Türk askerleri şimdi oralarda, vatanlarında sâhilinde namıy-ı herbaniye. (Devamsı 7 inci sayfa)

Sabaha karşı...

Askerlerimizle beraber Karadeniz Boğazındaki gayriaskerî muntakaya nasıl girdim?

Yazan: Süat Derviş

Montrö konferansının sonuna geçirmişim gelmişim için düşünmekte oldu. İstisna tesellisi sitemin ya sözleri bir anda büyük bir sevinçte çevirdi: — Süat Derviş, bu akşam Karadeniz Boğazını işgal etmekte giden askerlerimizle birlikte Boğazı geçecek ve istisna konferansını bize telefonla bildirecektiniz. Bu işi almış, bir süzgeç gibi mat-lardan süzledim. Geteyi açıkta geçireceğim için istisna bir manto almak üzere evime gittim.

Şimdi Besiktâşın Uykulara giden büyük bir vapurun içindeyim. Ya Boğazı geçecek olan askerlerimizden bir tanesiyle beraberiz. Herkesi gülmeye. Herkesin yüzünde haklı bir iflahana lehrî var. (Devamsı 8 inci sayfa)

Ordumuz Çanakkaleye tam 2 de, Karadeniz Boğazına da 3 de ayak bastı

Çanakkaleye alan eden halk arasında bilhassa orada döğüşmüş eski kahramanlar göze çarpıyordu, bunlardan hasta bir malûl sedyeye naklini istedi, fakat yarı yolda göz yaşları arasında vefat etti

Çanakkale Boğazında

Çanakkale, 20 (Suresi mahzununda) giden arkudermişimden — Çanakkale dışından kurtuluş günlerinin soyuncini bugün yeniden tutmaktadır. (Devamsı 3 inci sayfa)

İstanbul ve bütün memleket bayram yapıyor

Dün günden itibaren her tarafta ve her yerde tatil ve bayram bir coşuklukla. Boğazlar mukavelesinin imzası edilmiştir. (Devamsı 2 inci sayfa)

Solda Karadeniz Boğazını işgal eden askerlerimiz ak toprak vapuruna yüklenmişler, yukarıda Takım komutanında mukavelesinin imzası haberiyle bekleyen halk.

Karadeniz Boğazında

Karadeniz Boğazını Anadolide yitirmişimiz için hazırlanmış ve Üsküdar'da toplanmış olan bir toplantıda halkın coşuklukla mukavelesinin imzası haberiyle bekleyen halk. (Devamsı 7 inci sayfa)

Mukavele Nasıl İmzalandı

İmza merasimi derin sevinç havası içinde dakika sürdü

Tevfik Rüşü Aras söyledi nutukta "Montrö mukavelesi bir sonras siyasetinde bir merhale teşkil etmekte, sulh davasını yeni bir istinat noktası olmaktadır," dedi

Montrö, 20 (Hımsı) — Bugün Montrö tarih bir gece yaşandı. Çar'dan hazırlanan mukavele, şan ünlü Montröde, deniz siyasetinin ve güze kamıştığını açık aydınlatılmıştı. (Devamsı 7 inci sayfa)

Meclis toplantısı çağırıldı

Ankara, 20 (Hımsı) — 1. Meclis müavinesinin imzası üzerine Komitayı 31 temmuzda toplanması için çağırıldı.

Resim 12. Son Posta, 21 Temmuz 1936.

Sahibi HAYDAR RÖSDÜ ÖKTEM
Nasriyat müdürlüğü HAMDİ NÖZHEK
Adresi İsmail İkinçi Beyler sokakı
İstanbul mevkisi No: 706, altı ayıya 100 kuruş
İstanbul İktisat İşleri Meclisi kararıyla ilâz
konusuna tabiidir.
Hesap illeri: İstanbul'da karalamaları
Başlılığı yer: (ANADOLU) Matbaası

ULUSAL BİRLİK

Şankay Şek
Orduları, Kanton ve Han-
kong şehirlerini zaptetmiş-
lerdir.

Yıl : 3 - No : 753 Telefon: 2776 — Sayı — 21 Temmuz 1936 Fahi (100) Para

Atatürk'ün Çok Mühim Beyanati

Dün gece yarısı, Türk tarihi, altın kalemlerle imzalanmış şerefli bir vesika daha kazandı

Büyük Şefimiz Atatürk; Dün gece Montröde Parlak Merasimle İmzalanan Boğazlar Mukavelenamesi Hakkındaki İhtisaslarını Aşağıdaki Şekilde Anlattılar:

İstanbul 21 (Husus) — Cumhuriyetimizin Atatürk Boğazlar mukavelenamesi insanlık tarihinde aldığı tebraklere cevap olarak hazırlanmış bir beyanatta ifade buyurmuşlardır.

enerjinin bütün hayriyetini muhtaç olduğu sath ve huzura bahşeden neticeler doğurabileceğinin bir delili olan Montrö konferansı emel, cidden sevişmeye ve sevindirmeye değer bir hâdisedir. Tebrikinize teşekkür eder, ben de sizi tebrik etmekle kuvvace diyorum ..

Bir zafer daha kazandık

Bu gün, inkılabın büyük zaferlerinden birisi daha istikrarla kazanılmaktadır. Yürüdüğümüz yolda, her türlü zorlukla karşılaşacak ve mücadelelerimiz ilerinde hayvan millî yıldızlar, bilâ kuşakların için ribet ve fâsîdeler atacaklardır. Boğazlar safesi yalnız emperyalımızın, kalkınmamız, millî medeniyetimizin bir hücceti değil, aynı zamanda bütün dünyaya, kuvvetimizin, ulusal birlikliğimizin de bir sembolü olmuştur. Montröde toplanan büyük milletimizin marifetleri, bir dâvâ bu sonun enerjisi, yeni Türkiye'nin başlı müesseselerinde görüldüğü kadar, daha ilâz günlerde tasavvur edilecektir. Atatürk Türkiye'nin her şeyi için hazırladığı, vatanı dikânetlerinden sonra filyatta geçen ve filyatta geçtikten sonra bir daha geri dönmeyen medenî birin, ilâzde bir haykâr teâkiki edemeyen, Türkiye'nin bir ilâzde.

Boğazlar, hepimiz birbirimizi yet, hiç de kolaylığı eseri olmaması, lakin hep bir mücahazen ve yorulmuş güç mensubinin ortadan kalkmasıyla elde edilmiştir. Bütün davalarında olduğu gibi tam bir isabet ve tanz bir girişle bu büyük hedeflere gâhiben sefirlerimiz saad teşekkül edeceğimizi biliyoruz. (Devamı 4 üncü sahifede)

Izmir bayram yapıyor

İzmir, büyük bayram günlerini kutlamak için bayram yapıyor. Bu günün de, şehrin her geneli mahallinde toplanmalar olacak. İsmet İnönü tercip edilecek ve halk katılımları tarafından toplanan tercip ziyafetleri sunulacaktır. Dün gece, andanların insan haberi telâzde büyük bir serinlik hissediliyor. Halkımız, radyo başında, neticeleri dinlemeye ve öğrenmeye çalışıyor. Cumhurbaşkanlığı meydanında büyük bir kalabalık toplanıyor. Gece yarısından önce, halkın sonuna atık zârları tahakkuk haberi geliyor. Bu haber, meydana dâki halkı bildirdi. (Devamı 4 üncü sahifede)

Ispanya'da dahill harp Asiler Madrid'i zaptettiler, G. Franco diktatörlük ilân edecek.

San-Sebastiyan valisi ve başvekil öldürülmüş. Fransa-Ispanya harbi una asker gönderdi. Sokaklar cesedlerle dolu, ürediler.

Ispanya Kuvvetleri M. Azona ve adaları işgal ettiler, bazı müesseseler vuku bulduğu da tahakkukta. İspanya'da Cumhuriyet rejimi tahakkukta. Kral tahtından, galip gelecek

Ispanya müessesesi bir gün dahillinde yürütüldüğü tahakkukta. Komünistlerden binlerce kişi ve hükümet erkânından bazıları Fransa toplanma ilâz etmişlerdir. İngiltere ve Amerika, tahakkukta hırsız için tedbirler almışlardır. Cebelitarık'a ilâz edenlere, İngiliz hükümeti yiyecek vermektedir. Madrid'e girmiş olan general Franco'nun diktatörlük ilâz etmesi tahakkukta. Asilerin ilâz harekati sathile doğru inkısal etmektedir. Fransa hükümeti, İspanya hududuna asker göndermiştir. Büyük şehirler ve payitah sokakları cesedlerle doludur. Cebelitarık'tan verilen son

Büyük Millet Meclisi Fevkalâde içtima çağırıldı

İsmet İnönü mahim bir nutuk söyleyecek

Ankara, 21 (Husus) — Büyük Millet Meclisi, otuz Temmuz Perşembe günü fevkalâde içtima davet edilmiştir. Bu toplantıda Boğazlar mukavelenamesi teklif edilecek ve başvekil İsmet İnönü mahim bir nutuk söyleyecektir. Meclis reis Abdullâh Renda bu hususta bir beyanname neticeliş ve saygılarına içtima davet etmiştir. bir habere göre, üçüncü kabinesin başvekilü ile San-Sebastiyan valisi öldürülmüştür. Hükümet, 30 yavuz "E" kadar olanları silâ altına çağırıyor.

Bulgaristan, Akdeniz'de mahreç istiyecekmiş!

Devletlere bir nota vererek, Nöyi muahedesinin de tadilini istiyeceği bildiriliyor

Sofya'dan bir görünüş
Paris, 21 (Radyo) — Roma'dan verilen bir habere göre, Bulgaristan hükümeti, devletlere bir nota vererek, Bulgaristan'a Akdeniz'de bir mahreç istiyeceğini bildirecektir. (Devamı 4 üncü sahifede)

Resim 13. Ulusal Birlik, 21 Temmuz 1936.

İNGİLTERE - FRANSA DÜN RESMEN ALMANYAYA HARP İLÂN ETTİLER

"HİTLERİZMİN YIKILDIĞINI VE HALÂS OLMUŞ BİR AVRUPA GÖRECEĞİMİ ÜMİT EDİYORUM,"

İngilteredeki Alman Ataşe Militerinin Pasaportu Verildi. İngiliz Ve Fransız Orduları Her An Hareket Emri Bekliyorlar!

Vaziyet Nihayet Vüzuh Ve Katiyet Kesbetti

Arak yarı bir gün Berlinde bulunan Alman askerleri, İngiliz ve Fransız askerleri ile karşı karşıya kaldılar. İngiliz ve Fransız askerleri, Berlinde bulunan Alman askerleri ile karşı karşıya kaldılar. İngiliz ve Fransız askerleri, Berlinde bulunan Alman askerleri ile karşı karşıya kaldılar.

Mecburî Bir Harbe Girdik, Muzaffer Olacağız

KANADA, AVUSTRALYA VE YENİ ZELÂND DA ALMANYAYA DÜN AKŞAM HARP İLÂN ETTİLER

Fransız - Alman Hududunda

İngiltere Almanya

Kara Sularından Geçen Bremen Transatlantigini Tevkif Etti

Ültimatolara Verdiği cevaba Göre İngiltere ile Harp Edecek

London, 3 (A.A.) — Berlin'de bulunan Alman askerleri, İngiliz ve Fransız askerleri ile karşı karşıya kaldılar. İngiliz ve Fransız askerleri, Berlinde bulunan Alman askerleri ile karşı karşıya kaldılar.

Harp Polonyanın Lehine Döndü!..

Polonya Ordusu İki Şehri İstirdad Etti

Almanlar Kadın Ve Çocukları Bombalıyorlar

London, 3 (A.A.) — Berlin'de bulunan Alman askerleri, İngiliz ve Fransız askerleri ile karşı karşıya kaldılar. İngiliz ve Fransız askerleri, Berlinde bulunan Alman askerleri ile karşı karşıya kaldılar.

İngilterede Harp Kabinesi

TENKİTLERİ

Yalan da Olsa İnanırım!

Nihayet bir dostumuz yazdı — Bu saldıran Almanya nasıl kurtulabilir? Almanya nasıl kurtulabilir? Almanya nasıl kurtulabilir? Almanya nasıl kurtulabilir? Almanya nasıl kurtulabilir?

1939

Resim 14. İkdâm, 4 Eylül 1939.

Beyhudeye giden 23 gün!

Büki bir kısmı esirlerde bu yolda tırtıllardan kaçınmış olmaktadır. Fakat, bu bezlere karşı da eyleyebilecek birer şey olmaması, mülk çok yerler kamaşlığına katılır.

Yeni İZMİR İZMİR

Bu gün bu şehirde Mustafa Kemal'in doğumunun 60. yıldönümü münaseletiyle büyük bir kutlama yapıldı. Bu kutlama, İzmir'de her yıl olduğu gibi, Atatürk'ün doğum yeri olan Karşıyaka'da yapıldı. Atatürk'ün doğum yeri olan Karşıyaka'da, Atatürk'ün doğum yeri olan Karşıyaka'da, Atatürk'ün doğum yeri olan Karşıyaka'da...

Makineye verirken: Moskova'da Neşredilen Resmî Tebliğ

Hariciye Vekilimizin Moskova'dan ayrılması sırasında neşredilen resmî tebliğin metnini veriyoruz

Moskova: 18 (A. A.) Resmî tebliğ: İadei ziyaret için Sovyetler Birliğine gelmiş olan Türkiye Hariciye Vekili B. Saraçoğlu'nun Moskova'da ikamet, Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti münasebetleri hakkında Türk hükümeti ve Sovyetler Birliği hükümeti mümessilleri arasında derin fikir teatisine vesile teşkil etmiştir. Samimi bir hava içinde devam eden bu fikir teatisi, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk münasebetlerinin değişmez vasfını ve iki hükümetin sulhu idame bahsindeki...

Taarruz emri imzalandı Hitler, büyük taarruz için askerî şeflerin muhalefetini dinlemedi

London her ne Alman taarruzuna da cesaretle karşılandı. Bu vesile London her anında dahi taarruz beklemeye hazırlandı.

Atatürk'ün ölüm yıldönümü

Bu ace günün yıldönümü münasebetiyle yapılacak ihtifal programı hazırlandı

Şimdi bir Anıtkabir inşaatı için çalışmalar başlatıldı. Atatürk'ün ölüm yıldönümü münasebetiyle yapılacak ihtifal programı hazırlandı. Bu vesile Ankara'da büyük bir kutlama yapıldı. Atatürk'ün ölüm yıldönümü münasebetiyle yapılacak ihtifal programı hazırlandı.

Vekilimiz Gelirken Merasimle Uğurlandı

Moskova'dan dönen H. Vekilini getirmek üzere «Güneysu» vapuru bu sabah Sivastopola hareket etti

Moskova'dan dönen H. Vekilini getirmek üzere «Güneysu» vapuru bu sabah Sivastopola hareket etti.

HANGİSİNE İNANALIM? İngiliz zirhlısını batıran Alman tahtelbahiri de esrar oldu!

Alman radyosu, tahtelbahirin üssüne döndüğünü ve Hitler'in süvariye nişanla taltif ettiğini bildiriyor

London 18 (A. A.) - Çirç, dün gece, Alman radyosunda yayınlanan bir mesajı duydu. Bu mesaj, Alman tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü ve Hitler'in süvariye nişanla taltif ettiğini bildiriyordu.

Alman sefiri Berline çağrıldı

Alman sefiri Berlin'e çağrıldı. Bu vesile Alman hükümeti, İngiliz tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

Batık konferansı

Dört büyük devlet reisi bugün Stokholm'de müzakerelere başlayıyor

Stokholm'de dört büyük devlet reisi müzakerelere başladı. Bu vesile Alman hükümeti, İngiliz tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

İngilizler 2 Alman tayyaresini düşürdüler

İngilizler iki Alman tayyaresini düşürdüler. Bu vesile İngiliz hükümeti, Alman tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

Sür'at ve mukavemet

Sür'at ve mukavemet. Bu vesile İngiliz hükümeti, Alman tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

RADYOHABERLERİ

Dünya radyolarından gelen haberler. Bu vesile Alman hükümeti, İngiliz tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

Asker Gözle Cepheler

Asker gözle cepheler. Bu vesile Alman hükümeti, İngiliz tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

KISACA

Kısaca haberler. Bu vesile Alman hükümeti, İngiliz tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

Fir tezadı

Fir tezadı haberleri. Bu vesile Alman hükümeti, İngiliz tahtelbahiri'nin üssüne döndüğünü bildirdi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: YUSUF AKTAN

ÖĞRENİM DURUMU:

Lisans: 2013, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih Pedagoji Fakültesi, Tarih Öğretmenliği (Formasyon)

Yüksek Lisans: 2023, İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı